

Löntagarna ^{Ryf} 5 och kapitaltillväxten

Slutrapport

Ur KB:s samlingar

Digitaliserad år 2013

En rapport från utredningen om löntagarna och kapitaltillväxten

SOU 1981:44

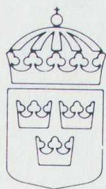
Löntagarna ^{Ryf} 5 och kapitaltillväxten

Slutrapport

En rapport från utredningen om löntagarna och kapitaltillväxten

SOU 1981:44

Statens offentliga utredningar

1981:44

Ekonomidepartementet

Löntagarna och kapitaltillväxten 5

Slutrapport

En rapport från utredningen om
löntagarna och kapitaltillväxten

Stockholm 1981

Omslag Håkan Lindström
Jernström Offsettryck AB

ISBN 91-38-06318-2

ISSN 0375-250X

Gotab, Kungälv 1981

Till statsrådet och chefen för ekonomidepartementet

Genom beslut den 30 januari 1975 bemyndigade Kungl. Maj:t chefen för dåvarande finansdepartementet att tillkalla högst nio sakkunniga med uppdrag att utreda frågor om löntagarfonder.

Med stöd av bemyndigandet tillkallades såsom sakkunniga landshövdingen Hjalmar Mehr (ordförande), riksdagsledamoten Maj-Lis Landberg, fil. dr Rudolf Meidner, bitr. direktören Karl-Erik Nilsson, riksdagsledamoten Kjell Nilsson, riksdagsledamoten Rolf Rämgård, direktören Erland Waldenström, riksdagsledamoten Rolf Wirtén och disponenten Karl Erik Önneshöj.

Wirtén entledigades fr. o. m. den 9 februari 1976. Samma dag förordnades dåvarande partisekreteraren Carl Tham att vara ledamot i utredningen. Chefen för ekonomidepartementet bemyndigades den 12 maj 1977 att tillkalla ytterligare fyra ledamöter i utredningen. Fr. o. m. den 1 juli 1977 förordnades sålunda optikermästaren Stig Stefanson och dåvarande riksdagsledamoten Bertil af Ugglas som sakkunniga i utredningen. Den 7 juli 1977 avled af Ugglas och efterträddes av finansborgarrådet Ulf Adelsohn fr. o. m. den 21 september 1977. Fr. o. m. den 19 oktober 1977 förordnades professorn Osborne Bartley och utredningschefen Per-Olof Edin som sakkunniga i utredningen. Adelsohn entledigades från utredningen fr. o. m. den 1 juli 1978 och ersattes från samma datum av riksdagsledamoten Anders Wijkman. Tham entledigades från utredningen fr. o. m. den 15 november 1978 och ersattes fr. o. m. den 5 december 1978 av t. f. kanslirådet Hans Bergström. Wijkman entledigades från utredningen fr. o. m. den 13 december 1978 och ersattes från samma datum av riksdagsledamoten Staffan Burenstam Linder. Kjell Nilsson entledigades från utredningen fr. o. m. den 20 januari 1979 och ersattes fr. o. m. den 22 januari 1979 av riksdagsledamoten Kjell-Olof Feldt. Bartley entledigades från utredningen fr. o. m. den 3 februari 1979 och ersattes av dåvarande direktören Hand Sandebring fr. o. m. den 22 maj 1979. Rudolf Meidner entledigades från utredningen fr. o. m. den 1 juli 1979 och ersattes av sekreteraren Rune Molin från samma datum. Utredningens ordförande, f. d. landshövdingen Hjalmar Mehr, begärde på grund av sjukdom att bli entledigad som ordförande och ersattes fr. o. m. den 24 augusti 1979 av chefredaktören Allan Larsson. Burenstam Linder entledigades från utredningen fr. o. m. 6 november 1979 och ersattes av riksdagsledamoten Lars Tobisson fr. o. m. den 21 november 1979. Sandebring entledigades likaledes från utredningen fr. o. m. 6 november 1979 och er-

sattes av utredningssekreteraren Monica Ulfhielm fr. o. m. den 21 november 1979. Stefansson entledigades från utredningen fr. o. m. den 21 november 1979 och ersattes av direktören Robert Alderin från samma datum. Rängård entledigades från utredningen fr. o. m. den 5 december 1979 och ersattes av riksdagsledamoten Tage Sundkvist från samma datum. Bergström entledigades från utredningen fr. o. m. den 11 december 1979 och ersattes av dåvarande statssekreteraren Ingemar Eliasson från samma datum. Önnesjö entledigades från utredningen fr. o. m. den 8 januari 1980 och ersattes av tekn. dr Hans Werthén från samma datum. Eliasson entledigades från utredningen fr. o. m. den 1 juli 1980 och ersattes av statssekreteraren Bert Levin fr. o. m. den 18 augusti 1980. Ulfhielm entledigades från utredningen fr. o. m. den 9 oktober 1980 och ersattes av direktören Jan Bröms från samma datum. Utredningens ordförande, Allan Larsson, begärde i skrivelse den 4 februari 1981 sitt entledigande. Larsson entledigades därför från sitt uppdrag som ordförande i utredningen fr. o. m. den 17 februari 1981 och ersattes av utredningens sekreterare, Berndt Öhman, fr. o. m. den 9 mars 1981. Werthén entledigades från utredningen fr. o. m. den 7 april 1981 och ersattes av Anders Röttorp från samma datum.

Som experter har följande personer varit knutna till utredningen: direktören Karl-Axel Linderöth (fr. o. m. den 17 juni 1975 t. o. m. den 4 mars 1976), sekreteraren Ingemar Magnusson (fr. o. m. den 21 februari 1975). Magnusson avled den 24 september 1975. Som experter har vidare förordnats direktören Lars Marcus (fr. o. m. den 5 mars 1976 t. o. m. den 13 juli 1977), stadsdirektören Ulf Dahlsten (fr. o. m. den 9 mars 1976 t. o. m. den 31 mars 1980), professorn Sven-Erik Johansson (fr. o. m. den 9 mars 1976), dåvarande direktören Sten Westerberg (fr. o. m. den 24 november 1975 t. o. m. den 21 oktober 1976), dåvarande utredningssekreteraren Monica Ulfhielm (fr. o. m. den 27 oktober 1976 t. o. m. den 18 oktober 1977), pol. mag. Sven Åke Böök (fr. o. m. den 14 juli 1977) och hovrättsassessorn Per Pettersson (fr. o. m. den 1 september 1980). Ytterligare tre experter förordnades fr. o. m. den 9 mars 1981, nämligen planeringschefen Ulf Jakobsson, fil. dr Nils Lundgren och docenten Hans Tson Söderström.

Att såsom experter biträda utredningen har vidare förordnats fil. dr Roland Spånt (fr. o. m. den 1 juli 1976, på halvtid, fr. o. m. den 1 november 1976 t. o. m. den 31 augusti 1980, på heltid), civilekonomen Rolf Eidem (fr. o. m. den 1 april 1977), fil. kand. Anders Kristoffersson (fr. o. m. den 1 april 1977) och civilekonomerna Stefan Saläng (fr. o. m. den 1 september 1977 t. o. m. den 31 augusti 1979), Ragnar Boman (fr. o. m. den 1 september 1977 t. o. m. den 31 oktober 1980, på halvtid), Lennart Låftman (fr. o. m. den 1 december 1977 t. o. m. den 31 augusti 1980, på halvtid). Som experter i utredningen har vidare förordnats civilekonomerna Hans Edenhammar (fr. o. m. den 1 november 1979) och Per Hörnfeldt (fr. o. m. den 1 september t. o. m. den 30 november 1980, på halvtid) samt avdelningsdirektören Roland Steen (fr. o. m. den 15 september 1980 t. o. m. den 28 februari 1981).

Som bitr. sekreterare förordnades dåvarande avdelningsdirektören Olof Nordell (fr. o. m. den 1 juni 1975 t. o. m. den 8 maj 1979). Utredningens huvudsekreterare har varit universitetslektorn Berndt Öhman (fr. o. m. den 1 december 1975). Som bitr. sekreterare har vidare fungerat civilekonomen Rolf Skog (fr. o. m. den 7 nov 1978).

Särskilda exportuppdrag har lämnats åt agr. dr Halvdan Åstrand, ekon. dr Lars Bertmar, fil. dr Nils Lundgren, fil. dr Bengt Rydén och fil. kand. Nils-Henrik Schager. En särskild referensgrupp med utredningens sekreterare och representanter för LO, TCO och SAF har följt Schagers arbete. Uppdragen redovisas i särskilda rapporter.

Utredningen har avgett remissvar över kapitalmarknadsutredningens betänkande Kapitalmarknaden i svensk ekonomi (SOU 1978:11).

Vid sammanträde den 17 september 1975 beslöt utredningen att anta namnet "Löntagarna och företagens kapitaltillväxt". I kommittéberättelsen 1976 (och senare) anges emellertid namnet "Utredningen om löntagarna och kapitaltillväxten".

Utredningen har tidigare avlämnat en studierapport (SOU 1979:8) och ett antal expertrapporter (SOU 1979:9-11).

Utredningen får härmed överlämna sin slutrapport. Ytterligare ett antal expertrapporter – som finns förtecknade i avsnitt 1.4 – kommer att publiceras senare. Utredningens arbete är därmed slutfört. Mot utredningens slutrapport har avgetts tre reservationer och fem särskilda yttranden.

Stockholm i juli 1981

Berndt Öhman

Robert Alderin

Jan Bröms

Per-Olof Edin

Kjell-Olof Feldt

Maj-Lis Landberg

Bert Levin

Rune Molin

Karl-Erik Nilsson

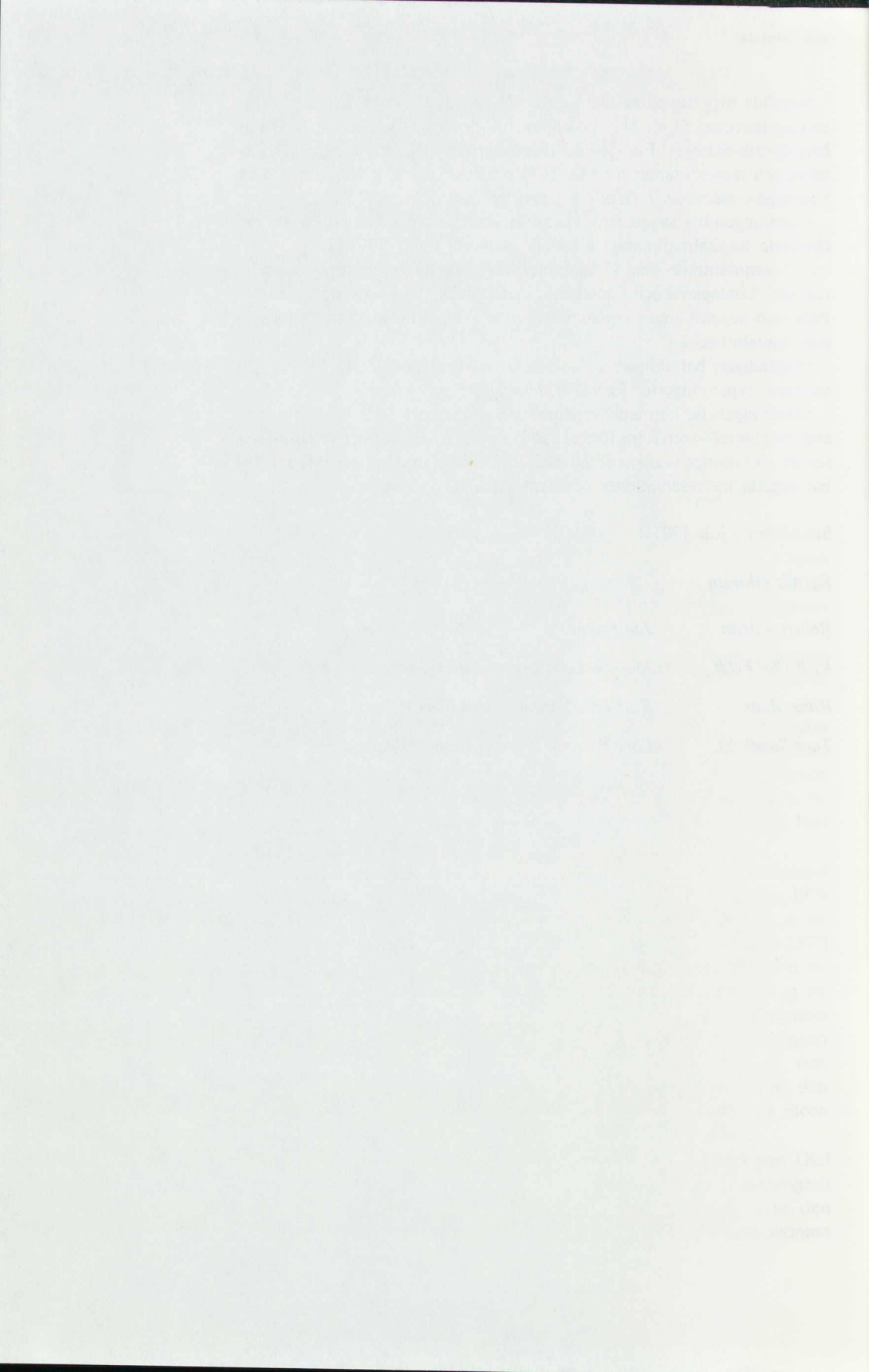
Anders Röttorp

Tage Sundkvist

Lars Tobisson

Erland Waldenström

/Rolf Skog

Innehåll

1	<i>Slutrapportens syfte och uppläggning</i>	11
1.1	Utredningens direktiv	11
1.2	Utredningens hittillsvarande arbete	12
1.3	Slutrapportens uppläggning	12
1.4	Expertrapporter	13
2	<i>Idéutveckling och reformförslag</i>	15
2.1	Inledning	15
2.2	Lönepolitik och löntagarfonder	15
2.2.1	Debatten om solidarisk lönepolitik och stabiliseringspolitik	15
2.2.2	Per Edvin Sköld och debatten om inkomstpolitik	17
2.2.3	Debatten om kapitalbildning och branschfonder	18
2.2.4	Från branschfonder till löntagarfonder	20
2.3	Vinstandelstanken	21
2.4	Ägandespridning	23
2.5	Några rapporter om löntagarfonder 1976	25
2.6	Några rapporter efter 1976	30
3	<i>Internationell översikt</i>	35
3.1	Västtyskland	35
3.1.1	Sparstimulanser	36
3.1.2	Löntagarfondsdebatten	38
3.1.3	System för medarbetaraktier m. m.	40
3.2	Frankrike	40
3.2.1	Vinstdelning	41
3.2.2	Medarbetaraktier	44
3.2.3	Subventionerad emission till de anställda	44
3.2.4	Aktiesparlagstiftning	45
3.3	Nederländerna	46
3.3.1	Sparplaner och vinstdelning	46
3.3.2	Löntagarfondsdebatten	48
3.4	Danmark	51
3.4.1	Debatten om löntagarfonder och ekonomisk demokrati	51
3.4.2	Medarbetaraktier	56
3.5	EG	56
3.6	USA	58
3.7	Sammanfattande kommentar	62

4	<i>Översikt över vissa hittills vidtagna åtgärder</i>	65
4.1	Inledning	65
4.2	Åtgärder som ökar sparandet	66
4.2.1	AP-fonden	66
4.2.2	Arbetsmarknadsförsäkringarna	68
4.2.2.1	Tilläggs pension för privattjänstemän	68
4.2.2.2	Särskild tilläggs pension för arbetare	69
4.2.2.3	Övriga arbetsmarknadsförsäkringar	70
4.2.2.4	Arbetsmarknadsförsäkringarnas organisation och placeringspolitik	71
4.2.3	Skattestimulerat hushållssparande	72
4.3	Åtgärder för att öka tillgången på riskvilligt kapital	73
4.3.1	Aktiesparfonder	73
4.3.2	Beskattning av aktieutdelningar	75
4.3.3	Fjärde AP-fonden	76
4.3.4	Företagskapital	76
4.4	Åtgärder för att ge de anställda del i företagets vinster	77
4.5	Åtgärder för att ge de anställda inflytande i företagen	79
4.5.1	Arbetsrättsligt inflytande	79
4.5.1.1	Lagstiftning ang. styrelserepresentation	80
4.5.1.2	Lagen om facklig förtroendemans ställning på arbetsplatsen, FML	81
4.5.1.3	Lagen om anställningsskydd, LAS	82
4.5.1.4	Arbetsmiljölagen, AML	82
4.5.1.5	Lagen om medbestämmande i arbetslivet, MBL	83
4.5.2	Inflytande över vinstavsättningar	85
4.5.3	Inflytande via Fjärde AP-fondens aktieinnehav	86
4.6	Slutsatser	87
5	<i>Ekonomisk bakgrund</i>	89
5.1	Allmänna utgångspunkter	89
5.2	Stabiliseringspolitiska aspekter	91
5.2.1	Allmänt om 1970-talets konjunkturutveckling	91
5.2.2	Priser, vinster och löner	93
5.2.3	Den internationella konkurrenskraften och bytesbalan- sen	101
5.2.4	Den offentliga sektorns expansion och budgetunderskott	103
5.3	Tillväxtpolitiska aspekter	106
5.3.1	Produktionsutvecklingen	106
5.3.2	Investeringsutvecklingen	110
5.3.3	Sparandeutvecklingen	114
5.3.4	Näringslivets kapitalförsörjning	119
5.4	Fördelningspolitiska aspekter	125
5.4.1	Förmögenhetsfördelningen	125
5.4.2	Inkomstfördelningen	130
5.4.2.1	Den funktionella inkomstfördelningen	131
5.4.2.2	Den personella inkomstfördelningen	132

5.5	Aktieäggande och ägarinflytande	134
5.5.1	Allmän bakgrund	134
5.5.2	Ägarstrukturens utveckling under 1960- och 1970-talen	139
5.5.3	Institutionaliseringen av aktieägandet	143
<i>Reservationer</i>		149
<i>Särskilda yttranden</i>		169
Bilaga 1	<i>Utredningens direktiv (1975-01-30)</i>	223
Bilaga 2	<i>Utredningens tilläggsdirektiv (1981-03-05)</i>	227

1 Slutrapportens syfte och uppläggning

1.1 Utredningens direktiv

Utredningen om löntagarna och kapitaltillväxten tillsattes den 30 januari 1975. Överenskommelse om att utreda frågan om hur löntagarna ska få inflytande och del av förmögenhetstillväxten i företagen träffades på våren 1974 i den s. k. Haga-uppgörelsen om den ekonomiska politiken mellan socialdemokraterna och folkpartiet.

I direktiven till utredningen konstateras att löntagarna med allt större styrka kräver reellt inflytande på alla nivåer i företagen. För att nå detta mål måste man gå fram på flera olika vägar. En central linje är löntagarnas inflytande i företagen i deras egenskap av arbetstagare. Det framhålls att en genomgripande förnyelse av arbetsrätten är av särskild betydelse. En annan linje är, enligt direktiven, att ge löntagarna del i kapitalbildningen i företagen så att de på så sätt förvärvar det inflytande som i allmänhet följer med ägande eller kreditgivning.

Frågan om andel för löntagarna i företagens kapitalbildning har, framhåller direktiven, med allt större intresse diskuterats av löntagarnas organisationer. Löntagarfonder kan emellertid tekniskt utformas på många olika sätt. Det är därför, enligt direktiven, angeläget att frågan blir föremål för närmare utredning.

Direktiven anger att utredningen har i uppdrag att kartlägga olika system för löntagarfonder här i landet och utomlands och att redovisa erfarenheter som kan vara av intresse. Utredningen har vidare i uppdrag att konstruera en eller ett par modeller för löntagarfonder. Modellerna ska vara så konstruerade att de är ägnade att förebygga risken för vidgade förmögenhetsklyftor, stärka den solidariska lönepolitiken och främja utvecklingen mot ökad företagsdemokrati. Utredningen har därutöver som en del av sitt uppdrag tagit upp frågan om att förbättra näringslivets kapitalförsörjning.

Utredningen ska redovisa ett betänkande som beskriver tänkbara modeller. Enligt direktiven får, efter sedvanlig remissbehandling, ståndpunkt tas till principfrågan om löntagarfonder. Vidare konstateras att det först i en andra etapp kan bli aktuellt att närmare utreda vilka lagstiftnings- och andra åtgärder som krävs från samhällets sida.

Utredningen erhöll 1981-03-05 tilläggsdirektiv från regeringen. I dessa konstateras, mot bakgrund av dels den långa tid som förflutit sedan utredningen tillsattes, dels de svårigheter utredningen haft att finna samlande lösningar, att det inte längre är meningsfullt att utredningen inriktar sig

på någon andra etapp i arbetet på det sätt som ursprungligen angivits. Tilläggsdirektiven anger att utredningen bör inrikta sitt arbete på att skyndsamt sammanställa framtaget material samt färdigställa betänkandet. Utredningen bör vidare inrikta sig på att avsluta sitt arbete före den 1 juni år 1981.

1.2 Utredningens hittillsvarande arbete

Utredningen har i enlighet med direktiven företagit en kartläggning av den internationella och inhemska debatten om fonder och av åtgärder som på olika håll vidtagits inom det område som utredningen har att behandla. Utredningen har vidare satt i gång ett stort antal expertstudier av delfrågor, där bakgrunden till fondfrågan belyses och där alternativa utformningar av fonder analyseras. Detta arbete har kompletterats med expertföredragningar inför utredningen.

En del av experternas arbete har redovisats i offentliga utredningar, publicerade under år 1979 enligt följande:

1. Den svenska förmögenhetsfördelningens utveckling, av fil. dr Roland Spånt (SOU 1979:9)
2. Löntagarfonder och aktiemarknaden – en introduktion, av civilekonomerna Ragnar Boman och Lennart Låftman (SOU 1979:9)
3. Internationella koncerner och löntagarfonder, av fil. dr Nils Lundgren (SOU 1979:9)
4. Löner, lönsamhet och soliditet i svenska industriföretag, av ekon. dr Lars Bertmar m. fl. (SOU 1979:10)
5. Vinstbegreppet, av civilekonom Stefan Saläng (SOU 1979:10)
6. Den lokala lönebildningen och företagets vinster – en preliminär analys, av fil. kand. Nils-Henrik Schager (SOU 1979:10)
7. Lantbrukskooperationen – ideologi och verklighet, av agr. dr Halvdan Åstrand (SOU 1979:11).

Utöver dessa expertrapporter – och delvis på grundval av dem – har en studierapport publicerats med titeln Löntagarfonder – bakgrund, problem och möjligheter (SOU 1979:8), av Berndt Öhman. Den innehåller en historisk och internationell bakgrund, en genomgång av målen för löntagarfonder samt en analys av principerna för utformningen av löntagarfonder.

Ytterligare ett antal expertstudier har genomförts som underlag till föreliggande betänkande. Dessa kommer att publiceras under år 1981, se avsnitt 1.4.

1.3 Slutrapportens uppläggning

Utredningen är väl medveten om att det finns flera olika åtgärder, vid sidan av ett löntagarfondssystem, som kan medverka till att nå de mål, som har angivits i direktiven. Det ska därför understrykas att det inte är utredningens uppgift att utreda alla de åtgärder, som är möjliga eller önskvärda för att uppnå dessa mål. Utredningens uppgift är att visa hur ett system med lön-

tagarfonder kan utformas, så att det medverkar till att de angivna målen kan uppnås.

Slutrapporten ger i kapitel 2 en beskrivning av de reformsträvanden som ledde fram till beslutet att tillsätta utredningen samt av de förslag till olika fondsystem som under 1970-talet lagts fram av partier och organisationer och den debatt som följt på dessa förslag. I kapitel 3 ges en internationell översikt över motsvarande reformsträvanden i vissa andra länder. Kapitel 4 behandlar vissa redan vidtagna åtgärder inom den ekonomiska politiken som ansluter till direktivens mål – det gäller kollektivt försäkringssparande, skattestimulerat löntagarsparande, vinstavsättningsåtgärder, m. m.

Den ekonomiska bakgrunden till dagens diskussion om olika fondsystem behandlas i kapitel 5. I kapitlet behandlas 1970-talets ekonomiska problem och några av de problem som väntas möta under 1980- och 1990-talen.

Utredningen avsåg enligt sin ursprungliga arbetsplan att i ett sjätte kapitel diskutera principerna för olika fondsystem vad avser systemens finansiering, organisation, placeringspolitik och samhällsekonomiska verkningar. Utredningen har på grund av starkt delade meningar om utformningen av detta kapitel beslutat att inte framlägga något sjätte kapitel av slutrapporten. Utredningen presenterar av samma skäl inte heller några modeller för löntagarfonder.

1.4 Expertrapporter

Utredningen avser att under år 1981 publicera följande expertrapporter i SOU-serien:

1. Löntagarfonders finansiering och incidens, av fil. dr Anders Kristoffersson (denna rapport utgör Kristofferssons doktorsavhandling i nationalekonomi).
2. Löntagarfonders aktieköp via börsen – problem och möjligheter, av civilekonom Lennart Låftman.
3. Röstvärdesdifferenser i svenska börsbolag, av civilekonom Rolf Skog.
4. Tillskott av nytt riskkapital från löntagarfonder, av civilekonom Per Hörnfeldt.
5. Aktieägendets struktur i företagen, av fil. dr Roland Spånt och civilekonom Ragnar Boman.
6. Sambandet mellan lokal lönebildning, arbetskraftsrekrytering och lönsamhet i svenska industriföretag, av fil. kand. Nils-Henrik Schager.
7. Vinstbegreppet och skattefrågor i samband med fonder, av civilekonom Hans Edenhammar.
8. Solidarisk lönepolitik och löntagarfonder, av Berndt Öhman. Beräknas publiceras vid årsskifter 1981–1982.
9. Löntagarfonder och kapitalmarknaden, av civilekonom Rolf Eidem. Beräknas publiceras vid årsskiftet 1981–1982.

2 Idéutveckling och reformförslag

2.1 Inledning

Debatten om löntagarna och kapitaltillväxten går tillbaka på flera olika idétraditioner. En av dessa är de liberala idéerna om vinstdelning i det enskilda företaget i syfte att skapa ökad intressegemenskap mellan arbetsgivare och anställda. En annan idétradition är de företagsdemokratiska strävandena, alltifrån utredningen om industriell demokrati i början av 1920-talet; företagsnämndsavtalet i mitten av 1940-talet och 1970-talets arbetsrättsreformer. En tredje idétradition är den fackliga debatten om branschfonder, för vilka såväl företagsdemokratiska som lönepolitiska och samhällsekonomiska skäl har angivits.

Parallellt med denna debatt har en diskussion förts om en spridning av ägandet av aktier och andra former av förmögenheter. En sådan spridning har förespråkats särskilt av konservativa och krist-demokratiska partier i bl. a. Västtyskland, England och Sverige.

Detta kapitel inleds med en översikt över den fackliga debatten om solidarisk lönepolitik, kapitalbildning och branschfonder. Det ger också översikt över vinstandelstanken och idéerna om aktiespridning.

Sedan utredningen tillsattes år 1975 har en tidvis intensiv debatt om löntagarfonder och andra former för sparande och kapitalbildning förts. De viktigaste inläggen i form av program och rapporter kommer att presenteras i det följande.

2.2 Lönepolitik och löntagarfonder

2.2.1 *Debatten om solidarisk lönepolitik och stabiliseringspolitik*

Den tidiga fackföreningsrörelsen hade av naturliga skäl inte något mer utvecklat lönepolitiskt program. Tanken på en samordnad, solidarisk lönepolitik väcktes först vid 1936 års LO-kongress i en motion från Metallindustriarbetareförbundet. Vid 1941 års LO-kongress skedde genom stadgelsesändringar en förstärkning av LO:s ställning vilket medförde att LO fick större inflytande över de lönepolitiska stridsmedlen,¹ vilket möjliggjorde en sådan samordning.

Med en solidarisk lönepolitik avsågs både en allmän löneutjämning och en utjämning av löneskillnader mellan olika företag och branscher. En sådan

¹ Den solidariska lönepolitiken har behandlats i flera arbeten, bl. a. J. Ullenhag, *Den solidariska lönepolitiken i Sverige – debatt och verklighet* (1970), R. Meidner, *Samordning och solidarisk lönepolitik* (1974), A. Hadenius, *Facklig organisationsutveckling. En studie av Landsorganisationen i Sverige* (1976) och E. Åsard, *LO och löntagarfondsfrågan. En studie i facklig politik och strategi* (1978), s. 51 ff.

utjämning kunde uppnås genom en struktumvandling, där skillnaderna mellan olika företags och näringars bärkraft minskade. I debatten framfördes tvivel på lönepolitikens möjligheter att lösa problemet. Man påpekade också svårigheten att överföra ett löneutrymme, som vissa grupper genom återhållsamhet avstod från, till andra löntagargrupper.

Under 1940-talet förbättrades sysselsättningsläget jämfört med 1930-talet, vilket möjliggjorde en inte obetydlig löne- och inkomstutjämning. I slutet av 1940-talet drabbades den svenska ekonomin emellertid av besvärande stabiliseringsproblem, internt i form av inflation, externt i form av bytesbalansproblem. Under åren 1949 och 1950 rådde lönestopp och år 1949 genomfördes en devalvering av kronan på närmare 30 procent.

Den internationella konjunkturen tog fart ungefär samtidigt genom Koreakriget. Den kombination av ökad efterfrågan och dämpade lönekostnader som därvid uppstod ledde till en mycket stark högkonjunktur i Sverige. Vinsterna steg kraftigt, särskilt inom skogsindustrin. Regeringen försökte som ett led i stabiliseringspolitiken ingripa med vissa tillfälliga åtgärder mot skogsindustrins vinster (insättning på spärrkonto, höjda prisutjämningsavgifter), men så snart lönestoppet upphörde steg såväl löner som priser åter snabbt; enbart under år 1951 steg priserna med drygt 15 procent.

Mot bakgrund av de stabiliseringspolitiska problemen fördes i slutet av 1940-talet en intensiv facklig debatt om lönepolitiken. I denna debatt diskuterades både innebörden av en solidarisk lönepolitik och utformningen av en statlig stabiliseringspolitik. Dessa frågor behandlades också ingående i betänkandet *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen* som lades fram till 1951 års LO-kongress.

I detta LO-betänkande läggs ansvaret för den samhällsekonomiska balansen på staten. Denna ska föra en hård ekonomisk politik, som håller efterfrågan inom ramen för de tillgängliga resurserna. Lönepolitiken ska utformas så att den passar in i detta stabiliseringspolitiska program. I betänkandet sägs uttryckligen att fackföreningsrörelsen är beredd att ta ansvar för att "penninglöneutvecklingen i stort sett överensstämmer med produktivitetens utvecklingen".

En förutsättning för en sådan lönepolitik är, enligt betänkandet, att samhällsekonomin är i balans. En annan förutsättning är att företagets vinster hålls på en låg nivå. Ett högt vinstläge antas driva upp lönerna oavsett avtalens innehåll. Det gäller därför att genom en målmedveten löne-, finans- och penningpolitik undanröja de alltför stora vinstutsikterna för företagen. Den anförda normen för lönepolitiken – lönestegringar i takt med produktivitetens utvecklingen – förespråkas därför bara "sedan företagsvinsternas andel av nationalinkomsten pressats ned så långt som det är möjligt och över huvud taget förenligt med full sysselsättning".¹

En tredje förutsättning för en sådan återhållsam lönepolitik är en rättvis lönestruktur. En sådan lönestruktur är enligt betänkandet lika lön för lika eller likartat arbete – oberoende av företagets bärkraft och av den anställdes kön – med löneskillnader som motiveras av arbetets art och krav. En metod att åstadkomma en sådan lönestruktur är en systematisk arbetsvärdering.

Den solidariska lönepolitiken leder till problem i de lågproduktiva företagen, som får svårigheter att klara lönenivån. Där innebar LO-programmet i korthet att företagen måste rationalisera eller dö. För att klara sysselsätt-

¹ Under efterkrigstiden har löneandelen ökat kraftigt. Orsaken till detta är dock i första hand andra faktorer än lönepolitiken. Se vidare avsnitt 5.4.2.

ningen utvecklades som komplement till lönepolitiken ett program för en aktiv arbetsmarknadspolitik.

I de högproduktiva företagen uppstår stora vinster. Detta ansågs dock inte motivera någon ändrad norm för lönepolitiken. I ett läge med en allmänt pressad vinstnivå syntes nämligen vinster över genomsnittet vara ett ringa problem. Vinster behövdes för expansionens skull.

Vad som sedermera har kallats för övervinstproblemet togs emellertid upp i en motion till 1951 års LO-kongress från kommunalarbetarna i Väster-
vik. Motionen föreslår, "en industriernas och fackföreningsrörelsens löneut-
jämningsfond". Arbetarna bör, enligt motionen, anpassa sina lönekrav efter
industrins bärkraft men ta ut en del i form av avsättning till en löneut-
jämningsfond. Ur denna fond ska bidrag lämnas till mindre bärkraftiga in-
dustrier och företag. På så sätt blir en solidarisk lönepolitik möjlig att föra.

Förslaget innebär en form av övervinstdelning, men det är inte en vanlig
vinstdelning utan en slags "clearing" mellan företagen. Förslaget anknyter
till tidigare idéer inom fackföreningsrörelsen beträffande transfereringspro-
blemet, men för första gången föreslås nu att denna clearing sker via någon
slags fond.

2.2.2 Per Edvin Sköld och debatten om inkomstpolitik

Per Edvin Sköld, finansminister 1949–1955, ställde sig ganska kallsinnig
till LO:s stabiliseringsprogram. Han misstrodde LO:s förmåga att visa åter-
hållsamhet i löneförhandlingarna. De ökade fackliga lönekraven under den
högkonjunktur som utvecklades från början av år 1954 stärkte hans misstro.
I finansplanen 1955 uppmanades löntagarorganisationerna i bestämda or-
dalag att ta sin del av ansvaret för samhällsekonominns jämvikt. Axel Strand,
LO:s dåvarande ordförande, vände sig i ett uppmärksammat anförande i
riksdagens remissdebatt mot Skölds krav på en återhållsam lönepolitik. Sköld
återkom då under våren 1955 med ett förslag till obligatoriskt individuellt
sparande för att suga upp köpkraft men fick inte gehör för sitt förslag.
I stället genomfördes under åren 1955 och 1956 en premiering av personligt
sparande, en åtgärd som Sköld själv fann föga ändamålsenlig.

Sköld återkom 1956 till problemen i en artikelserie och i skriften *Sparande
och medinflytande*, 1957.¹ Han utgår där från att lönekraven tenderar att
bli "alltför" stora. Sköld ställde frågan om staten kan dra in den del av
löneökningen som bedöms vara alltför stor. I den föregående diskussionen
hade man tänkt sig att en sådan reducering skulle ske *efter* avtalen, genom
konsumtionsbeskattning eller obligatoriskt sparande.

Dessa metoder hade emellertid inte accepterats av regering och riksdag.
Sköld kom därför i sin skrift med ett nytt förslag. En viss del av löneökningen
skulle kvarstå som företagssparande. Varje anställd skulle bli ägare till sin
andel men beloppet skulle bindas för viss tid. På andelarna utgår ränta.
Förslaget kallas "ett de anställdas kollektiva företagssparande" men ägandet
är individuellt, det är genomförandet som (genom anknytning till kollek-
tivavtalen) sker i kollektiva former. Detta ägande ger också de anställda
inflytande i företagen.

Sköld utvecklar bara delvis förslagets praktiska utformning. Han tänker
sig att löntagarorganisationerna ska skapa organ för medelsförvaltningen

¹ En presentation av
Skölds idéer finns i Björn
von Sydow, *Löntagarfon-
der 1957–1977* och Per
Edvin Sköld, *Tiden 1977*,
nr 9.

och att medlen ska gå till investeringar, t. ex. genom köp av aktier eller obligationer. Genom att på detta sätt öka sparandet och göra kapitalbildningen mera acceptabel – både vad gäller ägandet och inflytandet – kunde fackföreningsrörelsen förväntas ta sin del av ansvaret för penningvärdet. Arbetsmarknadens frihet kunde bevaras och staten behövde inte ingripa med någon form av inkomstpolitik.

Skölds förslag var avsett att lösa ett stabiliseringspolitiskt problem, dvs. att förena en full sysselsättning med ett stabilt penningvärde. Förslaget om ökat sparande utgjorde emellertid också ett program för ökad produktion. Förslaget hade också två viktiga bieffekter – det skulle ge löntagarna inflytande i företagen och trygga framstegstakten.

Det bör observeras att Sköld inte föreslog en statlig inkomstpolitik utan ett program *i stället för* inkomstpolitik. Detta program hade inga likheter med de lösningar på transfereringsproblemet som tidigare berörts. Det hade inget inslag av vinstdelning, inte heller något inslag av ökad tolerans mot vinster. Problemet gällde inte outtagna övervinster utan behovet av en allmän återhållsamhet – en återhållsamhet som Sköld (i syfte att begränsa konsumtionen) förvandlade till att gälla inte det totala löneuttaget utan den kontant uttagna lönen. Det gällde inte en tolerans mot ökade vinster utan en tolerans mot ökade investeringar.

2.2.3 *Debatten om kapitalbildning och branschfonder*

Inför LO-kongressen 1961 avlämnades en rapport författad av LO:s ekonomer med titeln *Samordnad näringspolitik*. Rapporten innehåller ett ekonomisk-politiskt program för ökad produktivitet i näringslivet. Programmet bygger på tankar från 1951 års LO-betänkande och utvecklar tidigare tankar på s. k. branschråd.

Rapporten föreslår att branschrationaliseringsfonder inrättas. Sådana fonder bör enligt rapporten kunna förena "såväl en önskan om kapitalbildning utan förmögenhetstillväxt för enskilda som behovet av en branschvis driven aktiv strukturpolitik". Fondernas finansiering skulle bli en fråga i löneförhandlingarna. "Den solidariska lönepolitiken försätter löntagarna i bärkraftiga företag och branscher ofta i det läget, att de tvingas avstå från en annars möjlig lönehöjning." Hellre än att löntagarna tar ut detta löneutrymme borde företagen acceptera fonder för att "bevara vinstmedel åt branschen" samtidigt som löntagarna undgår "den solidariska lönepolitikens konsekvenser för förmögenhetsutvecklingen". Finansieringen synes således inte bara drabba lönerna utan åtminstone delvis även vinsterna. Därmed kan branschfonderna också sägas utgöra komplement till den solidariska lönepolitiken.

Det väsentliga argumentet för branschfonder är emellertid näringspolitiskt. Fonderna ska användas för rationaliseringar – "forskning, marknadsundersökningar, konsultverksamhet" m. m. – och investeringar – "finansiering av expansiva företag, temporärt stöd till företag, som på längre sikt bedöms vara livskraftiga, eller avveckling av icke lönsamma företag". Rapporten anknyter därvid uttryckligen till tidigare idéer om branschråd och till Skölds idéer om företagssparande, men inte till tidigare tankar om någon form av överföring av "övervinsterna".

I LO-rapporten framhålls att "höga vinster utgör ett starkt oroselement i lönebildningsprocessen". "Påfrestningarna på den solidariska lönepolitiken blir övermäktiga, och resultatet blir löneglidningar, kompensationskrav och snedvridningar av lönerelationerna", skriver författarna till *Samordnad näringspolitik* och tillägger: "Tillväxten av nationalförmögenheten tillfaller via denna (självfinansiering) i största utsträckning företagens ägare." För både Sköld och *Samordnad näringspolitik* är således grundproblemet att finna fördelningspolitiskt acceptabla former för kapitalbildningen. Förslagen från både Sköld och *Samordnad näringspolitik* kan tillämpas både på stabiliserings- och tillväxtpolitiken. För båda förslagen gäller också att varken stabiliserings- eller tillväxtaspekten dominerar "till varje pris"; det gäller i stället att förena dessa båda strävanden med en rättvis fördelning.

En invändning mot sådana fonder är att de leder till "en otillbörlig favorisering av branschens särintressen". Det problemet löses enligt rapporten genom flerpartsrepresentation och genom en central fond med mer allmänna uppgifter än branschfondernas.

Samordnad näringspolitik förelades inte LO-kongressen 1961 för något formellt ställningstagande. Den föranledde emellertid ändå en viss debatt, där man gjorde invändningar mot den föreslagna uppläggningsen av fonderna. Man ifrågasatte framför allt tanken på att förhandlingsvägen tillföra fonderna de nödvändiga medlen.

Ungefär samtidigt med *Samordnad näringspolitik* publicerades stabiliseringsutredningens slutbetänkande, *Mål och medel i stabiliseringspolitiken* (SOU 1961:42), vars grundsyn väl överensstämmer med LO-betänkandena från 1951 och 1961. I detta betänkande förespråkas en solidarisk lönepolitik, baserad på en utvecklad arbetsvärdering med lika lön för lika arbete. En sådan lönepolitik ställs i motsats till såväl status quo som en "enkel strävan efter utjämning av alla olikheter oavsett orsak" och "bärkraftslinjen". Skillnader i produktivitsutveckling skapar emellertid problem genom att vinsterna blir höga i branscher med snabb produktivitsutveckling (det borde snarare stå med hög produktivitsnivå). Utredningen anger åtgärder för ökad konkurrens och prisövervakning som en lösning på problemet. En annan lösning är att produktivitsökningar över genomsnittet måste komma till uttryck i prissänkningar. Stabiliseringsutredningen finner emellertid problemet "vid nuvarande förhållanden till viss del vara olösligt".

Den solidariska lönepolitiken analyseras ingående i stabiliseringsutredningens betänkande. Det visar också tydligt på de fördelningspolitiska komplikationerna i de högproduktiva företagen, dock utan att aktualisera tanken på fonder.

1960-talet var en period av snabb ekonomisk tillväxt men också av snabb strukturuomvandling och snabb urbanisering. Denna utveckling skapade problem som studerades i en rapport till LO-kongressen 1966, *Fackföreningsrörelsen och den tekniska utvecklingen*.

Rapporten anknyter i ett kapitel om inkomst- och förmögenhetsfördelningen till branschfondsidéerna i *Samordnad näringspolitik*.

Problemet är "dilemmat mellan å ena sidan kravet på stigande kapitalbildning och å andra sidan önskemålet om en jämnare inkomst- och förmögenhetsstruktur". Som lösning på dilemmat förordar rapporten "kollektiv kapitalbildning genom beskattning och fondavgifter". Man tänker då i första

hand på AP-fonden. Som komplement kan man emellertid också tänka sig "metoder att kollektivavtalsvägen öka sparandet och samtidigt ge löntagarna ett visst ekonomiskt medinflytande" – dvs. branschfonder.

Fonderna skulle förvaltas av arbetsmarknadens parter med en icke-partsbunden person som ordförande. Pengarna skulle användas för att underlätta företagets och arbetskraftens anpassning till ändrade tekniska förhållanden, inlösen av orationella företag i samband med nedläggningar och fusioner, eventuellt också för normala investeringar i näringslivet. De anförda motiven är väsentligen två: att underlätta en ökad kapitalbildning och att finna fördelningspolitiskt acceptabla former för denna kapitalbildning.

Frågan om branschfonder diskuterades inte på LO-kongressen 1966.

2.2.4 *Från branschfonder till löntagarfonder*

I den lönepolitiska rapporten *Lönepolitik* till 1971 års LO-kongress betonas fördelningsaspekterna starkare än tidigare. Målet för löntagarna är att öka löneandelen av produktionsresultatet. Detta kan i enskilda branscher och företag vara svårt att förena med riktpunkten att arbete av visst slag ska betalas lika oberoende av arbetsgivarens lönebetalningsförmåga. Problemet är alltså den splittrade lönsamhetsbilden. Vinstmöjligheterna är i vissa företag så stora att de försvårar den solidariska lönepolitiken – såvida man inte vidtar "vinstkorrigerande åtgärder".

Sådana åtgärder avser "övervinster" i betydelsen vinster över genomsnittet. En indragning av övervinsterna utgör ett komplement till en solidarisk lönepolitik, som kräver en lönestruktur oberoende av företagets lönsamhet. En sådan indragning får dock, enligt rapporten, inte helt "likställa" vinsterna med hänsyn till "dynamiken i näringslivet".

Vinstreduktionen kan ske i form av progressiv vinstbeskattning, avsättning till investerings- eller branschfonder eller genom att avskrivningsreglerna ändras. Rapporten föreslår en utredning om företagsbeskattning där även frågan om branschfonder behandlas.

Till LO-kongressen 1971 framlades också några motioner av speciellt intresse för diskussionen om fonder. Flera motioner¹ pekar på det fördelningspolitiska problemet att den solidariska lönepolitiken gynnar ägarna till högproduktiva företag. I motionerna föreslås en progressiv företagsbeskattning för att ta del av övervinsterna i dessa företag. En motion aktualiserar också branschfondsidén. Bland motiven antyds ökat inflytande för löntagarna och en kapitalförsörjning i fördelningspolitiskt mer acceptabla former.

Metallindustriarbetareförbundet lade fram en egen motion², i vilken framhålls behovet av ökade industriinvesteringar för att åstadkomma höjda reallöner, bättre arbetsmiljöer och fler arbetstillfällen. Motionen kritiserar den rådande förmögenhetsbildningen och maktkoncentrationen. "Industrins investeringar har i hög grad finansierats med hjälp av företagsvinster. Det har inneburit en fortsatt förmögenhetskonzentration till traditionella ägargrupper." Motionen pekar här på AP-fonderna, som borde ha större frihet att placera pengar i aktier. Den pekar också på branschfondsidén och olika fondförslag, som utarbetats i Danmark och Västtyskland. Det måste vara angeläget att undersöka "hur man kan åstadkomma ökade resurser för investeringar, utan att detta får negativa effekter för förmögenhetsfördelning-

¹ Motion nr 318, 331, 332.

² Motion nr 305.

en". Motionen föreslår en utredning "om – och på vilket sätt – fackför- eningsrörelsen skall engagera sig för kollektiv kapitalbildning, som ger lön- tagarna ökat inflytande över näringslivets utbyggnad".

I landssekreteriatets utlåtande över motionerna sägs att frågan om att inrätta branschfonder av kapitalförsörjningsskäl inte längre är lika angelägen, bl. a. med hänsyn till AP-fondens tillkomst och oväntat kraftiga tillväxt. Vad gäller inflytandet i företagen bör detta i huvudsak grundas på de an- ställdas arbetsinsatser som sådana och inte vara beroende av deras eventuella sparande. Ett löntagarinflytande grundat även på kapitalinsatser i företagen behöver dock inte uteslutas. Landssekreteriatet anser emellertid att förslaget om att inrätta branschfonder eller fonder i andra former för kapitalbildning genom löntagarnas sparande har så betydande intressen att det bör bli föremål för utredning. I utredningsuppdraget ingick "frågan om beskattning och avsättning av vinstmedel i investeringssyfte för förmögenhets- och kon- junkturutjämning". Kongressen biföll utlåtandet.

Som framgått fanns det vid 1971 års LO-kongress ett flertal motiv för reformer av detta slag. Det genomgående motivet kan sägas vara att finna fördelningspolitiskt acceptabla former för kapitalbildningen, vilka skulle kunna underlätta både tillväxt- och stabiliseringspolitiken. När den soli- dariska lönepolitiken framförs som motiv är det följderna av en rationell lönestruktur, oberoende av bärkraften, som avses och som motiverar en övervinstdelning. Så uppfattas också problemet i ett par skrifter från Metall år 1973.¹

Den fackliga debatten om branschfonder o. dyl. ingår i ett bredare fackligt och ekonomisk-politiskt program, där arbetsmarknadspolitik och solidarisk lönepolitik spelar en central roll. Detta program har kritiserats av flera eko- nomer. Erik Lundberg har kritiserat programmets politiska karaktär – det gav enligt hans uppfattning staten en alltför stark roll. Karl-Olof Faxén, chefsekonom på SAF, och Bent Hansen har bl. a. hävdatt att lönedifferenser bör användas för att skapa en flexibel arbetsmarknad. Hansen har också framhållit riskerna för att den solidariska lönepolitiken skulle skapa arbets- löshet, en tanke som senare utvecklats av Anders Östlund.²

Näringslivet har hävdatt att den solidariska lönepolitiken inte minskar löneandelen i ekonomin, men däremot ökar vinstspridningen. Näringslivet menar att den ökade vinstspridning som kan följa av den solidariska lö- nepolitiken är en gynnsam och nödvändig effekt inom ramen för det eko- nomiska system, varav denna lönepolitik utgör en beståndsdel. Den utgör tillsammans med en rörlig arbetsmarknad en förutsättning för full syssel- sättning och ekonomisk tillväxt. Från näringslivets sida hävdar man också att höga vinster inte verkar störande på lönebildningen. Man har därför avvisat obligatorisk vinstdelning.

2.3 Vinstandelstanken³

Den liberala vinstandelstanken utvecklades både teoretiskt och praktiskt redan på 1800-talet. Motiven är både fördelningspolitiska – det är skäligt att löntagarna får en del av vinsten – och företagspolitiska – genom vinst- delning uppnås ökad gemenskap i företaget och större arbetsmotivation, vilket på olika sätt kan bidra till ökad produktivitet.

¹ Metalls handlingspro- gram och Rapport om facklig inkomspolitik (1973).

² E. Lundberg, Konjunk- turer och ekonomisk politik (1953). K-O Faxén, Avtalssystemet och lönebildningen, Skandi- naviska bankens kvartals- skrift 1961, nr 1. B. Hansen, Löner och priser, Nationalekonomiska föreningens förhandlingar 1961, nr 4. A. Östlund, Arbetsmarknadspolitik och löneutjämning åren 1964–1974 (1975).

³ Avsnittet bygger bl. a. på Cars H.C., Koncentra- tions- och fördelningspro- blem inom marknads- ekonomin (1975), s. 126 ff., Åsard E., LO och löntagarfondsfrågan. En studie i facklig politik och strategi (1978), s. 14 ff. och Wredén Å., Kapital till de anställda? En studie av vinstdelning och löntagar- fonder (1976).

Den teoretiska grunden för vinstdelning utvecklades av nationalekonomer som J.S. Mill, A. Marshall och von Thünen. Utgångspunkten var att det överskott (vinsten), som återstod sedan arbetarna fått sin lön och kapitalägarna en skälig ränta på sitt kapital, borde delas mellan de anställda och kapitalägarna. Delningen avsåg vad vi kan kalla övervinster – vinster över en viss nivå (som motsvarar den skäliga ersättningen till kapitalägarna). Inom politiken förespråkades sådana idéer av både liberala och konservativa partier.

En första vinstdelningsdebatt uppstod i Sverige på 1890-talet, då vinstdelning förespråkades av bl. a. Johan Leffler i en bok om löneformer och vinstandelssystem (1893). Tanken framfördes i riksdagen av friherre Klinckowström år 1892.

Efter andra världskriget återupplivades vinstandelsfrågan av främst folkpartiet. I en motion från år 1949 föreslås en utredning av "olika system av meddelägarskap och vinstandelssystem" i produktionsstimulerande syfte. I motioner från 1952 och 1956 föreslås en utredning för att bl. a. "stimulera tillämpningen av vinstandelssystem" och "underlätta tillkomsten av investeringsbolag" för mindre inkomsttagares sparande. Motiven är både att allmänt stimulera företagsamheten och att öka kapitalbildningen i näringslivet. Arbetsmarknadens parter avstyrkte förslagen i sina remisser. De ansåg – i enlighet med Saltsjöbadsavtalets anda – att det gällde en avtalsfråga, där en statlig utredning inte var påkallad. Motionerna avslogs i riksdagen. Inte bara socialdemokraterna utan även högerpartiet och bondeförbundet röstade mot förslagen.

I slutet av 1960-talet och början av 1970-talet aktualiserades frågan åter i riksdagen i ett flertal motioner, framför allt från folkpartiet. Partiet begärde en utredning om "metoder att ge löntagarna del i ett långsiktigt företagssparande". Avsikten var att öka företagssparandet, men i former som gör även de anställda delaktiga i förmögenhetsbildningen, vilket kan ske genom uppskjuten andel i vinst. Vinstandelarna spärras alltså under viss tid, vilket kan betraktas som ett obligatoriskt sparande. De spärrade andelarna kan också få formen av deläggande (aktier) och därmed ge underlag för ett inflytande. I ett par folktopistiska partimotioner aktualiserades också tanken på helt löntagarägda företag.

Vid 1974 års riksdag presenterade folkpartiet en motion om "lagstadgad rätt för löntagarna till andel i företagets kapitaltillväxt". Motionen anger två modeller: vinstandelssystem och löntagarsparande. Målen är en jämnare förmögenhetsspridning, förskjutning av makten från traditionella ägarintressen och motverkande av statlig och enskild maktkoncentration inom den svenska ekonomin. Motionen har principiellt intresse framför allt därigenom att den traditionella, företagsbundna vinstandelslinjen överges, i stället skisseras "ett decentraliserat system av fonder med betydande frihet för löntagarna att välja mellan olika fonder". Motionen föreslår en utredning, där systemets omfattning och effekter på bl. a. lönebildning och inflationsutveckling behandlas. Hänsynen till den solidariska lönepolitiken är ett av huvudskälen till att folkpartiet här förespråkar ett övergripande fondsystem.

LO avvisade helt motionen med motiveringen att statsmakterna inte bör ingripa i vad som är en naturlig fråga för förhandlingar mellan arbetsmarknadsparterna. Övriga remissinstanser var mindre avvisande än tidigare och

uttalade intresse för frågan – TCO för vinstdelningen, SAF, SACO och Sveriges Industriförbund för lönsparandet. Riksdagen avslag motionen.

Folkpartiet tog åter upp frågan i Hagaöverläggningen om den ekonomiska politiken i maj 1974, där socialdemokraterna och folkpartiet enades om att tillsätta en utredning. Direktiven till utredningen om löntagarna och kapitalbildningen utarbetades av regeringen efter samråd med folkpartiet och utredningen tillsattes formellt i januari 1975.

Den traditionella vinstandelsmodellen hade tidigare inte mött något större intresse utanför folkpartiet. Centern och moderaterna var dock vid denna tid inte längre lika avvisande till vinstandelstanken. Båda partierna framlade i riksdagen motioner, där man med olika metoder vill skapa en fördjupad företagsdemokrati och en ökad gemenskap i företagen. Detta kräver, enligt motionerna, att de anställda har ett delägarande i företaget, vilket kan uppnås genom ett löntagarsparande. I moderata motioner framförs även tanken på vinstdelning. En arbetsgrupp inom partiet redovisade däremot år 1975 en mera återhållsam inställning till vinstandelssystem. Partistyrelsen ansåg emellertid att frågan borde utredas och partiet begärde i motioner 1975 och 1976 tilläggsdirektiv till den statliga utredningen om löntagarfonder. I dessa motioner krävs att utredningen även prövar "olika former av individuella vinstandelssystem". Motionerna lämnades utan bifall av riksdagen.

De fackliga organisationerna har varit principiellt avvisande till företagsbundna system. SAF har länge varit direkt motståndare till vinstandelssystem. Endast några få sådana system har införts i Sverige, framför allt i en del mindre företag och i flera affärsbanker (se avsnitt 4.4.1).

Studieförbundet Näringsliv och samhälle (SNS) har i ett par skrifter ägnat frågan sitt intresse. Redan år 1952 publicerades en skrift av T. Skytt och S. Åsbrink med titeln *Vinstdelning och vinstandelssystem*. Studien var en teknisk genomgång av vinstandelssystemens konstruktion och mål samt en redovisning av några svenska exempel på vinstdelning.

I en skrift från SAF av L. Norén och T. Trollborg, *Vinstdelning och vinstandelssystem* (1965, görs en kartläggning av vinstdelningsföretag i Sverige. Enligt undersökningen fanns vid mitten av 1960-talet ett mycket litet antal vinstdelningssystem i Sverige. Det intresse som funnits i början av 1950-talet för frågan hade också minskat. En viktig förklaring var arbetsmarknadsorganisationernas negativa inställning. Skriften rekommenderade dock "fortsätta experiment med vinstdelning". Ett förslag till vinstdelning har också presenterats i SNS skriftserie av Ulf Laurin (1975, nr 1).

En mer omfattande studie av vinstdelning och löntagarfonder publicerades år 1976 med Åke Wredén som huvudförfattare, *Kapital till de anställda?* Boken innehöll en kartläggning av olika vinstandelssystem men inte något förslag.

2.4 Ägandespridning¹

Idéerna om aktiespridning har främst förespråkats av konservativa och kristdemokratiska partier i bl. a. Västtyskland och England. De introducerades i Sverige under beteckningen "en egendomsägande demokrati" av Jarl Hjalmarsson, när han 1950 valdes till högerpartiets ledare. Partiet (numera mo-

¹ Detta avsnitt bygger bl. a. på Leif Lewin, Planhushållningsdebatten (1967), s. 388 ff. och 447 ff. Frågan om ägandespridning behandlas ingående i en samnordisk rapport med titeln Ägandespridning och egenkapitalförsörjning i mindre och medelstora företag – en inventering av inställning och intresse i de nordiska länderna, NU A 1979:22, band 4.

derata samlingspartiet) har sedan dess hållit fast vid tanken på en spridning av det personliga ägandet, främst av bostäder och aktier. Det har skett i motioner i riksdagen och i politiska broschyrer. Idéerna utvecklades i partiprogrammet 1972. Även centern och folkpartiet arbetar för en ägandespridning. Näringslivet förespråkar likaledes en spridning av ägandet. Att åstadkomma en breddning av aktieägandet är ett av huvudmålen i den Waldenströmska rapporten, som lades fram 1976 av en arbetsgrupp inom SAF och Industriförbundet (jfr s. 27 f)

En spridning av ägandet kan göras på olika sätt. Två viktiga principer är vägledande för dessa idéer om ägandespridning såsom de har framförts av moderata samlingspartiet.

1. Man bör inte ensidigt satsa på kollektiv kapitalbildning utan främst på ett enskilt ägande.
2. Man bör eftersträva en spridning av aktieägandet, dvs. en jämnare ägandefördelning, så att man får en maktspridning och en decentralisering av beslutsfattandet.

Den första punkten riktar sig mot statlig kapitalbildning. Den andra punkten riktar sig mot privat ägandekoncentration.

Med ett *ökat* och *spritt* enskilt ägande menar man också att statens roll i ekonomin över huvud taget kan minska. Om alla människor hade ett sparkapital skulle också trycket på de sociala utgifterna minska. Därav följer att man vill begränsa de sociala utgifterna och den offentliga sektorns expansion för att i stället satsa på ett privat ägande. Synsättet utgör en i denna mening klassiskt liberal ideologi.

Den ekonomiska politiken bör således enligt moderata samlingspartiet inriktas på att hålla nere de statliga utgifterna och därmed skattetrycket och stimulera det privata sparandet. Bland olika sparstimulanser föreslås:¹

1. Ett allmänt sparstöd.
2. Särskilt sparstöd åt hushåll med låga inkomster och låg förmögenhet.
3. Sparlön – stimulans till individuellt lönsparande, som sker enligt avtal mellan parterna.
4. Underlätta bildandet och utvecklingen av aktiefonder.
5. Stimulans till bostadssparande.

Ett delägarande i det egna företaget har samma mål som en företagsanknuten vinstdelning, nämligen ökad intressegemenskap och förbättrad produktivitet. Partiet betonar dock att ägarspridning och företagsdemokrati inte är samma sak. Den anställdes inflytande på arbetsplatsen måste grundas på arbetsinsatsen.²

¹ Dessa krav återfinns med små variationer i ett flertal riksdagsmotioner, t. ex. 1975/76:1979.

² Ägandespridning som vi ser det. Skrift framlagd av en arbetsgrupp inom moderata samlingspartiet 1978.

En allmän ägandespridning har också motiverats med att allt fler individer därigenom skulle få möjlighet att delta i företagets bolagsstämmor. Kritikerna brukar mot detta invända att möjligheterna för små aktieägare att få ett reellt inflytande ofrånkomligen är obetydliga. I själva verket kan maktkoncentrationen till några få stora aktieägare öka vid en kraftig spridning av aktieägandet. Mot detta har invänts att små aktieägare kan organisera sig och därigenom få ett ökat inflytande. Från näringslivet har framhållits att i den mån det åstadkommits ett breddat aktieägarande för de anställda

genom företagsvisa vinstdelnings- eller sparplaner organiseras som regel aktieägandet från början i fonder eller liknande institutioner som kan ge väsentlig röstvikt vid bolagsstämman.

2.5 Några rapporter om löntagarfonder 1976

Utredningsuppdraget från 1971 års LO-kongress resulterade i skriften *Löntagarfonder*, författad av Rudolf Meidner tillsammans med Anna Hedborg och Gunnar Fond. I skriften, som publicerades i augusti 1975, föreslås övergripande, kollektiva löntagarfonder, grundade på vinstdelning, som inbetalas till fonderna genom riktade, obligatoriska aktieemissioner. Med denna skrift inleddes en intensiv debatt om löntagarfonder i Sverige, som varade fram till och med valet 1976. Den har därefter regelbundet återkommit, när nya rapporter om och förslag till löntagarfonder har presenterats. Debatten har gällt inte bara löntagarfondernas konstruktion i en mer teknisk mening utan främst mer grundläggande frågor om det politiska och ekonomiska systemet: vem bör ha makten i företagen, hur bör ägande och förmögenheter vara fördelade, i vilka former ska kapitalbildningen ske och hur skapas förutsättningar för ett effektivt fungerande näringsliv.

Meidners skrift omarbetades till en rapport med titeln *Kollektiv kapitalbildning genom löntagarfonder*, som framlades till LO-kongressen i juni 1976. Kongressrapporten anger följande mål för löntagarfonder:

- ☐ att komplettera den solidariska lönepolitiken,
- ☐ att motverka den förmögenhetskonzentration, som följer med industrins självfinansiering,
- ☐ att öka löntagarnas inflytande över den ekonomiska processen.

Rapporten anger också fyra restriktioner eller grundläggande villkor för utformningen av löntagarfonder. De är full sysselsättning, hög kapitalbildning, kostnads-, löne- och prisneutralitet samt inkomstutjämning.

Beräffande utformningen av fondsystemet bygger rapporten i allt väsentligt på den tidigare skriften. Vinstdelningen preciseras till 20 procent och avser koncernvinsten. Vinstbegreppet och värderingen av aktierna diskuteras utförligt. Man förordar "något slags substansvärdering" av aktierna, där man utgår från företagets faktiska tillgångar - vinsten är då skillnaden mellan företagets egna tillgångar i slutet och i början av året. Avgifterna är avdragsgilla för företagen och förbättrar därmed företagets soliditet (= företagets eget kapital i förhållande till upplånat kapital). Vilka företagsformer som skall ingå i systemet ses som en ideologisk fråga. Den offentliga sektorn bör stå utanför systemet, medan särskilda lösningar måste finnas för konsumentkooperationen och tendensföretagen. Vilken storleksgräns man bör ha ses som en mer öppen och teknisk fråga. I studiekampanjen framkom en stark opinion för att även inkludera mindre företag. I rapporten anges samtidigt praktiska skäl för en begränsning till större företag. En storleksgräns föreslås därför vid lägst 50 och högst 100 anställda, men tre påpekanden görs: kapitalets storlek kan också göras till kriterium, frågan om anslutning till fonden kan göras förhandlingsbar, småföretagens anställda kan prioriteras vid fondavkastningens användning.

Fondernas uppgifter gäller mer "övergripande" frågor medan arbetsrättsreformerna handlar främst om företagens interna förhållanden. Fondavkastningen bör dock användas bl. a. för stöd åt det lokala löntagarinflytandet. Avkastningen kan också användas till utbildning och forskning, stöd åt arbetarskydd och anpassningsgrupper, näringspolitiska åtgärder, deltagande i nyemissioner m. m.

Organisationen preciseras delvis i kongressrapporten. Fondernas aktieägarande föreslås till en början – upp till 20 procent av aktiekapitalet i ett företag – ge representation för de lokala, fackliga organisationerna, därefter för en övergripande fond, med förslags- och vetorätt för de lokala fackklubbarna. Den övergripande fonden kan ha karaktär av branschfond eller regional fond. Kongressrapporten föredrar branschfonder. Dessa är i början rådgivande organ (branschråd) men får så småningom beslutsuppgifter. I branschfondernas styrelser ingår en eller två samhällsrepresentanter samt lika många representanter för vardera det direkt berörda förbundet och övriga förbund. Utjämningsfondens styrelse utses av fackförbunden.

Rapporten behandlades vid LO-kongressen i juni 1976. Landssekretariatet ansluter sig i sitt utlåtande över rapporten till huvudprinciperna. Man finner samtidigt många problem olösta och hänskjuter dem till den statliga utredningen om löntagarfonder. "Vid nuvarande tidpunkt vill sekretariatet därför inte ta ställning till ett eventuellt löntagarfondssystemets konkreta detaljer och underställer inte heller kongressen något förslag till ett sådant ställningstagande", heter det i utlåtandet i vilket sekretariatet hemställer att kongressen godkänner "de allmänna riktlinjerna för bildande av löntagarfonder som uppdragits i rapporten 'Kollektiv kapitalbildning genom löntagarfonder'".

Landssekretariatet följer således helt rapporten. På en punkt skedde en precisering: storleksgränsen fastställdes till 50 anställda.

LO:s ordförande Gunnar Nilsson uppställde i sin föredragning fyra grundläggande principer för löntagarfonder:

1. Löntagarkapitalet måste stå kvar i företaget.
2. Fonderna bör bildas genom anknytning till företagsvinster.
3. Företagsbundna löntagarfonder kan inte accepteras.
4. Konstruktionen måste trygga ett starkt lokalt löntagarinflytande över fondkapitalet.

Att ändra på dessa principer vore, enligt Nilsson, att ändra på förslaget karaktär och syfte. Men i övriga delar "är rapporten mera skissartad... Det gäller bl. a. takten i fondupbyggnaden, omfattningen av systemet, sättet att förvalta fonderna". Mycket återstod därför att diskutera.

Kongressen biföll landssekretariatets utlåtande med en förändring: frågan om storleksgräns hölls öppen men som huvudprincip uttalades att gränsen skulle vara så låg som möjligt.

TCO hade också kongress i juni 1976. Till den förelåg en kongressrapport med titeln *Löntagarkapital*, utarbetad av TCO:s samhällsekonomiska arbetsgrupp. Rapporten anges i huvudsak ha "karaktär av delrapport och diskussionsmaterial".

TCO-rapporten inleds med ett kapitel om förmögenhetsfördelningen och kapitalbildningen. Den tar där upp det fördelningspolitiska problemet med

en snabb kapitalbildning, som leder till en snabb förmögenhetsökning för kapitalägarna. Den pekar på att aktierna utgör en ringa andel – 6–8 procent – av de totala förmögenhetstillgångarna, men också på att aktieägandet är ojämnt fördelat och att "ägarinflytandet är väsentligt mer koncentrerat än det redan i sig kraftigt koncentrerade aktieägandet". Rapporten ser som en lösning "att med någon typ av löntagarkapital omfördela en del av förmögenhetstillväxten i det enskilda näringslivet från nuvarande relativt snäva ägarkrets".

En annan utgångspunkt är den solidariska lönepolitiken. Principen lika lön för lika arbete oberoende av företagens lönebetalningsförmåga gynnar företag med en god produktivitet utveckling. De får ett, åtminstone temporärt utnyttjat löneökningsutrymme i form av höga vinster, s. k. "övervinster".

Rapporten diskuterar därefter ekonomiska motiv för löntagarkapital. Man anknyter där först till det fördelningspolitiska problemet – "att trygga en god kapitalförsörjning i näringslivet, utan att det får negativa fördelningspolitiska konsekvenser". Ett annat motiv för löntagarfonder är "det utnyttjade löneökningsutrymme". Genom en vinstdelning, som inriktas på övervinsterna, kan löntagarna få del av detta utrymme. Rapporten tar också upp inflytandemotivet utan att betona det. Löntagarnas inflytande i företagen bör främst grundas på arbete, men genom löntagarkapital erhålls ett ägarinflytande, som "i och för sig (är) positivt och bör utnyttjas där det uppstår". Målen för löntagarfonder har alltså "med kapitalförsörjning, förmögenhetsfördelning, lönepolitik och löntagarinflytande att göra".

TCO-rapporten innehåller inte något detaljerat förslag till hur fondsystem ska utformas, men anger tre krav som väsentliga:

1. Systemet bör medverka till att en tillfredsställande kapitalbildning upprätthålls, utan att oacceptabla fördelningspolitiska effekter uppstår.
2. Systemet får inte komma i konflikt med principen om lika lön för lika arbete.
3. Systemet får inte rubba de fackliga organisationernas roll som företrädare för löntagarintresset.

Mot bakgrund av dessa krav avvisas företagsanknutna system både med och utan individuella andelar. Rapporten diskuterar också kollektiva (här använd i betydelsen övergripande) fonder och redovisar skäl för och emot individuella andelar, utan att ta ställning. Fonderna kan finansieras genom vinstbaserade eller lönesummebaserade avgifter – vinstdelning är att föredra med hänsyn till förmögenhetsfördelningen och det utnyttjade löneökningsutrymme, lönesummebaserade avgifter med hänsyn till kapitalbildningen. Rapporten tänker sig "ett någorlunda decentraliserat system med ganska många fonder", som inte är alltför nära knutna till de fackliga organisationerna.

Kongressen godkände rapporten som underlag för det fortsatta utredningsarbetet om löntagarfonder inom TCO.

Hösten 1974 tillsatte Industriförbundet och Svenska Arbetsgivareföreningen (SAF) en arbetsgrupp med uppgift att studera frågor som rörde vinst- och kapitaldelning i näringslivet. Gruppen avlämnade våren 1976 en rapport med titeln *Företagsvinster. Kapitalförsörjning. Löntagarfonder*. Den benämns

i fortsättningen "den Waldenströmska rapporten" efter arbetsgruppens ordförande, direktör Erland Waldenström.

Rapporten inleds med en översikt över olika motiv som åberopats för vinst- och kapitaldelning. Därefter följer en internationell översikt över olika föreslagna och faktiskt existerande system av vinst- och kapitaldelning. I de tre följande kapitlen görs företagsekonomiska och samhällsekonomiska analyser av sådana system. Man analyserar vinstbegreppet, vinsternas storlek i industrin och deras betydelse för företagssparandet, avkastningen på aktier, olika typer av vinstandelssystem och deras företagsekonomiska konsekvenser. Man studerar vinstens roll för förmögenhetsfördelningen och de samhällsekonomiska konsekvenserna av vinst- och kapitaldelning. Man påpekar att vinsterna har en begränsad omfattning jämfört både med den totala lönesumman och med den sammanlagda avkastningen på andra kapitalplaceringar än aktier samt vidare att aktier utgör en mycket begränsad del av hushållens tillgångar. En vinstdelning skulle därför inte nämnvärt påverka förmögenhetsfördelningen men kunna få starkt negativa konsekvenser för företagens kapitalförsörjning och investeringsbenägenhet och därmed för produktionen och sysselsättningen i samhället. Man gör en starkt kritisk analys av de Meidnerska förslagen. En obligatorisk vinstdelning och fonduppbbyggnad enligt Meidners modell skulle enligt rapporten leda till grundläggande förändringar av hela vårt ekonomiska system.

I slutkapitlet framförs den Waldenströmska gruppens egna förslag. Rapporten anger tre kriterier som särskilt väsentliga:

1. Systemen skall möjliggöra en effektiv och decentraliserad beslutsprocess i näringslivet och vara förenliga med ett enskilt ägande av företagen.
2. De skall inte försvåra – utan helst underlätta – näringslivets försörjning med riskkapital och bibehållandet av en väl fungerande kapitalmarknad, väsentligen baserad på frivilligt sparande och innebärande en ur samhällsekonomisk synpunkt effektiv allokering av det riskvilliga kapitalet.
3. De skall inte innebära någon konfiskation riktad mot dem som placerat sitt sparande i aktier i näringslivet. I stället bör systemen medverka till en breddning och utjämning av aktieägandet.

Gruppen betonar sedan i sin målgenomgång den fördelningspolitiska aspekten. "Den sneda ägarfördelningen till näringslivets aktier betraktar vi som ett från allmänpolitisk och även från näringslivets egen synpunkt allvarligt problem." En jämnare fördelning skulle ge ökad tolerans mot vinster, menar arbetsgruppen, som tillmäter detta motiv för vinst- och kapitaldelning stor betydelse. Ett ökat löntagarägande av aktier skulle också ge inflytande, arbetsmotivation och intresseanknytning till företaget. Rapporten betonar dessutom vikten av att "komma till rätta med den akuta sparandebrist i vår ekonomi som tar sig uttryck i de stora underskotten i bytesbalansen".

Sammanfattningsvis betonar den Waldenströmska rapporten i första hand tre mål:

1. Att åstadkomma en breddning av aktieägandet och därigenom uppnå en jämnare fördelning av ägarinflytandet och av de vinster och förmögenhetsökningar som hör samman med expansionen i näringslivet. En utveckling i denna riktning kan förväntas öka den allmänna toleransen i samhället i fråga om vinster och sparande i företagen.

2. Att främja de anställdas motivation och tillfredsställelse i arbetet.
3. Att öka sparandet i samhället.

Mot bakgrund av dessa mål lägger gruppen fram tre förslag. Det första är företagsspecifika vinstandelssystem. Sådana system bör baseras på frivilliga överenskommelser mellan företaget och de anställda. Man förordar en övervinstdelning, där pengarna samlas i en fond, som förvaltas av de anställda och vars medel placeras i aktier med sikte på hög och säker avkastning. Fonden har individuella andelar, som spärras i 5–10 år.

Sådana frivilliga, företagsspecifika system förväntas emellertid inte få någon större spridning. "Allt talar för att de kommer att införas blott vid företag där de positiva effekterna kan förväntas motväga de kostnader som åsamkas aktieägarna." Som rapportens huvudförslag kan därför det andra förslaget om lönebaserade system betraktas. Detta system baseras på ett frivilligt lönsparande och skulle därför kunna ge "ett väsentligt nytillskott av riskkapital till näringslivet". I övrigt gäller samma principer som för vinstdelningssystemet. Sparmedlen bör – huvudsakligen med tanke på makt-spridningen – samlas i fonder och av dessa placeras i riskvilligt kapital inom näringslivet. Fonderna bör vara många och oberoende men inte alltför små för att kunna få ett reellt inflytande över aktiemarknaden. Detta frivilliga lönsparande bör stimuleras genom statliga sparstimulanser. Rapporten finner starka skäl för att sådana sparstimulanser görs tillgängliga på lika villkor för samtliga medborgare. Det tredje förslaget är sålunda åtgärder för ett breddat aktieäggande utan direkt anknytning till vinstdelning eller sparlön.

Den Waldenströmska rapporten har inte officiellt behandlats av Industriförbundet eller SAF. Vid SAF-kongressen hösten 1977 hänvisade emellertid SAF:s verkställande direktör Curt-Steffan Giesecke till Waldenströmsrapporten i sitt inledningsanförande och kongressen antog ett uttalande som i mycket ansluter sig till den Waldenströmska rapporten. Uttalandet fastslog bl. a. följande principer för åtgärder som ska göra löntagarna delaktiga i företagsägandet.

1. De skall öka tillgången på riskvilligt kapital till näringslivet.
2. De skall befrämja ett decentraliserat enskilt ägande och löntagarnas personliga förmögenhetsbildning.
3. De skall bidra till att utveckla en effektivt fungerande marknad för riskvilligt kapital.
4. De bör kunna tillämpas över stora sektorer av näringslivet och arbetsmarknaden.
5. De bör underlättas genom ramlagstiftning, som lämnar betydande valfrihet åt arbetsmarknadsorganisationer, företag och enskilda anställda.

Det centrala inslaget i den Waldenströmska rapporten är spridningen av aktieäggandet. Inrättandet av fonder eller andra typer av finansieringsinstitut är i detta sammanhang främst en praktisk fråga med syfte dels att administrera sparandet och aktieplaceringarna, dels att möjliggöra ett reellt ägarinflytande.

2.6 Några rapporter efter 1976

Debatten om löntagarfonder har varit intensiv sedan dessa tre rapporter publicerats. Mängder av förslag, program, rapporter och idéer har publicerats därefter.

I februari 1978 publicerade en arbetsgrupp från LO och socialdemokraterna en rapport om *Löntagarfonder och kapitalbildning*. Rapporten utgår från LO:s kongressrapport 1976. Den har därutöver en utförlig diskussion om behovet av ökade investeringar i näringslivet. De tre mål för löntagarfonder som anges i kongressrapporten utökas därför med ytterligare ett mål: att bidra till kollektivt sparande och kapitalbildning för produktiva investeringar.

LO/SAP-rapporten föreslår dels ett vinstdelningssystem och dels utvecklingsfonder för ökat kollektivt sparande. Vinstdelningssystemet bygger på den tidigare LO-rapporten med vissa modifieringar. Storleksgränsen höjs så att systemet omfattar alla börsnoterade företag och i övriga koncerner med minst 500 anställda (dvs. ca 200 koncerner). Motiveringen är att det är särskilt angeläget att få med de stora företagen och att det har särskilda problem att ta med småföretagen. Vidare införs olika former av kompensation för vinstdelningen – vinstdelningen är avdragsgill för företaget, utdelningen på löntagaraktier får dras av från kapitalbildningsavgiften (se nedan) och är, liksom kapitalbildningsavgiften, också avdragsgill – så att fondsystemet inte inkräktar på utrymmet för utdelning till enskilda aktieägare. Dessutom lämnas en laglig garanti för att företaget inte förändrar utdelningspolitiken till nackdel för enskilda minoritetsintressen. Fondsystemet organiseras i form av regionala representantskap (i stället för branschfonder) som väljs av alla löntagare i länet. Löntagaraktierna förvaltas av en särskild nämnd men löntagarnas representanter i företagens styrelser utses lika av löntagarna lokalt och representantskapen upp till 40 % av aktiekapitalet i företaget, därefter av de regionala organen. Företag utanför detta system betalar en särskild avgift till en medbestämmandefond, de har också möjlighet att frivilligt ansluta sig till systemet.

Utvecklingsfonderna anknyter till en tidigare partimotion i riksdagen om strukturfonder och kan också sägas ha likheter med AP-fondsystemet. De finansieras genom en avgift på alla slag av förvärvsinkomster, som efter en femårsperiod är 3 %. Därefter bör avgiftens storlek omprövas. Fondsystemet består av (till en början) två centrala utvecklingsfonder, en med löntagarmajoritet och en med samhällsmajoritet i styrelsen, samt regionala fonder – en i varje län – där styrelserna utses av landstingen. Fonderna placerar pengarna i näringslivet, framför allt i form av lån. Syftet är att förse industrin med kapital för "utbyggnad, teknisk utveckling och förnyelse av produktionen". De bör utifrån samhällsekonomiska överväganden kunna ta större risker och ha ett längre tidsperspektiv än vad som är vanligt i en företagsekonomisk kalkyl.

Avkastningen på kapitalet kan användas för bl. a. utredningsverksamhet och deltagande i nyemissioner. Rapporten antyder också att den kan användas för att skapa en individuell anknytning till fondsystemet.

LO/SAP-rapporten behandlades vid socialdemokraternas partikongress hösten 1978. I yttrandet över rapporten ansluter sig partistyrelsen till rapportens fyra mål för löntagarfonder. Den tillstyrker också i princip förslaget

till utvecklingsfonder. Partistyrelsen delar också LO:s principer för löntagarfonder men finner inte arbetsgruppens förslag till lösning "sådan att det nu bör läggas till grund för ett politiskt beslut". Den anser därför att "kongressen inte bör ta ställning till arbetsgruppens konkreta förslag om löntagarfonder i den del som avser vinstdelningssystemet". Partistyrelsen föreslår att frågan om löntagarfonder utreds vidare och tas upp till förnyad prövning och avgörande vid 1981 års partikongress. Kongressen följde partistyrelsen.

Inom TCO har ett intensivt utredningsarbete pågått efter kongressen 1976. Hösten 1977 publicerades *Löntagarfonder ur TCO-perspektiv – ett studiehäfte* och i februari 1978 *Löntagarfonder ur TCO-perspektiv – en debattskrift*. Dessa skrifter kan betraktas som debatt- och informationsmaterial som underlag för den kongressrapport som lades fram i augusti 1978 med titeln *Löntagarkapital genom fonder – ett principförslag*, som behandlades vid TCO-kongressen i juni 1979.

Denna rapport ger inte lika konkreta förslag som LO/SAP-rapporten men innehåller en ingående diskussion av olika aspekter på löntagarfonder. Den anger inledningsvis de fackliga utgångspunkterna för frågan. Man ansluter sig till de motiv, som framförs i 1976 års kongressrapport, men betonar ytterligare målet att trygga kapitalbildningen. Därefter diskuteras fonder, som baseras på lönebaserade avgifter resp. vinstdelning, frågan om individuella andelar samt fondsystemets organisation.

Enligt TCO-rapporten kommer det framtida kapitalbehovet att vara "så omfattande att det krävs särskilda åtgärder för att trygga kapitalbildningen". I avvägningen mellan privat sparande (hushålls- eller företagssparande) och kollektivt sparande (skatter, ATP-avgifter, löntagarfonder) förordas ett kollektivt sparande i former som ger löntagarna inflytande, dvs. löntagarfonder. Med en ändrad fördelning av ägandet blir det också lättare att "acceptera en kapitalbildning byggd på en högre lönsamhet inom näringslivet".

Löntagarfonderna skall ha en placeringspolitik som bygger på samhälls-ekonomiska kriterier. De bör bl. a. användas för investeringar som kräver långfristigt och riskvilligt kapital. Investeringarnas effekter på sysselsättningen – regionalt på sysselsättningen, branschvis, per yrke osv. – och arbetsförhållandena bör också beaktas i en placeringspolitik som grundas på fackliga värderingar. Arbetsmarknadspolitiska insatser för att upprätthålla produktionen, där en produktionsminskning bedöms nödvändig, anses dock strida mot kapitalbildningsmålet. Pengarna kan placeras i lån eller köp av aktier (främst vid nyemissioner).

Vinstdelningssystemet motiveras framför allt av lönepolitiken. Principen om lika lön för lika arbete bidrar till höga vinster i enskilda företag genom att lämna ett "outnyttjat löneökningstrymme". Man föreslår (eller aktualiserar) därför en delning av "vinster över en viss nivå". Rapporten finner många tekniska problem med ett vinstdelningssystem – flera av dem diskuteras utförligt i rapporten. Den förordar därför ingen speciell utformning av ett sådant system.

Frågan om individuella andelar "utvärderas" med hänsyn till hur dessa uppfyller målen för löntagarfonder. Rapporten finner att individuella andelar motverkar samtliga grundläggande motiv (rörande kapitalbildningen, fördelningen, lönepolitiken och inflytandet).

Fondsystemet bör från kapitalförmedlingssynpunkt vara en kombination av konkurrerande, riksomfattande fonder och fonder med varierande verksamhetsinriktning. För att stärka löntagarinflytandet på olika nivåer bör man ha dels riksfonder, dels regionala fonder och dels ett till de lokala fackliga organisationerna delegerat ägarinflytande. Som övergripande organ bör fondsystemet ha en "fondstämma", en löntagarfondssystemets kongress.

TCO-kongressen beslöt att inte binda sig för lösningar av detaljkaraktär i fondfrågan. Rapporten godkändes som underlag för fortsatt utredningsarbete. TCO planerar där att under kongressperioden publicera tre skrifter om löntagarfonder. Den första, med titeln *Kapitalbildning ur fackligt perspektiv*, publicerades under våren 1980. I februari 1981 publicerades den andra skriften med titeln *Fackligt perspektiv på individuella andelar i ett löntagarfondssystem*.

SACO/SR utarbetade inför sin kongress 1979 en rapport med titeln *Löntagarfonder?* Rapporten betecknar kapitalbildningen som "det viktigaste" i löntagarfondsfrågan men framhåller att den bör ses som ett medel. Övriga mål tonas ner. Förmögenhetsfördelningen berörs föga av löntagarfonder, den solidariska lönepolitiken utgör (i ett dynamiskt perspektiv) inte något argument för löntagarfonder och löntagarinflytandet i företagen bör grundas på anställningen. Rapportens egen målformulering är att "främja en sådan kapitalbildning att den inom samhället önskade konsumtionsutvecklingen och sysselsättningen kommer till stånd. Detta skall ske i sådana former att ägandeinflytandet breddas och med beaktande av effekterna på förmögenhetsfördelningen. Fackets nuvarande roll skall inte ändras."

SACO/SR-rapporten anser att frågan om vinstdelning inte skall knytas ihop med frågan om system för kollektiv kapitalbildning. Löntagarnas eventuella delaktighet i vinst från existerande verksamheter kan inte motiveras med beredvillighet att presteras sparande för ny kapitalbildning. Rapporten diskuterar såväl företagsvis frivillig vinstdelning som obligatorisk kollektiv vinstdelning. Företagsvis vinstdelning anses ha såväl fördelar som nackdelar. Den bör emellertid, enligt rapporten, inte stimuleras genom skattefävor, som kan innebära en belastning även av sådana skattebetalare som själva ej kan dra fördel därav.

En obligatorisk kollektiv vinstdelning anses inte ha de lönepolitiska nackdelar som företagsvis vinstdelning har. Å andra sidan finner SACO/SR-rapporten den etiska och ideologiska grunden svagare för att just kollektivet av alla löntagare skall vara vinstdelningsberättigat. En obligatorisk vinstdelning med landets alla löntagare uppfattas som en ologisk mellanform mellan företagsvis vinstdelning och en vinstdelning som omfattar alla landets invånare. Ett system för den senare typen av vinstdelning finns redan i den särskilda bolagsskatten. Ännu ett system skulle medföra utomordentligt komplicerade tillämpningsproblem inte minst för internationellt verk samma företag. Rapporten anser mot denna bakgrund att löntagarfonder baserade på obligatorisk vinstdelning ej bör införas.

Vad gäller kapitalbildningen framhålls i SACO/SR-rapporten att om erforderliga investeringar skall komma till stånd måste företagens räntabilitet höjas över nuvarande bottennivå. Men en allmän räntabilitetshöjning bör inte gå så långt att den löser näringslivets kapitalbildningsproblem. SACO/SR-rapporten finner därför även skäl för att både stimulera det fri-

villiga individuella sparandet och skapa former för kollektivt sparande. För det kollektiva sparandet föreslås samhällsfonder, som finansieras genom en extra moms eller en löneavgift. De bör placera pengarna efter "marknadsmässiga bedömningar", med utgångspunkt från ett samhällsekonomiskt effektivitetsbegrepp bör en modifiering av ett företagsekonomiskt synsätt göras på två punkter: risktagande och långsiktighet. Fonderna bör vara fristående och av begränsad storlek. Minst tre fonder bör inrättas från början. Fondernas styrelser bör utses av regeringen och ha en stark minoritetsrepresentation för löntagarna. De bör inte delegera rösträtten i företagen till det lokala facket. Beträffande individuell anknytning anses valet stå mellan individuella andelar eller ingen individuell anknytning alls. Valet beror bl. a. på i vilken utsträckning staten stimulerar det individuella sparandet.

Rapporten behandlades vid SACO/SR:s kongress hösten 1979. Kongressen tog inte ställning till några principer för hur löntagarfonder borde utformas men godkände rapporten som underlag för organisationens fortsatta agerande i löntagarfondsfrågan.

De politiska partierna har under 1970-talet i allmänhet inte preciserat sin uppfattning i löntagarfondsfrågan. Den socialdemokratiska partikongressen 1978 beslöt som framhållits att åter ta upp frågan vid nästa kongress.

Folkpartiet lade våren 1978 fram en debattpromemoria om löntagarfonder. Promemorian anger – mot bakgrund av en diskussion om olika samhällsproblem som kan motivera löntagarfonder – fyra grundläggande krav:

1. Systemet ska syfta till att säkerställa en tillfredsställande kapitalbildning i näringslivet.
2. Systemet ska befästa och förstärka marknadsekonomin och motverka all slags maktkoncentration.
3. Systemet ska utformas så att det stöder allmänt accepterade löne- och stabiliseringspolitiska strävanden.
4. Systemet ska främja en fortsatt demokratisering av arbetslivet.

Rätt utformade kan löntagarfonder bli "ett instrument för ökad kapitalbildning i fördelningspolitiskt acceptabla former", menar promemorian. Den diskuterar därefter olika modeller för löntagarfonder, utan att precisera något färdigt system. Tre aspekter behandlas ingående: finansiering och betalningsformer, fondsystemets konstruktion samt frågan om individuell anknytning. I den sistnämnda frågan anger promemorian skäl för och emot utan att ta ställning.

Promemorian behandlades vid folkpartiets landsmöte hösten 1978. I partistyrelsens yttrande över promemorian och ett antal motioner om löntagarfonder fastslås vissa riktlinjer för ett liberalt fondsystem:

1. Det bör vara övergripande och inte företagsanknutna fonder.
2. Fonderna bör främst finansieras genom lönebaserade eller mervärdesbaserade avgifter för att öka sparandet och kapitalbildningen.
3. En kompletterande övervinstdelning i de större företagen bör övervägas av fördelningspolitiska skäl. Betalningen bör inte ske genom tvångsemitterade aktier.
4. Medlen bör samlas i ett antal konkurrerande fonder på nationell nivå med olika sammansättning ("medborgarfonder").

5. Fonderna skall ha individuella andelar och eftersträva "bästa möjliga långsiktiga avkastning på sina placeringar". De skall inte ha några särskilda näringspolitiska uppgifter.

Dessa riktlinjer följer debattpromemorian och preciserar den på en punkt: fonderna ska ha individuella andelar.

Centerpartiet har inte utformat något program för löntagarfonder. I en partimotion till riksdagen (1978/79:1115) diskuteras lämpliga former för de anställda att bidra till det egna företagets kapitalförsörjning. Det kan ske genom att de anställda bildar ekonomiska föreningar, genom vilka de blir delägare i de företag där de arbetar. Denna form av löntagarkooperation finansieras genom löntagarnas sparande. Medlen spärras i minst fem år.

Moderata samlingspartiet har varit starkt kritiskt mot tanken på löntagarfonder och har i stället förordat stimulanser av frivilligt sparande. En arbetsgrupp inom partiet framlade våren 1978 ett 10-punktsprogram för ökad kapitalbildning och ett spritt enskilt ägande. Programmet betonar vikten av privat ägande, fri konkurrens och en social marknadsekonomi. Det kräver ökad lönsamhet i näringslivet och ett spritt ägande. Det föreslår därför bl. a. premier och sparstöd för privat sparande, särskilt till lägre inkomsttagare. Särskilda sparstiftelser bör inrättas för att förenkla aktiesparandet (som framgår av kapitel 4 är sådana numera inrättade).

Vänsterpartiet kommunisterna har i diskussionsplattform inför 1981 års partikongress föreslagit ett system med samhälls- och löntagarfonder. Införandet av fondsystemet är kopplat till en skatteomläggning med en övergång från personliga inkomstskatter till en avgift på produktionen, förslagsvis uppgående till 10 procent av företagens förädlingsvärde. Huvuddelen av produktionsavgiften tar sig formen av en vanlig skatt, medan resterande 20 procent till hälften tillföres två typer av samhällsågda fonder, dels en central fond, dels regionala länsvisa fonder. Återstoden av avgiften tillföres löntagarfonder, där i ett första alternativ avgiften utgår i form av obligatoriska aktieemissioner, där aktierna ägs och förvaltas av det lokala löntagarkollektivet genom en personalstämma. I ett andra alternativ ägs de resterande medlen av de regionala samhällsfonderna men förvaltas av löntagarna lokalt. Medlen i samhällsfonderna ska i huvudsak disponeras för industriella nyetableringar, medan de lokalt förvaltade aktierna i löntagarfonderna ska användas för att förstärka löntagarnas demokratiska rättigheter på arbetsplatserna.

Näringslivet har varit starkt kritiskt till de fackliga förslagen om löntagarfonder.¹ Kritiken har inte utformats i någon ny rapport om löntagarfonder utan den Waldenströmska rapporten är fortfarande huvuddokumentet från SAF och Industriförbundet. SHIO-Familjeföretagen antog 1978 ett näringspolitiskt program. Detta program pläderar för "ett fritt näringsliv under socialt ansvar" och avvisar "alla former av fondsystem uppbyggda genom tvångsmässig avsättning av företagets vinster". Det ifrågasätter också motiven för löntagarfonder. Ur förmögenhetsfördelningssynpunkt är aktieägandet av mindre intresse. Kapitalbildningen tryggas inte genom vinstdelning utan genom ökad lönsamhet i företagen. Den solidariska lönepolitikens "övertvinster" är inget motiv för en allmän vinstdelning.¹ Medinflytandet tillgodoses bättre på andra vägar än genom fondsystem.

¹ Kritiken mot att den solidariska lönepolitiken används som argument för löntagarfonder utvecklas i Hedengren, O., Verkstadsindustrin och fonderna, Timbro 1978.

3 Internationell översikt

Den internationella översikten begränsas till de *fyra* västeuropeiska länder – förutom Sverige – där det förts en förhållandevis intensiv debatt om vinstdelning och löntagarfonder och liknande system, nämligen *Västtyskland, Frankrike, Nederländerna och Danmark*. En kort redogörelse lämnas också för den debatt som förts *inom EG-organen*. Vidare ges en sammanfattning av de olika företagsanknutna fondsystem som i dag finns i *USA*.

3.1 Västtyskland

Västtyskland har under senare årtionden intagit en mycket framskjuten plats i debatten om företagsdemokrati. En rad arbetsrättsliga reformer har genomförts, bland vilka särskilt kan nämnas lagstiftning angående s. k. *driftsråd* och *styrelserepresentation* för de anställda. Också i debatten om löntagarfonder har Västtyskland legat väl framme.

Bakgrunden till denna debatt är den ekonomiska situation som förelåg efter andra världskriget med en sönderslagen produktionsapparat. Återuppbyggnadsarbetet kom så småningom i gång, bl. a. med hjälp av amerikanskt kapital. Det underlättades av *valutareformen* i juni 1948, då den gamla riksmarken fick inlösas mot den nya D-marken till en tiondel av värdet. Banksparandet kom därigenom att drabbas mycket hårt, medan sakvärden i stort sett förblev intakta.

Åtgärderna ledde till en snabb ekonomisk tillväxt som gynnades av höga vinster och en hög självfinansieringsgrad. Löntagarnas realinkomster ökade kraftigt. Samtidigt skedde en betydande förmögenhetskoncentration hos de gamla ägarna. Kraven på en förmögenhetspolitik, som motverkar denna koncentration har sedan dess varit ett ledande tema i den västtyska politiska debatten.

Ett mycket stort antal förslag och planer avseende förmögenhetspolitiken har framlagts. Kyrkan, fackliga organisationer, politiska partier och enskilda forskare har presenterat olika förslag rörande dels sparstimulerande åtgärder, dels övergripande fondsystem.

3.1.1 Sparstimulanser

Det västtyska hushållssparandet har under efterkrigstiden utvecklats i riktning mot såväl en högre nivå som en ökad spridning bland olika inkomstskikt. De två första årtiondena karakteriserades framför allt av en höjning av hushållssparandet, vilket under denna tid var sparprogrammets främsta syfte. Tiden efter 1970 har kännetecknats av en ökad bredd i sparandet. Sparprogrammen har under denna tid också i första hand utformats i detta syfte.

Under hela 1970-talet har hushållssparandet varit mycket omfattande. Sparkvoten har under decenniet pendlat kring ca 14 procent. En stor del av hushållssparandet utgörs av sparande enligt tre statliga subventionerade sparsystem. Sammantaget uppgick under år 1978 sparandet – inkl. de statliga subventionerna om ca 8 miljarder DM – i de tre sparsystemen till 26 miljarder DM. Nettosparandet var således under detta år ca 18 miljarder DM. Sparandet enligt något av systemen placeras ofta så, att det åtnjuter förmåner också enligt något av de båda andra systemen.

Utvecklingen av de västtyska sparsystemen har under lång tid påverkats av en mycket livlig debatt om sparandets omfattning och fördelning bland olika inkomstgrupper. Ett uttryck för detta är att under 1950-, 1960- och 1970-talen nya sparformer successivt tillskapats och att reglerna i befintliga system ändrats. Förändringarna har gällt anslutningsformerna, de statliga subventionernas utformning och deras omfattning. Ett annat uttryck är den debatt om utökat sparande och nya sparinriktningar som f. n. pågår.

Den västtyska debatten och de erfarenheter som där vunnits av den successiva framväxten av sparsystem, motiverar att huvuddragen i den västtyska utvecklingen närmare beskrivs.

Sparstimulanser infördes i Västtyskland i slutet av 1940- och början av 1950-talet. Dessa stimulanser utformades i ljuset av krigets kapitalförstöring och avsåg framför allt att främja den enskildes *bostads- och försäkringssparande*. Också andra stimulanser infördes och avsåg att öka sparandet i allmänhet. Mot slutet av 1950-talet fick fördelningsmålen större vikt, vilket tog sig uttryck i en omfattande debatt om sparsystemets utformning. Detta resulterade i tillkomsten av den s. k. allmänna *sparpremielagen* år 1959. Sparsubventionen förändrades av fördelningspolitiska skäl till en premieform i stället för som tidigare avdrag från den beskattningsbara inkomsten. Sparandet enligt denna lag uppgick år 1961 till ca 1 miljard DM.¹

Några år efter sparpremielagen infördes *den första förmögenhetsbildningslagen* 1961. Den syftade till att ytterligare öka de enskilda löntagarnas sparande genom att ge skattebefrielse för ett sparbelopp upp till 312 DM per år. Sparandet skulle åstadkommas genom individuella uppgörelser mellan arbetsgivaren och den enskilda anställde och pengarna skulle placeras i bostäder, aktier eller lån till det egna företaget. Systemet fick en mycket ringa anslutning. Sparandet enligt denna lag uppgick år 1964 endast till ca 100 miljoner DM.

Samma år lades ett förslag fram till s. k. investeringslön (Leber-planen), vilket ledde till *den andra förmögenhetsbildningslagen* 1965. Denna kom att ersätta den första förmögenhetsbildningslagen. Den främjade kollektiva avtal och innebar att staten subventionerade i sådana avtal överenskommet lön-

¹ De studier som genomförts av de faktiska spar-effekterna i de västtyska sparsystemen har gällt den allmänna sparpremielagen. De daterar sig till slutet av 1960-talet och hävdar att det åstadkomna nysparandet därvid uppgick till 5–6 procent av det uppnådda bruttosparbeloppet.

sparande. Fortfarande utgick dock subventionen i den första förmögenhetsbildningslagens form, dvs. såsom skatteavdrag. Därmed behölls således systemet oförändrat på en tidigare omdiskuterad punkt. Tillkomsten av den allmänna sparpremielagen två år tidigare, hade främst motiverats av att äldre på skattesubventioner baserade sparsystem givit en alltför inkomstberoende anslutning. Lagen fick successivt en större omfattning. År 1969 deltog 5,7 miljoner löntagare, varav 1 miljon genom kollektivavtal. Sparandet detta år utgjorde 1,6 miljarder DM.

Debatten om fördelningsaspekterna ledde fram till att man år 1970 införde *den tredje förmögenhetsbildningslagen* även kallad 624 DM-lagen. I denna sparform ersattes de tidigare skattelättnaderna med sparpremier på 30–40 procent av sparbeloppet. Sparmöjligheterna gällde för personer med en årsinkomst på högst 24 000 DM (ensamstående) eller 48 000 DM (gifta). Denna sparform gäller ännu i dag och resultaten av lagen är framför allt att man åstadkommit ett omfattande sparande, i vilket majoriteten löntagare deltar.

Lagen innebär att löntagarna individuellt eller kollektivt ålägger arbetsgivaren att innehålla en viss del av lönen och sätta in dessa pengar på ett konto i löntagarens namn. Arbetsgivaren är skyldig att erbjuda löntagaren en sparform enligt denna lag. Löntagaren bestämmer själv hur sparandet skall placeras. Det kan placeras som vanligt sparande enligt allmänna sparpremielagen, som bostadssparande i livförsäkringar eller som lån eller aktier i det egna företaget. Pengarna är spärrade, dvs. kan inte tas ut, under sex år och maximalt subventionerat sparbelopp är f. n. 624 DM per år.

624 DM-lagen gäller vid sidan av andra lagar angående sparsubventioner. Premier för sparat belopp kan således utgå också enligt bl. a. den allmänna sparpremielagen och bostadssparandet. Den maximala premien kan därmed komma att bli ca 60 procent, beroende främst på sparform och familjesituation.

Löntagaren betalar skatt på hela sin inkomst, oavsett att en del sparats enligt 624 DM-lagen. Sparandet sker alltså med beskattade medel. Räntan på sparandet läggs till kapitalet och beskattas vid uttag efter spärtiden.

Lagen möttes till en början med viss skepsis av fackföreningsrörelsen, som menade att förslaget inte hade några positiva effekter på vare sig förmögenhetsfördelningen eller det totala sparandet. Den i jämförelse med tidigare förmögenhetsbildningslagar annorlunda fördelningsprofilen på subventionernas utformning, torde dock ha medverkat till att de fackliga organisationerna likväl kom att ställa sig bakom förslaget. Genom att den på kollektivavtal baserade anslutningen möjliggjorts redan i den andra förmögenhetsbildningslagen – men då ej nämnvärt utnyttjats – kom fackföreningarnas uppslutning att leda till en i det närmaste uteslutande på kollektivavtalsbasis organiserad anslutning av löntagarna. Systemet blev härigenom en stor framgång vad anslutningen beträffar. Sexton miljoner löntagare (ca 80 procent av alla löntagare) deltar i systemet. Återstående löntagare torde till övervägande del vara uteslutna från systemet till följd av det uppsatta inkomsttak. Sparandet uppgick under 1970-talet till totalt ca 9 miljarder DM årligen.

Krav har under senare år rests om en höjning av det maximala sparbeloppet till 936 DM. Det hålls i dag dock för osannolikt att en sådan utvidgning

kommer till stånd. Däremot diskuteras möjligheten att i större utsträckning än hittills inrikta sparandet på att förse näringslivet med riskvilligt kapital.

Sparandet enligt sparlagarna har successivt kommit att breddas till allt fler löntagar- och inkomstgrupper. En effekt av de under åren vidtagna förändringarna i sparsystemen har t. ex. varit att deltagandet bland hushåll med under ca 10 000–12 000 DM i årslön ökat från ca 30 procent vid 1970-talets början till i dag ca 65 procent.

Effekterna på nysparandet av de olika sparsystemen torde – sett över efterkrigstiden i dess helhet – ha varit betydande. Bortsett från den allmänna återhämtningen omedelbart efter kriget, kom hushållens sparkvot att stiga avsevärt. Möjligheterna att bedöma effekterna på nettosparandet av just 1970-talets åtgärder är små. En indikation på att nysparandet trots allt blivit ringa utgör sparkvotens utveckling. Under tiden fram till omkring år 1970 ökade sparkvoten betydligt. Därefter har den legat relativt stilla eller t. o. m. något minskat.

Effekterna av 624 DM-lagen tycks alltså främst ha bestått i att sparandet breddats till låginkomsttagare. Denna effekt torde till stor del ha uppnåtts dels genom sparsystemets fördelningsmässiga profil, dels genom att det såsom ett på kollektivavtal baserat sparande i praktiken gjorts obligatoriskt för löntagarna.

Någon avgörande inverkan på hushållens innehav av värdepapper tycks inte 1970-talets sparstimulanser ha haft. Andelen värdepapper i hushållens förmögenhetsinnehav har legat i stort sett oförändrad sedan 1960-talets början. Sparandet enligt den tredje förmögenhetsbildningslagen kan inriktas mot andra premierade sparformer, nämligen sparande enligt den allmänna sparpremielagen, bostadssparpremielagen, försäkringssparandet resp. sparande i s. k. medarbetaraktier. Av det totala sparandet enligt den tredje förmögenhetsbildningslagen kom – enligt en undersökning från år 1975 – ca 2 procent att gå till förvärv av aktier och lån hos arbetsgivaren.¹

Ett av syftena med de vidtagna sparstimulerande åtgärderna har varit att åstadkomma ett långsiktigt högre sparande hos hushållen. Undersökningar gjorda åren 1976–1978 tyder på att en betydande del av det sparande som dessa år frisläpptes omplacerades i fortsatt sparande. Av år 1977 frigjorda sparmedel om ca 30 miljarder DM, placerades två tredjedelar i fortsatt sparande.²

3.1.2 *Löntagarfondsdebatten*

En annan linje i den västtyska debatten har gällt olika former för vinstdelning. I Västtyskland finns sedan länge en rad exempel på företagsanknutna vinstdelningssystem. På 1950-talet väcktes tanken på en kombination av vinstdelning och övergripande fondbildning. Det mest kända förslaget i denna riktning är Gleitze-planen från år 1957.

Gleitze-planen hade ett förmögenhetspolitiskt motiv som bemöttes positivt av det socialdemokratiska partiet (SPD) och fackföreningsrörelsen (DGB), vilka år 1961 anslöt sig till grundtankarna i densamma. Den fortsatta debatten koncentrerades dock kring olika förslag till investeringslön och resulterade i den andra förmögenhetsbildningslagen.

¹ Der Bundesminister für Arbeit und Sozialordnung, "Einkommens- und Vermögensverteilung 1979".

² H-G. Guski, H.J. Schneider, Vermögenspolitik in der Bundesrepublik Deutschland, Köln 1980.

Gleitzes fondidéer blev åter aktuella år 1968, när W. Krelle m. fl. publicerade ett offentligt betänkande om övergripande vinstdelning till löntagarfonder.¹ I detta betänkande spelar förmögenhetsfördelningen en central roll. Betänkandet innehåller en studie av förmögenhetsfördelningen, vilken visar en mycket stark koncentration av ägandet i näringslivet: 1,7 procent av de västtyska hushållen ägde år 1960 77,0 procent av det riskvilliga kapitalet i det privata näringslivet. Betänkandet föreslog ett vinstdelningssystem för företag med över 100 anställda i form av en avgift på högst 20 procent av vinsten, betald i aktier eller kontanter till en eller flera konkurrerande fonder. Andelarna i dessa fonder föreslogs vara individuellt ägda, men spärade under 5–10 år.

Krelles förslag följdes av en mängd olika fondförslag under de närmaste åren. Både DGB och tjänstemannaorganisationen (DAG) föreslog övergripande fonder med individuella andelar, finansierade genom övervinstdelning. Samma krav framfördes år 1971 av det liberala partiet (FDP). Vad man krävde var ett marknadsorienterat fondsystem med "professionell" skötsel av fonderna. Det kristdemokratiska partiet (CDU) presenterade däremot ett förslag till obligatorisk investeringslön, vilket innebar ett skattesubventionerat lönsparande som via de befintliga kreditinstitutionerna skulle placeras i aktier i näringslivet.

När SPD kom i regeringsställning tillsammans med FDP år 1969 genomförde man först den tredje förmögenhetsbildningslagen, men aktualiserade snart också löntagarfondsfrågan. Vid SPD:s kongress år 1973 antogs ett förslag, som i allt väsentligt stämde överens med DGB:s linje. Inom DGB var emellertid Metallarbetarförbundet, IG Metall, starkt kritisk mot alla planer på löntagarfonder, vilket försvagade entusiasmen för dessa planer inom både SPD och DGB. IG Metall hade redan i ett uttalande år 1972 rekommenderat en mer traditionell politik: skattepolitik och sociala reformer, lönepolitik och medbestämmande i företagen.² Man betvivlade inom IG Metall att övergripande fonder, grundade på vinstdelning (och med individuella andelar), var ett lämpligt och effektivt medel för att uppnå ett ökat löntagarinflytande i företagen. Man befarade att sådana fonder skulle inkräkta på lönepolitiken och medbestämmandet.

Ett regeringsförslag till övergripande fondsystem framlades emellertid år 1974. Förslaget, som mer liknade det liberala fondförslaget än DGB:s modeller, baserade sig på en delning av vinster över 400 000 DM. Betalningen skulle ske i form av aktier eller kontanter, men kontant betalning skulle göras dyrare. Medlen skulle samlas upp av en central fond, som sedan fördelade dem, enligt löntagarnas anvisningar, på ett antal konkurrerande fonder med anknytning till existerande kreditinstitut. Fonderna skulle styras av andelsinnehavarna via ombud. Medlen föreslogs bli spärade i sju år och det skulle göras förmånligt att uppskjuta kontanta uttag i ytterligare fem år. Till systemet avsåg man att knyta alla yrkesverksamma med högst 36 000 DM i årsinkomst.

Förslaget kom emellertid inte att genomföras. Orsakerna till detta torde i första hand ha varit att man från regeringens sida inte ansåg sig ha ett tillräckligt politiskt stöd för de lagstiftningsåtgärder som krävdes för förslagets genomförande.

¹ W. Krelle m. fl. Überbetriebliche Ertragsbeteiligung der Arbeitnehmer I-II. Tübingen 1968.

² Karl H. Pitz, Das Nein zur Vermögenspolitik (1974).

Såväl inom regeringen som fackföreningsrörelsen har debatten om fonder fortsatt. DGB krävde vid sin kongress 1978 tillskapandet av branschfonder genom kollektivavtal. Regeringen väntas emellertid inte lägga fram något nytt förslag i frågan.

3.1.3 *System för medarbetaraktier m. m.*

Vid sidan av ovan beskrivna åtgärder och förslag har den västtyska staten på olika sätt försökt stimulera löntagarna till deläggande i näringslivet. Ett exempel på det är de system som, genom skattestimulanser till såväl arbetsgivare som arbetstagare, öppnar möjlighet för anställda i västtyska företag med över 20 anställda att förvärva andelar i det egna företagets kapital på förmånliga villkor. År 1975 fanns sådana system i mer än 800 företag och ca 800 000 arbetstagare ägde genom sådana system andelar i det egna företaget.

För de större västtyska företag som drivs i aktiebolagsform¹ har genom särskild lagstiftning möjligheter skapats att erbjuda de anställda aktier i det egna företaget till förmånskurs. Företaget har möjlighet att erbjuda sina anställda en rabatt på aktiens pris motsvarande halva börskursen, dock maximalt 500 DM per år. Under förutsättning att den anställde behåller aktierna i fem år behöver denna förmån inte tas upp till beskattning.

Mätt i antal företag låg tyngdpunkten i andelssystemen bland de medelstora företagen (mindre än 1 000 anställda eller mindre än 100 miljoner DM i omsättning). Omkring två tredjedelar av de företag som detta år hade andelssystem återfanns i denna grupp.

Mätt i antal deltagande arbetstagare blir bilden annorlunda. Av de ca 800 000 arbetstagare som år 1975 ägde ett andelskapital i dessa system, var ungefär tre fjärdedelar anställda i större företag, aktiebolag.

De anställdas andel av det egna kapitalet i de större företagen (aktiebolagen) var som regel mycket liten. I drygt hälften av aktiebolagen låg andelen under 1 procent. Endast i vart 25:te aktiebolag översteg andelen 10 procent. I övriga företag med medarbetaraktier var de anställdas andel av kapitalet i genomsnitt större än i aktiebolagen.

3.2 Frankrike

I motsats till de övriga västeuropeiska länder som här behandlas, uppvisar den franska arbetsmarknaden mycket få likheter med den svenska. Den fackliga organisationsgraden är mycket låg (20–25 %) och den fackliga rörelsen är starkt splittrad. På företagsnivå anses sedan gammalt arbetsgivarens motpart vara företagsnämnden som väljs av samtliga anställda, medan den lokala fackliga organisationen normalt inte är förhandlingspart.

De stora franska fackliga organisationerna har inte visat något större intresse för reformer inom marknadsekonomins ram. Man har ofta intagit en "allt-eller-intet"-attityd och framfört krav på mycket långtgående förändringar av ägandet i näringslivet och maktfördelningen i företagen.

I konsekvens med detta har man också varit kritisk mot begränsade företagsdemokratiska reformer och helt motsatt sig alla tankar på vinstdelning

¹ Västtyska aktiebolag är i allmänhet mycket stora företag, närmast jämförbara med de svenska börsnoterade bolagen. Antalet västtyska aktiebolag var år 1975 ca 2 200. Mindre och medelstora företag har oftast inte aktiebolagsform.

i företagen. Någon löntagarfondsdebatt i egentlig mening, har inte förekommit i Frankrike.

Trots detta är de franska efterkrigserfarenheterna av intresse för den svenska debatten. Det gäller framför allt den franska lagstiftningen om vinstdelning.

3.2.1 Vinstdelning

Efter det andra världskriget var vinstdelning ett av flera förslag från gaullisternas sida i ett program för att få Frankrikes ekonomi på fötter igen. Gaullisterna hade för avsikt att hitta en tredje väg, mellan kapitalism och socialism för att lösa samhällsproblemen. Den vägen skulle förena tre viktiga krav: rättvisa, effektivitet och frihet.

Nyckelordet för den tredje vägen blev "participation" (delaktighet). De anställda skulle göras delaktiga i företagets kapitaltillväxt och beslutsfattande och därmed på längre sikt få ett intresse för och inflytande över företagen. Detta tänktes genomföras i tre steg.

Det första steget i participationssträvandena gällde kraven på delaktighet för de anställda i företagets vinster. Vinstdelning motiverades dels av att lönekraven därigenom skulle kunna hållas tillbaka och investeringarna i motsvarande mån öka, dels av allmänna rättviseskäl – den som bidrog till produktionsresultatet skulle också få del i detta.

Det andra steget gällde krav på delaktighet i företagets kapital (delaktighet i självfinansieringen). Genom detta skall de anställda förvärva både en finansiell delaktighet och en beslutsdelaktighet i företagen. Tillsammans skall det första och andra steget leda fram till det tredje, delaktighet i ansvaret för företagen.

År 1959 utfärdades den första, av gaullisterna initierade, *förordningen om vinstdelning* i franska företag. Syftet var att stärka löntagarnas intresse för det egna företaget. Detta skulle åstadkommas genom att lagstiftaren skapade möjligheter till frivillig vinstdelning på företagsnivå.

Förordningen är alltjämt i bruk, men systemet har vunnit mycket ringa utbredning. Endast 363 avtal (omfattande ca 179 000 anställda) hade ingåtts fram till årsskiftet 1978/1979.

År 1967 utfärdades en ny *förordning* och denna gång gick man betydligt längre än 1959. Man införde nu, som första land i Västeuropa, *obligatorisk vinstdelning* i samtliga företag verksamma i Frankrike, under förutsättning att de har mer än 100 anställda. Systemet omfattar såväl statliga som privata och såväl inhemska som utlandsägda företag. Totalt berörs närmare fem miljoner anställda av reformen.

Vinstdelning träder i kraft när den korrigerade¹ vinsten efter skatt överstiger en viss bestämd nivå (beräknad som fem procents avkastning på det egna kapitalet). Det är alltså en form av "överbinstdelning". För att kapitalintensiva företag inte skall missgynnas multipliceras "överbinsten" med lönernas andel av förädlingsvärdet i företaget. Av det belopp som då framkommer skall 50 procent gå till löntagarna.²

Företagen betalar varken bolagsskatt (50 procent) eller sociala avgifter för den del av vinsten som tillföres de anställda. Till detta kommer att företagen t. o. m. år 1973 i bokslutet kunde göra en skattefri avsättning

¹ Korrigering skall ske för föregående års eventuella avsättningar till investeringsfonder.

² Löntagarnas vinstandel kan beräknas enligt följande formel: $\frac{1}{2} (\text{Korr. vinst efter skatt} - 5\% \times \text{EK}) \times \frac{\text{Lönsumma}}{\text{Förädlingsvärde}}$

till investeringsfond med ett belopp motsvarande löntagarnas vinstandel. På detta sätt var vinstdelningen t. o. m. år 1973 helt finansierad av skattemedel. Fr. o. m. år 1974 har möjligheten att göra avsättning till investeringsfond successivt minskats, så att nu ett belopp motsvarande maximalt 50 procent av vinstdelningsbeloppet får sättas av.

Den enskilde anställdes vinstandel beräknas i proportion till den lön han/hon erhållit under det gångna räkenskapsåret. I utjämningssyfte föreskrivs dock en övre gräns för storleken på den årliga andelen (1975 max. 16 500 ffr).

Skulle den totala vinstandel som tillkommer de anställda i ett visst företag, till följd av ovensagda maximiregler, inte kunna delas ut i sin helhet, reserveras resterande belopp för kommande års vinstdelningar.

För placering av vinstandelarna finns fyra alternativ:

1. Aktier i det egna företaget.
2. Fonder som lånar ut pengarna till det egna företaget.
3. Fonder som placerar medlen i aktier eller obligationer utanför det egna företaget.
4. Konto i eget namn som ett led i företagets sparplan. De samlade medlen placeras i aktiefonder utanför det egna företaget.

Oberoende av placeringsform är medlen som huvudregel spärrade i fem år. Undantag görs för vissa viktigare händelser i den enskildes liv, t. ex. giftermål och pensionering.

Valet av placeringsform bestäms på företagsnivå i ett participationsavtal mellan arbetsgivaren och de anställda. De anställda företräds vid dessa förhandlingar som regel av sina representanter i företagsnämnden. Skulle parterna inte komma överens, skall medlen placeras i en intern fond i företaget och spärras i åtta i stället för fem år samtidigt som arbetsgivarens möjligheter till skattereduktion minskas till hälften.

Nedanstående tabell anger storleken på den totala vinstandelen och valet av placeringsform under åren 1968–1974. (Rubriken Externa fonder utgör en sammanslagning av alternativen 3. och 4.) Som jämförelse kan anges att den beskattningsbara vinsten i franska företag med mer än 100 anställda, dvs. i de företag som omfattas av 1967 års vinstdelningsförordning, i avrundade tal var: år 1971 15 miljarder francs, år 1972 19 miljarder francs, år 1973 20 miljarder francs och år 1974 21 miljarder francs.

	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974 ^a
Årligt belopp (milj. francs)	764	1 189	1 373	1 641	1 847	2 176	2 205
<i>Placering i (%)</i>							
Aktier i det egna företaget	1,1	2,1	3,9	3,4	1,0	1,3	0,7
Interna fonder	42,3	51,0	50,4	57,0	48,3	50,9	55,2
Externa fonder	56,6	46,9	45,7	39,6	50,7	47,8	44,1

^a P. g. a. betydande statistisk eftersläpning föreligger inte uppgifter avseende tiden efter 1974.

Källa: Ministère du Travail: "Participation". Supplément av Bulletin mensuel des Statistiques du Travail. Nr. 46–1977, p. 46 och 76–77.

Av tabellen framgår att vinstandelarna i genomsnitt uppgår till ca 10 procent av den beskattningsbara vinsten i de berörda företagen. I stort sett hälften av vinstandelsbeloppen har lånats tillbaka till det egna företaget och hälften har genom professionella förvaltare placerats i aktier och obligationer på marknaden. Vinstandelarna har i mycket liten utsträckning placerats i aktier i det egna företaget. Från det franska ekonomidepartementets sida anger man flera tänkbara förklaringar till detta:

- ☐ att det inte finns någon tradition bland den franska allmänheten att spara i aktier
- ☐ att de stora fackliga organisationerna är negativt inställda till vinstdelningssystemet i allmänhet och till att medlen placeras i aktier i det egna företaget i synnerhet
- ☐ att arbetsgivarna är negativt inställda till systemet.

Av speciellt intresse är konstruktionen av de externa fonderna.

Dessa är externa i den meningen att vinstandelarna lämnar företagen och går till fristående, av de anställda inrättade fonder. Som regel har de anställda vid varje företag en egen fond, men ingenting hindrar att man från flera företag går samman om en gemensam fond. För närvarande finns det i Frankrike ca 3 000 externa fonder.

Förvaltningen av fondernas medel uppdras åt notariatavdelningen på en i participationsavtalet angiven bank. Där utses för varje fond en förvaltningsgrupp, helt bestående av bankens representanter. Förvaltningsgruppen har att ensam fatta beslut om placering av fondens medel.

Som rådgivare åt och övervakare av förvaltningsgruppen utser arbetsgivaren och de anställda två representanter vardera. Dessa kan framlägga egna placeringsförslag och yttra sig över gruppens beslut, men har inte någon beslutanderätt.

Förvaltningsgruppen skall genom köp på marknaden placera fondens tillgångar i aktier och/eller obligationer i "utomstående" företag. Placeringspolitiken skall vara inriktad på maximering av fondens kapital.

De externa fondernas totala tillgångar representerar f. n. ca en procent av totalvärdet på den franska börsaktiestocken. Varje enskild fond får dock inte äga mer än fem procent av aktiekapitalet i ett företag. Rösträtten för fondernas aktier tillkommer förvaltningsgruppen och kan inte överlåtas till de fackliga organisationerna.

Från det franska budgetministeriets sida uppger man att inga närmare undersökningar gjorts om effekterna på aktiemarknaden av 1967 års vinstdelningsförordning. Ministeriet har dock uppfattningen att vinstdelningen i stort sett ej påverkat aktiemarknaden. Inte heller har några undersökningar gjorts om effekterna på lönebildningen eller investeringarna i näringslivet.

Gaullistpartiet framlade i april 1980 ett förslag för parlamentet om utformningen av det andra steget i participationssträvandena, avsett att ge de anställda delaktighet i företagets kapital och inflytande över företagets verksamhet. Förslaget innehåller två delar. Den ena rör delaktighet för de anställda i företagets självfinansiering och innebär i korthet att företagen, vid självfinansiering av investeringar, skall tvingas öka sitt aktiekapital och emittera aktier i motsvarande utsträckning. Hälften av dessa aktier skall utan kostnad tillföras de gamla aktieägarna och hälften de anställda. Den

andra delen av förslaget gäller en ny typ av aktiebolagsorganisation och innebär i korthet att de anställda skall ha rätt att utse en viss andel av ledamöterna i företagens styrelser. Förslaget har under hösten 1980 dragits tillbaka från parlamentet.

3.2.2 *Medarbetaraktier*

Vid sidan av 1967 års förordning har en rad andra försök gjorts att sprida vinster och aktieäggande i de franska företagen. Ett av dessa försök gäller de s. k. medarbetaraktiesystem som år 1973 genom lagstiftning infördes dels i vissa delar av den offentliga sektorn, dels i den privata sektorn. På den offentliga sidan (framför allt i statliga banker och försäkringsbolag) var systemen obligatoriska, medan det på den privata sidan skapades incitament för frivilliga medarbetaraktiesystem. Vi skall nedan något närmare beröra de frivilliga systemen.

I lag anges att sådana system kan inrättas i privata börsföretag¹, under förutsättning att företag under de senaste tre åren redovisat vinst.

Systemet innebär att företagsledningen erbjuder de anställda att vid nyemission teckna aktier till speciellt förmånlig kurs. Betalning för aktierna sker därefter genom avdrag på lönen. Lagen anger att aktieköpet maximalt får uppgå till 3 000 ffr. per år och anställd. Aktierna får under en femårsperiod inte överlätas.

Såväl för den enskilde anställde som för företaget finns skattemässiga incitament att avtala om ett medarbetaraktiesystem. Den anställde betalar inte inkomstskatt för den del av lönen som utgår i aktier. Företaget betalar inte sociala avgifter m. m. för denna del av lönesumman.

Trots detta har systemet fått en mycket ringa utbredning. Det tillämpades vid årsskiftet 1979/1980 endast i ca 15 av de 1 500 börsnoterade franska företagen och i dessa 15 företag hade endast ca 35 procent av de anställda anslutit sig till systemet.

3.2.3 *Subventionerad emission till de anställda*

Mot bakgrund av misslyckandet med medarbetaraktiesystem i privata företag, framlade den franska regeringen år 1978 ett förslag till obligatorisk kostnadsfri emission av aktier till anställda i börsföretag.

Förslaget innebar i korthet att de börsnoterade franska företag som gått med vinst under två av tre på varandra följande år mellan 1975 och 1985 skulle, som en engångsåtgärd, genomföra en riktad nyemission till de anställda. Emissionsbeloppet skulle motsvara tre procent av företagets aktiekapital. Staten skulle inom loppet av en tioårsperiod betala detta belopp till företaget, medan den enskilde anställde skulle erhålla sina aktier kostnadsfritt.

Från arbetsgivarhåll vände man sig starkt mot förslagets obligatoriska karaktär. Förslaget reviderades därför kraftigt och resulterade i oktober 1980 i en lag om frivillig subventionerad nyemission riktad till de anställda.

Lagen avser alla franska aktiebolag, oavsett storlek och oberoende av om de är börsnoterade eller ej. Under förutsättning att bolaget delat ut

¹ Av ca 80 000 franska aktiebolag har ca 1 500 börsregistrerade aktier.

vinst under minst två år av de fem senaste åren, ger lagen bolaget möjlighet att genomföra en riktad emission av aktier till de anställda, motsvarande tre procent av bolagets aktiekapital, dock maximalt 5 000 ffr. per anställd. Den anställda skall erhålla aktierna gratis och betalar inte inkomstskatt för denna förmån. Staten skall inom loppet av en tioårsperiod betala motsvarande 65 procent av emissionsbeloppet till företaget. Resterande 35 procent utgör en kostnad för företaget.

Emissionskursen bestäms för de börsnoterade företagen till aktiernas genomsnittliga börskurs under en period av sextio vardagar före den månad då beslut om emissionen fattas. För företag utanför börsen bestäms emissionskursen till substansvärdet.

Det åligger enligt lagen börsföretagen att vid första bolagsstämma efter lagens ikraftträdande besluta huruvida en emission av detta slag skall ske eller ej. Motsvarande beslut skall av icke börsnoterade företag fattas inom två år från lagens ikraftträdande.

Den anställda skall erhålla aktier i relation till lön och anciennitet i företaget, dock maximalt till ett värde av 5 000 ffr. Det åligger bolagsstämman att besluta om den exakta fördelningen. Ingen anställd får emellertid tilldelas mer än tre gånger så många aktier som någon annan.

Aktierna skall ha en spärrtid på mellan tre och fem år. Den exakta tiden bestäms av bolagsstämman. Efter spärrtidens utgång kan aktier i börsnoterade bolag säljas fritt. Aktier i icke börsnoterade bolag måste hembjudas till bolagets övriga ägare om ej annat beslutats vid emissionstillfället.

Det föreligger i maj 1981 inte några uppgifter om i vilken utsträckning företagen genomfört emissioner av detta slag.

3.2.4 Aktiesparlagstiftning

Ovan beskrivna åtgärder och förslag för att sprida aktieäggande och vinster i de franska företagen, har i första hand sökt påverka *företagens* beteende. Vid sidan av dessa har under senare år en rad åtgärder vidtagits på skatteområdet i syfte att öka *allmänhetens* intresse för sparande i aktier.

Den mest omfattande och uppmärksammade av dessa åtgärder är det s. k. Monory-systemet. Systemet innebär en möjlighet för de franska hushållen att köpa aktier för obeskattade pengar. I huvudsak gäller följande regler.

Varje hushåll får under perioden 1 juni 1978 – 31 december 1981 köpa aktier för 5 000 ffr. per år. Under förutsättning att aktierna deponeras i bank e. d. och inte överlåtes inom fyra år, får detta belopp därefter dras från den beskattningsbara inkomsten i hushållens självdeklaration resp. år. Säljs alla, eller delar av aktierna innan de fyra åren gått till ända, dras försäljningssumman från inköpssumman för året i fråga. Skatteavdraget grundar sig således på varje års nettoköp av aktier. För avkastningen på aktierna betalar individen skatt med en procentsats motsvarande den han i genomsnitt erlägger på sin övriga inkomst.

Vid utgången av år 1980 uppgick det totala sparandet i Monory-systemet till ca 7 miljarder ffr. Börsomsättningen var 1979 48 miljarder ffr.

Under den tid som sparsystemet har varit i kraft har den franska börsen haft en uppåtgående kursutveckling och nyemissionsvolymen varit väsent-

ligt större än under de närmast föregående åren. Några undersökningar som förklarar om denna utveckling beror på Monory-systemet eller andra faktorer föreligger inte.

3.3 Nederländerna

Nederländerna erbjuder, liksom Västtyskland, exempel dels på frivilliga vinstdelnings- och sparsystem, dels på förslag till utformning av löntagarfondssystem.

3.3.1 Sparplaner och vinstdelning

Regeringen i Nederländerna försökte länge efter kriget styra lönebildningen genom en statlig inkomspolitik. Denna mjukades upp betydligt under 1960-talet men anses ha bidragit till framväxten av olika frivilliga sparplaner och företagsanknutna vinstdelningssystem. Sådana system är i dag förhållandevis vanligt förekommande i Nederländerna.

Inom den offentliga sektorn premierar staten i egenskap av arbetsgivare lönsparande bland sina anställda. Under förutsättning att den anställda sparar en del av sin lön i form av kontanter eller livförsäkringspremier under minst fyra år, erhåller han/hon en skattefri sparpremie på 25 procent av det sparade beloppet. Sparsumman per år och anställd är maximerad till 504 gulden (ca 1 000 S. kr).

Inom den privata sektorn föreligger tre huvudtyper av sparsystem för de anställda. Den grundläggande lagstiftningen på detta område tillkom år 1962 och har ändrats vid ett flertal tillfällen. Genomgående gäller att staten uppmuntrar tillkomsten av sådana system genom att erbjuda såväl arbetsgivare som arbetstagare skatteförmåner. De tre huvudtyperna av sparsystem inom den privata sektorn skall nedan närmare beskrivas.

Lönsparsystem

Lönsparsystem upprättas genom kollektivavtal mellan en eller flera arbetsgivare och en eller flera fackliga organisationer. Avtal kan slutas såväl på företags- som branschnivå. Systemet innebär att en viss del (max. 2 %) av den anställdes lön överförs till en företagsanknuten sparfond som administreras av arbetsgivaren och arbetstagarna gemensamt. Fondens medel placeras i aktier eller obligationer i det egna företaget eller sätts in på bankkonto. Arbetstagaren kan löpande disponera avkastningen på medlen medan kapitalet enligt huvudregeln är bunden i sju år. Vid vissa viktigare händelser i den anställdes liv (köp av fastighet, giftermål etc.) kan även kapitalet frigöras.

Den anställda betalar inte inkomstskatt eller socialförsäkringsavgifter för det sparade beloppet. Inte heller arbetsgivaren erlägger några sociala avgifter för den sparade delen av lönen, men har i stället att utge en speciell avgift, motsvarande 15 procent av sparbeloppet, till staten.

Bonussparsystem

Bonussparsystem baserar sig på individuella sparavtal mellan den enskilde arbetstagaren och dennes arbetsgivare. Systemet innebär att en viss del av lönen insätts på ett särskilt sparkonto som därefter administreras antingen av arbetsgivaren eller av någon för ändamålet anlitad institution, exempelvis en bank. Medlen kan användas för köp av aktier i det egna företaget eller för investeringar på andra områden, där någorlunda säker avkastning kan förväntas.

Maximalt sparbelopp är 750 gulden (ca 1 500 S. kr) per år och minimal bundenhetstid fyra år. På det sparade beloppet utgår skattefri bonus – större ju längre tid pengarna varit bundna. Binds pengarna i fyra år erhåller arbetstagaren från sin arbetsgivare bonus motsvarande maximalt 50 procent av det sparade beloppet. Binds pengarna i sju år stiger bonusen till maximalt 100 procent och om de binds i tio år till maximalt 200 procent. Arbetsgivaren betalar inte skatt eller sociala avgifter på det sparade beloppet och inte heller på bonusbeloppet.

Vinstdelningssparsystem

De vinstdelningssparsystem som i dag finns i Nederländerna främjas av skatteförmåner, men baserar sig i övrigt på frivilliga överenskommelser på företagsnivå mellan arbetsgivaren och den enskilde arbetstagaren.

Arbetsgivaren avsätter en viss del av räkenskapsårets vinst på individuella sparkonton för de anställda. Pengarna förvaltas av arbetsgivaren eller av någon för ändamålet anlitad institution, men arbetstagaren bestämmer själv huruvida medlen skall placeras i aktier e. d. eller kvarstå på sparkonto. Kapitalet är bundet i sju år, men avkastningen kan disponeras löpande. Maximalt sparbelopp är 750 gulden (ca 1 500 S. kr) per år och anställd.

Arbetsgivaren betalar inte skatt eller sociala avgifter för de avsatta medlen och arbetstagaren betalar inte skatt på sin vinstandel.

Nederländska statistiska centralbyrån har undersökt utbredningen av dessa frivilliga sparsystem.¹ Undersökningen omfattar 40 000 företag med fler än tio anställda och avser förhållandena i december år 1976. Resultaten visar att i närmare tio procent av dessa företag förekom någon form av sparsystem för de anställda. Absolut vanligast förekommande var bonussparsystem, ca 5 procent. Lönsparsystem återfanns i ca 2 procent av företagen och vinstdelningssparsystem i ca 1 procent av företagen. Totalt omfattades ca 30 procent (ca 850 000) av de anställda i dessa 40 000 företag av någon form av sparsystem.

Beträffande uppslutningen kring systemen visar undersökningsresultaten att 38 procent av de arbetstagare som haft möjlighet att delta i vinstdelningssparsystem, har gjort det. Motsvarande siffra för bonussparsystem är 51 procent och för lönsparsystem 100 procent. Att den senare siffran blir 100 procent förklaras av att lönsparandet, som tidigare påpekats, tillkommer genom kollektivavtal och därigenom får en för den enskilde arbetstagaren obligatorisk karaktär. Inget hindrar att en och samma arbetstagare omfattas av flera olika sparsystem.

¹ Sociale Maandstatistiek, July 1979. Haag.

I tabellform kan uppslutningen beskrivas på följande sätt:

	Andel <i>möjliga</i> deltagare i % av totala an- talet anställ- da i företag med sparsys- tem av typ:	Andel <i>faktiska</i> deltagare i % av totala anta- let anställda i företag med sparsystem av typ:	Andel <i>faktiska</i> deltagare i % av antalet <i>möj- liga</i> deltagare:
Bonussparsystem	72,7	36,9	51,0
Vinstdelningssparsystem	92,7	35,5	38,4
Lönsparsystem	74,9	74,9	100

Genomsnittligt sparbelopp per anställd var år 1976 i bonussparsystemet 656 gulden (ca 1 300 S. kr), i vinstdelningssparsystemet 596 gulden (ca 1 200 S. kr) och i lönsparsystemet 252 gulden (ca 500 S. kr).

3.3.2 *Löntagarfondsdebatten*

Det första förslaget till ett mer sammanhängande fondsystem framlades av de tre fackliga huvudorganisationerna i Nederländerna redan år 1964, men ledde då inte till något resultat. Frågan kom åter upp år 1975 och har sedan diskuterats livligt.

Den socialdemokratiska regeringen den Uyl framlade i juni år 1976 ett lagförslag angående löntagarfonds- och vinstandelssystem; kallat Vermogensaanwasdeling (VAD, förmögenhetstillväxtdelning). Förslaget sågs som ett led i regeringens inkomstpolitik och hade, som namnet antyder, en fördelningspolitisk utgångspunkt. Syftet var att åstadkomma en jämnare förmögenhetsfördelning och att öka förutsättningarna för en återhållsam och solidarisk lönepolitik.

Förslaget byggde på obligatorisk övervinstdelning i samtliga skattepliktiga aktiebolag med en vinst överstigande 250 000 gulden (ca 500 000 S. kr) före skatt. Övervinst definierades i förslaget som den del av vinst efter skatt som återstod efter det att egenkapitalet erhållit en avkastning motsvarande den effektiva räntan på ett antal utvalda statspapper plus två procents riskpremie. Av den sålunda framräknade övervinsten skulle 10 procent avsättas till en allmän fond. De till fonden avsatta medlen skulle förvaltas kollektivt av denna och användas för utbyggnad av det holländska pensionssystemet.

En annan, i princip lika stor, vinstandel skulle reserveras för företagens egna arbetstagare i form av individuella vinstandelar med en spärtnid på sju till tio år. Vinstandelarna skulle utbetalas i form av aktier eller andelsbevis.

VAD-förslaget var alltså en kombination av ett övergripande, kollektivt system och ett företagsanknutet, individuellt system. I förslaget preciserades inte riktlinjerna för fondens placeringspolitik.

Det rådde stor oenighet, både bland partier och organisationer på arbetsmarknaden, om VAD-förslaget. Med hänsyn till den kritik förslaget mötte lade regeringen den Uyl i januari år 1977 fram ett nytt förslag, i vilket en del mindre justeringar gjorts. Vinstdelningen preciserades till 15 procent,

varav lika stora delar skulle tillfalla den kollektiva resp. den individuella delen. De individuella andelarna maximerades dock till två procent av vederbörandes bruttolön och eventuellt överskott skulle gå till den centrala fonden. Spärrtiden bestämdes till sju år. Vinstandelarna kunde – förutom i aktier och andelsbevis – nu även betalas i kontant form. Den centrala fonden skulle styras av arbetstagarorganisationerna samt av representanter (1/4) utsedda av arbetsmarknadsministern.

Det nya VAD-förslaget behandlades emellertid aldrig av parlamentet. Regeringen den Uyl föll i mars 1977 och efter långvariga regeringsförhandlingar bildades en borgerlig koalitionsregering i december 1977, under ledning av premiärminister van Agt. Den borgerliga regeringen menade att de kollektiva och individuella inslagen i VAD-förslaget borde särskiljas, eftersom de hade skilda motiv. När regeringen så småningom framlade VAD-förslaget för parlamentet, gjordes detta följaktligen i form av två separata lagförslag, där utgångspunkten alltjämt var regeringen den Uyls förslag, men där kopplingen mellan den kollektiva och den individuella delen tagits bort.

Det ena lagförslaget lades fram i april 1978 och avsåg den individuella delen. Dess syfte var att främja samarbetet mellan arbetstagare och "kapitalanskaffare" (arbetsgivare). Vissa förändringar jämfört med det tidigare regeringsförslaget (januari 1977) kunde noteras.

Storleksgränsen för vilka företag systemet tänktes omfatta sänktes från 250 000 till 100 000 gulden (ca 200 000 S. kr) i vinst före skatt och vinstdelningsprocenten som tidigare bestämts till 15 procent totalt för de individuella och de kollektiva vinstandelarna föreslogs nu till 12 procent för enbart den individuella vinstandelen. Dessa 12 procent skulle vara avdragsgilla vid beskattning och vidare föreslogs att företagen skulle tillåtas avräkna eventuellt förekommande frivilliga vinstdelningssystem från vad som obligatoriskt skulle tillkomma den enskilde anställde i form av vinstandel. Riskpremien höjdes från två till tre procent. Maximigränsen för de individuella andelarna höjdes från två till tre procent av bruttolönen, överskjutande belopp reserverades under sex år, men skulle därefter tillfalla företaget. Vinstandelarna skulle enligt förslaget, helt eller delvis, kunna användas för något gemensamt nyttigt ändamål efter beslut av företagsnämnden.

Det andra lagförslaget lades fram i oktober år 1978 och avsåg den kollektiva delen. Dess syfte var att underlätta en allmän inkomstpolitik och en balanserad löneutveckling. Även för den kollektiva delen föreslogs en 12-procentig vinstdelning. Denna skulle emellertid uttagas i form av en särskild skatt (närmast med tanke på de utländska företagens möjligheter att vid beskattning i hemlandet utnyttja s. k. tax-credit-system). För uttaget av skatten gällde begränsningsregeln att uttaget inte fick överstiga 3 procent av företagets vinst före skatt. Som en konsekvens av att vinstdelningen föreslogs uttagas i form av skatt, kunde betalningen till fonden ske enbart i kontant form.

Fonden skulle ha karaktären av offentligrättslig juridisk person och föreslogs få en styrelse på 20 ledamöter (12 utsedda av löntagarorganisationerna och 8 av regeringen). Fondens syfte skulle vara att förbättra pensionssystemet och medverka till en av arbetsmarknadspolitiska skäl betingad förtidspensionering. I den mån det uppstod ett ackumulerat kapital i fonden skulle detta kunna placeras i värdepapper. Utformningen av reglerna för place-

ringsverksamheten överläts enligt förslaget till fondstyrelsen, som i sin tur skulle underställa förslaget social- och arbetsmarknadsministern för godkännande.

Tillsammans skulle de båda systemen formellt kunna ha inneburit 24 procents delning av "övervinsten", men vinstdelningen begränsades genom särskilda regler för både den individuella och kollektiva delen och gjordes dessutom avdragsgill för den individuella delen. Vinstdelningen torde därför reellt ha blivit av något mindre omfattning enligt dessa förslag än enligt de ursprungliga förslagen från år 1975 och år 1976.

De båda lagförslagen mötte stark kritik från fackföreningsrörelsen och det socialdemokratiska partiet. Den individuella delen ansågs klart otillfredsställande och kritiken mot denna del riktade sig bl. a. mot en allt för restriktiv bestämning av begreppet "övervinst", mot att regeringen inte beaktat den grundläggande tanken att låta arbetstagarna bli delaktiga i kapitalbildningen (förslaget innebar att betalningen till fonden inte behövde ske i aktier) och mot att regeringen tagit bort kopplingen mellan den individuella och den kollektiva delen av förslaget.

Också den kollektiva delen utsattes för hård kritik. Enligt FNV (den dominerande katolska och socialistiska fackföreningsfederationen) innebar regeringens förslag inte mycket mer än tillskapandet av ett administrativt instrument för hantering av vissa pensionsförmåner. Man var starkt kritisk mot att fondens ändamål på detta sätt var reglerat och att de vinstmedel som tillfördes fonden i betydande utsträckning endast skulle "slussas igenom" fonden för att täcka pensionsåtaganden. Utrymmet för kapitalbildning blev därigenom begränsat. Man var också kritisk mot den föreslagna sammansättningen av fondstyrelsen, där man såg en möjlighet för de av regeringen utsedda representanterna att, tillsammans med representanter för den mindre, kristna och politiskt relativt centruminriktade fackföreningsrörelsen, skaffa sig majoritet mot representanterna för den övriga fackföreningsrörelsen. Sammantaget rymde, enligt FNV, regeringens förslag så många brister, att man inte var beredd att medverka till genomförandet av förslagen.

Arbetsgivarsidan, i första hand den dominerande arbetsgivarorganisationen VNO, var mera allmänt kritisk mot regeringens förslag. Man uttalade allvarliga betänkligheter mot att regeringen i rådande allvarliga ekonomiska läge sökte genomföra ett vinstandels- och löntagarfondssystem. Man hade invändningar med hänsyn till en alltför generös bestämning av "övervinsten", till kapitalets alltför låga risksättning osv.

Mot bakgrund av ovanstående och med hänsyn till rådande styrkeförhållande i parlamentet blev de år 1978 framlagda förslagen vilande i parlamentet under närmare två år. Under dessa år skärptes det ekonomiska läget i Nederländerna, vilket tvingade regeringen att vidta en rad ekonomisk-politiska åtgärder för att söka komma till rätta med problemen. Bland dessa åtgärder märks en frysning av lönerna under år 1980 och framläggandet av ett extra besparingspaket på ca 3 miljarder gulden (ca 6 miljarder S. kr) år 1980.

För att vinna arbetstagarorganisationernas stöd för dessa åtgärder uttalade regeringen sin avsikt att tillmötesgå vissa fackliga krav, såsom att förstärka de arbetsmarknadspolitiska instrumenten, att vidga medinflytandet inom

näringslivet osv. Man förklarade sig också beredd att i vissa hänseenden ändra de tidigare förslagen avseende vinstandels- och löntagarfondssystem.

Förslag till ändring av de tidigare VAD-förslagen framlades för parlamentet i maj år 1980 och innebär i huvudsak följande. Liksom tidigare föreslås systemet omfatta samtliga skattepliktiga aktiebolag dock att vinst före skatt med hänsyn till inflationen skall uppgå till 125 000 gulden (tidigare 100 000 gulden, ca 250 000 resp. 200 000 S. kr). Bestämningen av övervinsten sker på samma sätt som tidigare och alltså gäller att 12 procent av denna övervinst skall tillföras vardera den individuella och kollektiva delen av systemet.

För att tillmötesgå kraven från de fackliga organisationernas sida föreslås införandet av en koppling mellan den individuella och den kollektiva delen. De individuella vinstandelarna, som p. g. a. maximiregler för vad den enskilde anställde kan erhålla, inte kan delas ut skall efter en viss tid överföras till den kollektiva fonden. Samtidigt föreslås att även den individuella vinstandelen maximeras till 3 procent av vinsten före skatt. För att möta kritiken mot möjligheten att utbetala de individuella vinstandelarna i kontant form, föreslås att kontantbetalning av individuella andelar endast skall kunna ske efter företagsnämndens godkännande.

Betalningen till den kollektiva delen skulle enligt det tidigare förslaget ha formen av en skatt och således alltid betalas kontant. Denna konstruktion överges i ändringsförslaget. Den kollektiva vinstandelen, liksom den individuella, görs avdragsgill vid företagsbeskattningen och betalning får ske i kontant form endast under förutsättning att fondstyrelsen godkänner detta. För både den individuella och den kollektiva delen gäller sålunda att vinstandelarna i "normalfallet" skall utbetalas i form av aktier eller andelsbevis.

Företag som önskar utbetala vinstandelarna i kontant form, men inte får företagsnämndens resp. fondstyrelsens medgivande härtill, har tillför säkrats viss besvärsmätt.

Ändringsförslaget har ännu inte behandlats av det holländska parlamentet (1 december 1980).

3.4 Danmark

Den danska ekonomin drabbades under 1970-talet av flera kriser. Det visade sig i betalningsbalansproblem, svag investerings- och tillväxttakt, hög arbetslöshet osv. Problemen ledde bl. a. till krav på en inkomstpolitik för att dämpa lönekraven. Problemen påverkade också den under 1970-talet intensiva debatten om löntagarfonder i Danmark.

3.4.1 Debatten om löntagarfonder och ekonomisk demokrati

Det direkta ursprunget till löntagarfondsdebatten står att finna i ett betänkande om demokrati på arbetsplatsen, som behandlades vid LO-kongressen år 1967. I betänkandet aktualiserades tanken på ekonomisk demokrati. LO tillsatte därför senare en kommitté med uppdrag att belysa hela frågan om "økonomisk demokrati" (ØD).

LO-kommittén skulle avlämna en rapport före 1971 års kongress, men dessförinnan hade förre statsministern Viggo Kampmann redan år 1969 publicerat en rapport med titeln *Økonomisk Demokrati* – et forslag til udbyttedeling mellem arbejde og kapital. Det skedde på uppdrag av Dansk Metalarbejderforbund, som antog förslaget vid sin kongress i augusti år 1969.

Kampmann föreslog ett vinstdelningssystem för i princip alla vinstgivande företag. Vinstdelningen skulle börja först efter en vinst på 40 000 dkr och berörde därigenom inte en mängd småföretag. Fondernas medel skulle vara kollektivt ägda och förvaltas av löntagarnas organisationer.

Rapporten till LO-kongressen år 1971 utarbetades av en kommitté med förutvarande finansministern Henry Grünbaum som ordförande.¹ Rapporten innehöll ett förslag till "Löntagarnas vinst- och investeringsfond". För detta fondsystem angav rapporten tre principer:

- ☐ Systemet skulle omfatta alla löntagare, både privat och offentligt anställda och oavsett om verksamheten drivs i vinstsyfte eller inte.
- ☐ Systemet skulle bygga på personlig äganderätt för den enskilde.
- ☐ Systemet skulle innebära att löntagarkapital bildades i de enskilda företagen i syfte att uppnå "närmedokrati", baserad på medäganderätt.

Av den första principen följer att systemet skulle finansieras i form av en lönebaserad arbetsgivaravgift. I rapporten ansågs dock detta innebära "en slags generell udbyttedeling", dvs. att summan av avgiften och lönen överstiger en lön utan avgifter – vilket drabbar vinsten. Avgiften skulle första året vara 1 procent av lönesumman för att därefter stiga med en halv procent per år till 5 procent.

Av den andra principen följer att systemet skulle innehålla individuella andelar. Löntagarna skulle få personliga certifikat med lika stora andelar för alla löntagare med helårs och heltids anställning. Certifikaten skulle ej kunna säljas, men vara inlösbare efter fem år (och vid invaliditet, pensionering samt dödsfall). Pengarna skulle placeras i en central fond men – med hänsyn till den tredje principen – stanna kvar i företag, som är aktiebolag och där ge de anställda – oavsett medlemskap i fackförening – rätt till styrelserepresentation. I andra företag och verksamheter skulle möjlighet finnas att låta pengarna stanna kvar. I annat fall skulle de av fonden placeras i t. ex. aktier, obligationer och fast egendom.

Den centrala fonden skulle, enligt förslaget, äga alla medel kollektivt och i sig vara en självägande institution. Fonden skulle ledas av ett representantskap med företrädare för olika löntagarorganisationer. Inflytande i företagen skulle dock utövas på decentraliserad nivå. Representantskapet skulle i sin tur utse fondens styrelse, där en ledamot skulle utses av staten.

I januari år 1973 lade den socialdemokratiska regeringen fram ett lagförslag till ØD. Förslaget byggde i hög grad på LO-rapporten. Målsättningen beskrevs i renodlade ØD-termer – "att säkra löntagarna medägande, medbestämmande och medinflytande i näringslivet och i de enskilda företagen och samtidigt uppnå en jämnare fördelning av förmögenheter och inkomster". I lagförslaget egna anmärkningar underströks också "nödvändigheten av en ökad kapitalbildning".

¹ Økonomisk Demokrati. Rapport till LO's kongress 1971 fra udvalget om Økonomisk Demokrati.

Enligt lagförslaget skulle "Löntagarnas vinst- och investeringsfond" finansieras med arbetsgivaravgifter, i början en halv procent av lönesumman, stigande med en halv procent per år till slutligen fem procent av lönesumman. Avgifterna skulle gå till en central fond. För företag med mer än 50 anställda föreslogs två tredjedelar av avgiften stanna i företaget i form av nyemitterade aktier och resten betalas kontant till fonden. En liknande ordning, skulle kunna gälla för mindre företag, dock med möjlighet för företag med mindre än 20 anställda att i stället för nyemitterade aktier ge ut lånebevis. Kontant inbetalda medel skulle av fonden placeras "aktivt" i näringslivet som aktier, lån, andelar i kommanditbolag m. m. Den centrala fonden skulle enligt lagförslaget inte få äga mer än 50 procent av aktierna i ett företag.

Sparmedlen skulle förvaltas kollektivt av fondstyrelsen. Löntagarna skulle erhålla certifikat som bevis på sin andel i fonden. Certifikaten skulle enligt förslaget inte få säljas, men vara inlösbare efter sju år (med en skattesats på 35 %) eller efter tolv år (med en skattesats på 25 %) samt vid pensionsålder och dödsfall.

Fonden föreslogs styras av ett representantskap på 60 ledamöter (36 utsedda av löntagarorganisationerna och 24 av regeringen). Representantskapet skulle i sin tur välja en styrelse på 10 personer (6 representerar löntagarna och 4 regeringen). Fondens inflytande i företagen skulle enligt förslaget utövas av löntagarna i resp. företag.

Regeringens lagförslag mötte stark kritik från olika håll och hade inte tillräcklig parlamentarisk förankring för att genomföras. En mängd andra förslag framfördes också, både från fackligt håll och från andra politiska partier.

Näringslivet riktade stark kritik mot ØD i ett par skrifter med titeln Konsekvenserna av Økonomisk Demokrati (januari och mars år 1973). Man menade sig dock kunna dela målen för ØD, särskilt ett ökat sparande. I en skrift från arbetsgivareföreningen och Industrirådet år 1972 skisserades "en flersträngad lösning" på frågan om ekonomisk demokrati. Denna lösning skulle bestå av:

1. Folkaktier – för att vidga kretsen aktieägare.
2. Investeringsföreningar – för att vidga kretsen aktieägare, men också erbjuda en mindre riskfylld placering för små aktieägare.
3. Företagsanknuten vinstdelning – för att skapa större intressegemenskap och engagemang i det egna företaget.
4. Medarbetaraktier – samma mål som 3.

På hösten år 1972 presenterades två utkast, det ena av arbetsgivareföreningen och det andra av Industrirådet, där man skisserade ett alternativ till regeringens ØD-planer. Den danska arbetsgivareföreningen tänkte sig därvid bl. a. ett subventionerat löntagarsparande, att placeras i det egna företaget eller i investeringsfonder. Industrirådet föreslog "investeringsklubbar" vid företagen.¹

Det som präglade dessa förslag var en strävan att dels allmänt popularisera aktieäggande och dels speciellt stimulera medäggande i det egna företaget. För att öka den grundläggande intressegemenskapen inom företagen angavs tre principer.²

¹ Dansk Arbejdsgiverforenings skitse 28 november 1972 til "Økonomisk Demokrati" via en lønmodtageropsparing og Industrirådets skitse – udkast 23 november 1972 til udbygning af det industrielle og økonomiske demokrati.

² Arne Lund, Lønmodtagernes medejendomsret – vurdering fra et liberalt synspunkt, i Lønmodtagernes Medejendomsret, utgiven av Sparkassen SDS (1978). Arne Lund är direktör i Dansk Arbejdsgiverforening. Se även arbetsgivareföreningens skrifter Aktier till medarbejderne (1975) och Medarbejderaktier – sådan gjorde vi (1977).

1. Medägandet skulle vara knutet till det företag den anställde arbetar i.
2. Medägandet skulle baseras på frivillighet, såväl för löntagaren som för företaget.
3. Medägandet skulle bygga på personligt ägande.

De tre stora borgerliga partierna framförde också egna förslag. Venstre och de Konservative underströk vikten av ett breddat privat ägande och medägande i företagen. De metoder som anvisades låg nära förslagen från näringslivet. Det Radikale Venstre förespråkade också närdemokrati och inflytande på den egna arbetsplatsen, men betonade intressegemenskapen något mindre. Partiet föreslog obligatorisk övervinstdelning på företagsnivå – ett gammalt krav inom Radikale Venstre – med motiveringen att vinster skapas i samverkan mellan kapital, företagsledning och arbete och därför inte ensidigt borde komma ägarna till godo.

Socialistiske Folkeparti såg ØD som ett led i en mer omfattande förändring av det ekonomiska systemet. Dispositionsrätten borde ligga hos verksamhetens medarbetare men äganderätten i huvudsak hos samhället. Partiet accepterade tanken på en central fond.¹

År 1976 utarbetade en arbetsgrupp inom socialdemokratiska partiet och LO vissa ändringsförslag till det år 1973 framlagda lagförslaget. Det omarbetade förslaget innebar i huvudsak följande:

En "Löntagarnas vinst- och investeringsfond" tillskapas. Fonden finansieras med arbetsgivaravgifter, i början en halv procent av lönesumman, stigande med en halv procent per år till slutligen fem procent av lönesumman. För att också företag med få anställda skulle bidra med en rimlig andel, föreslogs också en generell vinstdelning i samtliga privata företag.

I aktiebolag med minst 50 anställda skulle två tredjedelar av avgiften till fonden stanna i företaget i form av nyemitterade aktier. I aktiebolag med 20–50 anställda skulle två tredjedelar av avgiften stanna i företagen under förutsättning att de anställda erhöi två platser i företagets styrelse. I andra företag med minst 10 anställda skulle två tredjedelar av avgiften till fonden stanna i företaget i form av lånekapitel, under förutsättning att de anställda tillförsäkrats medbestämmanderätt i företagsnämnden i enlighet med gällande avtal därom. Företag med färre än 10 anställda och företag inom den offentliga sektorn skulle enligt förslaget betala hela avgiften till fonden kontant.

Den del av fondens medel som inte kvarstår i företagen utan inbetalats kontant till fonden, skulle, efter anvisningar av fondens representantskap placeras "aktivt" i näringslivet. Detta borde enligt förslaget huvudsakligen ske i form av aktier, men också i lån och fast egendom.

Förslaget innebär vidare att fondens kapital skulle ägas av samtliga löntagare för vilka ATP-avgifter inbetalats, dvs. samtliga löntagare mellan 16 och 67 år. Samtliga heltidsanställda löntagare skulle enligt förslaget erhålla lika stora ägarandelar i fonden och som bevis på sin andel årligen erhålla ett personligt ägarcertifikat. Ägarandelen föreslogs vara bunden i sju år och skulle därefter kunna inlösas mot kontant betalning.

Fonden föreslogs styras av ett representantskap, en styrelse och en direktion. Representantskapet skulle vara fondens högsta beslutande organ med 120 representanter (40 utsedda av LO, 40 av övriga löntagarorgani-

¹ Det konservative folkeparti. Debatoplæg om økonomisk demokrati og forslag om medinflytelse på arbejdspladsen. Venstre. Debatoplæg om økonomisk demokrati – et liberalt alternativ. Det radikale venstre. Debatoplæg om økonomisk demokrati. Socialistisk Folkeparti. SF säger: Økonomisk demokrati – men også industrielt demokrati. Alla finns i ABC 2 om ØD.

sationer och 40 av arbetsmarknadsministeriet). Representantskapet skulle i sin tur välja en styrelse på 10 personer och denna slutligen en direktion. Som offentligt tillsynsråd över fondens verksamhet föreslogs den danska riksdagen utse ett råd bestående av 17 medlemmar.

Inget av ovanstående förslag kom att genomföras. Den svåra ekonomiska krisen under mitten av sjuttioalet förde fram krav på inkomstpolitik och LO tvingades acceptera en betydande lönepolitisk återhållsamhet.

För LO var denna inkomstpolitik ett argument för ØD.¹ Tanken var inte främmande i den tidigare ØD-debatten² men fick i 1976 års inkomstpolitiska uppgörelse ett klarare uttryck: inkomstpolitik accepterades bara om ØD genomfördes. Någon enighet kunde emellertid inte uppnås.

Vid årsskiftet 1977/1978 tillsatte regeringen en utredning med uppgift att, enligt direktiven, "överväga förslag som tar sikte på att börja genomföra principerna för löntagarnas medäganderätt och därtill knuten medbestämmanderätt". Utredningen skulle inte vara bunden till någon särskild modell och borde om möjligt avslutas i september år 1978, i god tid för 1979 års avtalsrörelse.

Den nya utredningen – som kort kallades LM-udvalget om Lønmodtagernes Medejendomsret – aktualiserades således främst av den ekonomiska krisen och kraven på inkomstpolitik. Den avlämnade sitt betänkande – med titeln Lønmodtagernes Medejendomsret – i november år 1978. Rapporten är utformad som en redogörelse för och analys av olika modeller. Den innehåller bl. a. en internationell översikt över löntagarfonder och speciella expertstudier av förmögenhetsfördelning i Danmark och vinstutvecklingen i danskt näringsliv under åren 1965–1976. Rapporten bemöttes positivt av både arbetsgivar- och arbetstagsidan, men väckte inte någon större debatt.

I december 1979 framlade regeringen en ekonomisk plan, som bl. a. innehöll ett förslag om löntagarfonder, byggda på obligatorisk vinstdelning. Detta inslag i den s. k. helhetsplanen avvisades dock av oppositionen och planen antogs i reviderat skick, där förslaget om löntagarfonder hade tagits bort men där också kraven på lönepolitisk återhållsamhet hade lättats.

I den inkomstpolitiska uppgörelsen 1976 ingick också ett beslut om att delvis frysa inne vissa, tidigare kontant utbetalda, s. k. dyrtidstillägg. Avsättningar gjordes under perioden 1977–1979. Enligt gällande lag finns inte utrymme för ytterligare avsättningar. Pengarna skulle förvaltas av Arbejdsmarkedets tillægspension med särskilt konto för varje löntagare.

Enligt beslut i december 1979 har dessa pengar avskiljts och förvaltas fr. o. m. den 1 april 1980 i en särskild fond, en Lønmodtagernes Dyrtidsfond. Fondens tillgångar uppgår till ca 10 miljarder dkr, motsvarande ca 5 000 dkr per löntagare. De i dyrtidsfonden sparade medlen är bundna intill dess den anställda pensioneras och utgår därefter i form av ett engångsbelopp. Pengarna utbetalas också vid dödsfall samt vid flyttning till utlandet. Upp till 20 procent av fondens medel får placeras i aktier, resten kan placeras i obligationer, lån till kommuner, handelsbolag och kooperativa företag. Fonden får maximalt inneha 20 procent av aktiekapitalet i ett enskilt aktiebolag. I fondens styrelse är löntagarrepresentanterna i majoritet.

¹ Jørgen Freddy Hansen, Økonomisk Demokrati-vurdering af den aktuelle situation set fra den danske fagbevægelses side, i Lønmodtagernes Medejendomsret.

² Se framför allt Økonomisk Demokrati i samfundsøkonomisk belysning, s. 8 f. där medägande sägs göra en återhållsam lönepolitik mera acceptabel.

3.4.2 Medarbetaraktier

I Danmark, liksom bl. a. i Västtyskland, förekommer system för medarbetaraktier. Systemen innebär att anställda i danska aktiebolag erbjuds förvärva aktier i det egna bolaget till förmånskurs.

Tillkomsten av sådana medarbetaraktiesystem uppmuntras av danska staten genom skattestimulanser till såväl den anställde som företaget. För den anställde innebär detta huvudsakligen att han eller hon inte beskattas för den förmån som det rabatterade aktiepriset innebär. Om medarbetaraktier erbjuds de anställda genom en nyemission påverkas inte företags skattesituation. Är det däremot så att företaget köper upp aktier på marknaden till börskurs och därefter säljer den till förmånskurs, så får skillnaden redovisas som kostnad i företags bokföring.

För att dessa skattestimulanser skall utgå har i lag uppställt vissa krav på systemen. Bl. a. gäller att aktierna inte skall kunna överlåtas under en period av fem år.

Den 1 april 1980 fanns medarbetaraktiesystem i 112 danska bolag. Det totala antalet anställda i dessa bolag var vid samma tidpunkt 94 600.

3.5 EG

Den Europeiska gemenskapen (EG) har vid flera tillfällen uppmärksammat frågorna om löntagarinflytande och löntagarägande i företagen.

I arbetet på att harmonisera bolagslagstiftningen mellan EG-länderna lade Europakommission till EG:s ministerråd i september 1972 fram det s. k. *femte direktivutkastet*, "draft fifth directive", som närmast berör börsbolag. Sådana bolag föreslås ha tre företagsledande organ: bolagsstämma, förvaltningsråd och direktion. För bolag med minst 500 anställda anges två modeller för hur ledamöterna i förvaltningsrådet bör utses. Enligt den ena modellen (med västtysk förebild) utses minst en tredjedel av ledamöterna av löntagarna, övriga utses av bolagsstämman. Enligt den andra modellen (med holländsk förebild) utser förvaltningsrådet självt sina ledamöter, men löntagarna kan både föreslå och motsätta sig kandidater till rådet.

Direktivutkastet följdes år 1975 av ett "greenpaper" – *Employee Participation and Company Structure* – som betonar "det demokratiska imperativet" för löntagarinflytande i företagen. I detta dokument upprepas kraven i direktivutkastet, men önskvärldheten av flexibel nationell anpassning av löntagarinflytandets utformning framhålls starkare.

EG har också arbetat på utformningen av en helt ny bolagsform, det s. k. *Europabolaget*. Ett första förslag överlämnades av Europakommissionen till EG:s ministerråd i juni år 1970. En reviderad version överlämnades i april år 1975. Europabolaget påminner mycket om den västtyska modellen. Ett nytt organ är det "Europa-företagsråd" som föreslås inrättas vid alla företag som omfattar minst två EG-länder.

I sitt "greenpaper" år 1975 berörde EG även frågan om kapital- och vinst-delning i företagen. Den frågan tas upp till utförlig behandling i ett *memorandum ang. förmögenhetsbildning* från Kommissionen i augusti år 1979,¹ vars syfte är att få till stånd en bred debatt på detta område.

¹ Commission of the European Communities. Employee participation in asset formation. Memorandum COM /79) 190 final, 79-08-28.

I promemorian framhåller Kommissionen bl. a. att det är uppenbart att frågan om förmögenhetsbildning har spelat en viktig roll i medlemsstaterna inom ramen för den allmänna målsättningen att minska ojämlikheter som anses orättvisa. Samtidigt konstateras att fördelningen av den samlade förmögenhetsmassan och särskilt av företagens produktiva kapital inte har påverkats på något markant sätt, vilket erkänns av flertalet regeringar. Nästan alla medlemsstater fortsätter att lägga stor vikt vid en politik för förmögenhetsbildning. Det sker dels genom stöd till individuellt sparande inom stora grupper av befolkningen, dels i form av möjligheter för löntagarna att delta i företagens kapitalbildning. Den politik EG bör följa, säger Kommissionen, bör få impulser från båda dessa huvudinriktningar, men framför allt från den senare med hänsyn till det intresse som denna lösning väckt från både ekonomiska och sociala utgångspunkter.

Promemorian innehåller inga formella förslag men Kommissionen anger vissa önskvärda riktlinjer för utvecklingen som bör kunna tjäna som utgångspunkt för debatten. En första grupp av sådana riktlinjer tar sikte på att förstärka de fördelningspolitiska inslagen i stödet för individuellt sparande medan den andra gruppen tar sikte på utvecklingen av system för löntagarnas medverkan i företagens kapitalbildning.

I fråga om den första gruppen av åtgärder, avseende individuellt sparande, anger Kommissionen ett antal möjligheter som man menar bör bli föremål för diskussion. Bland dessa märks följande: sparstöd kan begränsas genom ett inkomsttak så att stödet i huvudsak kommer att gynna andra än höginkomsttagare och förmögenhetsägare, premier bör föredragas framför skattelättnader, medel som avsatts för förmögenhetsbildning bör frysas en relativt lång period – omkring fem år, sparandet bör inflationsskyddas. Vidare bör det vara möjligt att välja mellan olika typer av investeringar, men betoningen bör ligga på bostadsägande.

Kommissionen understryker för sin del betydelsen av en politik som främjar förmögenhetsbildning genom löntagarmedverkan i företagens kapitalbildning. En sådan politik kan enligt Kommissionen genomföras i form av ett system där arbetsgivarna inom den privata och offentliga sektorn betalar en extra summa till de anställda ovanpå lönen, varefter detta belopp fryses under en viss period. Ett sådant system bör enligt Kommissionen vara frivilligt i den meningen att arbetsmarknadens parter förhandlar fram det konkreta innehållet inom ramen för i lag fastställda regler.

Ett annat och mer avancerat system skulle kunna utformas så att de anställda fick del i vinsten, kapitaltillväxten eller i själva grundkapitalet. Ett sådant system skulle antingen kunna göras obligatoriskt genom lagstiftning eller lämnas öppet för fria förhandlingar mellan parterna på arbetsmarknaden inom vissa ramar som fastlagts genom lagstiftning.

De anställdas andelar i företagens kapitalbildning bör enligt Kommissionen huvudsakligen ta sig uttryck i att de anställda erhåller delägarbevis i företagen. Dessa kan begränsas till att utgå till de anställda i det egna företaget eller också komma alla anställda i en viss industri eller alla anställda i allmänhet till godo. I det första fallet är syftet snarast att påverka klimatet på arbetsplatsen, medan det i det senare fallet snarast är att undvika skillnader mellan anställda i olönsamma resp. vinstgivande företag, mellan företag med arbetskraftsintensiv resp. kapitalintensiv produktion osv. En kompro-

miss kan enligt Kommissionen vara att avsätta en del av medlen för de anställda i det egna företaget medan återstående del betalas till en gemensam fond, till förmån inte bara för de anställda i den privata sektorn utan även för statsanställda eller till och med för varje person med en inkomst eller förmögenhet som understiger ett visst belopp.

Så länge det är viktigt med en omstrukturering av näringslivet och ny-investeringar för att suga upp arbetslösheten är det önskvärt att man ger företräde åt den lösning som stimulerar rörlighet på arbetsmarknaden och företagets investeringsförmåga, konstaterar Kommissionen.

Skapandet av ett fördelningssystem behöver enligt Kommissionen inte automatiskt betyda en centraliserad förvaltning av de innestående medlen. Skulle fördelningssuppgiften anförtros åt en fond skulle denna kunna utge äganderättsbevis till de anställda eller andra förmånstagare. Det vore fördelaktigast om de summor som disponeras kom företagen till godo för att hjälpa dem att skapa arbetstillfällen, men under förutsättning att vanliga bedömningar görs av investeringsplanerna. Pengarna skulle emellertid också kunna användas på annat sätt t. ex. för att förbättra de lägsta pensionerna eller för att i vissa fall delvis finansiera en lägre pensionsålder.

Administrationen av de fonder som eventuellt tillskapas kan ske på olika sätt. Kommissionen nämner som exempel trepartiskt sammansatta organ med representanter för myndigheter, fackföreningar och företag eller tvåpartiskt sammansatta organ med representanter för myndigheter och fackföreningar.

Det är Kommissionens uppfattning att de anställdas medverkan i företagets kapitalbildning är ett effektivt medel för att nå ett av de grundläggande målen – en rättvisare förmögenhetsspridning.

På medellång sikt är en icke inflationsdrivande finansiering av investeringarna nödvändig för en ekonomisk återhämtning och för att en tillfredsställande investeringsnivå åter skall nås. Begär man av arbetstagarna att de skall acceptera relativt måttliga lönehöjningar så att företagen får utrymme att rekonstruera sitt kapital, borde detta åtföljas av en löntagar-medverkan i denna kapitalbildning, slutar Kommissionen.

Kommissionen understryker att skapandet av fonder av detta slag inte får prejudicera resultaten av de diskussioner som Kommissionen tagit initiativ till rörande det allmänna problemet att ge de anställda medinflytade i företagen.

Promemorian från EG-kommissionen har från fackligt håll bemötts positivt och från arbetsgivarsidan negativt. Den är f. n. (1 december 1980) föremål för debatt inom olika EG-organ. Huruvida den kommer att bli föremål för ytterligare åtgärder går i dag inte att förutsäga.

3.6 USA

Det sociala trygghetssystemet är mindre utvecklat i USA än i många länder i Västeuropa. Fackföreningsrörelsen är inte särskilt stark och har som regel inte ställt krav på ett långtgående inflytande utan satsat på att genom avtal få allt bättre löner och allmänna anställningsvillkor. Ett speciellt undantag

utgör bilarbetarförbundets år 1980 vunna styrelserepresentation i bilföretaget Chrysler.

I USA finns en mycket stor mängd vinstdelnings- och pensionssystem på företagsnivå. Det återspeglar både vinstdelningstankens starka förankring i näringslivet i USA och avsaknaden av ett allmänt pensionssystem.

Vinstdelningssystem kan utformas som omedelbar, kontant utdelning, utan någon fondbildning. Det finns f. n. ca 120 000 sådana s. k. "cash profit sharing plans" i USA.

Den amerikanska skattelagstiftningen gynnar emellertid system med uppskjuten utdelning, dvs. system med spärrar. Skatteförmånerna för sådana system innebär bl. a. att arbetsgivarens bidrag till fonden är avdragsgillt, att fonden inte betalar skatt på fondkapitalet eller dess avkastning och att löntagarna inte betalar skatt på sina andelar i fonden förrän de utbetalas kontant till dem.

Det finns olika slags företagsanknutna system, som uppfyller dessa villkor. De skiljer sig åt framför allt med avseende på finansieringsform och regler för placeringsverksamhet. Gemensamt för dessa system är att arbetsgivarens bidrag till fonden är bestämt på förhand, antingen till en viss procentandel av företagets vinst eller till en viss summa pengar, och att löntagarnas förmåner är beroende av fondens utveckling. De viktigaste av dessa system är:

Vinstdelningsplaner

Vinstdelningsplaner, "deferred profit sharing plans", har som namnet antyder just *vinstdelning* som syfte. Vanligen bygger systemet på någon form av övervinstdelning. Pengarna är bundna för viss tid och placeras i övervägande grad i aktier i det egna företaget, men även i andra företag. Det finns f. n. ca 230 000 sådana vinstdelningsplaner i USA, omfattande ca 14 milj. löntagare. De totala tillgångarna i dessa planer uppgår till ca 50 miljarder dollar.

Aktiesparplaner

Syftet med aktiesparplaner, "stock bonus plans", är att göra de anställda till *meddelägare* i det egna företaget. Företagets avgifter till fonden är som regel baserade på vinsten, och fondens medel investeras huvudsakligen i aktier i det egna företaget. Inlösen av andelar kan ske före pensionsåldern. Antalet aktiesparplaner är f. n. endast ca 1 900.

Sparplaner

Sparplaner, "thrift plans", har till syfte att främja *löntagarnas sparande*. Sparandet kanaliseras till en företagsanknuten fond. Företaget bidrar med medel till fonden, men bidraget beror inte på vinsten utan står i proportion till löntagarnas bidrag. Fonden får placera pengarna såväl i det egna som i andra företag. Inlösen av andelar kan ske före pensionsåldern. Antalet sparplaner var år 1972 endast 212, men de omfattade 2,4 milj. anställda. De var alltså starkt koncentrerade till stora företag.

Löntagaraktiefonder (ESOP)

Löntagaraktiefonder, "Employee Stock Ownership Plans" (ESOP) tillkom i slutet av 1960-talet och har – liksom aktiesparplaner – till syfte att göra de anställda till *meddelägare* i företagen, men syftar också till att öka företagets tillgång på *riskkapital*. Systemet är komplicerat. Företaget emitterar aktier till ESOP, som mot företagets borgen lånar upp pengar på kapitalmarknaden och ställer dessa till företagets förfogande. Företaget svarar sedan för lånets amortering och räntekostnader – båda är avdragsgilla för företaget. Företaget får alltså "billiga" pengar – men också nya ägare. År 1975 fanns i USA ca 300 ESOPs.¹

Pensionsfonder

Det privata pensionsfondssystemet i USA är mycket omfattande, men inte obligatoriskt. De första pensionsfonderna tillkom redan under slutet av förra seklet. Under 1950-talet började systemet växa på allvar och har sedan dess fått en mycket stor utbredning.

I huvudsak innehåller systemet fyra typer av fonder: fonder för offentligt anställda på federal nivå, fonder för offentligt anställda på delstatlig och lokal nivå, företagsanknutna fonder för privatanställda som helt administreras av arbetsgivaren och slutligen fonder för privatanställda som ofta täcker flera företag och som administreras gemensamt av arbetsgivarna och fackliga organisationer.

De federala fonderna har i dag tillgångar motsvarande ca 500 miljarder kr. Dessa är uteslutande placerade i federala obligationer, vilket innebär att de svarar för närmare 12 procent av den totala kreditgivningen till staten. Dessa fonder administreras av offentligt utsedda förvaltare.

Fonderna på delstatlig och lokal nivå har i dag tillgångar motsvarande närmare 900 miljarder kr, vilka huvudsakligen är placerade i aktier och i lån till företag. Placeringspolitikens huvudinriktning anges för dessa fonder av myndigheterna. Administrationen varierar från stat till stat, men ofta är de fackliga organisationerna inom den offentliga sektorn representerade i fondstyrelsen.

De största pensionstillgångarna finns i dag inom de företagsanknutna privata pensionsfonderna. Dessa har i dag tillgångar motsvarande närmare 1 500 miljarder kr, som huvudsakligen är investerade i aktier och i lån till företag, men också i fastigheter, guld m. m. Omkring hälften av de företagsanknutna fonderna är tillkomna som ett resultat av förhandlingar mellan fackliga organisationer och företaget, men fonderna administreras uteslutande av företaget.

En mindre del av de privata pensionsfonderna administreras gemensamt av representanter för fackliga organisationer och, vanligen, flera företag. Till följd av tvingande lagstiftning på federal nivå kan emellertid de fackliga organisationerna aldrig erhålla mer än en 50-procentig representation i dessa fondstyrelser. Totalt äger dessa fonder i dag tillgångar motsvarande ca 300 miljarder kr.

Oberoende av fondstyrelsens sammansättning är det emellertid praxis att förvaltningen av pensionsfondernas tillgångar överlämnas till professionella

¹ Se vidare L. Kelso – P. Hetter, i *Two Factor Theory: The Economics of Reality*, New York 1967.

placere. Sedan år 1974 är de privata pensionsfondernas placeringsverksamhet också reglerad i en särskild lag, Employee Retirement Income Security Act (ERISA), vilken bl. a. stadgar:

1. Pensionsfonderna ska förvaltas som investeringsfonder av professionella oberoende styrelser.
2. Inga eller minimala placeringar ska göras i det företag i vilket de av pensionsfonden berörda anställda är sysselsatta.
3. Ingen placering som överstiger 5 procent av företagets samlade kapital får göras i något företag.
4. Inte i något företag får placeringar göras som överstiger 10 procent av de totala tillgångarna i pensionsfonden.

Det totala antalet privata pensionsfonder i USA uppgår i dag till över 500 000, omfattande närmare 40 miljoner löntagare. De privata pensionsfonderna omfattar därmed närmare hälften av alla löntagare i USA. Det totala värdet av de amerikanska pensionsfondernas tillgångar motsvarar mer än 3 000 miljarder kr och fondernas tillväxttakt är ca 10 procent per år. Totalt äger fonderna 20–25 procent av aktiestocken i landet och fonderna är tillsammans de största aktieköparna i landet.¹

Tillgångarna i de fonder som här omtalats – särskilt pensionsfonderna – har ett betydande intresse för förmögenhetsfördelningen i USA. En jämnare förmögenhetsfördelning har också varit ett av syftena bakom fondsystemen. De har däremot inte motiverats av möjligheterna till ett ökat löntagarinflytande grundat på ägande. Löntagarna har f. n. inget inflytande över fonderna. Effekten kan ändå så småningom bli att pensionsfonderna – på grund av sin storlek – tvingas att mera aktivt utöva sin ägarroll i företagen. Då kan även löntagarna (fackföreningarna) tvingas – eller finna sig föranlåtna – att utöva ett starkare inflytande över pensionsfonderna. Under de senaste åren har en debatt uppkommit i dessa frågor, där man från fackligt håll, bl. a. inom amerikanska LO, börjat intressera sig för möjligheten att utnyttja just den potentiella makt som ligger i fondernas tillgångar, för ett ökat inflytande i näringslivet.²

Som pensionssystem har dessa fonder föga intresse för Sverige. Som fondsystem är de av större intresse: de visar hur ett system av *många, kollektiva* fonder med *avkastningsinriktad placeringspolitik* och stark *individuell anknytning* (pensioner) kan fungera.

¹ J. Rifkin och R. Barber, *The North will rise again*, Beacon Press, Boston 1978.

² Se bl. a. AFL-CIO Pension Fund Investment Study, August 1980. Rapporten är, på uppdrag av AFL-CIO's kongress 1979, utarbetad av AFL-CIO Executive Council Committee on Investment of Union Pension Funds. Rapporten ska tjäna som underlag för fortsatt diskussion av dessa frågor inom fackföreningsrörelsen. I huvuddrag anger rapporten fyra mål för ett ökat fackligt inflytande över fondernas placeringsverksamhet:

1. Placeringar bör göras i syfte att öka sysselsättningen inom industrisektorn.
2. Placeringar bör göras i syfte att förbättra den sociala standarden för löntagarna i fråga om bl. a. bostäder och medicinsk service.
3. Löntagarna bör ges större möjligheter att samordnat utöva den rösträtt som följer med fondernas aktieinnehav.
4. Placeringar bör inte göras i företag som för en fientlig politik gentemot fackföreningar.

3.7 Sammanfattande kommentar

I detta kapitel har en översikt lämnats av debatten om löntagarna och kapitaltillväxten i de fyra västeuropeiska länder – förutom Sverige – där det förts en förhållandevis intensiv debatt om vinstdelning och löntagarfonder och liknande system. Översikten har också avsett USA. Dessutom har debatten inom EG-organen belysts. Debatten i dessa länder ger en rik provkarta på motiv och åtgärder för att ge löntagarna del i kapitaltillväxten. Debatten och reformarbetet har haft olika inriktning och styrka i olika länder. Det finns emellertid vissa karakteristiska drag i dessa reformsträvanden, som det finns anledning att särskilt framhålla.

För det första kan konstateras, att flera länder har vidtagit åtgärder för att *stimulera sparandet*. I första hand har man därvid utnyttjat olika typer av skatteavdrag för att öka sparandet och styra det till angelägna investeringsområden. I syfte att nå en annorlunda fördelningsprofil på sparandet har också sparsystem baserade på bidrag introducerats. I vissa länder har dessa sparstimulanser kompletterats med åtgärder som särskilt främjat sparande baserat på kollektivavtal, i syfte att nå en bredare anslutning till sparsystemen.

Exempel på sådana åtgärder finns framför allt i Västtyskland, men också i Frankrike och Nederländerna. Erfarenheterna visar att man kan uppnå en betydande volym på sparandet i de subventionerade sparsystemen. Men samtidigt har i vissa fall en stor del av det åstadkomna sparandet utgjorts av omDispositioneringar av befintligt sparande. Av det sparade beloppet har i en del fall också ända upp till 60 procent utgjort subventioner. En mer inkomstberoende fördelning av sparandet har kunnat uppnås vid premier och bidrag i stället för skatteavdrag som subventionsform. En annan erfarenhet är, att – om inga särskilda åtgärder vidtas för att påverka sparandets inriktning – endast en ringa del av sparandet placeras som riskkapital i näringslivet. Huvuddelen av sparandet har varit inriktat på andra ändamål, t. ex. bostäder. Ett särskilt omfattande sparande med deltagande av flertalet inkomsttagare, har kunnat uppnås i sparsystem där subventionsformen gjorts inkomstberoende (premier) och sparandet baserats på kollektivavtal.

För det andra kan konstateras att man på flera håll har infört frivilliga, företagsanknutna system för *vinstdelning* för att ge de anställda del i företagets kapitaltillväxt. Sådana företagsanknutna system har förekommit under lång tid och har numera en betydande utbredning. Det finns exempel både på vinstdelning, som tillfaller de anställda i form av omedelbara kontanta utbetalningar och vinstdelning med individuella andelar som efter en viss spårrtid tillfaller de anställda. Företagsanknutna vinstandelssystem har vanligen tillkommit på initiativ från företagsledningarna, ibland efter samråd med de fackliga organisationerna. Men det förekommer också vinstdelningssystem som grundas på lokala kollektivavtal. Av de länder, som utredningen har studerat, har ett land, Frankrike, genom lagstiftning infört vinstdelning i de större företagen och en skyldighet för företagen att fondera vinstandelarna.

För det tredje kan konstateras att det såväl i Västtyskland som i Nederländerna och Danmark har förts en debatt om *löntagarfonder*, som uttryck för mera långtgående ambitioner att garantera löntagarna del i kapitaltill-

vuxen än vad som varit möjligt att uppnå med sparstimulerande åtgärder och företagsanknutna vinstdelningssystem. I debatten i dessa länder har olika förslag förts fram till fondsystem finansierade genom vinstdelning eller lönebaserade avgifter. I inget av dessa länder har ännu några beslut fattats om införande av sådana fondsystem.

the first of these is the fact that the
 second is the fact that the
 third is the fact that the
 fourth is the fact that the
 fifth is the fact that the
 sixth is the fact that the
 seventh is the fact that the
 eighth is the fact that the
 ninth is the fact that the
 tenth is the fact that the
 eleventh is the fact that the
 twelfth is the fact that the
 thirteenth is the fact that the
 fourteenth is the fact that the
 fifteenth is the fact that the
 sixteenth is the fact that the
 seventeenth is the fact that the
 eighteenth is the fact that the
 nineteenth is the fact that the
 twentieth is the fact that the
 twenty-first is the fact that the
 twenty-second is the fact that the
 twenty-third is the fact that the
 twenty-fourth is the fact that the
 twenty-fifth is the fact that the
 twenty-sixth is the fact that the
 twenty-seventh is the fact that the
 twenty-eighth is the fact that the
 twenty-ninth is the fact that the
 thirtieth is the fact that the
 thirty-first is the fact that the
 thirty-second is the fact that the
 thirty-third is the fact that the
 thirty-fourth is the fact that the
 thirty-fifth is the fact that the
 thirty-sixth is the fact that the
 thirty-seventh is the fact that the
 thirty-eighth is the fact that the
 thirty-ninth is the fact that the
 fortieth is the fact that the
 forty-first is the fact that the
 forty-second is the fact that the
 forty-third is the fact that the
 forty-fourth is the fact that the
 forty-fifth is the fact that the
 forty-sixth is the fact that the
 forty-seventh is the fact that the
 forty-eighth is the fact that the
 forty-ninth is the fact that the
 fiftieth is the fact that the
 fifty-first is the fact that the
 fifty-second is the fact that the
 fifty-third is the fact that the
 fifty-fourth is the fact that the
 fifty-fifth is the fact that the
 fifty-sixth is the fact that the
 fifty-seventh is the fact that the
 fifty-eighth is the fact that the
 fifty-ninth is the fact that the
 sixtieth is the fact that the
 sixty-first is the fact that the
 sixty-second is the fact that the
 sixty-third is the fact that the
 sixty-fourth is the fact that the
 sixty-fifth is the fact that the
 sixty-sixth is the fact that the
 sixty-seventh is the fact that the
 sixty-eighth is the fact that the
 sixty-ninth is the fact that the
 seventieth is the fact that the
 seventy-first is the fact that the
 seventy-second is the fact that the
 seventy-third is the fact that the
 seventy-fourth is the fact that the
 seventy-fifth is the fact that the
 seventy-sixth is the fact that the
 seventy-seventh is the fact that the
 seventy-eighth is the fact that the
 seventy-ninth is the fact that the
 eightieth is the fact that the
 eighty-first is the fact that the
 eighty-second is the fact that the
 eighty-third is the fact that the
 eighty-fourth is the fact that the
 eighty-fifth is the fact that the
 eighty-sixth is the fact that the
 eighty-seventh is the fact that the
 eighty-eighth is the fact that the
 eighty-ninth is the fact that the
 ninetieth is the fact that the
 ninety-first is the fact that the
 ninety-second is the fact that the
 ninety-third is the fact that the
 ninety-fourth is the fact that the
 ninety-fifth is the fact that the
 ninety-sixth is the fact that the
 ninety-seventh is the fact that the
 ninety-eighth is the fact that the
 ninety-ninth is the fact that the
 hundredth is the fact that the

4 Översikt över vissa hittills vidtagna åtgärder

4.1 Inledning

Enligt direktiven skall utredningen kartlägga olika system för löntagarfonder här i landet och utomlands och redovisa erfarenheter, som kan vara av intresse. Utredningen har vidare i uppdrag att konstruera en eller ett par modeller för löntagarfonder. Modellerna ska vara så konstruerade att de är ägnade att förebygga risken för vidgade förmögenhetsklyftor, stärka den solidariska lönepolitiken och främja utvecklingen mot ökad företagsdemokrati.

I kapitel 1 har framhållits att det finns flera olika åtgärder, som kan användas vid sidan av ett löntagarfondssystem för att medverka till att nå de mål, som angivits i direktiven. I den offentliga debatten har många sådana åtgärder diskuterats som alternativ eller komplement till löntagarfonder; i många fall rör det sig om åtgärder, som i större eller mindre skala redan har introducerats genom avtal eller lagstiftning.

Det är emellertid inte utredningens uppgift att behandla alla de åtgärder, som är möjliga eller önskvärda för att nå målen. Däremot finns det erfarenheter att hämta från en del av de redan vidtagna åtgärderna när det gäller att utforma ett fondsystem. Utredningen har därför valt att i detta kapitel sammanställa uppgifter om vissa principiellt intressanta åtgärder. Det rör sig om åtgärder inom fyra för utredningsuppdraget viktiga områden:

- ☐ åtgärder som *ökar sparandet* (AP-fonden, arbetsmarknadsförsäkringarna och det skattestimulerade lönsparandet)
- ☐ åtgärder för att *öka tillgången på riskvilligt kapital* (det skattestimulerade aktiesparandet, lindring av aktiebeskattningen, fjärde AP-fonden samt Företagskapital AB)
- ☐ åtgärder för att *ge de anställda del i företagets vinster* (företagsanknutna vinstandelssystem)
- ☐ åtgärder för att *ge de anställda inflytande i företagen* (lagstiftning angående styrelserepresentation, facklig förtroendeman, anställningsskydd, medbestämmande i arbetslivet, arbetsmiljö samt inflytande över vinstavsättningar och via fjärde AP-fondens aktieinnehav).

4.2 Åtgärder som ökar sparandet

I detta avsnitt behandlas den kollektiva kapitalbildning som sker i AP-fonden och arbetsmarknadsförsäkringarna samt de skattestimulanser som under hösten år 1978 infördes för att öka hushållssparandet. Speciella åtgärder för att öka tillgången på riskvilligt kapital diskuteras i avsnitt 4.3.

4.2.1 AP-fonden

Riksdagen fastställde ATP-systemet år 1959 (SFS 1959:293). AP-fonden förvaltas enligt bestämmelserna i fondreglementet som finns i samma förordning.

ATP-systemet bygger på en fördelningsprincip, dvs. pensionsutbetalningarna ska finansieras med löpande pensionsavgifter. Motiven för denna princip var bl. a. att pensionsutbetalningarna därigenom kunde påbörjas relativt snabbt samt att pensionerna skulle kunna värdesäkras. Avgifterna fastställdes emellertid i början på en nivå betydligt över de löpande pensionsutbetalningarna. Den därigenom uppkomna fondbildningen hade ett samhällsekonomiskt syfte. Den skulle uppväga ett förväntat bortfall av försäkringssparande samt möjliggöra en ökad kapitalbildning i samhället. Konstruktionen skulle också medföra en effektiv resursfördelning genom att sparandet via fonden kanaliserades ut på kapitalmarknaden.

Fondkapitalet uppgår år 1980 till ca 158 miljarder kr och AP-fonden har blivit en mycket betydelsefull långgivare. Den svarade under senare delen av 1960-talet för ca 30 procent av utlåningen på *kreditmarknaden* och de första åren av 1970-talet för över 40 procent. Därefter har andelen sjunkit till ca 30 procent under åren 1972–1977 och till ca 20 procent efter år 1977. AP-fondens andel av utlåningen på *kapitalmarknaden* var under senare delen av 1960-talet och första hälften av 1970-talet över 50 procent. Motsvarande andel var år 1980 40 procent.

AP-fonden finansieras med en för alla arbetsgivare obligatorisk avgift i procent av lönesumman. I lönesumman inräknas dock bara den andel av varje anställds lön som ligger mellan 1 och 7,5 basbelopp, dvs. för år 1980 inräknas den andel av lönen som ligger mellan ca 14 000 och 105 000 kronor. Avgiften inkasseras av Riksförsäkringsverket. Avgiftsuttagen startade år 1960 med 3 procent och höjdes med en procentenhet per år under åren 1960–1964 och har därefter successivt höjts i lägre takt till 12 procent år 1980. 12 procent på avgiftsunderlaget motsvarar 9,2 procent på totala lönekostnaden.

Fr. o. m. år 1982 utgår ATP-avgiften på totala lönesumman. Procenttalet har fastställts till 9,4 procent för år 1982, 9,6 för år 1983 och 9,8 procent för år 1984. 0,2 procentenheter betyder med 1980 års avgiftsunderlag ca 0,5 miljarder kronor.

Pensionsutbetalningarna började år 1963. Utbetalningarna har under 1970-talet ökat kraftigt och uppgick år 1980 till 53 procent av fondens totala intäkter.

Placeringskapaciteten ökar därför inte längre lika snabbt som i början av 1970-talet. I reala mått sjunker den troligen successivt framöver om inte ytterligare avgiftshöjningar sker utöver de beslutade höjningarna år 1982–84.¹ Med dessa avgifter och utbetalningar har AP-fonden utvecklats enligt tabell 4.1.

¹ En redogörelse för AP-fondens utveckling ges i kapitalmarknadsutredningens betänkande, SOU 1978:11.

Tabell 4.1 AP-fondens intäkter, kostnad och fondkapital (miljarder kr)

	1960	1965	1970	1975	1976	1977	1978	1979	1980
Influtna avgifter	0,5	2,9	6,1	10,8	13,8	16,2	18,0	19,3	22,2
Intäktsräntor	0	0,5	2,3	5,8	7,0	8,4	9,9	11,5	13,8
Summa intäkter	0,5	3,4	8,4	16,6	20,8	24,6	27,9	30,8	36,0
Pensionutbet. och adm. kostn.	—	-0,2	-1,3	-5,2	-7,2	-9,9	-12,8	-15,4	-19,4
Tillväxt i fondkap.	0,5	3,2	7,1	11,4	13,6	14,7	15,1	15,4	16,6
Lån och räntefordr.	—	—	-0,1	-0,6	-0,6	-0,6	-0,6	-0,6	-0,7
Placeringskapacitet = Ökning av fondkap.	0,5	3,2	7,0	10,8	13,0	14,1	14,5	14,8	15,9
Fondkapital totalt	0,5	10,4	38,3	86,2	99,2	113,3	127,8	142,6	158,5
Ökning fondkap. (procent)				+14	+15	+14	+13	+12	+11
Pensionsutbet. och adm. kostn. (procent av totala intäkter)	0	6	15	31	35	40	46	50	54
Avgift (procent av avgifts-underlag)	3	7,5	10	10,75	11	11,75	11,75	11,75	12

Av det totala fondkapitalet vid utgången av år 1980 (158 miljarder kr) har 22 procent utlånats till staten, 7 procent till kommuner, 37 procent till bostadsfinansiering och 34 procent till näringslivet. Under 1970-talet har statens andel av utlåningen ökat och utlåningen för bostäder minskat. Näringslivets låneandel har varit relativt konstant.

Av kapitalet var 73 procent placerat i obligationslån, 1 procent i förlagslån, 19 procent i reverslån samt 7 procent i refinansieringslån (återlån).

Av utlåningen till näringslivet (54 miljarder kr) gick 41 miljarder kr till industrin, 8 miljarder kr till kraftverk samt 4 miljarder kr till lantbruk.

Av de 54 miljarder kronorna har 20 miljarder kr (varav 17 miljarder kr i reverslån) lånats ut till de företagsfinansierande mellanhandsinstituten (Industriekredit, Företagskredit, Lantbrukskredit, Investeringsbanken, Svensk Exportkredit, Skeppshypotekskassan m. fl.). Av resterande 34 miljarder kr placerades 11 miljarder kr i statliga och kommunala företag, 22 miljarder kr i privata företag och 2 miljarder kr i banker. Av placeringarna i privatföretagen var 11 miljarder kr återlån och resten obligations-, förlags- eller partiallån.

Näringslivets (exkl. bankerna) totala långfristiga upplåning uppgick vid slutet av år 1980 till ca 300 miljarder kr. AP-fonden hade alltså direkt eller indirekt medverkat med ca 18 procent härav. AP-fondens andel i näringslivets nyupplåning har under senare år legat på ungefär oförändrad nivå.

AP-fonden är organiserad i fyra fondstyrelser. Första fondstyrelsen förvaltar avgifter från stat och kommun inkl. av dessa ägda bolag. I styrelsen sitter representanter för regeringen, löntagarna samt kommun- och landstingsförbunden. Andra fondstyrelsen förvaltar avgifter från privata arbetsgivare med minst 50 anställda. Styrelsen representerar regeringen, löntagarna, SAF och KF. Tredje fondstyrelsen förvaltar avgifter från små privatföretag. I styrelsen är regeringen, SAF, SHIO-Familjeföretagen, LRF,

Sveriges Köpmannaförbund samt LO och TCO representerade. År 1974 tillkom en fjärde fondstyrelse med uppgift att öka tillgången på riskvilligt kapital genom att placera fondmedel i aktier (se avsnitt 4.3).

1-3:e fondstyrelserna har ett litet kansli, f. n. 10 personer. Större delen av de administrativa kostnaderna är kostnadsersättning till Riksförsäkringsverket.

4.2.2 Arbetsmarknadsförsäkringarna

Arbetsmarknadsförsäkringarna medför ett omfattande försäkringssparande i kollektiv form grundat på avtal mellan arbetsmarknadsparterna. Totalt innebar dessa försäkringar vid utgången av år 1980 en ackumulerad fondbildning på ca 82 miljarder kr varav 12 miljarder kr har tillkommit under år 1979 (ökning 17 procent). Motsvarande siffror för AP-fonden var 158 miljarder kr respektive 16 miljarder kr (ökning 11 procent).

Viktigast bland arbetsmarknadsförsäkringarna är tilläggspension för privattjänstemän (framför allt ITP) som svarar för 64 miljarder kr eller 78 procent av det totala fondbeloppet. Därefter kommer STP (tilläggspension för arbetare) som svarar för 9 miljarder kr eller ca 11 procent.

Därutöver räknas till arbetsmarknadsförsäkringarna ett antal beloppsmässigt mindre betydelsefulla försäkringar; tjänstegruppliv, avgångsbidrag, avtalsgruppsjukförsäkring, trygghet vid arbetsskada m. fl., som totalt svarar för fonder på ca 9 miljarder kr.

Av pensionsmedlen – det gäller både ITP och STP – stannar ca 40 procent kvar i företagen. De redovisas i balansräkningen som skuld under rubriken "avsatt till pensioner". Dessa pensionsskulder är en betydelsefull finansieringskälla för företagen. Totalt uppgår de till belopp i storleksordningen 25 miljarder kr, vilket motsvarar 8 procent av den totala långfristiga upplåningen i näringslivet.

Förvaltningen av övriga pensionsmedel (år 1980 cirka 37 miljarder kr) ombesörjs av framför allt SPP (Svenska Personalpensionskassan) och AMF (Arbetsmarknadsförsäkringar). I enlighet med gällande regler (274 § försäkringsrörelselagen 1948:433) placeras huvuddelen i obligationer och fastighetslån mot botteninteckningar. Cirka 2 procent av fondkapitalet är placerat i aktier.

4.2.2.1 Tilläggspension för privattjänstemän

Samma år som ATP började fungera slöts avtal om tilläggspension (ITP) mellan SIF, SALF och SAF. Dessa avtal täcker praktiskt taget alla privattjänstemän. Bank- och försäkringsanställda har motsvarande förmåner enligt speciella avtal.

Finansiering sker enligt premiereservmetoden, dvs. medel reserveras årligen under tjänstemannens aktiva tid för täckande av pensionsbetalningarna under hela pensionstiden. Det blir därför fråga om betydande fondbildningar.

Företagen kan välja att fondera medlen själva, dvs. skuldföra beloppet i balansräkningen under rubriken "avsatt till pensioner", göra avsättning till företagsanknuten pensionsstiftelse eller betala premie till SPP eller pen-

sionskassa. En förutsättning för egen fondering är att FPG (Försäkringsbolaget Pensionsgaranti) accepterar att lämna kreditförsäkring för pensionsförpliktelserna. Registrering och pensionsutbetalning sköts av Pensionsregistreringsinstitutet (PRI) som förvaltas av SPP. I FPG försäkrade åtaganden har uppgått till följande belopp (miljarder kr vid slutet av respektive år):

År	Miljarder kr	Ökning
1975	10,5	1,6
1976	12,2	1,7
1977	14,4	2,2
1978	16,9	2,5
1979	19,8	2,9
1980	22,8	3,0

Häri ingår utfästelser utanför ITP-planen med smärre belopp.

En stor del av ITP-åtagandena försäkras i SPP (Svenska Personalpensionskassan). Fondutvecklingen inom SPP har varit (miljarder kr vid slutet av respektive år):

År	Miljarder kr	Ökning
1975	15,1	1,7
1976	17,1	2,0
1977	19,5	2,4
1978	23,1	3,6
1979	27,1	4,0
1980	31,5	4,4

Medel för ITP finns fonderade förutom i företagen och SPP även i Kooperationens Pensionsanstalt. Denna pensionsanstalt hade vid slutet av år 1980 fonder på totalt 5,1 miljarder kronor avseende Kooperationens motsvarighet till ITP.

Vissa banker och försäkringsbolag har också egna pensionsstiftelser. Totala fonderingar i dessa uppgår till ca 5 miljarder kr.

Totala fonderingar för ITP och motsvarande tilläggspensioner för Kooperationen och bank- och försäkringsanställda uppgår således till ca 64 miljarder kr vid utgången av år 1980, med en ökning under år 1980 på ca 8 miljarder kr eller 14 procent. Denna ökningstakt kommer troligen att bestå de närmaste åren.

4.2.2.2 Särskild tilläggspension för arbetare

År 1971 överenskoms inom LO/SAF-området om särskild tilläggspension, STP. Systemet trädde i funktion år 1973 och innebär fullt utbyggt en pensionsförstärkning med 10 procent av lönen. STP administreras av AMF (Arbetsmarknadsförsäkringar). Inom konsumentkooperationen administras dock STP-pensionerna av Kooperationens Pensionsanstalt.

Finansiering sker enligt kapitaltäckningsmetoden. Arbetsgivarna betalar kollektivt de premier som behövs för full kapitaltäckning av pensionsrätten

för dem som pensioneras under året. Någon reservering sker alltså ej under arbetarnas aktiva tid utan först vid pensioneringen och då med ett engångsbelopp. Fondbildningen blir därför betydligt mindre än inom ITP-systemet.

Inbetalning av medel kan ske antingen kontant till AMF-p (Arbetsmarknadsförsäkringar, pensionsförsäkringsaktiebolag) eller genom reverser. Reverserna ska kreditförsäkras i AMF-k (Arbetsmarknadsförsäkringar ömse-sidigt kreditförsäkringsbolag). Detta företag administreras av FPG. I AMF-k försäkrade reverser har uppgått till följande belopp (miljarder kr vid slutet av respektive år):

År	Miljarder kr	Ökning
1975	0,5	
1976	0,8	0,3
1977	1,3	0,5
1978	1,8	0,5
1979	2,3	0,5
1980	2,8	0,5

I AMF-p fonderade medel (exkl. reverser enligt föregående stycke) har uppgått till följande belopp (miljarder kr vid slutet av respektive år):

År	Miljarder kr	Ökning
1975	0,7	
1976	1,1	0,4
1977	2,0	0,9
1978	3,2	1,2
1979	4,4	1,2
1980	5,9	1,5

Inom Kooperationens Pensionsanstalt har för STP fonderats ca 0,5 miljarder kr vid utgången av år 1980.

Vid utgången av år 1980 uppgick för STP fonderade medel totalt till 9 miljarder kr. Den årliga ökningen har senare år varit ca 1,5–2 miljarder kr (30–35 procent).

4.2.2.3 Övriga arbetsmarknadsförsäkringar

Häri ingår följande:

- AGS Avtalsgruppsjukförsäkring inom LO/SAF-området. Tillägssjukförsäkring som vid mer än 30 dagars sjukdom kompletterar den vanliga sjukpenningen upp till 95 procent av lönen.
- TFA Trygghetsförsäkring vid arbetsskada. Gäller för skador som orsakats av olycksfall i arbetet, vid färd till och från arbetet samt yrkessjukdom som varar mer än 90 dagar. Gäller praktiskt taget alla löntagare.
- TGL Tjänstegrupplivförsäkring för samtliga löntagare.
- AGB Avgångsbidragförsäkring inom LO/SAF-området.
- AGE Avgångsersättning för tjänstemän.

För de beloppsmässigt dominerande AGS och TFA gäller följande (miljarder kr):

	1980 års premie- intäkter	Fonder 1980-12-31	Fondökning år 1980	Dito i procent
AGS	1,3	6,7	+1,3	+24
TFA	0,4	2,3	+0,3	+15
Totalt	1,7	9,0	+1,6	+22

4.2.2.4 Arbetsmarknadsförsäkringarnas organisation och placeringspolitik

Arbetsmarknadsförsäkringarna visar upp en komplicerad bild vad gäller organisationen. Ett flertal försäkringsbolag är inblandade, vilka sinsemellan samarbetar på olika sätt. I tabell 4.2 visas vilka försäkringsbolag som förvaltar arbetsmarknadsförsäkringarnas fonder.

Tabell 4.2 Arbetsmarknadsförsäkringsbolagens fonder (miljarder kr)

	Försäkring	Fonder 1980-12-31	Fondökning år 1980	Dito i procent
SPP	ITP	31,5	4,4	16
AMF-pensionsförsäkring	STP	5,4	1,0	23
AMF-sjukförsäkring	AGS	6,7	1,3	24
AMF-trygghetsförsäkring	TFA	2,3	0,3	15
AFA (LO/SAF)	AGB, TGL	0,8	0,2	33

Dessa försäkringsbolags placeringar regleras huvudsakligen av 274 § försäkringsrörelselagen. För huvuddelen av kapitalet (försäkringsfonden) gäller att med undantag för den fria sektorn, som utgör 10 procent av försäkringsfonden, får kapitalet endast placeras i obligationer, fordringsbevis utfärdade av stat eller kommun samt lån (dock ej topplån) i fastigheter. För den fria sektorn och det kapital som finns utöver försäkringsfonden ("överskottsfonder") gäller friare regler. Överskottsfondernas medel får till skillnad från den fria sektorns placeras i aktier. Vid utgången av år 1979 var dessa försäkringsbolags fonder placerade enligt tabell 4.3.

Det kan nämnas att dessa bolag svarar för ca 45 procent av den totala fondbildningen i de svenska försäkringsbolagen. De övriga försäkringsbolagen (framför allt sak- och återförsäkringsbolag) hade vid utgången av år 1979 fonder i storleksordningen 50 miljarder kr, vilka för närvarande ökar med ca 6-7 miljarder kr per år.

Tabell 4.3 Arbetsmarknadsförsäkringsbolagens placeringar vid utgången av år 1979 (miljarder kr)

	SPP	AMF ^a	AFA	Totalt	Procent
Obligationer, förlagsbevis	17,7	8,5	–	26,2	66
Aktier	0,6	0,2	–	0,8	2
Andra värdepapper	2,2	0,5	0,2	2,9	7
Fastighetslån	4,1	0,6	0,1	4,8	12
Lån till stat och kommun	1,1	0,4	–	1,5	4
Fastigheter	0,7	–	–	0,7	2
Övrigt	0,7	1,6	0,3	2,6	7
Totalt	27,1	11,8	0,6	39,5	100
Fondökning 1979	4,0	2,8	–	6,8	

^a Här inräknas AMF-p (STP), AMF-s (AGS) samt AMF-trygghetsförsäkring (TFA) som är ett konsortium med Folksam 50 procent, Skandia 34 procent, Trygg-Hansa 12 procent och Länsförsäkringsbolagen 4 procent. De förvaltrade medlen redovisas i resp. bolags balansräkningar.

4.2.3 Skattestimulerat hushållssparande

Staten har länge på olika sätt försökt stimulera det frivilliga sparandet med olika typer av åtgärder. Ett exempel på detta är det extra avdrag på 800 kr (1 600 kr gemensamt för makar) som fysisk person får göra från inkomst av kapital vid självdeklaration. Ett annat exempel är premieobligationer. Dessa har betydande skattemässiga fördelar genom att utfallande vinster schablonbeskattas med 20 procent av beloppet. Fördelarna är speciellt betydande vid hög marginalsatt. Olika typer av stimulanser till regelbundet lönsparande har förekommit. I det följande beskrivs det s. k. skattesparandet enligt lagen om skattelättnader för vissa sparformer (1978:432).

Skattesparandet infördes den 1 oktober år 1978. Sparandet sker genom insättning av lön eller annan A-inkomst till lönsparkonto eller aktiesparkonto. Aktiesparkonto beskrivs närmare i avsnitt 4.3 nedan. Sparandet på lönsparkonto skall uppgå till minst 75 och högst 400 kr per månad. Sparandet måste avse minst sex av årets månader. Räntan på sparkontomedel är skattefri under sparåret och fem år därefter. Dessutom erhålls en sparskatte-reduktion, dvs. minskning av statsskatten, under sparandeåret med 20 procent av det sparade beloppet. Tas sparbeloppet ut i förtid ska 25 procent av beloppet inklusive ränta återföras till staten.

Skatteförmånerna i sparsystemet är betydande. Sparskatte-reduktionen motsvarar en årsränta över fem år på 5 procent. Eftersom denna plus bankräntan är skattefri blir den årliga avkastningen efter skatt med nuvarande 12 procents bankränta ca 17 procent. Det kan också uttryckas så att det allmänna – förutom att avkastningen är skattefri – tillskjuter en fjärdedel av sparandet på lönsparkonto.

Av fördelningskäl har subventionen utformats som ett avdrag på skatten i stället för ett avdrag från den beskattningsbara inkomsten. Skattefriheten för räntan gynnar dock bara den som kan utnyttja det extra avdraget på 800 respektive 1 600 kr för andra kapitalinkomster. Inkomsttagare med låg

marginalskatt och personer som inte till fullo utnyttjar det extra avdraget har mindre nytta av att räntan är skattefri.

Efter fem år kan sparmedlen lyftas utan att någon del återförs till staten. Om medlen därefter står kvar på sparkontot beskattas löntagarens räntekomst på vanligt sätt. Några åtgärder för att stimulera till att låta pengarna stå kvar på kontona är för närvarande inte planerade.

Skattesparandet har utvecklats enligt följande (milj. kr):

Period	Insättningar	Insättningar per månad	Antal konton (1 000-tal)	Ins. per konto o. mån.	Tot. kapital (inkl. upplupen rta)
1/10-31/12-78	300	100	386	259	300
1979	1 595	133	462	288	2 010
1980	1 816	151	556	272	4 132
1/1-31/3-81	374	125	626	199	4 507

Insättningarna inkluderar ej ränta på sparbeloppen. Eftersom exakt statistik saknas har schablonmässiga beräkningar gjorts. Antalet konton har ökat och är i maj år 1981 ca 600 000, motsvarande ca 12 procent av det totala antalet personer som är berättigade att delta i denna form av sparande. Nedgången i insättningarna per konto och månad år 1981 torde sammanhånga med att ett ganska betydande antal sparare övergått till att spara på de förmånligare aktiesparkontona (se nästa avsnitt).

4.3 Åtgärder för att öka tillgången på riskvilligt kapital

Utvecklingen av företagens lönsamhet och soliditet under 1970-talet har skapat ett starkt behov av tillskott av riskvilligt kapital till företagen. En rad olika åtgärder har vidtagits. För att stimulera aktiesparandet ingår i skattesparandet en möjlighet att placera pengarna i aktier. Vidare har den s. k. dubbelbeskattningen, dvs. principen att vinsten först beskattas i aktiebolagen och att utdelningen sedan beskattas som inkomst för aktieägaren, successivt mildrats genom den s. k. Annell-lagen enligt vilken bolagen får göra avdrag för viss vinstutdelning. Under år 1980 har riksdagen också beslutat att aktieägare som erhåller utdelning skall få en särskild skattreduktion.

Fjärde AP-fonden har inrättats med uppgift att placera en mindre del av AP-fondens kapital i börsaktier. Vidare har ett mellanhandsinstitut, Företagskapital, skapats med speciellt syfte att tillföra de mindre företagen riskvilligt kapital.

4.3.1 Aktiesparfonder

I reglerna för skattesparandet (se avsnitt 4.2.3) ingår att de sparade medlen kan placeras inte bara på bankräkning utan även i aktier. Aktiesparandet ska ske i den formen att medlen inbetalas till aktiesparfonder. Regler om aktiesparfonder finns i lag om aktiesparfonder (1978:428).

Aktiesparfonderna förvaltas av fondbolag bildade särskilt för detta ändamål. Medlen får endast placeras i av svenskt aktiebolag utfärdade börsnoterade aktier, konvertibla skuldebrev eller skuldebrev förenade med optionsrätt till nyteckning. I aktiesparfond får ej ingå mer än 5 procent av röstvärdet i visst företag. Ej heller får mer än 10 procent av fondkapitalet placeras i ett och samma företag.

Från och med år 1981 har särskilda företagsanknutna aktiesparfonder bildats, det vill säga fonder som förvaltar sparmedel för anställda i visst företag eller koncern. Dessa företagsanknutna fonder skall uteslutande placera sina medel i aktier, konvertibla skuldebrev etc. i det egna företaget eller i företag i den egna koncernen. Den företagsanknutna fondens andel i röstvärdet i företaget får dock inte överstiga 5 procent. Liksom gäller för de vanliga aktiesparfonderna får placering endast ske i börsnoterade värdepapper, varför aktiefonder av denna typ enbart kan bildas i företag eller koncerner med börsnoterade aktier.

För sparande i aktiesparfond gällde från början samma regler som för skattesparande i bank, dvs. sparandet skulle ske med mellan 75 och 400 kr minst sex månader per år, skattereduktion utgick med 20 procent och avkastningen (utdelning och värdestegring) var skattefri under fem år. Intresset för aktiesparandet har varit lågt. Vid utgången av år 1979 hade endast ca en procent av inkomsttagarna eller 47 000 personer utnyttjat möjligheten att spara i aktiesparfonder. Detta utgjorde endast 8 procent av skattesparandet eller 157 milj. kr. Skattereduktionen för aktiesparandet har från den 1 januari 1980 höjts till 30 procent. I december år 1980 har vidare maximigränsen för skattesparandet höjts på så sätt att den nu utgör 600 kr per månad varav högst 400 kr får avse banksparande. Vid utgången av år 1980 hade antalet konton ökat till ca 65 000 och totala fondkapitalet till 291 milj. kr. Ökningen av fondkapitalet var alltså 1980 134 milj. kr vilket motsvarar 11 milj. kr per månad. Kapitalet i aktiesparfonderna utgjorde dock fortfarande 8 procent av det totala skattesparandet.

Under år 1981 har dock intresset för sparande i aktiesparfonder ökat kraftigt. Under de första tre månaderna år 1981 har antalet konton i de icke företagsanknutna aktiesparfonderna ökat från 65 000 till 254 000 konton. Insättningarna har uppgått till 37 milj. kr i januari, 77 milj. kr i februari och nästan 100 milj. kr i mars (ca 400 kronor per konto). Under mars månad gick ca en tredjedel av det totala skattesparandet till aktiesparfonder.

Därutöver har ett antal företagsanknutna aktiesparfonder bildats. Vid utgången av mars år 1981 fanns tio företagsanknutna aktiesparfonder med tillsammans 18 500 konton och ett totalt sparbelopp under det första kvartalet år 1981 på 24 milj. kr. Under mars år 1981 sparades på dessa konton totalt 7 milj. kr (ca 380 kr per konto). För att stimulera de anställda att delta i företagets aktiefonder, har företagen erbjudit de anställda lån på i allmänhet ca 75 procent av sparbeloppen. Lånen löper i de flesta fall utan ränta. Lånen skall amorteras på ca 2-3 år. Härigenom blir den omedelbara likviditetseffekten av sparandet obetydlig, den kommer då lånen skall amorteras. Av de anställda i de 10 företagen deltar ca 14 procent i aktiesparandet. Andelen är bland tjänstemännen ca 30 procent och bland arbetarna ca 5 procent. Ytterligare ett antal börsföretag är på väg att starta företagsanknutna aktiesparfonder.

Till stor del torde det ökade skattesparandet i aktier ha skett på bekostnad av motsvarande banksparande. Som tidigare påpekats sjönk det månatliga banksparandet från 150 milj. kr år 1980 till 125 milj. kr de tre första månaderna år 1981. Detta skedde trots att antalet konton ökade med nästan 75 000. Om det genomsnittliga sparandet per individ var lika stort har cirka 200 000 banksparare övergått till att spara i aktier.

En förklaring till denna övergång är höjningen av skattereduktionen från 20 till 30 procent. En skattereduktion på 30 procent innebär ett tillskott till den årliga avkastningen på skattefondsparandet med 7 procentenheter. Höjningen av det månatliga maximibeloppet från 400 till 600 kr torde också ha haft betydelse.

En annan väsentlig förklaring är den höga avkastningen i aktiesparfonderna under år 1980. I genomsnitt steg fondandelarna i värde under detta år med cirka 25 procent. Inklusiva skattereduktionen blev därför totalavkastningen under detta år 32 procent. Denna avkastning är skattefri. Under år 1980 hade alltså skattesparande i aktier ungefär dubbelt så hög avkastning som motsvarande banksparande.

Efter fem år kan spararna begära inlösen av sina fondandelar. I den omfattning detta sker avtar tillväxten i aktiesparfonder. Några planer på att motverka sådana uttag föreligger inte.

4.3.2 *Beskattning av aktieutdelningar*

I Sverige liksom i de flesta industriländer har aktiebolagsvinsterna sedan länge varit utsatta för s. k. dubbelbeskattning. I aktiebolagen sker en vinstbeskattning med ca 55 procent. Då vinstmedel utdelas till aktieägaren beskattas de ännu en gång med dennes inkomstskatt. Speciellt mot bakgrund av företagens sjunkande lönsamhet, inflationen och den genomsnittliga aktieägarens ökade marginalsatt har denna dubbelbeskattning kommit att betraktas som ett problem.

I alla EG-länder utom Nederländerna och Luxemburg har lättnader i dubbelbeskattningen genomförts. Syftet med omläggningarna anges vara att få ner bolagens kostnad för eget kapital och skapa större neutralitet i fråga om skattebelastningen på aktieinnehav och andra finansiella placeringar. Lättnaderna i EG-länderna har lagts på aktieägarnivå, dvs. bolagsskatten räknas av från aktieägarens skatt. Direkta jämförelser mellan den totala beskattningen av aktieutdelningen försvåras av skillnader mellan olika länder vad gäller t. ex. om socialavgifter utgår på utdelningar.

I Sverige infördes år 1967 regler om viss avdragsrätt för aktieutdelningar, den s. k. Annell-lagen (lag om avdrag vid inkomsttaxeringen för viss aktieutdelning, 1967:94).

Aktiebolag som driver rörelse, jordbruk eller skogsbruk fick göra avdrag för utdelning med högst 5 procent av inbetalt belopp på nyemitterade aktier. Avdrag fick åtnjutas under en begränsad tid.

För nyemissioner efter utgången av år 1978 har reglerna gjorts mer generösa. Avdrag får ske under en 20-årsperiod från emissionen. Totalt får avdrag dock inte ske med mer än inbetalt belopp för aktierna. Vidare får avdraget inte något år överstiga 10 procent av emissionsbeloppet.

För närvarande pågår inom kapitalvinstkommittén (B 1979:05) en översyn av reglerna för realisationsvinstbeskattning av aktier och dubbelbeskattning av utdelningar. Kommittén har i enlighet med tilläggsdirektiv (Dir. 1980:10) framlagt förslag om provisoriska åtgärder för att stimulera aktiesparandet (Ds B 1980:11). Kommittén föreslog att fysiska personer bosatta i Sverige som erhåller aktieutdelning ska få en särskild skattereduktion. Riksdagen har nyligen beslutat att skattereduktionen ska uppgå till 30 procent av mot-tagen utdelning till den del denna inte överstiger 10 000 kr för ensamstående och 20 000 kr för makar gemensamt. Skattereduktionen beräknas på utdelning på svenska börsnoterade aktier och andelar i svenska aktiefonder som till minst två tredjedelar består av sådana aktier.

I detta sammanhang bör också nämnas att vid beskattning av realisationsvinster på aktier får schablonavdrag göras med 3 000 kr. Schablonavdraget infördes år 1966 och höjdes år 1980 från 1 000 kr till 3 000 kr med tillämpning från beskattningsåret 1981.

4.3.3 Fjärde AP-fonden

Fjärde AP-fonden inrättades den 1 januari år 1974 i syfte att genom aktieplaceringar öka näringslivets tillgång på riskkapital. Regeringen anger rambelopp för aktieförvärven. Vid starten fastställdes rambeloppet till 500 milj. kr. Under år 1974 och år 1975 förvärvades vardera året aktier för ca 200 milj. kr. Under våren år 1976 höjdes ramen till 1 000 milj. kr. År 1976 förvärvades aktier för knappt 300 milj. kr, under år 1977 för drygt 200 milj. kr, under år 1978 för 100 milj. kr (efter ramökning med 250 milj. kr) och under år 1979 för nästan lika mycket (alla belopp netto). De låga beloppen åren 1978 och 1979 beror på att fonden huvudsakligen skulle placera erhållet rambelopp i nyemissioner av aktier och konvertibla skuldebrev och att utbudet av sådana var lågt. Nyemissionskravet upphävdes i december år 1979.

Under år 1980 har förvärven netto uppgått till 126 milj. kr. Enligt riksdagsbeslut i slutet av år 1980 skall fonden tillföras ytterligare 600 milj. kr.

Vid slutet av år 1980 hade fjärde AP-fonden ett fondkapital på 1 372 milj. kr (inkl. ackumulerat överskott på ca 120 milj. kr). Härav var 1 200 milj. kr placerade i aktier och 65 milj. kr i konvertibla skuldebrev och obligationer och resten i likvida medel. Aktieinnehavet motsvarade ca 2 procent av det totala börsvärdet i alla börsnoterade företag.

Under våren år 1979 bestämde riksdagen att fondens aktieinnehav i enskilda företag inte får överstiga 10 procent.

4.3.4 Företagskapital

År 1973 inrättades enligt riksdagsbeslut Företagskapital AB som ska bistå mindre företag med riskkapital. Verksamheten har till helt nyligen administrerats av Industrikredit, ett annat mellanhandsinstitut med uppgift att lämna långfristiga lån till mindre och medelstora företag.

Företagskapital kan tillskjuta riskkapital dels genom förvärv av aktier, andelar eller liknande rättigheter, dels i form av kreditgivning eller genom

att institutet utfärdar garantiförbindelser som sedan kan läggas till grund för upplåning hos andra finansiärer. I propositionen framhålls att institutets kapitaltillskott genom aktieteckning i princip endast ska avse minoritetsposter och att engagemangen ska avvecklas så snart det är möjligt med hänsyn till kundföretagets och institutets eget intresse.

Utvecklingen av Företagskapitals engagemang vid respektive års slut framgår av tabell 4.4. Det har hittills varit fråga om relativt få engagemang och måttliga belopp. För att effektivare kunna bistå de mindre företagen med riskkapital erhöll Företagskapital från den 1 april år 1978 egen administration och verkställande ledning.

Tabell 4.4 Företagskapitals engagemang

År	Antal företag	Aktier	Konvertibla lån	Övriga lån	Garanti-förbindelser	Totalt engagemang
1973	3	1,0		1,8	0,4	3,2
1974	8	2,6		7,2	0,6	10,4
1975	9	7,5		4,3	0,2	12,0
1976	9	11,1		11,6	1,4	24,1
1977	9	10,2	2,6	16,2	2,7	31,7
1978	9	12,4	2,7	21,1	2,7	38,9
1979	9	13,3	5,6	19,9	2,7	41,5
1980	11	7,1	5,7	20,5	0,3	33,6

4.4 Åtgärder för att ge de anställda del i företagets vinster

Det är endast i ett fåtal företag i Sverige som de anställda har rätt till andel i företagets vinst. Bland de större företagen finns vinstandelssystem i affärsbankerna och i ett verkstadsföretag (Åkermans). Vinstdelning är betydligt vanligare förekommande utomlands, framför allt i USA men även i Väst-tyskland, Frankrike och England.

År 1973 inrättade Svenska Handelsbanken ett vinstandelssystem. En viss andel av bankens vinst avsätts till en stiftelse, Oktogonen. Det ackumulerade värdet, inkl. avkastning, av vinstandelarna utbetalas vid pensioneringen. Pantsättning, överlåtelse eller belåning av andelarna får ej ske. Liknande vinstandelssystem har senare införts i Skandinaviska Enskilda Banken, Götabanken, Uplandsbanken, Skånska Banken, Sundsvallsbanken och Skaraborgsbanken.

Motiven för bankernas vinstandelssystem uttrycks ganska likartat. Syftet är att stimulera personalens intresse för företagets långsiktiga resultatutveckling och stärka samhörighetskänslan. Ett väsentligt motiv för Handelsbanken var också att banken hade gått igenom en period med dålig lönsamhet och genomgripande omorganisation. Det ansågs skäligt att personalen fick andel i de vinster som uppkom efter de besvärliga åren.

I Svenska Handelsbanken beräknas vinstandelen på så sätt att ett merresultat i förhållande till övriga affärsbanker fastställs. 33 procent härav tillfaller de anställda. Totalt har drygt 200 milj. kr ackumulerats sedan starten

år 1973. Detta motsvarar ca 50 000 kr för en anställd som varit fulltids-arbetande under hela denna period.

I SE-Banken beräknas de anställdas vinstandel som 10 procent av vinsten efter avdrag för utdelning och på denna belöpande skatt och för det belopp som behöver avsättas till bankens värde regleringskonton för att dessa ska kunna upprätthållas i förhållande till verksamhetsvolymen. Dock får vinstandelen ej överstiga 20 procent av utdelningen. Under systemets tre första år (1977-1979) har vinstandelen utgjort ca 2 000 kr per anställd och år.

De övriga bankernas vinstdelningsregler ansluter sig i stort till antingen Svenska Handelsbankens (Uplandsbanken, Skånska Banken, Sundsvallsbanken och Skaraborgsbanken) eller SE-Bankens modell (Götabanken, dock med vinstandel 20 procent i stället för 10 procent).

Vinstandelarna ska i SE-Bankens system placeras i aktier i banken. I de andra bankerna anges att placering i första hand ska ske i bankens aktier men att placering också kan ske i andra värdepapper. I tre banker (Handelsbanken, Uplandsbanken och Sundsvallsbanken) har de anställdas ägarandel i banken (via stiftelsen) maximerats till 5 procent och i Skånska Banken till 10 procent. Stiftelsen Oktogonen har vid utgången av år 1980 32 procent av sina tillgångar placerade i aktier i Svenska Handelsbanken. Dessa aktier motsvarar cirka 4 procent av aktiekapitalet och röstvärdet. Oktogonen utgör därigenom den tredje största aktieägaren i Svenska Handelsbanken. Orsaken till att stiftelsen inte placerat större andel av kapitalet i Handelsbanken är framförallt att utbudet till rådande kurser inte varit tillräckligt.

Vinstandelarna utbetalas i Svenska Handelsbankens system när den anställda avlider eller pensioneras. I Uplandsbanken och Skånska Banken sker utbetalning under fem år efter pensioneringen. I Uplandsbanken kan den anställda få ut hela beloppet vid pensioneringen. I SE-Banken, Sundsvallsbanken och Götabanken kan den anställda få ut sin andel efter fem år men kan i SE-Banken låta andelen ligga kvar till pensioneringen och i de två andra bankerna i ytterligare en eller flera femårsperioder.

Åkermans Verkstäder i Eslöv är det enda större industriföretag i Sverige som har ett vinstandelssystem. Detta infördes år 1945. Vinstandelen är ca 17-18 procent av vinsten (efter avskrivningar, reducerad med beräknad skatt). Den fördelas bland de anställda i förhållande till lönen, med 20 eller 10 procents avdrag för dem som varit anställda i mindre än ett respektive två år. T. o. m. år 1977 utbetalades vinstandelarna kontant. På initiativ av de anställda ändrades reglerna fr. o. m. år 1978 så att hälften av vinstandelarna nu utbetalas kontant medan den andra hälften avsätts till en personalstiftelse. Stiftelsen köper i sin tur aktier i Åkermans Verkstäder på börsen. Efter två vinstavsättningar (år 1978 och år 1979) innehar stiftelsen i dag aktier i bolaget till ett börsvärde av ca 10 milj. kr.

Härutöver finns vinstandelssystem av varierande utformning i ett antal mindre företag. Det är inte ovanligt med någon typ av vinstdelning i tjänsteproducerande företag - t. ex. reklamföretag och revisionsföretag. Men det förekommer även i tillverknings- och handelsföretag.

4.5 Åtgärder för att ge de anställda inflytande i företagen

De anställdas inflytande i företagen har ökats genom en lång rad olika åtgärder. Här behandlas det arbetsrättsligt grundade inflytandet, det inflytande över investeringarna som de anställda har tillerkänts i de speciella investeringsfondsavsättningarna som skedde år 1974 och år 1980, samt det inflytande som Fjärde AP-fonden delegerat till de anställda.

4.5.1 Arbetsrättsligt inflytande¹

Kraven på löntagarinflytande i företagen har en lång historisk bakgrund. Kraven gällde i början rätten för löntagarna att organisera sig och rätten att genom organisationerna föra löneförhandlingar och sluta kollektivavtal med arbetsgivaren. Genom den s. k. decemberkompromissen år 1906 tillvann sig de fackliga organisationerna rätten att utan inblandning organisera arbetarna. Arbetsgivarna förbehöll sig rätten att leda och fördela arbetet och att anställa och avskeda arbetare. Under 1920- och 1930-talen kom en stor del av dessa arbetsrättsliga regler att överföras till lagar.

Med företagsdemokrati har man emellertid avsett något mer än ett inflytande över lönefrågorna – den har gällt de anställdas inflytande över sin arbetsplats och sitt företag.

Det första praktiska uttrycket för de företagsdemokratiska strävandena kan sägas vara företagsnämndsavtalen år 1946 mellan SAF och LO respektive TCO. Avtalet skapade organisatoriska former för information och samråd i företagen.

Under 1960-talet blev debatten om företagsdemokrati livlig. Centern och folkpartiet framlade år 1967 förslag om styrelserepresentation för de anställda. TCO framlade år 1970 och LO år 1971 program för företagsdemokrati där man krävde att de anställda skulle tillförsäkras reellt inflytande på alla nivåer i företagen och att regering och riksdag genom lagstiftning skulle bana vägen för en sådan utveckling.

Den första delen av 1970-talet innebar i många avseenden ett genombrott för den arbetsrättsliga lagstiftningen i Sverige. En rad lagar som gav löntagarna och deras organisationer en förstärkt ställning tillkom under denna period. Som exempel kan nämnas lagen om styrelserepresentation för anställda i aktiebolag och ekonomiska föreningar, lagen om facklig förtroendemans ställning på arbetsplatsen (FML), lagen om anställningsskydd (LAS) samt arbetsmiljölagen (AML). Genom tillkomsten av dessa lagar preciserades dels området för löntagarnas inflytande, dels graden av inflytande (t. ex. antalet styrelserepresentanter).

Lagen om medbestämmande i arbetslivet (MBL) har en annan inriktning. Den gäller inte ett speciellt avsnitt utan omfattar alla frågor i relationen mellan arbetsgivare och arbetstagare. Den anger inte heller en viss grad av löntagarinflytande utan ger en allmän förstärkning av löntagarnas ställning gentemot arbetsgivaren. Syftet med lagen är att parterna på egen hand ska träffa avtal om ett längre gående inflytande och att de genom förhandlingar ska lösa de problem som uppstår på arbetsplatserna.

¹ Avsnittet bygger huvudsakligen på Schmidt, F., *Facklig arbetsrätt*, Lund, 1979.

4.5.1.1 Lagstiftning ang. styrelserepresentation

Genom tillkomsten av 1972 års lag om styrelserepresentation för de anställda (som hade giltighet t. o. m. juni 1976) fick anställda i företag med minst 100 anställda rätt till representation i företagets styrelse.

Den nuvarande styrelserepresentationslagen (Lagen om styrelserepresentation för de anställda i aktiebolag och ekonomiska föreningar, 1976:351) gäller utan tidsbegränsning och är tillämplig på företag som i Sverige selsätter i genomsnitt minst 25 arbetstagare. Undantagna är bl. a. bank- och försäkringsbolag för vilka gäller särskild lagstiftning. Ytterligare en förutsättning för lagens tillämpning är att det finns en eller flera lokala arbetstagarorganisationer som är bundna av kollektivavtal i förhållande till bolaget och som företräder mer än hälften av de anställda vid bolaget. Det förutsattes slutligen att en organisation, som har denna omfattning, eller flera organisationer som tillsammans har denna omfattning, beslutar att arbetstagarrepresentation skall inrättas.

De anställda har enligt lagen rätt att utse två ledamöter av styrelsen – arbetstagarledamöter – och en suppleant för varje sådan ledamot. Består företagets styrelse av endast en ledamot, har de anställda rätt att utse en arbetstagarledamot och en suppleant.

Det ankommer i första hand på samtliga de lokala arbetstagarorganisationer, som är bundna av kollektivavtal i förhållande till bolaget, att i samförstånd utse arbetstagarrepresentanter eller att komma överens om en gemensam valprocedur. Kan sådan enighet inte vinnas, skall arbetstagarrepresentanterna utses på i lagen angivet sätt.

Arbetstagarrepresentant "bör" enligt lagen utses bland de anställda hos bolaget. En begränsning i valfriheten görs dock genom regeln att till arbetstagarrepresentant i ett företags styrelse inte utan särskilt tillstånd får utses den som är arbetstagarrepresentant i ett annat företags styrelse.

Arbetstagarledamöter har i princip samma ställning i styrelsen som övriga styrelseledamöter och samma ansvar som dessa. En särskild jävsbestämelse finns dock: arbetstagarrepresentant får inte delta i behandling av fråga som rör förhandling med arbetstagarorganisation, uppsägning av kollektivavtal eller stridsåtgärd.

För att säkerställa att även arbetstagarrepresentanter får tillräckligt informationsmaterial till grund för sitt deltagande i styrelsearbetet har ett tillägg gjorts till aktiebolagslagen (1975:1385) 8 kap. 9 §. Innebörden är att styrelsebeslut inte får fattas såvida inte samtliga styrelseledamöter, om möjligt, haft tillfälle att delta i ärendets behandling. Beslut får inte heller fattas om inte, såvitt möjligt, samtliga styrelseledamöter erhållit tillfredsställande underlag för att avgöra ärendet.

Om styrelserepresentation för de anställda enligt huvudregeln skulle medföra väsentlig olägenhet för ett aktiebolag på grund av att styrelsens sammansättning är beroende av politiska styrkeförhållanden eller av förhållande mellan olika aktieägare eller aktieägargrupper, som framgår av bolagsordningen, avtal eller annan omständighet, kan undantag medges, om olägenheterna inte kan undanröjas på annat sätt. Undantag kan också medges om olägenheterna beror på att bolagsordningen innehåller föreskrift om särskild röstmajoritet vid fattande av styrelsens beslut, eller om en jämvikts-

rubbnings har uppstått därigenom att staten har utsett offentlig styrelseledamot.

Om undantag medges, skall det enligt uttrycklig bestämmelse i lagen förenas med villkor om åtgärder, som på annat sätt tillgodoser arbetstagarnas intresse av insyn och inflytande i fråga om företagets verksamhet.

Frågor om undantag prövas av den av regeringen utsedda "nämnden för representationsfrågor", vilken består av en opartisk ordförande, två ledamöter företrädande arbetsgivarintressen och två ledamöter företrädande arbetstagarintressen. Antalet dispensansökningar har hittills varit mycket litet.

I detta sammanhang bör också nämnas lagstiftningen om styrelserepresentation för samhället, även om denna inte har till syfte att öka inflytandet för företagets egna anställda.

Redan enligt en provisorisk lagstiftning från 1972 hade staten rätt att utse offentliga styrelseledamöter i investmentbolag och i allmännyttiga stiftelser med tillgångar överstigande fem miljoner kronor.

Genom 1976 års lag om styrelserepresentation för samhället i aktiebolag, ekonomiska föreningar och stiftelser (1976:350) utvidgades lagens tillämpningsområde väsentligt, i det att staten nu fick rätt att utse offentlig styrelseledamot också i företag inom handel och industri. Denna utvidgade möjlighet kom aldrig till användning.

Lagen ändrades 1979 (1979:520) samtidigt som den förlängdes till utgången av juni 1980. Lagändringen innebär huvudsakligen att området för offentlig styrelserepresentation inskränkes till att avse dels aktiebolag vilkas verksamhet huvudsakligen är inriktad på att äga eller förvalta fast eller lös egendom, dels allmännyttiga stiftelser med tillgångar överstigande fem miljoner kronor. Enligt ett nyligen framlagt förslag från utredningen om offentlig styrelserepresentation i investmentbolag och stiftelser föreslås den offentliga styrelserepresentationen i aktiebolag att upphöra från juni 1982.

4.5.1.2 Lagen om facklig förtroendemans ställning på arbetsplatsen, FML

Det har sedan länge varit praxis, framför allt inom storföretagen, att tillerkänna den fackliga klubbordföranden viss rätt till betald ledighet för fackligt arbete.

I februari år 1970 träffade SAF och LO en uppgörelse om klubbordförandens rättsliga ställning som bekräftade denna praxis. Klubbordföranden tillerkändes lön när han till följd av fackligt arbete var frånvarande från sitt vanliga arbete. Han fick också rätt till tillträde till olika avdelningar och arbetsplatser i den utsträckning som fordrades för att han skulle kunna fullgöra sina fackliga uppgifter inom företaget.

Fr. o. m. år 1974 är dessa förhållanden reglerade i lag om facklig förtroendemans ställning på arbetsplatsen (FML, 1974:358). I propositionen (1974:88) till lagen framhåller föredragande statsrådet att fackföreningarna – utöver sin grundläggande uppgift att ta till vara medlemmarnas intresse att få en rättvis del av de uppnådda produktionsresultaten – medverkar till en successiv förändring av förhållandena i arbetslivet och i samhället i stort och att det är ett viktigt samhällsintresse att säkerställa att de fackliga förtroendemännen får möjlighet att fullgöra de uppgifter som läggs på dem.

FML har den dubbla funktionen att vara en ledighetslag och en lag som föreskriver att visst fackligt arbete ska anses som arbete för företagets räkning och betalas av företaget. Den innebär också att en facklig förtroendeman inte kan få försämrade anställnings- och arbetsvillkor på grund av sitt fackliga arbete, samt att facket tillerkänns tolkningsföreträde vid tillämpning av flertalet av lagens regler. Fackets beslut gäller till dess tvisten slutligt prövats genom avgörande av AD eller skiljenämnd.

Nya arbetsrättskommittén framlade i oktober 1977 förslag till ny förtroendemannalag (DsA 1977:4). Kommittéförslaget har ännu inte föranlett lagstiftning.

4.5.1.3 Lagen om anställningsskydd, LAS

Lagen om anställningsskydd (LAS, 1974:12) trädde i kraft den 1 juli 1974. Syftet med lagen är att öka anställningstryggheten för den enskilde arbetstagaren. Lagen inskränker arbetsgivarens möjligheter att använda sig av tidsbegränsade anställningar. Den upphäver också arbetsgivarens rätt att fritt uppsäga och avskeda arbetstagare samt begränsar möjligheten att permittera arbetstagare utan lön. För uppsägning och permittering på grund av arbetsbrist uppställs turordningsregler som arbetsgivaren har att iaktta. Liknande regler gäller angående företrädesrätt till nyanställning.

Lagen syftar också till att tillförsäkra de fackliga organisationerna insyn och inflytande i frågor om avveckling och återintagning av arbetskraft. Beträffande de ovan nämnda åtgärderna från arbetsgivarens sida, uppsägning, avsked, permittering etc., ska arbetsgivaren varsla den lokala arbetstagarorganisationen. Rätt till varsel innebär också rätt till överläggning om den tilltänkta åtgärden och arbetsgivaren får inte vidta åtgärder förrän tillfälle till överläggning lämnats.

4.5.1.4 Arbetsmiljölagen, AML

Frågan om arbetarskyddet och arbetsmiljöns beskaffenhet har under 1900-talet utvecklats från att ha varit arbetsgivarens ensak till att bli en gemensam angelägenhet för arbetsgivare och arbetstagare. 1912 års arbetarskyddslag förutsatte att arbetarna på ett arbetsställe kunde inom sig utse ombud att till inspektionsförrättare framföra arbetarnas önskemål beträffande arbetets säkerhet och sundhet. Genom en lagändring 1931 angavs, att arbetsgivaren borde söka samråd med skyddsombuden. Vid tillkomsten av 1949 års arbetarskyddslag gjordes en sådan samverkan till ett åliggande.

År 1973 genomfördes vissa ändringar i arbetarskyddslagen, vilka markerade en ny syn på arbetarskyddet och arbetsmiljön. Verksamheten skulle i fortsättningen skötas gemensamt av arbetsgivare och arbetstagare. Den nu gällande arbetsmiljölagen (1977:1160) trädde i kraft den 1 juli 1978. I lagen slås fast att arbetsgivare och arbetstagare ska samverka för att åstadkomma en god arbetsmiljö och att de ska bedriva en på lämpligt sätt organiserad skyddsverksamhet.

Arbetsmiljölagen uppställer ett antal grundläggande krav på arbetsmiljöns beskaffenhet, arbetstidens förläggning osv. Den ålägger också såväl arbetsgivare som arbetstagare vissa allmänna skyldigheter i fråga om arbetsmiljön.

Arbetslagarna ska i frågor som rör arbetarskyddet företrädas av skyddsombud som utses av den kollektivavtalsbärande fackliga organisationen. Skyddsombudets ställning är i flera avseenden likartad den fackliga förtröendemannens. På arbetsplatser med minst femtio arbetstagare ska också finnas en skyddskommitté med uppgift att planera och övervaka skyddsarbetet. Arbetstagarrepresentanterna utses av den lokala fackliga organisationen och är i majoritet i kommittén.

4.5.1.5 Lagen om medbestämmande i arbetslivet, MBL

År 1971 påbörjades inom arbetsrättskommittén arbetet med en översyn av den arbetsrättsliga lagstiftningen med sikte på att utreda förutsättningarna för ett mera omfattande arbetstagarinflytande på områden som berör den enskilde arbetstagaren nära och dagligen. Resultatet av arbetsrättskommitténs arbete redovisades i början av år 1975 i betänkandet Demokrati på arbetsplatsen (SOU 1975:1). Betänkandet lades till grund för ett regeringsförslag till lag om medbestämmande i arbetslivet, (MBL, 1976:580). Förslaget antogs av riksdagen år 1976 och lagen trädde i kraft den 1 januari 1977.

MBL ersätter lagen om kollektivavtal av år 1928, lagen om förenings- och förhandlingsrätt av år 1936 och lagen om medling i arbetstvister av år 1920 samt lagen om särskilda skiljedomare i arbetstvister. Lagen innehåller en rad bestämmelser som med smärre eller inga ändringar alls är hämtade ur dessa lagar. Huvudsyftet med lagen är emellertid att ge arbetstagarsidan ett ökat inflytande såväl i arbetslednings- som företagsledningsfrågor och lagen innehåller därför bestämmelser som ska främja tillkomsten av medbestämmandeavtal samt regler som ska ge arbetstagarna rätt till information och förhandlingar, oavsett om sådant kollektivavtal har kommit till stånd eller ej.

Lagen äger tillämpning på förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare, både inom den privata och den offentliga sektorn. På den offentliga sektorn kompletteras lagen av lag om offentlig anställning (LOA, 1976:600). Vissa områden är emellertid undantagna. När det gäller verksamheter av "religiös, vetenskaplig, konstnärlig eller annan ideell natur" eller verksamheter som har "kooperativt, fackligt, politiskt eller annat opinionsbildande ändamål" görs undantag för verksamhetens "mål och inriktning".

MBL är en allmän lag och i den mån annan lag eller författning innehåller föreskrifter som avviker från MBL har sådan specialbestämmande företräde framför MBL. Lagen utgör enligt huvudregeln tvingande rätt, men är delvis dispositiv och kan ersättas av bestämmelser i kollektivavtal.

Huvudsyftet med lagen, att öka arbetstagarnas inflytande, kommer till uttryck i bestämmelsen att parter som normalt träffar kollektivavtal om löner och andra anställningsvillkor också bör träffa kollektivavtal om medbestämmande, om arbetstagarna begär det (§ 32).

Denna "målsättningsparagraf" ges stöd genom stadgandet om s. k. kvardröjande stridsrätt, som innebär att arbetstagarnas organisationer ska kunna tillgripa stridsmedel för att få till stånd kollektivavtal om medbestämmande, även om organisationerna är bundna av fredsplikt i kollektivavtal om löner.

Oavsett om parterna träffar kollektivavtal om medbestämmande eller ej, ger MBL de lokala fackliga organisationerna en förstärkt ställning i form av lagfäst rätt till information och samråd i sådana frågor där arbetsgivaren

ensam har bestämmanderätten. Det är framför allt följande bestämmelser som ger en sådan förstärkt ställning för arbetstagarna:

Förhandlingsrätten. Lagen ger den lokala fackliga organisationen rätt att påkalla förhandling med arbetsgivaren i alla frågor som över huvud taget kan bli föremål för avtalsreglering mellan parterna. Lagen stadgar också skyldighet för arbetsgivaren att i vissa fall ta initiativ till förhandlingar innan han fattar beslut, s. k. primär förhandlingsskyldighet.

Rätt till information. Lagen syftar till att ge de anställda samma möjligheter till insyn och överblick över företagets verksamhet som arbetsgivaren.

Tolkningsföretråde. Den lokala fackliga organisationen tillerkänns tolkningsföretråde vid tvister i vissa frågor (arbetstagares skyldighet att stå till förfogande för visst arbete samt medbestämmanderegler i kollektivavtal).

I samband med att medbestämmandelagen antogs av riksdagen tillsattes inom regeringskansliet en arbetsgrupp med uppgift att närmare granska vissa frågor kring förhållandet mellan den nya lagen och redan befintlig lagstiftning på andra områden, främst det associationsrättsliga.

Det grundläggande problem som arbetsgruppen hade att behandla var huruvida den associationsrättsliga lagstiftningen lade hinder i vägen för träffande med giltig verkan av medbestämmandeavtal enligt lagens 32 §. Gruppens resultat redovisades i januari 1977 i en promemoria från arbetsmarknadsdepartementet, DsA 1977:2. I promemorian konstateras att "det inte finns några rättsliga hinder mot sådana avtal vare sig i det associationsrättsliga regelsystemet eller på andra håll".

Mot bakgrund av gruppens arbete genomfördes år 1977 ett antal ändringar i MBL. Bl. a. tillades ett andra stycke till 32 § av innehåll att parterna i ett medbestämmandeavtal kan "med beaktande av vad som föreskrives i 3 § bestämma att beslut, som annars skulle fattas av arbetsgivaren, skall fattas av företrädare för arbetstagarna eller av särskilt inrättat partssammansatt organ".¹

Under år 1976 tillsattes också en kommitté för fortsatt utredningsarbete på medbestämmanderättens område (reg. prot. 1976-06-10). Kommittén antog namnet nya arbetsrättskommittén. Kommitténs uppgift är att allmänt följa introduktionen och tillämpningen av den nya lagstiftningen samt att överväga vissa frågor som uppmärksammats under lagstiftningsarbetet. En sådan fråga gäller krav på arbetstagarinflytande i andra former och med längre gående befogenheter än vad MBL anger, en annan fråga gäller den s. k. negativa föreningsrätten och föreningsrättsskyddet för arbetssökande.

Nya arbetsrättskommittén hade också att med förtur behandla vissa frågor rörande förtroendemannalagen, rörande arbetslivsforskning och rörande facklig information på betald arbetstid. I dessa frågor framlade kommittén ett betänkande i oktober 1977.²

Arbetsrättslagstiftningen under 1970-talet har på olika områden ökat arbetstagarnas inflytande på bekostnad av ägarinflytandet. Detta arbete är inte avslutat. Nya arbetsrättskommittén har enligt sina direktiv till uppgift att överväga möjligheterna att ytterligare vidga den arbetsrättsliga lagstiftningen. Medbestämmandelagen erbjuder också möjlighet för arbetsmarknadens parter att sluta kollektivavtal om medbestämmande. Sådana avtal har slutits på den offentliga sektorn och inom Kooperationen. Inom den privata sektorn har ännu (1 december 1980) inte något avtal träffats.

¹ För en utförligare diskussion av innebörden i detta tillägg samt förhållandet i övrigt mellan MBL och den associationsrättsliga lagstiftningen hänvisas till Förhållandet mellan medbestämmandelagen och viss annan lagstiftning, Promemoria av en expertgrupp inom regeringskansliet, Ds A 1977:2, samt Prop. 1976/77:137 om ändring i lagen om medbestämmande i arbetslivet. Se även Knut Rodhe i SvJT 1977 s. 295 ff.

² Fackliga förtroendemän, möten på betald arbetstid och arbetslivsforskning. Delbetänkande av nya arbetsrättskommittén. Ds A 1977:4.

4.5.2 Inflytande över vinstavsättningar

I stabiliseringspolitiskt syfte bestämde riksdagen år 1974 att företagen av 1974 års vinst skulle avsätta 20 procent till en arbetsmiljöfond och 15 procent till en särskild investeringsfond. Avsättningarna skulle inbetalas till ett räntelöst konto i Riksbanken och avsättningarna var avdragsgilla vid inkomstbeskattningen. Medlen kunde sedan disponeras för vissa investeringar. Syftet med reglerna angavs vara att se till att vinsterna skulle stanna kvar i företagen och ej delas ut till aktieägarna eller ge underlag för höjda löner.

Underlaget för beräkningen av avsättningen utgjordes av årsvinsten före skatt och avsättning till investeringsfond, dvs. samma underlag som för de vanliga investeringsfondsavsättningarna. Årsvinsten fick alltså reduceras med avsättning till lagerreserv och med avskrivningar utöver plan på maskiner och inventarier.

Till arbetsmiljöfond skulle alltså avsättas 20 procent av den sålunda beräknade årsvinsten. Dock behövde avsättningen ej överstiga 70 milj. kr. Vid årsvinst understigande 1 milj. kr förelåg ingen skyldighet men däremot rättighet att göra avsättning. Medlen fick användas för investeringar i arbetsmiljö eller på annat sätt "ägnat att förbättra förhållandena för de anställda i företaget". Tillstånd lämnades av arbetsmarknadsstyrelsen efter ansökan från företaget. För tillstånd krävdes tillstyrkan från "flertalet av arbetstagsidans ledamöter i det sökande företagets skyddskommitté eller företagsnämnd".

Den särskilda investeringsfonden skulle tillföras 15 procent av den på samma sätt beräknade årsvinsten. Dock endast om årsvinsten översteg 1 milj. kr. Särskilda investeringsfonden fick användas för i stort sett samma ändamål som de vanliga investeringsfonderna – dvs. huvudsakligen för investeringar i rörelsebyggnader, maskiner och inventarier. Dessutom fick den särskilda investeringsfonden användas för investeringar i lager. Arbetsmarknadsstyrelsen lämnade tillstånd efter ansökan från företaget. Löntagarna skulle yttra sig över ansökan. Någon tillstyrkan krävdes dock ej.

Gemensamt för avsättningarna var att om fonderna inte användes för investeringar fick medlen efter fem år tas ut från Riksbanken. Beloppet skulle samtidigt tas upp till beskattning i deklarationen. Något tvång att återföra fonderna till beskattning efter fem år föreligger dock inte.

Fonderna har uppgått till följande belopp (milj. kr vid utgången av respektive år):

År	Arbetsmiljöfonder			Särskilda investeringsfonder		
	Antal företag	Belopp, mkr	Förändring	Antal företag	Belopp, mkr	Förändring
1974	3 500	2 200	+2 200	850	1 500	+1 500
1975	3 600	2 000	– 200	900	1 400	– 100
1976	2 700	1 300	– 700	600	650	– 750
1977	2 000	700	– 600	350	250	– 400
1978	1 900	300	– 400	260	90	– 160
1979		200	– 100		60	– 30
1980 (sept.)		90	– 110		30	– 30

Huvuddelen av avsättningarna skedde år 1974. För vissa företag med brutet räkenskapsår redovisas avsättningarna först år 1975. Detta års förändring är därför ett netto mellan avsättningar och utnyttjanden.

Att antalet företag är så mycket större för arbetsmiljöfonderna sammanhänger med att minimivinsten för obligatorisk avsättning endast var 100 000 kr mot 1 milj. kr för de särskilda investeringsfonderna. Den lägre gränsen betydde att antalet företag ungefär fyrdubblades.

Vid utgången av september år 1980 kvarstod endast en obetydlig del av fonderna. Huvuddelen av fonderna utnyttjades under åren 1975–1977.

Av meddelade tillstånd att utnyttja fonderna under åren 1975–1978 på 2,35 miljarder kr för arbetsmiljöfonderna och 1,75 miljarder för de särskilda investeringsfonderna avsåg 1,25 miljarder kr (drygt 50 procent) respektive 1,2 miljarder kr (nästan 70 procent) byggnadsinvesteringar.

Under år 1980 har beslut fattats att företagen skall avsätta 25 procent av 1980 års vinst på "tillfälligt vinstkonto". Om vinsten är under 1 milj. kr behöver avsättning dock ej ske.

Likvida medel motsvarande avsättningen skall inbetalas till räntelöst konto på Riksbanken. Avsättningen är avdragsgill. Årsvinsten bestäms som redovisad vinst före skatt och avsättning till investeringsfond. Medlen får användas för vissa ändamål efter ansökan till AMS. Löntagarna skall yttra sig över ansökan. Någon tillstyrkan från de anställda är dock inte erforderlig för AMS tillstånd. Efter fem år får företaget fritt ta ut pengarna från Riksbanken mot att motsvarande belopp tas upp som intäkt vid beskattningen. Reglerna är alltså identiska med de regler som gällde för 1974 års särskilda investeringsfonder med undantag för procentsatsen.

Det "tillfälliga vinstkontot" får användas för samma ändamål som allmän investeringsfond. Utöver vad som gällde för de särskilda investeringsfonderna har forsknings- och utvecklingsarbete samt exportfrämjande åtgärder tillkommit.

Vad gäller löntagarinflytandet hade löntagarna ett starkt sådant över användningen av arbetsmiljöfonderna eftersom deras tillstyrkan krävdes för att AMS skulle få lämna tillstånd. För de särskilda investeringsfonderna krävdes ingen sådan tillstyrkan men löntagarna skulle yttra sig över ansökan. AMS har enligt uppgift inte lämnat tillstånd att utnyttja den särskilda investeringsfonden i något fall där löntagarna yttrat sig negativt om investeringen.

4.5.3 Inflytande via Fjärde AP-fondens aktieinnehav

Fjärde AP-fonden erhöll år 1974 genom en ändring av aktiebolagslagen (9 kap. 2 § 3 st.) möjlighet att delegera fondens rösträtt till de anställda i de företag där fonden äger aktier. Fasta regler för hur rösträtten för fondens aktieinnehav skall utnyttjas föreligger inte. Det har emellertid utvecklats en praxis att då aktieinnehavet är tillräckligt stort – ca 5 procent av det totala aktiekapitalet – har fonden en egen representant på bolagsstämman som röstar för 40 procent av aktierna medan två representanter för de anställda – en från LO- och en från TCO-sidan – röstar för vardera 30 procent av fondens aktier. De anställdas representanter har att beakta fondstyrelsens intressen.

Vid slutet av år 1980 hade Fjärde AP-fonden aktier i 38 företag. Av dessa översteg innehaven 5 procent av aktiekapitalet i 24 företag. Andelen av röstetalet var emellertid över 5 procent i endast 17 företag. Den genomsnittliga röstandelen i dessa 17 företag var 9,2 procent. Löntagarrepresentanterna skulle alltså i genomsnitt disponera 5,5 procent av rösterna i dessa 17 företag via Fjärde AP-fonden. Eftersom Fjärde AP-fonden inte får äga mer än 10 procent av det totala röstetalet i ett och samma aktiebolag kan löntagarrepresentanterna via fonden rösta för maximalt 6 procent av det totala röstetalet.

4.6 Slutsatser

I detta kapitel har en redovisning lämnats för vissa åtgärder, vilkas syften delvis sammanfaller med de mål, som angivits för utredningsuppdraget. Det gäller åtgärder för att öka sparandet och tillgången på riskkapital, ge de anställda del i företagets vinster samt ge de anställda inflytande i företagen.

När det gäller åtgärder för att *öka sparandet* har framför allt tre olika typer av åtgärder belysts. Det kan först konstateras att det på lagstiftning grundade sparandet i ATP-systemet spelar en utomordentligt viktig roll för kapitalförsörjningen i den svenska ekonomin. Nettosparandet har senare år legat i storleksordningen 15 miljarder kr. Räknat i konstant penningvärde har nettosparandet sjunkit. Trots planerade avgiftshöjningar kommer det reala nettosparandet att sjunka ytterligare framöver.

Det kan vidare konstateras att det på kollektivavtal grundade sparandet i arbetsmarknadsförsäkringar, framför allt ITP-systemet, under 1970-talet byggts upp till en omfattning, som närmar sig ATP-systemet vad gäller årligt nettosparande. Detta sparande uppgår f. n. till ca 12 miljarder kr per år. Det kan slutligen konstateras att hushållssparandet sedan ett par år tillbaka stimuleras genom skattesubventioner. På dessa sparkonton har under 1980 insatts 1,8 miljarder kr på drygt 600 000 konton.

När det gäller att *kanalisera sparandet till riskkapital* i näringslivet kan konstateras att det skattesubventionerade aktiesparandet hittills fått en successivt ökad omfattning. Under de tre första månaderna år 1981 har drygt 0,2 miljarder kr placerats i aktiesparfonder. På årsbasis motsvarar detta 0,8 miljarder kr. Förklaringarna till denna uppgång torde framförallt få sökas i den höga avkastningen i aktiesparfonderna – cirka 30 procent efter skatt – under år 1980.

I de nämnda siffrorna för aktiesparfonder ingår också de för år 1980 nya företagsanknutna aktiesparfonderna. Sådana fonder har startats i en rad börsnoterade företag. De anställda erbjuds lån på i allmänhet ca 75 procent av sparbeloppen, varigenom sparandet inte innebär någon omedelbar likviditetsbelastning för individen. I de tio företag som haft fonder av detta slag under första kvartalet år 1981 har ca 14 procent av de anställda deltagit – 30 procent av tjänstemännen och 5 procent av arbetarna.

Av stor betydelse för aktiemarknaden har också tillkomsten av den fjärde AP-fonden varit. Den har hittills placerat 1,4 miljarder kr i aktier. Ramen för fondens placeringsverksamhet har nyligen vidgats till 1,85 miljarder kr.

När det gäller åtgärder för att ge de anställda *del i företagens vinster* är erfarenheterna i Sverige av begränsad omfattning. Det är framför allt inom bankerna som en vinstdelning förekommer. De anställdas del i vinsterna avsätts till stiftelser som placerar huvuddelen av medlen i aktier i den egna banken.

Under 1970-talet genomfördes flera reformer i syfte att tillförsäkra de anställda ett *ökat inflytande i företagen*. Man kan därvid skilja på två typer av arbetsrättsreformer. Den ena typen avser olika slag av speciallagstiftning – t. ex. lagen om styrelserepresentation, lagen om anställningsskydd och lagen om arbetsmiljö – som inneburit betydelsefulla förändringar genom att på vissa områden ange en viss grad av inflytande för de anställdas organisationer. Den andra typen av lagstiftning utgörs av lagen om medbestämmande i arbetslivet, vilken – förutom regler för information och samråd – ger en allmän ram inom vilken parterna förväntas träffa kollektivavtal om medbestämmande. Lagen har lett till medbestämmandeavtal på den offentliga sektorn, i de statliga och kooperativt ägda företagen samt i bank- och försäkringsföretagen. Däremot har ännu inget kollektivavtal slutits på den övriga delen av den privata sektorn.

De anställda har också fått inflytande över användningen av de särskilda vinstavsättningar som skedde år 1974 och år 1980. De anställda skall yttra sig över företagets ansökningar om att få ta dessa vinstavsättningar i anspråk.

Genom ändring av aktiebolagslagen har fjärde AP-fonden beretts tillfälle att delegera rösträtten för fondens aktier till de anställda i respektive företag. Härigenom har hittills de anställda i 17 företag fått möjlighet att rösta för ca 5 procent av det totala röstetalet i dessa företag.

5 Ekonomisk bakgrund

5.1 Allmänna utgångspunkter

Den ekonomiska utvecklingen under 1970-talet har för Sveriges del i flera avseenden skiljt sig från utvecklingen under 1950- och det tidiga 1960-talet. Den genomsnittliga tillväxten i såväl BNP som industriproduktion har varit markant lägre än under tidigare decennier, samtidigt som inflationstakten legat på en väsentligt högre nivå. Under 1970-talets senare hälft har lönsamheten i näringslivet försämrats kraftigt och industriinvesteringarna utvecklats mycket ogynnsamt; under bottenåret 1978 låg sålunda investeringarna på 1969 års nivå. 1979–1980 skedde dock en viss återhämtning av lönsamhet och investeringar.

Den allmänt sett lägre prestanda som kännetecknat den svenska ekonomin under 1970-talet har åtföljts av besvärande balansbrister, särskilt under decenniets senare hälft. Detta gäller såväl förhållandet till utlandet med underskott i bytesbalansen, som situationen inom landet med fallande investeringskvot samt stora och växande underskott i statsbudgeten. I tabell 5.1 illustreras balansbristerna i den svenska ekonomin för några år under 1970-talet med approximativt fullt kapacitetsutnyttjande i den svenska ekonomin.

Tabell 5.1 Indikationer på balansbrister i svensk ekonomi för åren 1970, 1975 och 1980

	1970	1975	1980
Underskott i bytesbalansen, % av BNP	- 1	- 1	- 4
Nettofordran på utlandet (31.12), % av BNP	4	3	-10
Statligt budgetsaldo, % av BNP	- 2	- 4	-11
Totala statsskulden (30.6), % av BNP	18	21	37
Konsoliderade offentliga sektorns finansiella sparande, % av BNP	4	1	- 4
Totala fasta bruttoinvesteringar, % av BNP	22	21	19
Industriinvesteringar, % av BNP	5	5	3
Prisstegringstakt, procent	7	10	14
Börsföretagens soliditet, procent	35	29	27 ^a
Börsföretagens nettovinst i procent av totalt kapital	7	7	7 ^a
Registrerad arbetslöshet, procent	1,5	1,6	2,0

^a Avser 1979.

Källor: SCB, konjunkturinstitutet och riksgäldskontoret samt FINDATA.

Den ogynnsamma utvecklingen under 1970-talet berodde på ett komplicerat sätt på en lång rad faktorer, bl. a. på förändringar i den internationella liksom i den inhemska miljön. Dessa förändringar har varit och är av såväl ett mer kortsiktigt, konjunkturellt slag som av en mer långsiktig, strukturell karaktär där emellertid de senare förändringarna kommit att få en allt större tyngd. Att göra ett bokslut över 1970-talets ekonomiska utveckling med en sammanvägning av alla dessa, sinsemellan beroende, faktorer är självfallet förenat med utomordentligt stora svårigheter.

Inför den fortsatta framställningen i detta och nästföljande avsnitt är det angeläget att hålla i minnet de ovan antydda problemen vad gäller utvärderingen av det senaste decenniets utveckling. Framställningen syftar inte till att ge någon heltäckande beskrivning eller förklaring, ej heller till att ge någon konsistent bedömning av de närmast framförliggande årens ekonomiska utveckling av det slag som är långtidsutredningarnas uppgift. Ambitionen är begränsad till att göra en bedömning av 1970-talets utveckling med utblickar mot 1980-talet. Tonvikten läggs därvid på de problem, som är av särskild betydelse för utredningens uppdrag.

I den första delen av kapitlet behandlas vissa av de stabiliseringspolitiska problemen under 1970-talet. Efter en inledande karakteristik av det konjunkturpolitiska förloppet under decenniet följer en diskussion av utvecklingen av priser, löner och vinster, där särskilt lönebildningen och dess bestämningssfaktorer uppmärksammas. Därefter behandlas den svenska ekonomins internationella konkurrenskraft och i samband därmed den ogynnsamma utvecklingen av bytesbalansen. I ett avslutande avsnitt diskuteras försämringen av det statliga budgetsaldot och den offentliga sektorns expansion under 1970-talet och några av de problem detta aktualiserar vad gäller inflationsrisk, kapitalmarknad och arbetsmarknad.

I den andra delen behandlas vissa tillväxtpolitiska aspekter, varvid tonvikten läggs på sparande- och kapitalbildningsproblemet. I ett inledande avsnitt redogörs för produktions- och produktivitetsutvecklingen under 1970-talet och därvid diskuteras särskilt vissa förändringar av mer långsiktigt slag av betydelse för den ekonomiska tillväxten under det kommande decenniet. Mot bakgrund av en karakteristik av investeringsutvecklingen under 1970-talet diskuteras därefter det framtida investeringsbehovet, särskilt behovet av industriell utbyggnad under 1980-talet. De finansiella förutsättningarna för denna investeringsexpansion behandlas i de två följande avsnitten. Efter en mer översiktlig redogörelse för sparandeutvecklingen koncentreras intresset i ett sista avsnitt kring problem vad gäller näringslivets kapitalförsörjning, särskilt behovet av tillskott i form av riskvilligt kapital.

I den tredje delen behandlas fördelningspolitiska aspekter, främst förmögenhetsfördelningen och inkomstfördelningen. Det inledande avsnittet om förmögenhetsfördelningen innehåller för det första en karakteristik av den allmänna förmögenhetsfördelningens utseende. Därutöver ges en särskild belysning av fördelningen på hushåll av aktieförmögenheter, ett förmögenhetsslag av särskilt intresse för utredningen. I avsnittet om inkomstfördelningen redogörs inledningsvis för dels fördelningen mellan arbets- och kapitalinkomster, dels fördelningen mellan olika individer. Därefter uppmärksammas särskilt lönestrukturens utveckling och den löneutjämning som skett under 1970-talet.

I den fjärde delen behandlas frågan om ägande och inflytande i näringslivet. Det är därvid utvecklingen och situationen vad gäller de börsnoterade företagen på vilka intresset koncentreras. Utvecklingen under 1960- och 1970-talen karakteriseras med utgångspunkt i dels koncentrationsutredningens betänkande, dels en nyligen avgiven rapport från Statens industriverk. Avslutningsvis diskuteras den institutionalisering av aktieägande och inflytande som skett under 1970-talet.

5.2 Stabiliseringspolitiska aspekter

5.2.1 *Allmänt om 1970-talets konjunkturutveckling*

Under de två första decennierna efter andra världskriget kännetecknades, med undantag för åren före och under Koreakrisen, den ekonomiska utvecklingen i Sverige av en betydande stabilitet. Konjunktursvängningarna var relativt blygsamma och inga större problem kunde noteras vad gäller vare sig den interna balansen – mätt i termer av arbetslöshet eller inflationstakt – eller den externa balansen – mätt som över- eller underskott i bytesbalansen. 1970-talets utveckling har varit betydligt mer instabil, manifesterat genom tidvis kraftiga inflationstendenser, lågt kapacitetsutnyttjande och underskott i bytesbalansen.

Dessa ökande balansproblem har uppstått mot bakgrund av en betydligt ojämnare utveckling av världsekonomin under 1970-talet än under tidigare årtionden. Den stigande integrationen av västvärldens marknadsekonomier har tidvis inneburit starkare synkroniserade och snabbare konjunktursvängningar än tidigare. Under årtiondet har också priserna på de internationella råvarumarknaderna fluktuerat kraftigare än tidigare – framför allt de betydande språngvisa höjningarna av oljepriserna. Detta har tillsammans med en kraftig likvidisering av världsekonomin – med sitt ursprung i USA:s växande betalningsbalansunderskott mot slutet av 1960-talet – förstärkt den internationella inflationen. Vidare har de ekonomisk-politiska reaktionerna – framför allt efter den första oljekrisen åren 1973–1974 – i vissa fall förstärkt kristendenserna. Slutligen har strukturproblem gjort sig gällande bl. a. mot bakgrund av dels ändrad efterfrågeinriktning i omvärlden, dels växande konkurrens från de s. k. nya industriländerna.

Vid ingången av 1970-talet var den svenska konjunkturen överhettad med en prisstegringstakt under år 1970 på 7 procent och ett för den tiden stort underskott i bytesbalansen. Detta föranledde en omläggning av den ekonomiska politiken i restriktiv riktning. I kombination med ett 3-årigt löneavtal på förhållandevis låg nivå ledde detta till en dämpning av den inhemska konsumtionsefterfrågan. Resultatet blev en långsam tillväxt under åren 1971–1972. Under dessa år vändes ett tidigare underskott i bytesbalansen i ett överskott.

Oljeprisstegringarna i slutet av år 1973 framkallade ett kraftigt efterfrågebortfall i världsekonomin, förstärkt av en restriktiv ekonomisk politik i de stora OECD-länderna. I Sverige inriktades emellertid politiken på att kompensera bortfallet i utländsk efterfrågan genom inhemska stimulanser under förväntningar att den internationella konjunkturen snabbt skulle vända uppåt igen.

Den internationella konjunkturen vände uppåt under år 1975 i hela OECD-området. Under andra halvåret 1976 inträffade en avmattning i USA och Japan men under år 1977 tog uppgången återigen fart i dessa länder. För Västeuropas del bröts uppgången i början av år 1977 och därefter följde ett par år av markant lägre tillväxt än i USA och Japan.

Denna instabila och splittrade utveckling minskade möjligheterna till en normal exportledd tillväxt i den svenska ekonomin. Sålunda avbröts tidigt den uppgång i den svenska industriproduktionen som inleddes under första halvåret 1976. Den svaga utvecklingen av industriinvesteringarna i omvärlden var här en bidragande faktor som för den svenska exporten med dess stora andel investeringsvaror hade en negativ effekt. Dessutom kom den kraftiga investeringsboomen i de svenska basindustrierna under åren 1974-1975 att ytterligare förstärka obalansen i förhållande till den internationella efterfrågeutvecklingen, som denna kom till uttryck under senare delen av 1970-talet.

Under år 1975 ingicks löneavtal som i kombination med en kraftig löneglidning och höjningar av arbetsgivareavgiften ledde till en ökning av lönekostnaderna som kraftigt försämrade den svenska industrins konkurrensläge. Detta resulterade i stora förluster av marknadsandelar och en långsam produktivitetstillväxt. Till den ogynnsamma bytesbalansutvecklingen bidrog vidare den svenska kronans koppling till den stigande D-marken. I sysselsättningsfrämjande syfte stimulerades med början under år 1975 industriproduktionen genom olika former av lagerstöd.

Den ogynnsamma bytesbalansutvecklingen framkallade under år 1977 en omläggning av politiken med en åtstramning av konsumtionen genom momshöjning och med successiva nedskrivningar av den svenska kronan. Samtidigt bidrog den kraftiga lageravvecklingen under 1977-1978 till en dämpning av konjunkturen. År 1978 lades finanspolitiken om i expansiv riktning. Genom ett borttagande av den allmänna arbetsgivareavgiften dämpades kostnadsutvecklingen i företagen i syfte att stärka näringslivets internationella konkurrenskraft. Genom en sänkning av inkomstskatterna skulle hushållens disponibla inkomster höjas. Samtidigt fullföljdes det statliga utgiftsprogrammet och beslut fattades om nya åtaganden.

Den expansiva inrikningen av finanspolitiken fortsatte även sedan konjunkturen vände uppåt under åren 1978 med en övergång i en expansion under åren 1979 och 1980. Härigenom växte underskottet i statsbudgeten från 7,3 miljarder kr år 1976 till ca 55 miljarder kr år 1980. Under dessa år fick kreditpolitiken allt större stabiliseringspolitiska uppgifter med effekter på kapitalmarknaden.

Denna kortfattade karakteristik av den ekonomiska utvecklingen under 1970-talet ska i det följande kompletteras med en något fylligare beskrivning av de dominerande stabiliseringspolitiska problemen. I första hand ska löne-, pris och vinstutvecklingen diskuteras. Därefter ska utvecklingen av näringslivets konkurrenskraft och bytesbalansen behandlas. Slutligen ska innebörden av det växande statliga budgetunderskottet belysas och dess effekter för näringslivet diskuteras.

5.2.2 Priser, vinster och löner

Det finns ett intimt och ömsesidigt samband mellan utvecklingen av priser, vinster och löner. Den inhemska lönekostnadsutvecklingen kan driva upp priserna på den konkurrensutsatta sektorns produkter, vilket genom marknadsförluster minskar vinsterna. Den internationella prisstegringen ger vid fasta växelkurser ett direkt genomslag på den svenska prisnivån. Den påverkar också – i enlighet med EFO-modellens antaganden – löneutvecklingen i den konkurrensutsatta sektorn i Sverige och har därmed ett indirekt genomslag via lönerna i den icke-konkurrensutsatta sektorn på de svenska priserna.¹ Även vinstutvecklingen – som till en del är ett utslag av företagets prissättningsbeteende – kan påverka lönebildningen och därmed även prisutvecklingen.

Medan *prisutvecklingen* under 1950- och 1960-talen var jämförelsevis långsam – inflationen låg omkring 3–4 procent per år – steg priserna allt snabbare under 1970-talet, som framgår av tabellen. De internationella priserna steg mycket kraftigt särskilt åren 1972–1974 – framför allt på råvaror – och ledde

¹ Se EFO-rapporten, Lönebildning och samhällsekonomi (1970).

Tabell 5.2 Utvecklingen av priser, löner och vinster 1970–1979

	1970– 1971	1971– 1972	1972– 1973	1973– 1974	1974– 1975	1975– 1976	1976– 1977	1977– 1978	1978– 1979
Exportpriser, årlig procentuell förändring	4,7	2,5	10,5	26,0	14,6	6,3	5,5	6,2	11,0
Importpriser, årlig procentuell förändring	5,1	1,9	12,5	35,7	5,0	6,4	11,2	10,1	14,4
Terms-of-trade, årlig procentuell förändring	– 0,4	0,6	– 1,7	– 7,2	9,1	– 0,1	– 5,2	– 3,6	– 3,0
Lönekostnader per arbetstimme i industrin, årlig procentuell förändring	11,4	15,2	8,9	17,1	19,3	20,0	9,6	12,0	8,7
Konsumentpriser, årlig procentuell förändring	8,1	6,5	7,4	9,9	10,8	11,0	10,6	11,2	7,3
Vinstandel i industrin, ^a beräknad som procentandelen driftöverskott, netto av förädlingsvärdet (genomsnitt för de två angivna åren)	14,5	12,0	13,6	19,6	18,9	11,4	5,8	4,7	9,1
Avkastning på totalt kap. före skatt i industrin ^b (genomsnitt för de två angivna åren)	5,7	5,5	6,8	9,0	8,8	6,8	5,5	5,0	6,4
Avkastning på eget kapital före skatt i industrin ^b (genomsnitt för de två angivna åren)	11,4	11,2	15,9	24,0	23,1	15,4	9,4	5,9	10,1

^a Uppgifterna avser hela industrin. I slutet av perioden bidrar de kraftiga subventionerna till varven till en viss över-skattnings av vinstandelen; sålunda var vinstandelen 1978–1979 för industrin exkl. varv 7,7 procent.

^b Uppgifterna avser privata industriföretag med minst 20 anställda (1970–1976) och med minst 50 anställda (1977–1979). Uppgifter för 1979 har erhållits genom framskrivning av utvecklingen i s. k. identiska företag.

Källa: Statistiska centralbyrån.

till ett ökat utrymme för inhemska vinst- och löneökningar. Lönekostnaderna steg åren 1974–1976 mycket kraftigt, med drygt 40 procent.

Prisimpulserna från omvärlden och lönekostnadsökningarnas genomslag på priserna var också de viktigaste faktorerna bakom den allt snabbare inflationen i Sverige under 1970-talet. Man får en viss uppfattning om dynamiken i skeendet genom diagram 5.1, där utvecklingen av export-, import- och konsumentpriser samt industrins lönekostnader per arbetstimme beskrivs. Av speciellt intresse är utvecklingen under åren 1973–1976, då först de internationella råvaruprisstegringarna slår igenom i Sverige och hur därefter lönekostnaderna stiger kraftigt.

Vinstutvecklingen är alltid starkt konjunkturberoende men visade under 1950- och 1960-talen en trendmässigt ganska stabil utveckling (med viss tendens till försvagning). Under 1970-talet har vinsterna inom näringslivet fluktuerat betydligt kraftigare än tidigare under efterkrigstiden (sedan Koreakrisen 1950–1951). Dessa svängningar framgår tydligt i diagram 5.2, som återger bruttomarginalen – definierad som bruttoöverskottet (före kapitalförslitning) i procent av produktionsvärdet – och vinstandelen – definierad som driftöverskottet, netto, i procent av förädlingsvärdet – i tillverkningsindustrin för åren 1970–1979. Från ett relativt lågt utgångsläge vid 1970-talets början steg såväl bruttomarginalen som vinstandelen mycket kraftigt under åren 1973–1974, särskilt i basindustrierna. Därefter föll de till en mycket låg nivå år 1977, varefter de under 1978–1979 förbättrades men endast till

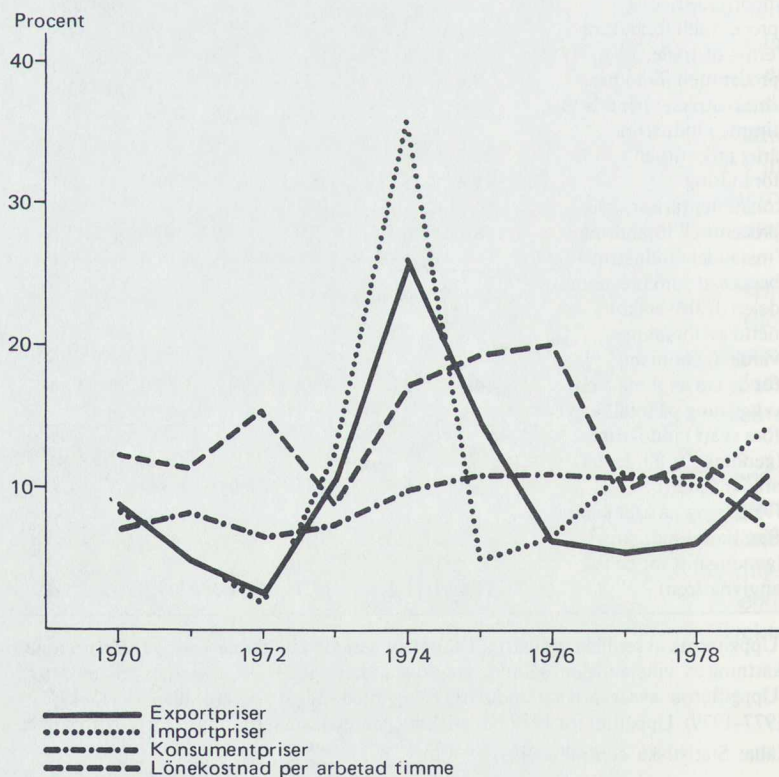

Diagram 5.1 Export-, import- och konsumentpriser samt industrins lönekostnader per arbetad timme under 1970-talet. Procentuella förändringar.

Källa: Statistiska centralbyrån.

en nivå som motsvarade lågkonjunkturåren 1971–1972. Som framgår av diagrammet påverkas nivån 1979 av om varven inkluderas eller ej.

Vinstutvecklingen i industrin mätt genom förändringarna i räntabilitet – på totalt kapital före skatt och eget kapital efter skatt – uppvisar samma mönster som vad som redovisats i diagram 5.2.¹

1970-talets vinstutveckling karakteriseras således av kraftiga fluktuationer över tiden med tendenser till försvagad lönsamhet. Dessutom har vinstspridningen mellan olika företag ökat under 1970-talet.²

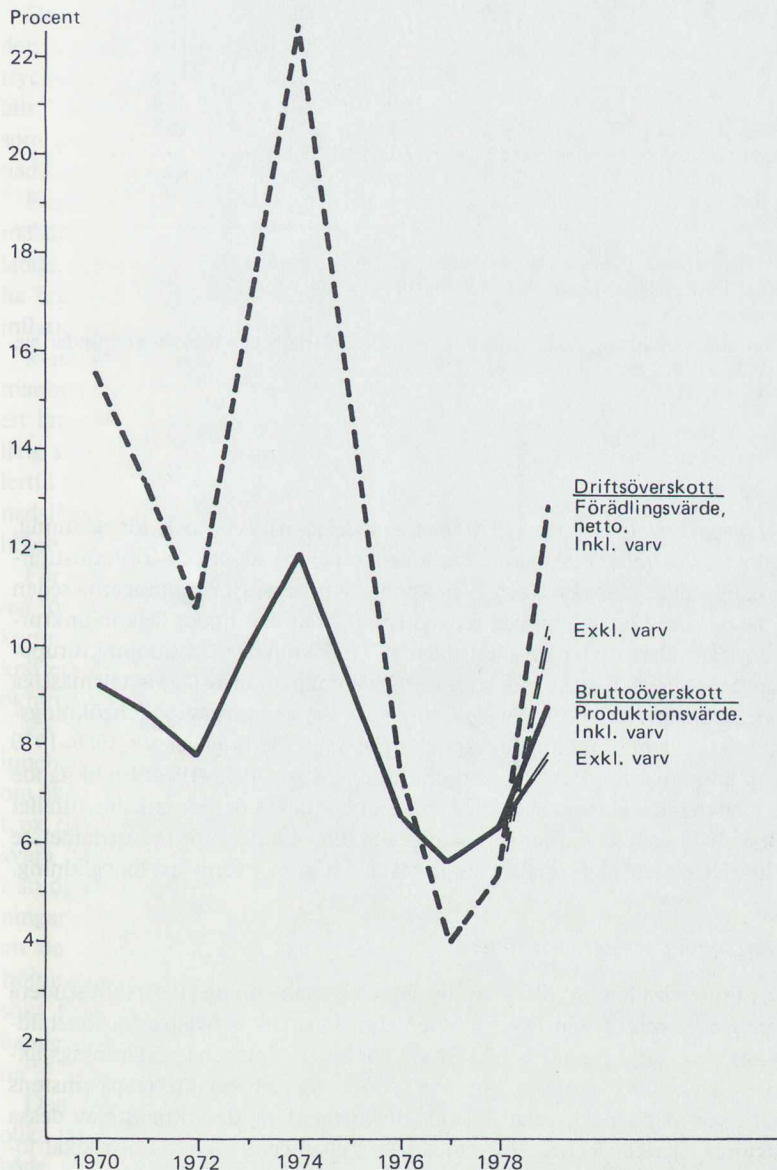

Diagram 5.2 Bruttoöverskottet (före avskrivningar) i förhållande till produktionsvärdet och driftöverskottet, netto, i förhållande till förädlingsvärdet, för tillverkningsindustrin 1970–1979.^a Procent.

Källa: Nationalräkenskaperna.

¹ Det bör noteras att det inte är möjligt att erhålla rättvisande reala räntabilitetsmått genom att reducera tabellens nominella räntabilitetstal med inflationstakten. Real räntabilitetsmätning fordrar omfattande beräkningar baserade på aktuella priser på företagens anläggningar och lager. Jfr avsnitt 5.3.4

² Se Lars Bertmars expertrapport för utredningen i SOU 1979:10. Bertmars undersökningar avser perioden 1966–1976.

^a Med anledning av de stora subventionerna till varven 1979 redovisas för detta år i diagrammet uppgifterna exkl. och inkl. varv.

Tabell 5.3 Löneutveckling 1969–1980 samt arbetskraftskostnader för industriarbetare. Årlig procentuell förändring

År	Totalt			Industriarbetare				
	Avtal	Löne- glid- ning	Summa	Avtal	Löne- glid- ning	Timför- tjänst	Sociala kostnader	Timkostnad ^a
	1	2	3=(1+2)	4	5	6=(4+5)	7	8
1969	4,5	2,3	6,8	4,7	4,5	9,2	1,4	10,7
1970	5,5	3,6	9,1	4,5	7,1	11,6	0,7	12,4
1971	7,1	2,8	9,9	5,1	5,4 ^b	10,5	1,2	11,8
1972	8,9	1,9	10,8	8,6	3,0 ^b	11,6	0,5	12,2
1973	5,5	2,0	7,5	4,1	4,0	8,1	3,1	11,5
1974	7,4	3,0	10,4	5,0	6,8	11,8	5,1	17,5
1975	12,9	2,1	15,0	10,5	7,5	18,0	3,7	22,4
1976	10,4	2,4	12,8	7,9	5,4	13,3	3,1	16,8
1977	7,5	3,6	11,1	3,7	3,5	7,2	3,4	10,8
1978	8,0 ^c	2,7	10,7	4,8	3,2	8,0	-0,7	10,7 ^c
1979	5,8	2,6	8,4	3,7	3,6	7,3	0,4	7,7

^a Timförtjänsten och de sociala kostnaderna i indexform multiplicerade med varandra.

^b Enligt lönesummeberäkningarna. Förtjänststatistiken visar 4,9 för 1971 och 4,3 för 1972.

^c Inkl. kostnad för femte semesterveckan.

Anm. Kol. 1–3 baserar sig på lönesumme statistik medan uppgifterna för industriarbetare (kol. 4–8) grundar sig på förtjänststatistik utom för 1971 och 1972.

Anm. Ang. alt. I och alt. II se tabell 6:1.

Källa: Reviderade nationalbudgeten 1980, s. 110.

Löneutvecklingen under 1970-talet, uppdelad på avtal och löneglidning, redovisas närmare i tabell 5.3, där löneökningarna totalt och för industriarbetare återges. Åren 1975 och 1976 gav de klart högsta löneökningarna sedan Koreakrisen. Löneglidningen för industriarbetare har under lågkonjunktur-åren legat klart under de avtalsmässiga löneökningarna. I konjunkturuppgångarna har det typiska mönstret varit en kombination av låga avtalsmässiga löneökningar och kraftig löneglidning som fått genomslag på löneökningstakten totalt men med ca ett års eftersläpning. Detta gäller för 1969–1970 men ännu mer markerat för konjunkturuppgången 1973–1974. En liknande tendens visade sig under år 1979. Noteras bör också det remarkabla utfallet för år 1975 som gav årtiondets kraftigaste löneökningar för industriarbetare vad gäller såväl det avtalsmässiga resultatet som i form av löneglidning.

¹ Utredningen har genom fil. kand. Nils-Henrik Schager låtit utföra en studie av sambandet mellan vinster och löner. En referensgrupp bestående av utredningens huvudsekreterare och representanter för LO, TCO och SAF har följt arbetet. En preliminär rapport avlämnades 1979, en slutrapport kommer att publiceras hösten 1981.

Sambandet vinster och löner

Det finns med hänsyn till utredningsuppdraget anledning att särskilt studera sambandet mellan vinster och löner, dvs. vinstens betydelse för lönebildningsprocessen.¹ För att belysa frågan bör lönebildningens bestämningsfaktorer i sin helhet diskuteras. Intresset är dock i första hand inriktat på vinstens roll i sammanhanget. I det följande diskuteras först de viktigaste av dessa faktorer. Därefter behandlas sambandet mellan centrala avtal och lokal lönebildning. Slutligen diskuteras hur löneökningar i enskilda företag sprids till andra företag.

Löneutvecklingen – olika förklaringsvariabler

Den långsiktiga reala löneutvecklingen bestäms väsentligen av den allmänna produktivitetsutvecklingen. Den nominella löneutvecklingen bestäms på lång sikt av pris- och produktivitetsutvecklingen. Enligt EFO-modellen bestäms utrymmet för löneökningar i ett land med stor utrikeshandel – som Sverige – av produktivitetsutvecklingen i den konkurrensutsatta sektorn och den internationella prisutvecklingen. Denna löneutveckling sprids till den från utlandskonkurrens skyddade sektorn, med konsekvenser för priserna på den skyddade sektorns varor och tjänster.

Den nominella löneutvecklingen år från år kan av olika skäl avvika från den långsiktiga trenden. Den rör sig, för att använda EFO-rapportens uttryckssätt, inom en "korridor" eller "huvudkurs". Om löneutvecklingen blir "alltför hög" eller "alltför låg" utlöses enligt EFO-modellen krafter som återför löneutvecklingen till huvudkursen. Därvid antas arbetsmarknadsläget spela en central roll.

Flera ekonometriska studier under 1960-talet visade ett starkt samband mellan arbetsmarknadsläge och löneutveckling, både i Sverige och utomlands. Detta till synes stabila samband – det s. k. Phillipssambandet – tycks ha brutits i slutet av 1960-talet, vilket utlöste en intensiv diskussion om inflationens orsaker.¹

Man har i den ekonomiska debatten framfört olika förklaringar till "samanbrottet" för detta samband. Man har pekat på svårigheterna att finna ett bra mått på arbetsmarknadsläget. Man har vidare ifrågasatt om det på lång sikt alls föreligger ett Phillipssamband. 1970-talets studier visar emellertid att ett samband i varje fall på kort sikt föreligger mellan arbetsmarknadsläge och löneutveckling. Inflationen har dock under 1970-talet varit högre än tidigare, samtidigt som arbetslöshetsnivån också legat högre.

För att förklara denna utveckling har ekonomerna betonat *förväntningarnas roll* för pris- och löneutvecklingen. Om löntagarna förväntar sig att *priserna* kommer att stiga ökar deras nominella lönekrav. Det kan bero på att köpkraften urholkas av prisstegringar. En annan orsak torde vara att en prisökning kan anses öka utrymmet för löneökningar.

En prisökning, som inte är en direkt följd av ökade kostnader, skulle innebära ökad vinst. En förväntad prisökning utgör då också en förväntan om ökad vinst. Det kan också finnas andra skäl till en förväntad vinstökning, t. ex. en ökning i produktiviteten. Sådana *vinstförväntningar* är utomordentligt svåra att observera. Det är också svårt att observera effekterna av dem i studier av sambandet mellan (faktiska) vinster och löner. Vinstförväntningar kan påverka lönerna med resultat att man efteråt kan "konstatera att de *realiserade* vinsterna blev små helt enkelt av det skälet att lönehöjningarna blev så stora".² Man får då, påpekar Calmfors/Lundberg, "försöka fånga in de förväntade vinsternas betydelse genom att studera sambandet mellan pris- och produktivitetsutvecklingen och löneförändringarna".³

Den *faktiska* vinstutvecklingen varierar starkt, både över tiden och mellan olika företag. Denna realiserade vinstnivå kan antas påverka lönebildningen både via arbetsmarknadens efterfrågesida (arbetskraftsefterfrågan och betalningsvillighet) och via dess utbudssida (lönekrav).

¹ Se t. ex. J. A. Trevithick-/C. Mulvey, *The Economics of Inflation* (1975) och L. Calmfors/E. Lundberg, *Inflation och arbetslöshet* (1974).

² T. Backelin, *Inkomstbildning och ekonomisk politik*, i E. Lundberg m. fl., *Svensk finanspolitik i teori och praktik* (1971), s. 231.

³ Calmfors/Lundberg, a. a., s. 96.

En ökad vinst kan vara uttryck för en förbättrad efterfrågan på företagets produkter. Den kan mätas genom ett ökat kapacitetsutnyttjande inom företaget och/eller en prishöjning på dess produkter. Det förbättrade läget kan också leda till att företaget vill expandera och därför nyrekrytera arbetskraft. Det är dock först i ett senare skede av konjunkturuppgången som företagen kan förväntas möta verkliga rekryteringsproblem och därför ha anledning att höja lönenivån.

Man kan vidare anta att löntagarna höjer sina lönekrav både i de centrala och de lokala löneförhandlingarna, när företagens resp. det enskilda företagets vinstsituation och betalningsförmåga är goda. Medan företagets betalningsvillighet i första hand gäller nyrekryteringslönerna avser dock lönekraven de redan anställdas löner. Hur snabbt en lönsamhetsuppgång påverkar nyrekryteringslönerna och det allmänna löneläget i företaget torde variera starkt mellan olika företag.

Företagets förbättrade läge visar sig således både i vinster och arbetskraftsefterfrågan. Det är därför svårt att skilja på arbetsmarknadsläge och vinst som förklarande faktorer – de är båda uttryck för företagets situation. Nils-Henrik Schager skiljer här på "en rekryteringsbehovsinriktad, arbetsgivarinitierad lönebildning" och "en bärkraftsorienterad lönebildning, huvudsakligen initierad av det lokala arbetstagar kollektivet".¹

Vinstens roll för lönebildning är således komplex. Många menar att praktiska erfarenheter ger vid handen att vinsten spelar en viktig roll för lönebildningsprocessen, men att det är svårt att fånga dess betydelse i ekonomiska studier, som baseras på slutresultatet av denna lönebildningsprocess. För att få inblick i orsakssammanhangen krävs ingående studier av den lokala lönebildningen i enskilda företag.

De studier av lönebildningen som har gjorts i Sverige och utomlands visar entydigt att arbetsmarknadsläget på kort sikt är den viktigaste förklarande faktorn vad avser den nominella löneutvecklingen. Andra faktorer som prisutveckling, vinster och produktivitetsutveckling har visat sig ha mindre betydelse för löneutvecklingen. När det gäller vinsten har man i en del internationella studier funnit ett visst stöd för att det finns ett samband mellan vinster och löneökningar.² Svenska undersökningar har däremot i allmänhet funnit ett ringa eller obefintligt stöd för ett sådant samband.³

¹ N. H. Schager, Den lokala lönebildningen och företagets vinster – en preliminär analys, i SOU 1979:10, s. 263.

Vissa ekonomer hävdar "att phillipssambanden mellan löneökningar och arbetslöshet endast är ett uttryck för att vinster och arbetslöshet samvarierar över konjunkturcykeln och att det egentliga orsakssambandet är mellan vinster och löneökningar". Citerat efter Calmfors/Lundberg a. a. s. 95.

² Se L. Jacobsson/A. Lindbeck, Labor Market Condition. Wages and Inflation – Swedish Experiences 1955–67, The Swedish Journal of Economics 1969, nr 2.

³ Undersökningar på svenskt material har gjorts av bl. a. Hansen/Rehn (1965) och Jacobsson/Lindbeck (1969 och 1971) – se N.-H. Schager, a. a. (1979) samt densammes The Duration of Vacancies as a Measure of the State of Demand in the Labour Market. The Swedish Wage Drift Equation Reconsidered, i *Eliasson-Holmlund-Staf-ford*, (editors): Studies on Labour Market Behaviour: Sweden and United States. IUI (Industrial Institute for Economic and Social Research) Conference Reports 1980. Se även T. Backelin, a. a., L. Calmfors/E. Lundberg, Inflation och arbetslöshet (1974) och B. Holmlund, Arbetslöshet och lönebildning (1976).

De flesta ekonometriska studier av lönebildningens bestämningsfaktorer är *tidsserieanalyser*, som "koncentrerar sig på att analysera tidsförlopp på en högt aggregerad nivå".¹ Orsaken är bl. a. bristen på data avseende lokal nivå. Man jämför således olika år och studerar om variationer i t. ex. arbetsmarknadsläge och vinstnivå ger utslag i lönebildningen (avtalsmässig löneökning och löneglidning, ibland studeras enbart löneglidning). I en sådan studie har Schager funnit att arbetsmarknadsläget (mätt genom vakanstidens längd) även för 1970-talet har ett betydande förklaringsvärde. Därutöver har han också funnit att löneglidningen påverkas av vinsten. En uppgång i lönsamheten med en procentenhet skulle enligt hans studie leda till nära en halv procents ytterligare löneglidning, med andra ord en uppgång i lönsamheten från lågkonjunktturnivån 1971–1972 till 1973–1974 års ovanligt höga nivå skulle leda till ca 1,5 procent extra löneglidning under vart och ett av de sistnämnda åren, när effekterna av förändringarna i arbetsmarknadsläget neutraliserats.²

I följande tabell återges de data över lönsamhet, arbetsmarknadsläge och löneglidning, som Schager använt i sin studie.

Tabell 5.4 Lönsamhet, arbetsmarknadsläge och löneglidning

Lönsamhet		Arbetsmarknadsläge		Löneglidning	
År	%	Period	Vakanstid	Period	%
1965	6,0	1965/66	0,543	1965/66	3,9
1966	4,0	66/67	0,472	66/67	2,6
1967	3,5	67/68	0,442	67/68	3,0
1968	5,0	68/69	0,576	68/69	3,9
1969	6,0	69/70	0,854	69/70	6,8
1970	5,5	70/71	0,802	70/71	4,6
1971	4,3	71/72	0,564	71/72	2,9
1972	4,2	72/73	0,588	72/73	3,8
1973	6,9	73/74	0,678	73/74	6,2
1974	7,2	74/75	0,893	74/75	6,0
1975	4,1	75/76	0,852	75/76	6,4
1976	2,3	76/77	0,824	76/77	3,5
1977	0,1	77/78	0,666	77/78	3,1
1978	1,2	78/79	0,672	78/79	3,4
1979	4,1	79/80	0,806	79/80	2,7

Källa: Siffrorna är hämtade från Schagers undersökningsmaterial. Schager har för lönsamheten använt siffror från Aktiv Placering AB, för arbetsmarknadsläget siffror från AMS och för löneglidningen siffror från SAF.

Lönsamhetssiffrorna avser resultat efter skatt i procent av justerat eget kapital för de rörelsedrivande börsbolagen (exkl. banker). Arbetsmarknadsläget avser vakanstidens längd (mätt i delar av månader). Löneglidningssiffrorna avser löneglidningen för arbetare inom SAF (tidlön + ackord) och utgår från andrakvartalsstatistiken (dvs. löneglidningen från andra kvartalet 1965 till andra kvartalet 1966 osv.). Det är således en viss tidsförskjutning mellan lönsamhet och löneglidning.

¹ Schager a. a. (1979), s. 213.

² Schager a. a. (1980).

Vinstens betydelse kan för lönebildningen bero på att svängningarna i lönsamhet under 1970-talet har varit mycket stora. Det är under de ur lönsamhetssynpunkt bästa resp. sämsta åren (1973/74 resp. 1976/77 och 1977/78) som lönsamhetsläget bidrar med en förklaring till en av arbetsmarknadsläget oförklarad hög resp. låg löneglidning. Slutsatsen är att lönsamheten får en självständig betydelse för löneglidningen främst när lönsamheten inom näringslivet är speciellt hög eller låg.

Aggregerade tidsserieanalyser fångar emellertid inte den lokala lönebildningsprocessen. Schager har därför i sitt arbete för utredningen använt en *tvärsnittsanalys*, där han studerar hur löneutvecklingen vid ett antal enskilda företag påverkas av skillnader i rekryteringssituation och lönsamhetsläge. Även en sådan uppläggning möter svårigheter när det gäller att finna relevanta och jämförbara mått på de enskilda företagens arbetsmarknadsläge och lönsamhet.

Schager har avlämnat en preliminär rapport 1979, publicerad i SOU 1979:10. Denna studie baseras på ett begränsat antal företag (ca 60) och avser perioden 1970/71–1975/76. Schager finner där att varken arbetsmarknadsläget eller lönsamheten utövar ett signifikant inflytande på löneglidningen. Ett undantag gäller för år 1975/76, då vinsten har ett visst förklaringsvärde.¹

Schagers slutrapport bygger på ett större material. Den omfattar 226 arbetsplatser, alla ingående i industriföretag med minst 200 anställda. Den avser perioden 1969–1975. Studien beräknas kunna publiceras hösten 1981. För en ingående analys av lönebildningen hänvisas till denna studie.

Centrala avtal – lokal löneglidning

En solidarisk lönepolitik, som följer principen lika lön för lika arbete, ger enhetliga villkor för alla arbetsgivare. En sådan lönepolitik står i strid med en bärkraftsinriktad lokal löneglidning, som medför att lönerna (för motsvarande arbete) är högre i företag med höga vinster än i företag med låga. Den solidariska lönepolitiken kan således anses sträva efter en lönebildning, där vinstläget i det enskilda företaget inte påverkar lönebildningen.

Det är emellertid inte självklart att centrala avtal i alla delar accepteras på lokal nivå. En centralt bestämd lönepolitik kan skapa spänningar, som föranleder en lokal löneglidning. Dessa spänningar kan avse lönestrukturen, de enskilda företagens rekryteringssituation och outnyttjade lokala möjligheter till löneökningar. Den lokala löneglidningen kan därför i viss mån ses som en direkt reaktion på det centrala avtalet. Samtidigt påverkas både centrala och lokala löneuppgörelser av den allmänna ekonomiska situationen: konjunkturutveckling, arbetsmarknadsläge, prisutveckling, vinstutveckling m. m. Dessa både mot- och samverkande faktorer har gjort att det är svårt att finna något systematiskt samband mellan centrala avtal och lokal löneglidning.

Spridning av löneökningar

Det enskilda företaget är i sin lönesättning beroende av andra företags lönenivå. Om ett företag höjer sina löner mer än andra företag, får de andra företagen svårare både att rekrytera och att behålla arbetskraft. Lokalt ini-

¹ Schager, a. a. (1979).

tierade löneökningar tenderar därför att spridas i hela ekonomin. Att marknadskrafterna och den solidariska lönepolitiken sprider löneutvecklingen mellan K- och S-sektorena är också en central tanke i EFO-modellen. Förtjänstutvecklingsgarantierna, som vuxit fram sedan 1970-talet, har institutionaliserat en sådan spridning av löneökningar. Genom detta samspel mellan olika delar av arbetsmarknaden påverkas lönerna och det allmänna läget i hela ekonomin.

Ekonomerna har här diskuterat en hypotes om "löneledarskap" för vissa företag, branscher och regioner, där lönerna höjs initialt, varefter övriga företag, branscher och regioner tvingas följa efter. Om denna spridning sker mycket snabbt är den givetvis svår att fånga i empiriska studier – det är också svårt att välja ut de företag som ska betraktas som löneledande. I flera studier har man dock funnit belägg för att löneledande företag (branscher, regioner) har spridningseffekter, kanske främst inom industrisektorn.¹ I detta sammanhang är frågan inte direkt kopplad till hypotesen om löneledande företag utan gäller mera allmänt om en löneglidning – var den än förekommer – får effekter på andra företags löner. Löneglidningen ses alltså som ett uttryck för företagets konkurrens om arbetskraften, där den *relativa* lönenivån spelar en central roll. Därutöver kan en "demonstrationseffekt" på lönekraven i andra företag föreligga, dvs. löneökningar i ett företag sprids genom kompensationskrav i andra företag.

Sammanfattningsvis kan sägas att arbetsmarknadsläget genomgående befunnits vara den viktigaste förklarande variabeln när det gäller lönebildningen. När det gäller vinsten har ekonomerna diskuterat både vinstförväntningar och faktisk vinst. En del utländska studier har funnit ett visst stöd för att det finns ett samband mellan (faktiska) vinster och löneökningar. Tidigare svenska studier har funnit ett ringa eller obefintligt stöd för ett sådant samband. Schagers studier ger en delvis annan bild och indikerar att vinsten, vid sidan om arbetsmarknadsläget, kan ha ett självständigt förklaringsvärde, åtminstone under perioder med speciellt hög eller låg vinstnivå.

5.2.3 Den internationella konkurrenskraften och bytesbalansen

Den svenska ekonomin hade inga allvarliga problem med bytesbalansen under större delen av efterkrigstiden fram till slutet av 1960-talet. Från slutet av 1960-talet och under 1970-talet har däremot bytesbalansproblem av en strukturell karaktär gradvis aktualiserats.

Underskott i bytesbalansen innebär att det sker en upplåning för inhemsk användning (i form av konsumtion eller investeringar) och kan tolkas som att konsumtionen är för hög vid en given investeringskvot. De kan också sägas vara uttryck för en oförmåga att genom export betala för importen, dvs. för en otillfredsställande internationell konkurrenskraft.

Konkurrenskraften försämrades avsevärt åren 1975–1976 som ett kombinerat resultat av snabb ökning av arbetskraftskostnader, långsam produktivitetstillväxt och en ogynnsam struktur på den svenska industriproduktionen i förhållande till omvärlden. Under dessa år ökade de svenska arbetskraftskostnaderna per producerad enhet kraftigt. I tabell 5.5 återges ut-

¹ Se här framför allt Jacobsson/Lindbeck, a. a. (1971) där man behandlar interaktionen mellan olika sektorer av ekonomin. Regionala "demonstrationseffekter" behandlas i Holmlund, a. a. Nationella och internationella "demonstrationseffekter" behandlas i Calmfors/Lundberg, a. a.

vecklingen under 1970-talet av arbetskraftskostnaden per producerad enhet för svensk industri i relation till utvecklingen inom OECD-området. Eftersom valet av viktsystem påverkar resultaten vid denna typ av beräkningar presenteras två alternativa sifferserier (för förklaringar, se tabellen).

Av tabellen framgår den kraftiga försämring av den svenska industrins internationella konkurrenskraft – här tolkad som den relativa arbetskraftskostnaden per producerad enhet – som inträffade under åren 1975–1977. En återhämtning skedde under åren 1978–1979; de olika viktsystemen ger något olika resultat vad gäller storleken på denna återhämtning.

Utvecklingen av arbetskraftskostnaden per producerad enhet – förhållandet mellan lönekostnads- och produktivitetsutveckling – för olika länder är på kort och medellång sikt den viktigaste faktorn bakom förändringarna i relativa exportpriser för respektive land. Dessa relativprisförändringar får effekter på ländernas andelar av världsexporten.

Mellan år 1975 och år 1978 förlorade den svenska varuexporten marknadsandelar i löpande priser – ett mått som är relevant för effekterna på bytesbalansen på kort sikt – i storleksordningen 18 procent. Även volymandelarna – vilka är avgörande för sysselsättning och på lång sikt även för bytesbalansen – sjönk under dessa år med ca 15 procent. Bytesbalansen försämrades därutöver genom de andelsförluster på den svenska marknaden som den importkonkurrerande industrin gjorde under dessa år. Marknadsandelsförlusten för exporten blev bestående under 1970-talets sista år trots den förbättring som den relativa arbetskraftskostnaden då genomgick.

Ovan nämnda marknadsandelsförluster avser exporten av varor. För tjänsteexporten saknas motsvarande beräkningar vilka i princip borde beaktas vid en samlad bedömning av den svenska konkurrenskraften.

De stora bytesbalansunderskotten under 1970-talets senare hälft har medfört att tidigare positiv nettofordran gentemot utlandet vänts till en stor nettoskuld. Enligt Statistiska centralbyråns finansräkenskaper uppgick Sveriges nettofordran på utlandet för åren 1970 och 1975 till i runda tal 7 respektive 9 miljarder kronor. För år 1980 (31.12) kan den svenska nettoskulden till utlandet uppskattas till ca 50 miljarder kronor.

Tabell 5.5 Utveckling av relativa arbetskraftskostnader per producerad enhet för svensk industri i förhållande till OECD-länderna för perioden 1970–1979 (1973=100) vid olika viktsystem

Vikt-system	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
(1)	97,9	97,5	103,0	100,0	96,6	104,2	117,5	117,0	105,1	104,3
(2)	100,2	99,2	104,3	100,0	96,4	103,1	118,2	116,8	102,8	100,6

Källa: Beräkningar gjorda inom LO:s utredningsavdelning; Grunddata är hämtade från US Department of Labour och från SCB:s nationalräkenskaper. Kostnaderna är uttryckta i enhetlig valuta (USA-dollar). Relationstalet för basåret 1973 överensstämmer approximativt för genomsnittet för åren 1970–1974.

Vid viktsystemet (1) har världsexporten korrigerats för svensk varusammansättning. (Viktsystemet är utformat av Anders Röttorp; SAF, en jämförande diskussion av detta och andra viktsystem återfinns i Industrikonjunkturen våren 1978, Sveriges Industriförbund, 1978.) Viktsystem (2) är hämtat från IMF (IMF 1978).

1980 års långtidsutredning har i anslutning till redovisningen av utredningens alternativ 2 presenterat ett räkneexempel som beskriver den framtida utvecklingen av utlandsskulden och räntebetalningarna i det fall 1980 års underskott i bytesbalansen på ca 4 procent av BNP fram till år 1985 ökar till 6,5 procent. Som andel av BNP kommer utlandsskulden att växa från ca 10 procent år 1980 till ca 28 procent år 1985. En sådan utveckling kommer att innebära kraftigt ökade räntebetalningar till utlandet; dessa ökar sin andel av BNP från ca 1 procent år 1980 till 3 procent år 1985. Detta innebär i sin tur att nära 40 procent av den BNP-tillväxt på 1,1 procent per år som LU 1980 arbetar med i alternativ 2 skulle komma att tas i anspråk av ökade räntebetalningar. Fortsatta underskott i bytesbalansen kommer alltså att inskränka det framtida utrymmet för inhemsk resursanvändning i en helt annan utsträckning än vad dagens situation kräver.

5.2.4 Den offentliga sektorns expansion och budgetunderskott

1970-talet har kännetecknats av en snabb expansion av den offentliga sektorn, särskilt under årtiondets senare hälft. Parallellt med denna utveckling har statsbudgeten mot slutet av årtiondet kommit att uppvisa allt större underskott.

Den offentliga sektorn – mätt som summan av statlig och kommunal konsumtion och investeringar men exklusive transfereringar – ökade i reala termer med 2,9 procent per år under perioden 1975–1980. Detta kan jämföras med utvecklingen under 1970–1975 med en tillväxt på 2,1 procent per år. I tabell 5.6 redovisas tillväxten i de olika delposterna och i BNP för de båda perioderna.

Tabell 5.6 Tillväxten i konsumtion och investeringar för stat och kommun samt BNP-tillväxten under perioderna 1970–1975 och 1975–1980. Årlig procentuell förändring

	1970–1975	1975–1980
Statlig konsumtion	2,0	1,3
Statliga investeringar	4,3	1,7
Kommunal konsumtion	3,6	4,4
Kommunala investeringar	-3,4	0,8
Total offentlig sektor (exkl. socialförsäkringar och transfereringar)	2,1	2,9
BNP	2,7	1,3

Källa: Nationalbudgeter och nationalräkenskaper för 1970-talet samt preliminär nationalbudget för år 1981.

I absoluta tal domineras den offentliga sektorns tillväxt under 1970-talet av den kommunala konsumtionen, som delvis finansierats av en ökning av de statliga transfereringarna (se nedan).

Den offentliga sektorns expansion under 1970-talet kan ges en ytterligare belysning genom att hänsyn tas även till utvecklingen av transfereringarna och socialförsäkringssektorn. I diagram 5.3 beskrivs inkomst- och utgiftsutvecklingen för den totala offentliga sektorn, där inkomster och utgifter relaterats till BNP för olika år under 1970-talet.

Av diagram 5.3 framgår att de totala offentliga utgifterna under årtiondet ökat sin andel av BNP från drygt 43 procent år 1970 till ca 63 procent år 1980. Under samma period ökade inkomsterna som andel av BNP från 47 procent år 1970 till 58 procent år 1980. Resultatet av den snabbare utgiftsexpansionen har blivit att ett överskott i den totala offentliga sektorns finansiella sparande på 4 procent av BNP år 1970 vänts i ett lika stort underskott år 1980. Av diagrammet framgår att den kraftiga utgiftsexpansionen framför allt kan hänföras till en snabb tillväxt i transfereringarna. Denna tillväxt i transfereringarna förklaras delvis av de engångshöjningar som skedde i mitten av 1970-talet då vissa av transfereringarna till hushållen gjordes beskattningsbara. Det senare innebär att den offentliga sektorns inkomster kan förväntas ha ökat i motsvarande grad, vilket gör att omläggningen som helhet torde ha haft blygsamma effekter på utvecklingen av det finansiella sparandet. Utgifterna exkl. transfereringar ökade som andel av BNP med ca 5 procentenheter, vilket ska jämföras med den totala utgiftsandelens ökning med ca 20 procentenheter.

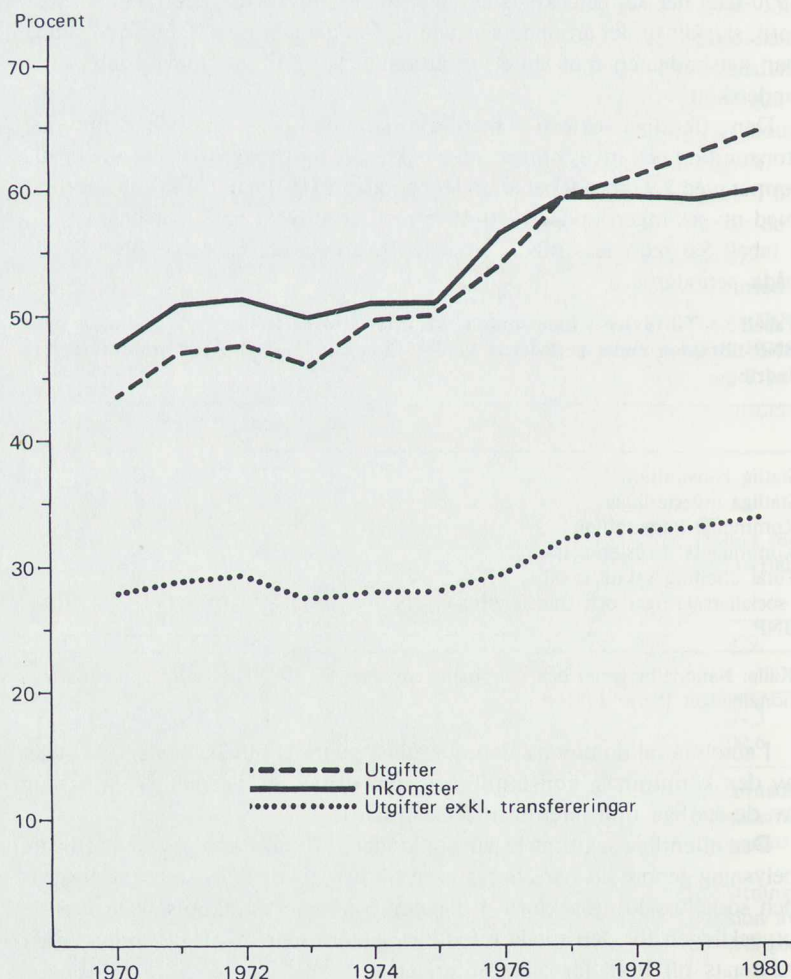

Diagram 5.3 Totala offentliga sektorns inkomster och utgifter i % av BNP 1970-1980.

Källa: Nationalbudgeter och nationalräkenskaper för 1970-1980.

Försämringen av den totala offentliga sektorns finansiella sparande under 1970-talet är framför allt förknippad med ett under den senare delen av årtiondet växande underskott i statsbudgeten. Detta underskott förklaras dels av en kraftig dämpning av ökningstakten i statsinkomsterna och dels av en fortsatt och påskyndad tillväxt av statsutgifterna framför allt av de statliga transfereringarna.

Budgetunderskottet och den offentliga sektorns utveckling har effekter för näringslivet i flera avseenden. I det här sammanhanget ska tre aspekter beröras, nämligen effekterna på inflationsutvecklingen, kapitalmarknaden och arbetsmarknaden.

De stora budgetunderskotten medför en motsvarande ökning av likviditeten i samhällsekonomin om statsmakterna inte företar särskilda "absorberande" åtgärder. Ökande likviditet verkar pris- och kostnadsuppdrivande och ökar betalningsbalansens underskott både via bytesbalansen och – genom ökat utflöde – via kapitalbalansen.

Staten kan dämpa den allt snabbare likviditetstillväxten från de växande budgetunderskotten genom att i ökad utsträckning låna på kapitalmarknaden. En stigande statlig upplåning kan antas ge upphov till en volymmässig utträngningseffekt på andra låntagare och den vägen försämma industrins kapitalförsörjning. Den statliga upplåningen driver också upp ränteläget genom den ökade mängden statsobligationer som ska placeras. Denna effekt förstärks av de relativt förmånliga villkor som varit förenade med placeringar i framför allt sparobligationer och belåningsbara premieobligationer. I kombination med fördelaktiga skatteregler för ränteavdrag leder detta till en stark press uppåt på det allmänna ränteläget, inte minst på den grå marknaden. Till denna ränteuppressning bidrar även ett högt internationellt ränteläge. Incitamenten för finansiella placeringar blir därmed starka också för näringslivet.

Den höjda räntenivån till följd av den statliga upplåningen innebär stigande kapitalkostnader för reala investeringar som medför att ett ökat antal projekt faller för lönsamhetsstrecket. Industrins investeringsefterfrågan sjunker.

Sysselsättningen i den offentliga sektorn har ökat starkt under senare delen av 1970-talet. Det gäller i synnerhet den kommunala sektorn. I tabell 5.7 anges förändringar i sysselsättning m. m. mellan åren 1975 och 1979 för näringslivet, industrin och den offentliga sektorn. Sysselsättningen i den sistnämnda sektorn ökade sålunda med 200 000 personer, medan sysselsättningen i näringslivet, särskilt i industrin, sjönk under denna period. Den offentliga sektorn har alltså kommit att ta i anspråk en större del av det samlade arbetskraftsutbudet i ekonomin. Det är emellertid viktigt att notera att även om sysselsättningen i näringslivet och industrin hade varit oförändrad mellan åren 1975 och 1979 skulle ändå offentlig sektor behövt öka sin sysselsättning med ca 100 000 personer för att hela ökningen i arbetskraftsutbudet skulle ha absorberats.

Den grova beräkningen av förändringen i antalet "heltidsarbetande" – definierat på det sätt som anges i tabellen – avspeglar det faktum att deltid arbetet ökat i ekonomin under senare år. Sålunda sjönk antalet heltidsarbetande med nära 100 000 personer trots ökningen i sysselsättning. Uppgifterna för den offentliga sektorn visar att hela nettotillskottet på 200 000

Tabell 5.7 Antalet sysselsatta, arbetade timmar och "heltidsarbetande" i det privata näringslivet, industrin (inkl. gruvor) och den offentliga sektorn åren 1975 och 1979

	Antalet sysselsatta (1 000-tal)			Antalet arbetstimmar (miljoner)			"Heltidsarbetande" (1 000-tal)		
	1975	1979	Förändr. 75-79	1975	1979	Förändr. 75-79	1975	1979	Förändr. 75-79
Näringslivet	3 006	2 908	- 98	4 798,65	4 432,84	-365,81	2 552	2 358	-194
därav industri (inkl. gruvor)	1 049	973	- 76	1 691,49	1 487,81	-203,68	900	791	-109
Offentlig sektor	1 057	1 257	+200	1 402,10	1 587,43	+185,33	746	844	+ 98
Totalt	4 063	4 165	+102	6 200,75	6 020,27	-180,48	3 298	3 202	- 96

Källa: Statistiska centralbyrån. Antalet heltidsarbetande har beräknats med ett antagande om en årsarbetstid för heltidsarbetande på 1 880 timmar. Hänsyn har ej tagits till införandet av en femte semestervecka under perioden i fråga.

sysselsatta i princip svarar mot en ökning av lika många halvtidsarbetande. För näringslivet som helhet är utvecklingsbilden i stort sett densamma, däremot ej för industrin. Det är alltså framför allt i näringslivssektorer *utanför* industrin som deltidsarbetet ökat. Den slutsats man kan dra av detta är att utbudet av arbetskraft bl. a. är beroende av arbetstidsförhållandena på arbetsmarknadens efterfrågesida.

5.3 Tillväxtpolitiska aspekter

5.3.1 Produktionsutvecklingen

Jämfört med det föregående decenniet framstår 1970-talet som ett dåligt årtionde från tillväxtsynpunkt. Såväl totalproduktionen – bruttonationalprodukten – som industriproduktionen växte långsammare än under 1960-talet. De låga tillväxttakterna är emellertid framför allt något som utmärker årtiondets senare hälft.

Sålunda framgår av tabell 5.8 att tillväxten i BNP mer än halverades efter år 1974 och att industriproduktionen sjönk under årtiondets senare år.

Tabell 5.8 Tillväxt i BNP och industriproduktion för olika perioder under 1970-talet. Årlig procentuell förändring

	1969-1974 ^a	1974-1979	1969-1979 ^a
BNP	3,2	1,4	2,3
Industriproduktion	4,0	-0,7	1,7

^a Som basår för beräkningarna används år 1969. Då revideringarna av nationalräkenskaperna vad avser industriproduktionen endast avser 1970-talet har uppgiften för år 1969 korrigerats med den genomsnittliga procentuella avvikelser mellan gamla och nya beräkningar för perioden 1970-1974.

Källa: Nationalräkenskaperna.

Den avtagande produktivitetstillväxten hänger samman med en rad faktorer, vilka delvis redovisats i det föregående avsnittet om stabiliseringspolitiken: den förändrade internationella efterfrågesituationen, den svenska industrins struktur och den genom kostnadsutvecklingen i mitten av 1970-talet försämrade internationella konkurrenskraften.

Som framgår av tabell 5.9 sjönk antalet arbetade timmar både i ekonomin som helhet och, framför allt, i industrin. Nedgången kan till en del förklaras med genomförda förlängningar av semesterledigheten och med förkortningar i arbetstiden.

Av tabell 5.9 framgår också att produktivitetstillväxten var lägre under senare delen av årtiondet. Den lägre tillväxttakten i produktivitetssökningen kan ses som ett resultat av både mer långsiktigt verkande faktorer och faktorer av mer konjunktorellt slag.

Av diagram 5.4 som beskriver arbetsproduktivitetens utveckling under hela perioden 1965–1979 för hela ekonomin, framgår klart att det från år 1974 inträffade en klar trendavvikelse. Under åren 1975–1977 var produktiviteten i stort sett oförändrad. Under de två sista åren på 1970-talet skedde dock en klar återhämtning.

En fundamental fråga är nu huruvida de inträffade förändringarna är att betrakta som i huvudsak övergående fenomen eller om de ska ses som uttryck för mer strukturella förskjutningar i betingelserna för den ekonomiska tillväxten. Är med andra ord avvikelsen vid 1970-talets mitt "bara" ett resultat av kortsiktigt verkande faktorer eller är det också motiverat att tala om mer långsiktiga förändringar i tillväxtens förutsättningar, dvs. är den i diagram 5.4 inlagda tidstrenden giltig även för 1980-talet?

Den bild som den svenska utvecklingen under 1970-talet uppvisar liknar i vissa avseenden den som har gällt för hela OECD-området. I den internationella debatten om den försvagade tillväxten förekommer skilda tolkningar av 1970-talets utveckling. Idén om ett trendbrott avvisas sålunda – såvida man inte avser långsiktiga, politiskt betingade förändringar i olika delmarknaders funktionssätt – av den expertgrupp inom OECD som utformade den s. k. McCracken-rapporten. Enligt denna är det i första hand en serie misstag i den ekonomiska politiken som förorsakat den ogynnsamma

Tabell 5.9 Produktivitetstillväxt och förändringar i antalet arbetstimmar i hela ekonomin och i industrin för olika perioder under 1979-talet. Årliga procentuella förändringar

	1969–1974 ^a	1974–1979	1969–1979 ^a
Produktivitetstillväxt			
Hela ekonomin	3,8	1,9	2,9
Industrin	5,2	2,1	3,7
Förändringar i antalet arbetstimmar			
Hela ekonomin	–0,6	–0,5	–0,6
Industrin	–1,2	–2,8	–2,0

^a Se kommentar till tabell 5.8.

Källa: Nationalräkenskaperna.

utvecklingen under 1970-talet. Exempelvis kan nämnas rapportens betoning av betydelsen av den starkt restriktiva politik som fördes i västvärlden efter den första "oljekrisen" åren 1973–1974.

1970-talets utveckling ses alltså i McCracken-rapporten som ett resultat av en serie händelser av engångskaraktär – och i huvudsak av ekonomiskt-politiskt slag. Utvecklingen under 1980-talet kan mycket väl återvända till

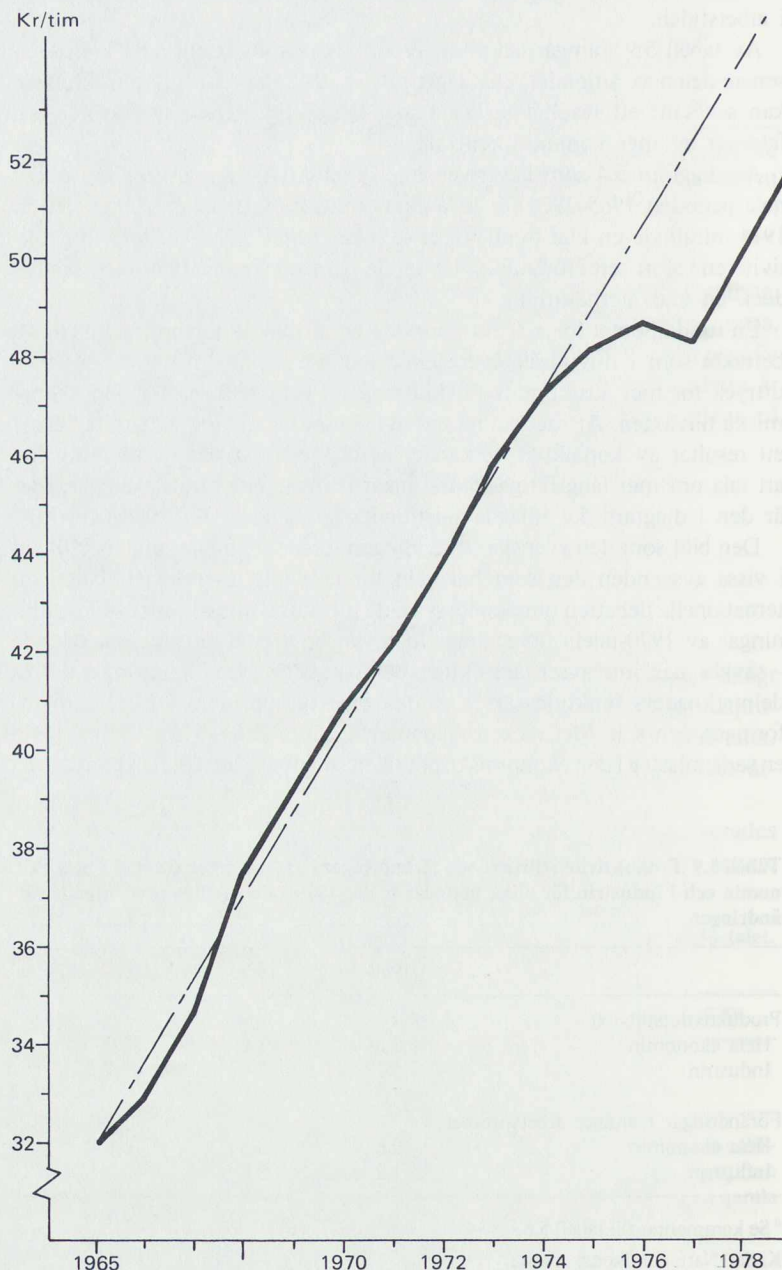

Diagram 5.4 Arbetsproduktivitet (förädlingsvärde per arbetad timme) 1965–1979 samt en tids-trend skattad på perioden 1965–1974 för hela ekonomin. 1975 års priser.

Källa: Beräkningar på basis av nationalräkenskaperna.

det mönster som gällde för 1950- och 1960-talen – under förutsättning att den ekonomiska politiken ges en mer långsiktig inriktning som resulterar i bättre fungerande marknader för arbetskraft, kapital, varor och tjänster.

Utan något anspråk på fullständighet kan man redovisa en rad indikationer på att utvecklingen under 1970-talets senare hälft också kan ses som ett resultat av mer långsiktigt verkande försämringar av tillväxtbetingelserna. Dessa försämringar kan förväntas bestå under 1980-talet.

Först ska nämnas fyra faktorer av internationell karaktär och utbredning. Efter andra världskriget förelåg ett produktivitetsgap mellan USA:s ekonomi och de europeiska ekonomierna, däribland den svenska. Utvecklingen under 1950- och 1960-talen har inneburit att detta gap hämtades in och den processen uppfattas av många som en väsentlig faktor bakom den snabba tillväxten i Västeuropa. Större delen av detta gap förefaller nu ha slutits och därmed har en viktig tillväxtfaktor bortfallit.

Under 1960-talet skedde en liberalisering av den internationella handeln och över tiden sjönk fraktpriserna. Detta framkallade en expansion av handeln med kraftiga tillväxteffekter. Även denna process har emellertid avstannat; i stället kan man kanske förvänta sig en viss återgång i protektionistisk riktning.

För det tredje sjönk under 1950- och 1960-talen realpriset på olja, något som rimligen hade en positiv effekt på den ekonomiska tillväxten. 1970-talet innebar en kraftig omsvängning i detta avseende och inför 1980-talet är åtminstone riskerna stora för fortsatta energiprishöjningar.

För det fjärde innebar 1970-talet en kraftig höjning av inflationstakten. En ökad inflationsbenägenhet i ekonomierna utgör en svårighet när det gäller att få i gång den ekonomiska tillväxten, särskilt vad gäller industriinvesteringarna. En tillväxt i de senare fordrar att kapacitetsutnyttjandet i industrin är så högt att tillräckliga investeringsincitament skapas. En generell efterfrågestimulerande politik hotar emellertid att bli så kraftig att inflationsförväntningarna hålls uppe med de effekter detta får på lönebildning och konkurrenskraft. En hög inflation är problematisk också i den meningen att företagets investeringsverksamhet försvåras genom den osäkerhet som inflationen ger upphov till.

En generellt restriktiv politik är emellertid också den förenad med problem då den hotar investeringsexpansionen genom att kapacitetsutnyttjandet blir alltför lågt. Den ekonomiska politiken har alltså under 1970-talet ställts inför ökade problem att finna den "smala väg" som ger en tillväxtbefrämjande investeringsexpansion utan att prisstabilitet och konkurrenskraft hotas. Dessa problem kvarstår inför 1980-talet.

Bland övriga förändringar som kan förväntas innebära försämrade tillväxtbetingelser för den svenska ekonomins del kan för det första nämnas befolkningsutvecklingen. Befolkningstillväxten har bromsats upp och vidare kan man inte förutsätta en lika stor ökning som tidigare i antalet arbetstimmar genom en ökad förvärvsfrekvens.

Vidare har en del av förutsättningarna för en fortsatt snabb utveckling av produktiviteten försämrats. Sålunda kan man anta att möjligheten att göra s. k. överföringsvinster blir mindre i framtiden. Överföringsvinsterna under tidigare decennier gjordes ju framför allt genom att människor flyttade från jordbruket till bl. a. industrin. Expansionen av offentlig sektor (som

andel av BNP) har vidare inneburit att produktivitetstillväxten i ekonomin sjunkit – åtminstone i statistisk bemärkelse. Å andra sidan kan man förvänta sig att vissa drag i den tekniska utvecklingen – framförallt en fortsatt introduktion av robotar och datorsystem – kommer att leda till en kraftig produktivitetsökning under de kommande decennierna.

Betydelsefullt för produktivitetstillväxten är också att människor i dag värderar tryggheten och stabiliteten i positionen på arbetsmarknaden högre än vad de tidigare gjorde. Här spelar även den förändrade familjesituationen en roll. I ett ökande antal familjer arbetar båda makarna, vilket minskar möjligheten till geografisk rörlighet (däremot ökar förmodligen den yrkesmässiga rörligheten).

Det bör noteras att ovan nämnda faktorer i första hand kan förväntas påverka tillväxten i produktionskapacitet negativt. Men de innebär därutöver att förändringar i kapacitetsutnyttjandet i högre grad än tidigare visar sig i produktivitetsförändringar och mindre i sysselsättningsvariationer.

Den slutsats man kan dra av ovanstående kortfattade genomgång är följande. Förändringar i den internationella utvecklingen, i befolkningsutvecklingen, i möjligheten att göra s. k. överföringsvinster och i rörlighetsmönstret på arbetsmarknaden har inneburit och kan förväntas innebära en försämring av betingelserna för den ekonomiska tillväxten. Denna försämring kan delvis komma att motverkas av den tekniska utvecklingen. Den slutsats man ändå vågar dra är att möjligheten att hålla uppe tillväxttakten i framtiden i högre grad än tidigare blir beroende på vad som händer med den återstående tillväxtfaktorn, nämligen investeringarna. Denna faktor kommer att väga betydligt tyngre än vad den gjort under tidigare decennier.

5.3.2 *Investeringsutvecklingen*

Under 1970-talet utvecklades de totala investeringarna i den svenska ekonomin långsammare än totalproduktionen. Den volymmässiga tillväxten under perioden 1969–1974 uppgick till 2,9 procent per år medan investeringarna sjönk 1974–1979 med 2,6 procent per år. Detta innebar att investeringarna under hela årtiondet endast ökade med ett par tiondels procent per år. Denna ogynnsamma utveckling framgår också av diagram 5.5, där förändringarna i investeringskvoten – investeringarnas andel av BNP – under 1970-talet beskrivs. Från en genomsnittlig nivå på 23,1 procent för åren 1970–1974 föll investeringskvoten till 21,2 procent för åren 1975–1979.

Detta trendmässiga fall framgår klart i diagrammet av kurvan för investeringskvoten exkl. lagerinvesteringar (noteras kan den kraftiga lageruppbbyggnaden under åren 1974–1976). Som en jämförelse har i diagrammet även sparkvotens utveckling lagts in och man kan konstatera att även sparkvoten föll under årtiondet från 23,8 procent under åren 1970–1974 till 19,5 procent under åren 1975–1979. Sparandeutvecklingen ska närmare behandlas i följande avsnitt.

Särskilt industriinvesteringarna har under 1970-talet utvecklats mycket ogynnsamt, vilket framgår av tabell 5.10. Framför allt var det den kraftiga nedgången år 1977 och år 1978, som gav detta dåliga resultat. Även om industriinvesteringarna ökade med 17 procent år 1980 låg de detta år endast omkring 1971–1972 års nivå.

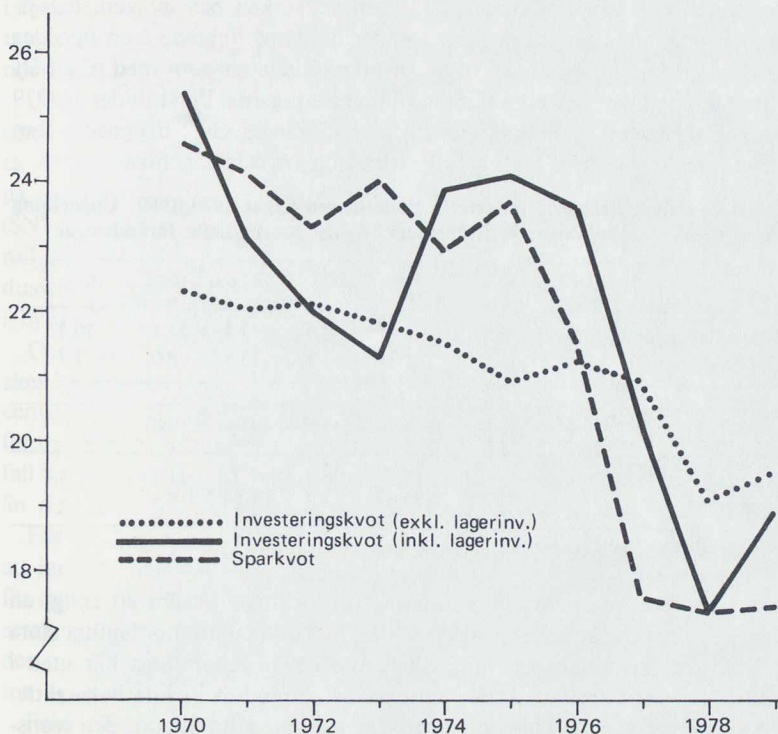

Diagram 5.5 Investe-
ringskvotens (inkl. och exkl.
lagerinvesteringar) och
sparkvotens utveckling
1970–1979.

Källa: Beräkningar på
basis av nationalräkenska-
perna.

Tabell 5.10 Förändringar i industrins bruttoinvesteringar 1970–1980. Årliga pro-
centuella förändringar

1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
4,0	0,4	2,6	10,7	11,9	1,5	-0,2	-18,5	-19,8	3,4	17

Källor: Statistiska centralbyrån och konjunkturinstitutet.

De aggregerade siffrorna i tabell 5.10 döljer en del intressanta drag i investeringsutvecklingen under 1970-talet. Bakom siffrorna ligger svängningar i investeringsmönstret vad gäller fördelningen mellan å ena sidan byggnads- och anläggningsinvesteringar, å andra sidan maskininvesteringar. Utbyggnad i form av byggnader och anläggningar brukar uppfattas som en, visserligen grov, indikator på en verklig kapacitetsutbyggnad, medan en expansion av maskininvesteringarna med viss reservation kan tolkas som en strävan att rationalisera produktionen. Mot bakgrund av denna grova kategorisering framgår av tabell 5.11 att det inte är orimligt att dela upp 1970-talet i åtminstone tre perioder med distinkt olikartat investeringsmönster.

Under åren fram till 1974 skedde investeringstillväxten framför allt i form av maskininvesteringar, medan investeringarna i byggnader och anläggningar låg på så gott som oförändrad nivå. Under åren 1974 och 1975 skedde en kraftig expansion av byggnadsinvesteringarna, medan maskininvesteringarna utvecklades långsamt. Under dessa år skedde en kraftig utbyggnad

av massa- och pappersindustri, järn- och stålverken och av verkstadsindustrin. Det stora investeringsraset under de därpå följande åren inleddes med en kraftig minskning av byggnadsinvesteringarna, som med något års eftersläpning följdes av ett fall i maskininvesteringarna. Först under år 1979 började denna utveckling vända och år 1980 ökade såväl byggnads- som maskininvesteringarna kraftigt, dock från en mycket låg nivå.

Tabell 5.11 Förändringar i industrins bruttoinvesteringar 1970–1980. Uppdelning på byggnader/anläggningar och maskiner. Årliga procentuella förändringar

	1970	1971	1972	1973	1974	1975
Byggnader o. anläggningar	1,5	– 2,0	– 2,0	2,3	24,1	10,3
Maskiner	5,0	1,3	4,4	13,8	8,0	– 1,7
	1976	1977	1978	1979	1980	
Byggnader o. anläggningar	–7,8	–17,1	–26,4	–7,3	21,7	
Maskiner	3,0	–19,0	–17,3	7,2	15,5	

Källor: Statistiska centralbyrån och konjunkturinstitutet.

Att beräkna den framtida investeringsutvecklingen liksom ett enligt en viss norm definierat investeringsbehov är förenat med utomordentligt stora svårigheter. En sådan beräkning skall inte heller genomföras här utan i stället görs några kortfattade bedömningar av i huvudsak kvalitativ karaktär. En första central fråga gäller vilken grad av kapacitetsutnyttjande den svenska ekonomin, och då speciellt industrin, har vid 1980-talets början. Vid en stor kapacitetsreserv blir investeringsbehovet mindre, givet en viss målsättning rörande produktionstillväxten. Vidare kan i detta fall förväntas en långsam investeringsutveckling med hänsyn till att incitamenten rimligen är ganska svaga när det föreligger ledig kapacitet.

Bedömningarna av kapacitetsgapets storlek för år 1980 är i dag något motstridande. Sälunda visar en undersökning¹ avseende näringslivet att det kapacitetsgap som förelåg år 1977 i stort sett slutits under 1979, medan 1980 års långtidsutredning för industrins del förutsatte ett kapacitetsutnyttjande på ca 92–93 procent 1979 (dock torde kapacitetsutnyttjandet ligga betydligt högre om hänsyn tas till tillgången på arbetskraft).

En svaghet vid bedömningen av kapacitetsgapets storlek bör här påpekas, nämligen problemet i vilken utsträckning den outnyttjade kapaciteten är användbar vid en uppgång i efterfrågan. Det är emellertid svårt att fastställa storleken på den oanvändbara kapaciteten, varför inget försök till bedömning görs.

Sammanfattningsvis kan antas att den svenska industrin under år 1980 har arbetat med i stort sett fullt kapacitetsutnyttjande. Detta innebär att en fortsatt produktionstillväxt inte är möjlig utan expansion av investeringarna.

Innan den kvalitativa diskussionen kring det framtida investeringsbehovet förs något vidare ska här ges ett enkelt räkneexempel som belyser behovet av industriutbyggnad under 1980-talet. Därvid definieras behovet av industriutbyggnad mekaniskt utifrån ett krav på externbalans. Som närmare utvecklas i avsnitt 5.3.3 kan man för år 1980 räkna med ett underskott

¹ Ragnar Bentzel: Svensk ekonomisk tillväxt 1870 till 1975 i Industriell utveckling i Sverige. IUI (1980).

i bytesbalansen på ca 22 miljarder kronor. En strategi för att upphäva detta underskott innebär att produktionskapaciteten i industrin byggs ut och att oljeberoendet minskar.

Om man enbart genom en exportökning ska eliminera ett bytesbalansunderskott på 22 miljarder fordras en ökning av exportens saluvärde med ca 30 miljarder. Mot ett exportsaluvärde på 30 miljarder svarar en import på ca 8 miljarder och ett förädlingsvärde på ca 17 miljarder i industrin (SNI 3).¹ Industrins förädlingsvärde kan under år 1980 beräknas till ca 125 miljarder vid fullt kapacitetsutnyttjande² och sålunda kan den svenska industrin beräknas behöva öka med ca 14 procent för att detta år ge jämvikt i bytesbalansen vid fullt kapacitetsutnyttjande.³

Ovanstående kalkyl har bl. a. gjorts med ett antagande om att expansionen sker likformigt i alla branscher. I det fall expansionen i stället tänkes koncentrerad till verkstadsindustrin – med ett importinnehåll över genomsnittet för industrin – blir det framräknade behovet av exportökning större. I detta fall kommer även kravet på expansion i denna del av industrin att bli högre än det som indikeras av det totala industriella gapet på 14 procent.

För att eliminera underskottet i bytesbalansen under 1980-talet fordras att industriinvesteringarna växer i en takt som är högre än den som krävs för att en "normal" jämviktstillväxt i industriproduktionen ska kunna realiseras. Avgörande för vilken investeringstillväxt som fordras för att generera den nödvändiga produktionstillväxten är utvecklingen av kapitalkoefficienten – kapitalvolymen per producerad enhet.

Från 1930-talet fram till mitten av 1960-talet steg kapitalkoefficienten kraftigt (annorlunda uttryckt sjönk kapitalets produktivitet); därefter är bilden mer splittrad. En faktor inför 1980-talet som gör en fortsatt ökning av kapitalbehovet per producerad enhet mindre sannolik är en tänkbar omstrukturering av den svenska industrin, där kapitaltunga branscher som massa- och pappersindustri och järn- och stålverk inte nämnvärt byggt ut och där expansionen i stället sker i den lättare verkstadsindustrin.⁴

Även om kapitalkoefficienten kan förväntas bli i stort sett oförändrad under 1980-talet finns det ett annat skäl – utöver det som har att göra

¹ Terms-of-trade förutsätts vara oförändrad, vilket innebär en underskattning av det framräknade gapet. Uppgifterna om behovet av export- och importökning samt ökning av industrins förädlingsvärde är hämtade från en kalkyl med hjälp av SCB:s input-outputtabeller från 1975. Av uppgifter hämtade från Statistiska meddelanden N 1980:3, Appendix och ekonomidepartementet framgår att det föreligger mycket stora variationer mellan importandelarna för olika slags produktion, från 15 procent i järnmalmsproduktion till 45 procent i icke-järnmetallindustri. Av detta följer att resultatet av kalkylen – vad gäller behovet av exportökning, ej ökning i industrins förädlingsvärde – beror på var man tänker sig att expansionen ska ske.

² Därvid har antagits att förädlingsvärdet i industrin, som år 1979 uppgick till ca 104 miljarder kr i löpande priser, under år 1980 växt med 0,4 procent i volym (preliminära nationalräkenskaper för 1980) och prisuppgången varit 13 procent (preliminär nationalbudget 1981). Vidare antas att kapacitetsutnyttjandet 1980 uppgick till 95 procent.

³ Ett industriellt gap av samma storlek erhöles av SNS konjunkturråd i Stabiliseringspolitik för 80-talet, SNS 1980.

⁴ Se Industriutvecklingen i Sverige (SIND 1980:12) för en sådan bedömning.

med det industriella gapet – till varför investeringstillväxten måste bli väsentligt högre än under 1970-talet. Sålunda är investeringskvoten i utgångsläget för låg för att ge en acceptabel jämviktstillväxt: Investeringskvoten i industrin kan för år 1980 beräknas till ca 15 procent, vilket torde vara minst 5 procentenheter för litet för att ge en bestående industriproduktionstillväxt på 5–6 procent per år.¹

I detta sammanhang bör vidare nämnas att det idag krävs en högre investeringskvot än tidigare för att ge en viss tillväxt i industriproduktionen. Bl. a. genom den tekniska utvecklingen har kapitalföremåls ekonomiska livslängd förkortats och detta har inneburit att reinvesteringarnas andel av bruttoinvesteringarna har ökat. Under 1970-talet kan denna andel beräknas ha uppgått till uppemot 60 procent av de totala bruttoinvesteringarna i industrin.² Om framtiden kommer att innebära en lika snabb teknisk utveckling som den som konstaterats för de närmast föregående decennierna kommer denna tendens att bli bestående. En annan faktor, förmodligen av mindre kvantitativ betydelse än den just nämnda, som kan bidra till att höja investeringskvoten, utgörs av kraven på ökade miljöinvesteringar.

Ovanstående överväganden avser investeringsbehovet i industrin. En bedömning av huruvida investeringskvoten i *hela* ekonomin behöver höjas under 1980-talet ligger utanför utredningens uppdrag. Det bör dock nämnas att 1980 års långtidsutredning i sitt huvudalternativ vid en relativt försiktig bedömning av investeringsbehovet i den svenska ekonomin erhöll en höjning av investeringskvoten till närmare 23 procent år 1985.

¹ Se Villy Bergström, Lönepolitik, ekonomisk tillväxt och strukturförändring i Lönepolitik och solidaritet, LO, 1980.

² Se Ragnar Bentzel, Svensk ekonomisk tillväxt 1870 till 1975, i Industriell utveckling i Sverige, IUI (1980).

5.3.3 Sparandeutvecklingen

I föregående avsnitt konstaterades att samtidigt som investeringskvoten i den svenska ekonomin sjönk under 1970-talet skedde en ännu snabbare nedgång av sparkvoten. Sålunda föll sparkvoten ner till en genomsnittlig nivå på ca 20 procent för åren 1975–1979 från att under 1970-talets första år ha uppgått till ca 24 procent av BNP. Av bedömningarna i föregående

Tabell 5.12 Finansiellt sparande för åren 1970–1979. Andelar i procent av BNP för olika sektorer samt för hela ekonomin

	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
Stat	1,9	2,5	0,0	-0,2	-1,8	0,1	1,6	-1,5	-5,2	-6,8
Kommuner	-1,8	-1,7	0,1	-0,1	-0,5	-1,2	-1,1	-0,8	1,0	0,7
Socialförsäkringssektor	4,2	4,5	4,7	4,5	4,2	3,9	4,2	4,1	3,8	3,5
Konsoliderad offentlig sektor	4,3	5,3	4,8	4,2	1,9	2,8	2,6	1,8	-0,4	-2,6
Hushåll	1,7	1,9	0,6	1,3	2,1	1,8	0,5	1,1	1,8	1,6
Bostäder	-3,8	-3,6	-3,7	-3,2	-2,5	-2,3	-2,1	-2,1	-2,6	-2,9
Icke-finansiella företag	-4,4	-4,1	-1,9	-1,5	-4,9	-5,1	-7,7	-6,3	-2,6	-2,6
Finansiella företag	1,4	1,5	1,6	2,0	2,4	2,3	2,5	2,9	3,8	4,0
Företag	-3,0	-2,6	-0,3	0,5	-2,5	-2,8	-5,2	-3,4	1,2	1,4
Totalt (= bytesbalansens saldo)	-0,8	1,0	1,3	2,8	-1,0	-0,5	-2,1	-2,6	0,0	-2,5

Källa: Beräkningar på basis av nationalräkenskaperna.

avsnitt framgick att investeringskvoten under 1980-talet måste höjas väsentligt. För att då inte bytesbalansen ska försämrats måste sparkvoten stiga i samma utsträckning.

I tabell 5.12 redovisas fördelningen av det s. k. finansiella sparandet i den svenska ekonomin under 1970-talet. Det finansiella sparandet för varje sektor i ekonomin är ett mått på i vilken utsträckning sektorns inkomster förmår täcka sektorns resursanvändning i form av konsumtion och investeringar.

För diskussionen av sparandeutvecklingen under 1970-talet kan det vara lämpligt att föra samman vissa sektorer. Så har gjorts i diagram 5.6, där för det första de sektorer som traditionellt ger ett sparöverskott, nämligen

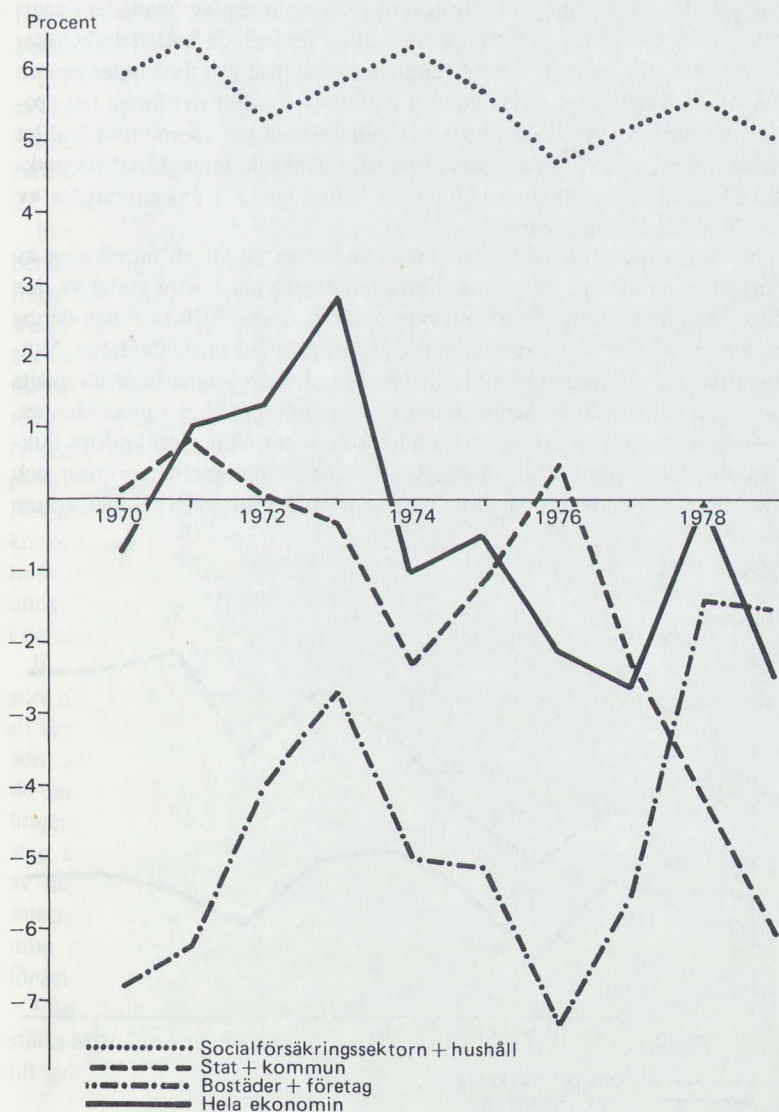

Diagram 5.6 Finansiellt sparande som andelar av BNP för överskottssektorer (socialförsäkringssektorn och hushållen), underskottssektorer (bostäder och företag), stat-kommun samt för hela ekonomin. Procent.

Källa: Beräkningar på basis av nationalräkenskaperna.

hushållen och socialförsäkringssektorn, lagts samman. Vidare har de traditionella underskottssektorerna bostäder och företag slagits ihop och slutligen bildar stat och kommun – som historiskt sett över en konjunkturcykel brukar ge ett finansiellt nollsparande – en tredje sektor.

Av diagrammet framgår för det första att överskottssektorerna trendmässigt minskat sitt spartillskott under 1970-talet. Denna utveckling förklaras av en nedgång i socialförsäkringssektorns finansiella sparande, vilket i hög grad beror på den svaga ekonomiska tillväxten under andra hälften av 1970-talet och det faktum att AP-fondsystemet nu närmar sig fullpensionsstadiet med ökande pensionsutbetalningar. Däremot har hushållens finansiella sparande som andel av BNP inte förändrats trendmässigt under årtiondet.

De tidigare föreställningarna om en kraftig ökning av hushållssparandet under 1970-talet visar sig efter de senaste nationalräkenskapsrevideringarna inte vara korrekta. I diagram 5.7 beskrivs utvecklingen av hushållens sparkvot under 1970-talet enligt de äldre och de reviderade nationalräkenskaperna. Den tidigare registrerade trendmässiga uppgången försvinner genom statistikomläggningen. Orsakerna till detta är flera. För det första har sparandet i form av kollektiva arbetsmarknadsförsäkringar – som vuxit kraftigt sedan mitten av 1970-talet – överförts till finansiella företag. Arbetsmarknadsförsäkringarna utgjorde i slutet av 1970-talet ca 3 procentenheter av det "gamla" hushållssparandet.¹

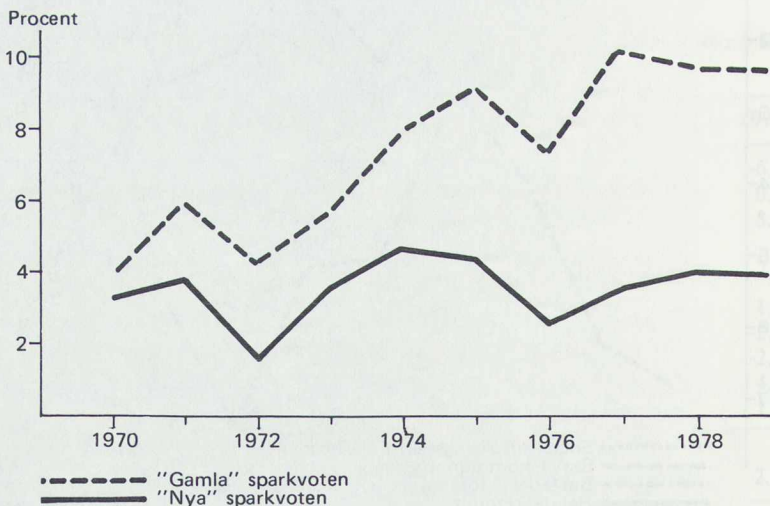
Nedjusteringen av sparkvoten förklaras vidare av att en omräkning av hushållens räntenetto företagits. Detta räntenetto har – som andel av den disponibla inkomsten – blivit allt mer negativt under 1970-talet och denna revidering justerar ner sparkvoten med ytterligare 2–3 procentenheter. Slutligen har en uppvärdering av bostadskonsumtionen i egna hem företagits och detta har lett till en nedjustering av sparkvoten med ca 1 procentenhet.

Utvecklingen i den aggregerade underskottssektorn uppvisar kraftiga fluktuationer, som framför allt avspeglar de stora variationerna i vinster och investeringar i de icke-finansiella företagen² under årtiondet. Underskotten

¹ Denna och övriga uppgifter avseende justeringen av sparkvoten är hämtade från Lennart Berg: Hushållssparandet under 1970-talet, *Ekonomisk Debatt*, nr 6/80.

² Sektorn "icke-finansiella företag" omfattar de företag som arbetar på andra områden än de bank- och försäkringsmässiga. Företag som arbetar på de sistnämnda områdena inkluderas i sektorn "Finansiella företag".

Diagram 5.7 Hushållens sparkvot 1970–1979 enligt äldre samt reviderade beräkningar.

Källa: Nationalräkenskaperna.

i bostadssektorn har varierat mindre; det karakteristiska har i stället varit en trendmässig minskning i underskotten, som avspeglar nedgången i bostadsbyggandet jämfört med 1970-talets första år, då det s. k. "miljonprogrammet" avslutades.

Mest utmärkande för företagssektorns sparande är de kraftigt negativa utfallen för de icke-finansiella företagen under åren 1974–1977; därefter har en uppgång skett, vilken avspeglar dels vinstuppgången, dels den långsamma investeringsutvecklingen, under dessa år. De finansiella företagens finansiella sparande har utan några större fluktuationer trendmässigt förbättrats under 1970-talet.

Statens och kommunernas finansiella sparande har – visserligen med kraftiga variationer – trendmässigt försämrats från ett överskott i början av årtiondet till ett kraftigt underskott vid 1970-talet slut. Detta reflekterar framför allt de ökande underskotten i statsbudgeten under senare år, medan kommunernas finansiella sparande svagt förbättrats.

Sammantaget har utvecklingen under 1970-talet inneburit en försämring av det totala inhemska sparandet, vilket resulterat i underskott i bytesbalansen sedan 1974 – med undantag för år 1978. Det ackumulerade sparandeunderskottet i den svenska ekonomin uppgick under årtiondet till drygt 22 miljarder kronor i löpande priser.¹

För utredningens del är näringslivets framtida kapitalförsörjning, särskilt behovet av extern tillförsel av riskkapital, av ett centralt intresse. Denna fråga behandlas i följande avsnitt. Som en bakgrund skall emellertid avslutningsvis i detta avsnitt redovisas de bedömningar som gjorts inom 1980 års långtidsutredning² vad gäller den totala sparbalansens utveckling fram till och med år 1985. Som en del i dessa bedömningar ges i långtidsutredningen en bild av den finansiella utvecklingen i företagssektorn. En totalbedömning är dock av intresse, därför att en sådan indikerar de krav på finansiella överföringar som föreligger mellan olika sektorer i ekonomin. Det är också därför som redovisningen i det följande – liksom tidigare – koncentreras på utvecklingen av det finansiella sparandet i olika sektorer, trots att detta i sig utgör en saldopost som fångar in resultatet av en viss underliggande real utveckling. För en presentation av denna reala utveckling i de olika kalkylalternativen hänvisas till långtidsutredningens betänkande.

Innan långtidsutredningens bedömningar redovisas är det nödvändigt att göra några påpekanden av allmänt slag. Det bör då för det första konstateras att långtidsutredningens överväganden inte utgör några prognoser kring vad som kan betraktas som den mest sannolika utvecklingen. I stället syftar de sammantaget till att ge en konsistent bild av den ekonomiska utvecklingen, givet vissa målsättningar och antaganden av ekonomiskt och politiskt slag. I 1980 års utredning målsätts sålunda i huvudalternativet en reduktion av det nu existerande bytesbalansunderskottet, medan man i ett referensalternativ beskriver en utveckling som i huvudsak innebär trendframskrivning av 1970-talets utveckling. Andra centrala målsättningar gäller bl. a. fördelningen i privat och offentlig konsumtion fram till 1985.

I detta sammanhang bör det framhållas att denna utredning inte har tagit ställning till vare sig de målsättningar eller de antaganden som har legat till grund för långtidsutredningens olika alternativ.

¹ Detta innebär – som redan påpekats i avsnitt 5.2.3 – att Sveriges nettofordringar på utlandet under 1970-talet svängt om till ett underskott, som vid 1979 års utgång kan beräknas ha uppgått till ca 24 miljarder kronor. Avvikelsen mellan uppgifterna om det ackumulerade underskottssparandet och förändringarna i nettofordringarna förklaras av kvarstående differenser mellan realräkenskaper (utifrån vilka underskottssparandet är beräknat) och finansiella räknenskaper.

² Långtidsutredningen LU 80, SOU 1980:52.

Tabell 5.13 Finansiellt sparande 1970–1985 för olika sektorer samt för ekonomin totalt. Procent av BNP, löpande priser

	1970–1979	1979	1985	
			Alt. 1	Alt. 2
Stat	-1,0	-6,8	-4,1	-9,5
Kommuner	-0,6	0,7	–	–
Socialförsäkringssektor	4,2	3,5	2,9	2,3
Konsoliderad offentlig sektor	2,6	-2,6	-1,2	-7,2
Hushåll	1,5	1,6	1,3	1,8
Bostäder	-2,9	-2,9	-2,4	-1,9
Ikke-finansiella företag	-4,2	-2,6	-5,1	-4,6
Finansiella företag	2,5	4,0	5,4	5,5
Företag	-0,9	1,4	0,3	0,9
Totalt (= bytesbalansens saldo)	0,3	-2,5	-2,0	-6,4

Källa: 1980 års långtidsutredning, SOU 1980:52, tabell 11.1.

I tabell 5.13 beskrivs utvecklingen av det finansiella sparandet för olika sektorer i samhällsekonomin mellan åren 1970 och 1985, där alternativ 1, som tidigare nämnts, bl. a. förutsätter en reduktion av bytesbalansunderskottet som andel av BNP, och där alternativ 2 förutsätter en utveckling liknande den på 1970-talet.

För utredningens del är utvecklingen av det finansiella sparandet i de icke-finansiella företagen av ett särskilt intresse. För denna sektor – som omfattar företag utanför bank- och försäkringsområdet – förutses en försämring av det finansiella sparandet. Detta gäller för båda kalkylalternativen. Visserligen antas bruttoinvesteringarna komma att ligga på en väsentligt lägre nivå i alternativ 2 än alternativ 1, men samtidigt antas bruttosparandet bli lägre i alternativ 2.

För de icke-finansiella företagens del ställs alltså stora krav på kapitaltillskott från andra sektorer i samhällsekonomin. I långtidsutredningen redovisas några kalkyler kring det teoretiska behovet av riskkapitaltillskott vad avser de privata industriföretagen. Dessa kalkyler resulterar i årliga nyemissionsbehov på mellan 2 och 4,5 mdr kr, beroende på vilka antaganden som görs om soliditetsutvecklingen. Detta gäller för alternativ 1; i alternativ 2 är nyemissionsbehoven mindre och ligger på ca 1,5 miljarder kr per år. Dessa bedömningar överensstämmer med de som presenteras i nästföljande avsnitt 5.3.4.

Sammantaget ger långtidsutredningens alternativ 1 en reduktion av sparandeunderskottet i den svenska ekonomin som andel av BNP med hälften jämfört med situationen 1980. I alternativ 2 förutses tvärtom en ytterligare försämring jämfört med dagsläget.

Det bör återigen framhållas att denna utredning inte tagit ställning till de målsättningar och antaganden som ligger till grund för långtidsutredningens överväganden. Avslutningsvis bör dock erinras om att långtidsutredningen understrukt de ekonomisk-politiska svårigheter som är förknippade med att få till stånd den dämpade pris- och löneutveckling som är förutsättningen för att alternativ 1 ska bli verklighet.

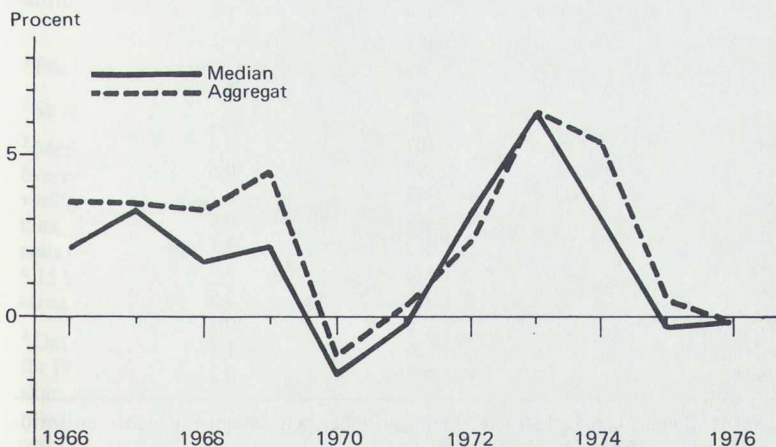
5.3.4 Näringslivets kapitalförsörjning

Betingelserna för näringslivets kapitalförsörjning skiljer sig starkt mellan olika typer av företag. De små och medelstora företagen är i praktiken främst hänvisade till självfinansiering och upplåning, medan de stora företagen, särskilt börsföretagen, dessutom kan erhålla externa kapitaltillskott i form av nyemissionskapital. I detta avsnitt begränsas framställningen till att avse den senare typen av företag.¹

Vinstutvecklingen har av tre olika skäl en central betydelse för företagens kapitalförsörjning och investeringsvilja. För det första gäller att vinsterna som sådana utgör en betydelsefull finansieringskälla för företagen. För det andra är vinsternas storlek – eller snarare den förväntade räntabilitetsnivån – avgörande för den nyemissionsvolym som aktiemarknaden är beredd att förse företagen med. Slutligen spelar vinstutvecklingen en roll för företagens möjligheter och villighet att attrahera lånekapital, då en god vinstutveckling minskar risken för såväl företagen som dess långivare.

I en studie för utredningens räkning undersökte Lars Bertmar m. fl. räntabilitets- och vinstutvecklingen för svenska industriföretag under perioden 1966–1976.²

Det ur kapitalförsörjningssynpunkt mest intressanta måttet är den reala räntabiliteten på eget kapital efter skatt och utvecklingen av denna återges i diagram 5.8.³ Man kan där konstatera att räntabiliteten steg från en negativ nivå i början av 1970-talet mot en toppnivå år 1973, varefter den återigen föll fram till åren 1975–1976. Bakom denna utveckling ligger betydligt blygsammare variationer i räntabiliteten på totalt kapital, men dessa fick – i kombination med variationer i de reala skuldräntorna – ett kraftigt genomslag på räntabiliteten på eget kapital via den s. k. hävstångseffekten. Denna var speciellt kraftig under åren 1973–1974, varefter den avtog i styrka, vilket är det som i huvudsak förklarar det därefter följande räntabilitetsfallet. Detta fall fortsatte år 1977. En studie som avser enbart börsföretagen visar att dessa under detta år i stort sett hade nollresultat.⁴ Därefter steg vinsterna åter; av 1979 års nationalräkenskaper framgår att den totala industrins resultat – mätt som bruttomarginalen – detta år låg på samma nivå som under lågkonjunkturåret 1971 (se diagram 5.2).

¹ Regeringen har tillsatt en särskild utredning för att utreda de små och medelstora företagens finansiella situation (E 1980:05).

² Lars Bertmar m. fl., Löner, lönsamhet och soliditet i svenska industriföretag, SOU 1979:10. Studien avser i princip samtliga företag med fler än 200 anställda och/eller mer än 20 milj. kr. (1970 års prisnivå) i totalt kapital inom SNI-branscherna "Gruvor och mineralbrott" och "Tillverkningsindustri".

³ Skatten beräknas hos Bertmar utgå på orealiserade värdestegringar och på bokslutsdispositioner. Detta innebär att det framräknade räntabilitets-talet påverkas, ej enbart av faktiskt betald skatt utan även av en fiktiv skatt. Bertmar visar (ss. 199–200, op. cit.) att i det fall den fiktiva skatten ej tillåtes påverka räntabiliteten efter skatt kommer variationerna mellan enskilda år att bli större och räntabilitetsnivån att ligga högre.

⁴ Tiito Uutmaa, Bolagens bokslut för 1978 – en jämförelse med tidigare år, Skandinaviska Enskilda Bankens Kvartalstidskrift 1979, nr 3–4.

Diagram 5.8 Real räntabilitet på eget kapital efter skatt. Median- och aggregatvärden. Procent.

Källa: Lars Bertmar m. fl. Löner, lönsamhet och soliditet i svenska industriföretag, SOU 1979:10, s. 71.

Den kraftiga resultatförsämringen under 1970-talets mitt återspeglas också i en nedgång i självfinansieringsgraden, mätt som medel från löpande verksamhet i förhållande till den totala kapitaltillförseln. Enligt uppgifter från Aktiv Placering AB¹ sjönk sålunda självfinansieringsgraden från 75 procent år 1974 till 34 procent år 1977. Därefter har en viss återhämtning skett. För 1970-talet sett som en helhet gäller emellertid att soliditeten – balansräkningens motsvarighet till resultaträkningens självfinansieringsgrad – sjunkit så att den vid årtiondets slut låg på en så låg nivå som 27 procent (se tabell 5.1).

Av en undersökning avseende sambandet mellan industriföretagens tillväxt, räntabilitet och soliditet,² framgår att för företag, vilkas soliditet försämrats, har andelen räntebärande skulder av de totala skulderna ökat. Därigenom har den s. k. finansiella risken för dessa företag ökat.

Sammanfattningsvis kan därför konstateras att företagen inför 1980-talet är mer sårbara ur finansiell synpunkt än vad de var vid början av 1970-talet. Slutsatsen av detta är att soliditeten måste förbättras för att den önskvärda investeringsexpansionen ska komma till stånd.

En förbättring av soliditeten kommer till stånd genom att det egna kapitalet i företagen fås att växa snabbare än upplåningen. Tillväxten i det egna kapitalet kan i huvudsak ske på två olika sätt, dels genom en nedplöjning av vinstmedel, dels genom tillskott från aktiemarknaden genom nyemissioner. I tabell 5.14 återges nyemissionsbeloppen, i absoluta tal och

Tabell 5.14 Börsbolagens aktieemissioner 1960–1978. Milj. kr., kontant inbetalda belopp

År	Nyemissioner börsnot. aktier	I % av börsvärde
1960	128	–
1961	330	–
1962	106	0,6
1963	262	–
1964	363	–
1965	768	2,9
1966	327	1,6
1967	181	–
1968	83	–
1969	406	1,4
1970	50	0,2
1971	107	0,4
1972	198	0,6
1973	78	0,2
1974	188	0,6
1975	882	2,1
1976	1 320	3,0
1977	350	0,9
1978	172	0,3
1979	626	1,3
1980	108	0,2

¹ Tiito Uutmaa, op. cit.

² L. Bertmar och G. Molin, Kapitaltillväxt, Kapitalstruktur och Räntabilitet, EFI, 1977.

Källa: R. Boman och L. Låftman, Löntagarfonder och aktiemarknaden – en introduktion, SOU 1979:9, s. 145.

i procent av börsvärdet för perioden 1960–1978. Mätt på det senare sättet har nyemissionerna utgjort – med vissa enstaka undantag – i runda tal en procent av börsvärdet.

Slutligen kan tillväxten i det egna kapitalet ske genom värdestegringar på anläggningstillgångar. Dessa är emellertid av mindre intresse då de inte nödvändigtvis leder till något finansiellt tillskott.

Det ovan sagda innebär att följande samband gäller, nämligen

Ökning av eget kapital = Nedplöjda vinstmedel + nyemissioner + värdestegring på anläggningstillgångar.

Detta samband gäller definitionsmässigt men ger dessutom utrymme för en mångfald kausala tolkningar.

Rent statistiskt kan en höjd räntabilitet och en höjning av andelen nyemissioner uppfattas som alternativ när det gäller tillväxten av det egna kapitalet. Men i ekonomiskt avseende är det snarare rimligt att se de båda finansieringskällorna som komplement. Företag med hög räntabilitet på eget kapital med stora möjligheter att internfinansiera en expansion har också i princip större möjligheter än de lågräntabla företagen att attrahera nyemissionskapital.¹

Vid sidan av ett positivt samband mellan räntabilitet och nyemissionsandel kan man förvänta sig ett likaledes positivt samband mellan räntabiliteten och tillväxttakten.² Nu är det emellertid svårt att ge tillförlitliga kvantitativa samband, bl. a. därför att det gäller att fånga in ett komplicerat dynamiskt samspel mellan de olika variablerna, där det föreligger olika eftersläpningar och där förväntningarna om framtiden spelar en central roll. För att ge ett underlag för ett enkelt räkneexempel över nyemissionsbehovet på 1980-talet kan man emellertid, utan att företa några kvalificerade ekonometriska kalkyler, utgå från den bild som historiskt har gällt för börsföretagen vad gäller de variabler som återfinns i det tidigare presenterade bokslutssambandet.

Med utgångspunkt från historiska data över justerat eget kapital, utdelningar och nyemissioner samt över prisstegringstakten,³ kan man beräkna räntabiliteten på eget kapital efter skatt med hjälp av det tidigare angivna sambandet.⁴

¹ För resultat som styrker detta antagande se L. Bertmar och G. Molin, op. cit.

² Se not 1.

³ Med prisstegringstakt avses här ökningen av konsumentprisindex. Denna antas här överensstämma med värdestegringen, ett visserligen inte invändningsfritt men ändå vanligt antagande i den här typen av kalkyler. Denna schablonmetod ger jämfört med t. ex. den metod som används av Bertmar m. fl. op.cit., andra resultat vad gäller den reala räntabiliteten efter skatt. Uppgifterna om den reala räntabiliteten efter skatt i tabell 5,15 bör därför tolkas med försiktighet vad avser enskilda år; däremot blir inte avvikelserna så stora för längre tidsperioder.

⁴ Det egna kapitalet för de olika åren har beräknats med utgångspunkt i ingångsvärdet för 1971. Tillskotten för varje år har definierats som vinst före bokslutsdispositioner och skatt med avdrag för ökning i latent skatteskuld, faktiskt betald skatt och utdelningar till vilket lagts nyemissioner. Nyemissionerna har definierats inkl. apportemissioner och konverteringar av konvertibla skuldebrev. (Forts sid 122)

För åren 1971–1979 presenteras i tabell 5.15 uppgifter över real räntabilitet m. m. i procent av eget kapital samt procentuell förändring i konsumentprisindex. Av tabellen framgår att av den nominella tillväxten i eget kapital under de aktuella åren utgjorde bidraget från nedplöjda vinstmedel (nominell räntabilitet med avdrag för utdelningar) den dominerande delen, medan nyemissionerna endast gav ett marginellt bidrag. Sålunda svarade för perioden som helhet nedplöjda vinstmedel för nära 90 procent av den nominella tillväxten i eget kapital. Vad däremot gäller bidragen till den reala tillväxten torde bilden vara annorlunda, där i stället nyemissionerna särskilt vid en låg real tillväxt i eget kapital definitionsmässigt kommer att spela en avsevärt större roll. Den ogynnsamma vinstutvecklingen under senare år torde i många fall ha inneburit att nedplöjda vinstmedel varit otillräckliga för att bibehålla det egna kapitalets köpkraft. Den använda metodiken (jfr not 3, s. 121) medger dock inga säkra kvantitativa slutsatser vad avser de relativa bidragen till den reala tillväxten i eget kapital.

Räntabilitetsuppgifterna i tabell 5.15 avviker något från de i andra redovisningar, vilket förklaras av skillnader i definitioner.¹ Uppgifterna i tabellen har ett begränsat informationsvärde sett isolerade (jfr not 3, s. 121), men tjänar dock syftet att ge en bakgrund för diskussion av rimlighet och konsistens i det nu följande räkneexemplet. Uppgiften är att beräkna nyemissionsbehovet för år 1980 och för hela 1980-talet och därvid används nedanstående formel – som tillämpas på aggregatet av de 59 börsföretagen (för betydelsen av detta förfaringssätt se not 1) – nämligen

$$b = v_E - z - R_E^* + u$$

där den sökta nyemissionsandelen definieras som den reala tillväxten i eget kapital med avdrag för den reala räntabiliteten och med tillägg för utdelningsandelen.

¹ Det bör också observeras att räntabilitetstalen har beräknats på grundval av uppgifter avseende eget kapital m. m. för *aggregatet* av de 59 börsföretagen. Disaggregerade beräkningar visar att det föreligger avsevärda skillnader i räntabilitetsnivåer mellan olika företag.

Bakom de aggregerade siffrorna i tabell 5.15 döljer sig också stora skillnader i bl. a. tillväxttakt och soliditet mellan olika företag. Detta innebär att utgångsläget för olika företag inför 1980-talet är i hög grad varierande, vilket får betydelse för den innebörd man ska ge åt nyemissionskalkylen. Vissa företag har i utgångsläget en så hög räntabilitet och soliditet att bristande möjligheter till nyemissioner inte är för handen – tillväxthindren har i dessa företag en annan karaktär. För andra företag är däremot räntabilitet och soliditet så låga i utgångsläget att den förbättring av räntabiliteten och soliditeten som förutsätts i kalkylen knappast är tillräcklig för att nyemissionsverksamheten ska komma igång. Sammanfattningsvis innebär detta att en förbättring av nyemissionerna är något som är aktuellt för en mellangrupp av företag i aggregatet; i kalkylen förutsätts dock förbättringen ske likformigt.

Den nominella räntabiliteten på eget kapital efter skatt har beräknats som vinsten före bokslutsdispositioner, med avdrag för faktisk skatt och latent skatt, beräknad som 50 % av bokslutsdispositionerna i förhållande till eget kapital enligt ovan. Den reala räntabiliteten på eget kapital efter skatt har erhållits genom avdrag för prisstegringstakten (se not 2 föregående sida).

Tabell 5.15 Nominell och real räntabilitet på eget kapital efter skatt, nominell tillväxt i eget kapital, utdelningar och nyemissioner i förhållande till eget kapital för 59 börsföretag samt prisstegringstakt för åren 1971–1979. Procent

År	R_E	v_E	z	u	b	R_E^*
1971	8,3	5,4	7,4	3,3	0,4	0,9
1972	9,2	6,6	5,7	3,1	0,5	3,5
1973	14,9	12,1	7,6	3,3	0,5	7,3
1974	19,5	17,3	10,4	3,4	1,2	9,1
1975	11,8	10,4	10,1	3,2	1,8	1,7
1976	7,9	7,3	9,4	3,3	2,7	-1,5
1977	5,6	3,1	12,8	3,0	0,5	-7,2
1978	6,9	4,5	7,5	2,8	0,4	-0,6
1979	12,9	11,2	9,7	3,0	1,3	3,2

R_E = nominell räntabilitet på eget kapital efter skatt
 v_E = nominell tillväxt i eget kapital
 z = prisstegringstakt
 u = utdelningar i förhållande till eget kapital
 b = nyemissioner i förhållande till eget kapital
 R_E^* = real räntabilitet på eget kapital efter skatt

Källa: Beräkningar gjorda på uppgifter hämtade från EFI:s databank, FINDATA. Dessa uppgifter avser de 59 börsföretag som återfinns i statistiken för samtliga år under perioden 1971–1979.

För att kunna genomföra beräkningen är det följaktligen nödvändigt att känna den reala tillväxten i eget kapital $v_E - z$, den reala räntabiliteten och utdelningar i procent av det egna kapitalet. Vad gäller den sista variabeln antas att utdelningsbeteendet inte förändras jämfört med 1970-talet. Utdelningarna i procent av det egna kapitalet antas vara stabila och överensstämma med genomsnittet för åren 1971–1979, nämligen 3,2 procent.

I avsnitt 5.3.2 gjordes en grov kalkyl som gav som resultat att den svenska industrin vid 1980-talets ingång är ca 10 procent för liten för att vid fullt kapacitetsutnyttjande ge bytesbalansjämvikt. Om man antar att detta gap skall slutas under 1980-talet ger detta ett krav på tillväxt i totalt kapital på ca 1 procent per år utöver den tillväxt som fordras för den normala expansionen. Denna normala expansion kan beräknas till 5 procent per år.¹ För att sluta gapet och möjliggöra normal expansion under 1980-talet fordras alltså en tillväxt i totalt kapital på 6 procent per år.

Om man fastlägger en målsättning för soliditetens utveckling kan tillväxttakten för totalt kapital översättas till en tillväxt i eget kapital. I kalkylalternativ I antas att soliditeten förblir oförändrad, vilket innebär att även den behövliga tillväxten i eget kapital blir 6 procent per år.

I kalkylalternativ II målsättes en förbättring av soliditeten under 1980-talet. En beräkning utifrån FINDATA:s uppgifter ger en soliditet på 27 procent år 1979. Om man antar att soliditeten vid 1980-talets slut ska ha återvänt till 1970 års nivå, 35 procent, ger detta ett krav på ytterligare tillväxt i eget kapital med 2,6 procentenheter, alltså en total årlig tillväxt på 8,6 procent. Detta kommer att ställa väsentligt större krav på nyemissioner än i fallet med oförändrad soliditet.

I räkneexemplet används tre alternativa värden för den reala räntabiliteten, nämligen 4, 5 och 6 procent, som samtliga ligger över det genomsnitt som gällde för åren 1971–1973.

¹ Därvid har förutsatts att en hypotetisk BNP-tillväxt på 3 procent per år fordrar en årlig tillväxt i industriproduktionen på 5 procent – ett samband som har konstaterats historiskt – och dessutom har antagits att capitalout-putkvoten kan förbli oförändrad under 1980-talet och inte behöver höjas.

I tabell 5.16 presenteras kalkyler över nyemissionerna i procent av eget kapital, samt för emissionsbeloppen, för år 1980 och ackumulerat under 1980-talet (i 1979 års priser).

De i tabellen redovisade beräkningarna resulterar i stora krav på tillskott från aktiemarknaden under 1980-talet. I det fall soliditeten antas oförändrad uppgår exempelvis det erforderliga nyemissionstillskottet år 1980 till nära 3 miljarder kronor vid en räntabilitet på 4 procent. Vid en räntabilitet på 6 procent sjunker nyemissionsbehovet ner till den mer "rimliga" nivån av 1,7 miljarder kronor.

I det fall man målsätter en soliditetsförbättring till 1970 års nivå skärps kravet på nyemissioner. Vid en räntabilitet på 4 procent blir den erforderliga nyemissionsvolymen år 1980 drygt 4 miljarder kronor; motsvarande värde vid en räntabilitet på 6 procent är drygt 3 miljarder kronor.

Storleksordningen på det ackumulerade nyemissionsbehovet under 1980-talet framgår om man jämför med nyemissionerna under 1970-talet. Dessa kan i 1979 års priser beräknas till ca 5 miljarder kronor.

En variant av ovanstående kalkyler innebär att man i stället frågar sig vilken real räntabilitet som erfordras för att den målsatta reala tillväxten skulle kunna finansieras *enbart* genom tillskott av internt genererade vinstmedel – med hänsyn tagen till utdelningarna. Man finner då att i kalkylalternativ I med oförändrad soliditet fordras en räntabilitet på 9,2 procent, medan en förbättring av soliditeten till 1970 års nivå kräver en räntabilitet på inte mindre än 11,8 procent. Dessa värden – som krävs för hela 1980-talet – kan jämföras med den genomsnittliga räntabiliteten under åren 1971–1979, som uppgick till knappt 2 procent.

Alternativa beräkningar av nyemissionsbehovet har nyligen presenterats av kapitalvinstkommittén¹ och av 1980 års långtidsutredning. Metodik, företagspopulation m. m. bakom dessa beräkningar skiljer sig emellertid åt från den som använts ovan, varför resultaten inte är direkt jämförbara. Dock kan konstateras att såväl kapitalvinstkommittén som långtidsutredningen förutser behov av nyemissioner under 1980-talet i samma storleksordning som redovisats här.

¹ Stimulans av aktiesparandet, delbetänkande av kapitalvinstkommittén, Ds B 1980:11.

Tabell 5.16 Kalkyler över nyemissionsbehovet 1980 och för hela 1980-talet vid olika räntabilitets- och soliditetsantaganden för svenska börsföretag.^a Andelar av eget kapital^b samt i absoluta tal (1979 års priser)

	Alternativ I (1979 års soliditet = 27 %)			Alternativ II (1970 års soliditet = 35 %)		
Räntabilitet på eget kapital efter skatt (%)	4	5	6	4	5	6
Nyemissionsandel (%)	5,2	4,2	3,2	7,8	6,8	5,8
Nyemissioner 1980 (miljarder kr)	2,8	2,3	1,7	4,2	3,7	3,1
Ackumulerade nyemissioner under 1980-talet (miljarder kr)	34	28	21	51	45	38

^a Avser de 59 företag som återfinns i statistiken för samtliga år under perioden 1971–1979.

^b Eget kapital uppgick vid utgången av 1979 till ca 54 miljarder kr.

Källa: Beräkningar på uppgifter från FINDATA.

Med ovan gjorda bedömning är förknippad en viss överskattning, då de svenska koncernernas utländska dotterbolag finns med i populationen. Det kan diskuteras huruvida dessas behov av nyemissionskapital ska påverka bedömningen av tillskott från den svenska aktiemarknaden. Osäkerheten i denna fråga motiverar varför ingen korrigering skett. Å andra sidan bör det noteras att de framräknade behoven av nytt aktiekapital enbart avser börsbolagen, medan övriga aktiebolag ligger utanför prognosen, vilket ger en underskattning.

De presenterade kalkylerna är i hög grad betingade i den meningen att de ger en uppfattning av de nyemissionsandelar som är nödvändiga ur *finansiell* synpunkt, givet ett visst externbalanskrav och en viss soliditetsmålsättning. Man bör emellertid också ställa frågan hur pass rimliga de är ur incitamentssynpunkt. Hur pass sannolika är de olika kombinationerna av räntabilitet och nyemissionsandelar med tanke på de förräntningsanspråk som finns på aktiemarknadens utbudssida? Med all reservation för det tveksamma i att dra slutsatser på grundval av det historiska mönster, som redovisas i tabell 5.15, förefaller det ändå mindre sannolikt att man vid en räntabilitet på 4 procent skulle kunna få en nyemissionsandel på drygt 5 procent (i alternativet med oförändrad soliditet), när andelen vid en liknande räntabilitetsnivå i början av 1970-talet låg på en halv procent.

Frågan är alltså hur pass långt till höger i tabellen man måste vandra innan man finner en ur incitamentssynpunkt konsistent lösning. Det problem som därvid anmäler sig är vad de räntabilitetstal som då kan bli aktuella kommer att betyda för förmögenhetstillväxten hos de hushåll som äger aktier. Frågan är om dessa räntabilitetstal av fördelningspolitiska skäl accepteras av statsmakter, arbetsmarknadsorganisationer och arbetsmarknad.

5.4 Fördelningspolitiska aspekter

5.4.1 Förmögenhetsfördelningen

Förmögenhetsfördelningen har varit ett centralt inslag i den politiska debatten i många länder. Debatten har gällt både den existerande förmögenhetsfördelningen och den förmögenhetstillväxt, som skett framför allt i näringslivet.

Trots det stora intresset i Sverige för fördelningsfrågorna har kunskaperna om fördelningen av förmögenheter i allmänhet varit ganska dåliga. Man har utgått ifrån att fördelningen varit mycket ojämn och att sådana tillväxtstimulerande åtgärder, som medfört ökad lönsamhet i företagen, tenderat att öka förmögenheternas koncentration. Fördelningens mer exakta utseende har varit okänt. Bristerna i den officiella statistiken är stora och även jämförelser mellan olika länder är ofta mycket svåra att göra.

Det fanns därför starka skäl för utredningen att göra en ingående utredning av förmögenhetsfördelningen. En del av detta utredningsarbete har publicerats i en expertrapport av fil. dr Roland Spånt, *Den svenska förmögenhetsfördelningens utveckling* (i SOU 1979:9). Denna undersökning är främst inriktad på den allmänna förmögenhetsfördelningen. Spånt har sedan inriktat

sitt arbete på aktieägandets struktur, allmänt och i företagen. Detta arbete sker i samarbete med Ragnar Boman. Resultaten redovisas dels i en speciell expertrapport, dels i avsnitt 5.5 Aktieäggande och ägarinflytande.

Spånts studie bygger på deklarationer från ca 8 000 hushåll (med totalt ca 17 000 deklarationer). Studien avser situationen vid årsskiftet 1975/76. Spånt gör också vissa historiska och internationella jämförelser. Genom undersökningsmetoden har de rikaste hushållens tillgångar och deras andelar av den totala förmögenheten kunnat bestämmas med förhållandevis stor säkerhet. När det gäller de mindre förmögenheterna är precisionen inte lika stor.

Spånt anlägger genomgående i sin undersökning två perspektiv på förmögenheterna: tillgångsstrukturen och fördelningen. Med förmögenheter avses då "de på kort och medellång sikt till kontanter omvandlingsbara tillgångarna", vilket torde motsvara vad man i dagligt tal menar med förmögenheter. Där ingår inte pensionsfordringar av olika slag, inte heller s. k. egentillgångar (utbildning, arbetskapacitet o. dyl.).

De svenska hushållens deklarerade förmögenheter 1975 var ca 350 miljarder kr. Skulderna utgjorde ca 150 miljarder kr och nettoförmögenheten nära 200 miljarder (taxeringsvärden). Räknat i marknadspriser stiger förmögenheterna till ca 500 miljarder kr (brutto) och ca 350 miljarder kr (netto). Om hänsyn tas till underdeklaration av olika slag blir bruttotillgångarna av storleksordningen 570 miljarder kr och nettoförmögenheterna 420 miljarder kr. En vidgning av detta förmögenhetsbegrepp till att omfatta bl. a. pensionsfordringar och egentillgångar skulle starkt påverka både förmögenheternas storlek och deras fördelning.

Dessa tillgångar domineras av ett fåtal tillgångsslag: fastigheter, banktillgångar, aktier, bilar och båtar, fordringar, lager och lagerreserv, obligationer och s. k. andra inventarier. Tillsammans utgjorde dessa poster – som framgår av tabell 5.17 – nära 97 procent av totalförmögenheten. Den överlägset största posten i hushållens tillgångar är fastigheter, enbart egnahemmen utgör ca 40 procent av bruttotillgångarna. Siffran stiger till nära 50 procent om också fritidshus och hyreshus medtas, och om också jordbruksfastigheter inkluderas utgör fastigheter (värderade till marknadspriser) nära två tredjedelar av hushållens bruttotillgångar. Övriga poster är i jämförelse härmed av mindre betydelse. Bankmedel, obligationer och fordringar: ca 19 procent, bilar, båtar m. m.: ca 4 procent, aktier: 5,5 procent, inventarier och lager: ca 2 procent.

Tabell 5.17 Tillgångar (i marknadspriser) i % av hushållens bruttotillgångar 1975

Egna- hem	Fritids- hus	Hyres- hus	Jord- bruks- fast.	Lager + inv.	Bankm., oblig., fordr.	Aktier	Bilar, båtar m. m.
39,2	5,1	4,1	17,6	3,2	ca 19	5,4	4,1

Källa: SOU 1979:9. Sammanställning av uppgifter från kap. 5. Bruttotillgångarna uppgick till 500 miljarder, vilket innebär att ej deklarerade banktillgångar m. m. ej ingår.

Förmögenhetsfördelningen är mycket ojämn, betydligt ojämnare än fördelningen av t. ex. inkomster eller konsumtion. Ojämnheten illustreras av tabell 5.18.

Tabell 5.18 Antal hushåll 1975 med fördelning efter hushållets marknadsprisvärderade nettoförmögenhet

Nettoförmögenhet (1 000 kr)	Antal hushåll	%	Netto- förm. milj. kr	%	Nettoförm/ hushåll
Över 5 000	1 100	0,027	12 700	3,6	11,6 milj.
2 000–5 000	4 300	0,11	12 400	3,5	2,9 milj.
1 000–2 000	17 800	0,43	23 600	6,6	1,3 milj.
500–1 000	79 000	1,9	52 400	14,6	660 000
300– 500	147 000	3,6	55 400	15,4	380 000
200– 300	252 000	6,1	60 700	16,9	240 000
100– 200	622 000	15,1	89 600	25,0	144 000
50– 100	508 000	12,4	73 200	10,4	73 000
10– 50	746 000	18,1	19 700	5,5	26 000
0– 10	447 000	10,8	1 800	0,5	4 000
0	969 000	23,6	0	0	0
–50– 0	279 000	6,8	– 2 800	– 0,8	– 10 000
Under –50	35 000	0,8	– 1 100	– 1,1	–120 000
Summa	4 107 000	100	358 700	100	87 000
varav över 200	501 000	12,2	217 000	63,7	430 000

Källa: SOU 1979:9, s. 36.

Tabellen visar att drygt ett tusen hushåll äger tillsammans mer än en tretiondel av de totala nettoförmögenheterna i Sverige. De rikaste drygt fem tusen hushållen äger ca en fjortondel av förmögenheterna. De flesta hushåll har däremot en obetydlig nettoförmögenhet. Ca 60 procent av befolkningen har en förmögenhet under 50 000.

Ett annat sätt att illustrera ojämnheten i förmögenhetsfördelningen är att ange hur stor andel av förmögenheten som ägs av olika andelar av befolkningen. Detta sker i tabell 5.17.

Tabell 5.19 Förmögenhetsfördelningen 1975. Procentuell andel av totala förmögenheten deklarerad av de 0,1–20,0 procent rikaste hushållen

Andel rikaste hushållen	Taxerad nettoförm.	Taxerad bruttoförm.	Nettoförm. markn. pris	Bruttoförm markn. pris
0,1	8	7	6	6
0,2	10	9,5	8	8,5
0,5	15	14	12,5	13
1,0	20,5	18,5	17	17
2,0	28	25,5	24	24
5,0	44	38	38	37
10,0	60	52	54	52
20,0	80	71	75	71

Källa: SOU 1979:9, s. 37.

Av tabellen framgår att den rikaste procenten hushåll äger 17 procent av förmögenheterna, de fem rikaste procenten 38 procent och de tio procent rikaste ca 55 procent av de totala förmögenheterna (marknadpriser).

Trots att förmögenhetsfördelningen i Sverige således är ytterst ojämn visar Spånt att Sverige sannolikt har en jämnare fördelning än många andra länder.

Spånt visar också att det sedan 1920 skett en "dramatisk förändring" i förmögenhetsfördelningen i Sverige. De allra rikaste hushållens andel av förmögenheterna har sjunkit drastiskt, som framgår av följande tabell.

Tabell 5.20 Förmögenhetsfördelningens utveckling 1920–1975. Andel i % av den totalt taxerade nettoförmögenheten ägd av de rikaste 1, 2, 5, 10 och 20 procent hushållen

År	Procent rikaste hushållen				
	1 %	2 %	5 %	10 %	20 %
1920	50	60	77	91	100
1930	47	58	74	88	98
1935	42	53	70	84	97
1945	38	48	66	82	96
1951	33	43	60	76	92
1966	24	32	48	64	82
1970	23	31	46	62	84
1975	21	28	44	60	80

Källa: SOU 1979:9, s. 74.

Den rikaste procenten hushåll ägde 1975 drygt en femtedel av hushållens totala *taxerade* nettoförmögenhet jämfört med en två och en halv gång så hög andel 55 år tidigare.

Tillgångsposterna har en mycket olika fördelning över förmögenhetsskalan, vilket framgår av tabell 5.21. Av tabellen framgår att vissa typer av tillgångar spelar en särskilt stor roll i hushåll med små förmögenheter. Det gäller t. ex. fastigheter, bilar och båtar. För de rikaste hushållen spelar aktier och fordringar en mycket stor roll.

Aktier ägs i första hand av de rikaste hushållen. Aktieägandet är extremt ojämnt fördelat, vilket kan belysas med ytterligare en tabell från Spånts rapport avseende hushållens aktieäggande.

Tabell 5:22 visar att aktieägandet är starkt koncentrerat till en liten grupp människor. Det totala antalet aktieägande hushåll är ca 455 000, vilket motsvarar 11 % av alla hushåll i landet. Bland dessa hushåll är en liten grupp starkt dominerande. De 0,2 % största aktieägarna bland hushållen äger 42 % av värdet av hushållens alla aktier, 1,3 % äger 74 % och 2,6 % av hushållen äger 86,7 % av det totala värdet för hushållens alla aktier.

Aktier spelar således en större roll för ojämnheten i förmögenhetsfördelningen än vad som motsvarar dess andel i förmögenheterna. Den spelar en väsentlig roll för toppskiktets andel av förmögenheterna. Medan aktier totalt sett utgjorde ca 8 procent av samtliga hushålls tillgångar, utgjorde de 40 procent av de allra rikaste hushållens tillgångar.¹

¹ Tillgångarna har då värderats till taxeringsvärdet, ej marknadpriser.

Tabell 5.21 Bruttoförmögenhetens sammansättning i olika nettoförmögenhetsskikt 1975 (procent). Taxeringsvärden

Tax. Nettoförmög. (1 000 kr)	Fastig- heter	Bank	Aktier	Fordringar	Obliga- tioner	Bil + båt	Andra invent.	Lager + lag. res.	Övriga tillg.	Summa tillg.
Över 5 000	25,2	9,5	39,2	17,7	3,5	0,2	0,8	1,4	2,6	100,0
2 000-5 000	33,5	8,9	31,2	14,6	2,7	0,4	0,8	5,1	2,7	100,0
1 000-2 000	35,9	9,3	30,3	12,9	2,9	0,5	1,9	2,7	3,5	100,0
500-1 000	40,5	13,8	19,8	10,6	2,4	0,7	3,4	3,9	4,9	100,0
300-500	41,1	20,4	12,7	7,7	2,9	1,0	4,0	6,1	4,0	100,0
200-300	46,3	22,8	8,4	6,0	2,8	2,0	4,5	3,8	3,4	100,0
100-200	53,7	24,1	3,8	3,6	2,4	3,3	2,7	3,3	3,3	100,0
50-100	53,0	27,1	3,6	2,5	1,8	5,8	1,7	1,5	3,2	100,0
10-50	54,6	22,1	1,4	1,7	1,1	12,2	2,7	1,3	3,0	100,0
0-10	52,5	11,5	3,4	0,7	0,9	23,4	6,4	0,5	4,3	100,0
0										
-50-0	72,4	7,1	1,1	1,1	0,8	10,0	2,6	1,9	3,1	100,0
Under -50	72,8	5,0	2,2	7,2	1,5	4,2	4,4	0,5	2,3	100,0
Totalt	51,0	19,8	7,9	5,1	2,0	5,2	2,8	2,7	3,3	100,0
varav över 200	40,3	17,2	17,7	9,5	2,8	1,1	3,4	4,2	3,7	100,0

Källa: SOU 1979:9, s. 44.

Tabell 5.22 Aktieinnehavets fördelning på storleksklasser 1975

Värde (1 000 kr)	Antal hushåll		Summa aktieinnehav	
	1 000-tal	%	milj. kr	%
Över 500	8,1	0,2	11 616	42,0
300-500	7,6	0,2	2 905	10,5
100-300	35	0,9	5 952	21,5
50-100	53	1,3	3 518	12,7
25- 50	50	1,2	1,702	6,2
15- 25	35	0,9	729	2,6
10- 15	39	0,9	518	1,9
5- 10	41	1,0	322	1,2
1- 5	110	2,7	367	1,3
0- 1	77	1,9	46	0,2
0	3 652	88,9		
Totalt	4 107	100	27 673	100
varav över 0 (= aktieägare)	455	11,1		
varav över 100	50	1,2	20 473	74,0

Källa: SOU 1979:9, s. 51 och 52.

En allt större del av aktiekapitalet ägs av institutioner av olika slag, inte direkt av hushållen. Hushållens direkta ägande av aktier utgjorde 1975 nära 28 miljarder kronor varav drygt 19 miljarder avsåg börsnoterade aktier, 0,6 miljarder utländska aktier och knappt 8 miljarder ej börsnoterade svenska aktier.

Hela börstockens totala marknadsvärde uppgick vid samma tidpunkt till drygt 45 miljarder (inkl. fondhandlarlistan). Hushållen skulle därför direkt ha ägt ca 43 procent av alla börsnoterade aktier. Den övriga delen av börsaktierna ägs av institutioner, som kan vara mellanled – dvs. aktiebolag, typ Custos, som äger andra aktier – eller slutliga ägare, typ de ömsesidiga försäkringsbolagen eller fjärde AP-fonden. Av det slutliga ägandet hade hushållen 1975 ca 70 procent och institutioner (stiftelser, försäkringsbolag m. m.) ca 30 procent (jfr nedan s. 147). Hushållens andel har efter 1975 minskat till ca 60 procent och institutionernas andel har ökat till uppemot 40 procent.

Hushållens andel av de ej börsnoterade aktierna är mera svårbestämd. Substansvärdet av alla sådana aktier uppgick till ca 45 miljarder. Detta värde kan dock inte utan vidare jämföras med de taxeringsvärden som redovisats i ägarnas självdeklarationer (8 miljarder).

5.4.2 Inkomstfördelningen

När man talar om inkomstfördelningen brukar man skilja mellan den funktionella fördelningen som avser fördelningen mellan arbete och kapital (lönandel och kapitalandel) och den personella som avser inkomsternas fördelning mellan olika individer eller hushåll.

5.4.2.1 Den funktionella inkomstfördelningen

Den funktionella fördelningen uppvisar traditionellt sett mycket starka konjunkturvariationer. Vinsterna varierar starkt år från år och följaktligen såväl löneandel som kapitalandel. Bortsett från dessa kortsiktiga förändringar fanns dock under en lång tid – perioden 1870–1950¹ – ingen tendens till långsiktig förändring. Under efterkrigstiden har emellertid löneandelen i hela ekonomin stigit kraftigt, främst beroende på strukturella förändringar i ekonomin – antalet bönder (som är företagare) har t. ex. minskat medan antalet offentligt anställda har ökat kraftigt. Utvecklingen av faktorinkomsternas fördelning i Sverige 1950–1979 framgår av diagram 5.9.

Lars Bertmar har för utredningens räkning närmare studerat den funktionella inkomstfördelningen inom industrin under perioden 1966–1976. Han har därvid studerat mervärdets fördelning på följande komponenter: löneandel (direkt lön + lönebikostnader) och kapitalandel (räntor och resultat efter skatt) samt bolagsskatt och skattekrediter (som närmast hänförs till kapitalandelen).²

Enligt en nominell mätning har löneandelen legat på omkring 77 procent under perioden, men med stora (och ökande) variationer över tiden. Den direkta lönen har minskat sin andel, men lönebikostnadernas andel av mervärdet har ökat i motsvarande grad. Enligt Bertmar kan detta tolkas som att lönebikostnaderna (lönebaserade avgifter) på sikt avräknats från löneökningens utrymme. Kapitalandelen har legat omkring 23 procent. Räntekostnaderna var i genomsnitt 6,5 procent, med en tendens till ökning. I stället minskade något andelen för bolagsskatt och för resultat efter skatt (liksom utdelningarna).

Enligt den reala mätning som Bertmar företagit har löneandelen under perioden ökat från 85 procent till 93 procent, medan kapitalandelen sjunkit

¹ Karl G. Jungenfelt, Löneandelen och den ekonomiska utvecklingen (1966).

² Lars Bertmar m. fl., Löner, lönsamhet och soliditet i svenska industriföretag, i SOU 1979:10, s. 119 ff.

Med mervärde avser Bertmar förädlingsvärde, netto, i industrin.

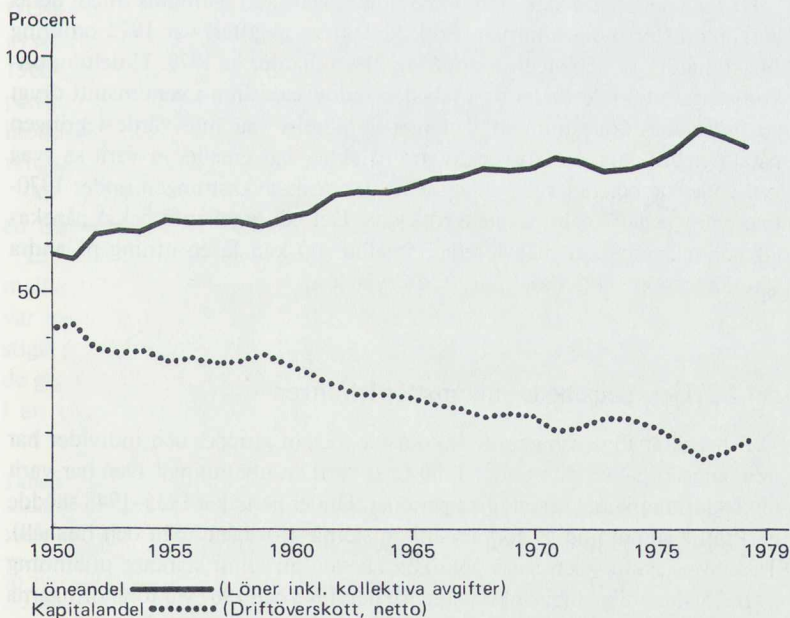

Diagram 5.9 Inhemsk faktorinkomster 1950–1979 för hela ekonomin.

Källa: SCB. För perioden 1950–63 SmN 1975:98, 1963–70 SmN 1979:7,4, 1970–79 SmN 1980:4,4.

från 15 till 7 procent. Räntekostnaderna sjönk i reala termer under hela perioden – för perioden 1970–76 var realräntan negativ. Bolagsskattens andel av mervärdet sjönk under perioden medan skattecrediterna ökade. Företagens resultat efter skatt minskade under perioden från 6,3 till 2,4 procent, vilket innebär att utdelningarna under periodens senare del var större än resultatet efter skatt och att således företagens eget kapital minskade.

EFO-rapporten (1970) visade att löneökningarna under 1960-talet i stort sett hade hållits inom ramen för löneökningsutrymmet. Under 1970-talet däremot har svängningarna varit stora. Utrymmet för vinst- och löneökningar underskattades 1973/74 och överskattades 1975/76.

Bland kapitalinkomsterna har särskilt avkastningen på aktier intresse för utredningen. Företagens utdelningar under perioden 1975–1979 framgår av tabell 5.23, där både totala utdelningar och totala utdelningsinkomster inom landet redovisas.

Tabell 5.23 Aktiebolagens utdelningar och totala utdelningsinkomster i Sverige (milj. kr)

	1975	1976	1977	1978	1979
Totala utdelningar från bolag i Sverige	3 083	3 585	3 987	3 829	4 427
varav till utlandet	—	348	707	471	497
Totala utdelningsink. varav från utlandet ^a	3 995	4 419	4 994	5 149	5 786
Hushållens utdelningsinkomster	912	1 182	1 714	1 791	1 856
	1 715	1 992	2 258	2 165	2 156

^a En stor del av dessa utdelningsinkomster avser dotterbolags utdelningar till moderbolag i Sverige.

Källa: Sm N 1980:44.

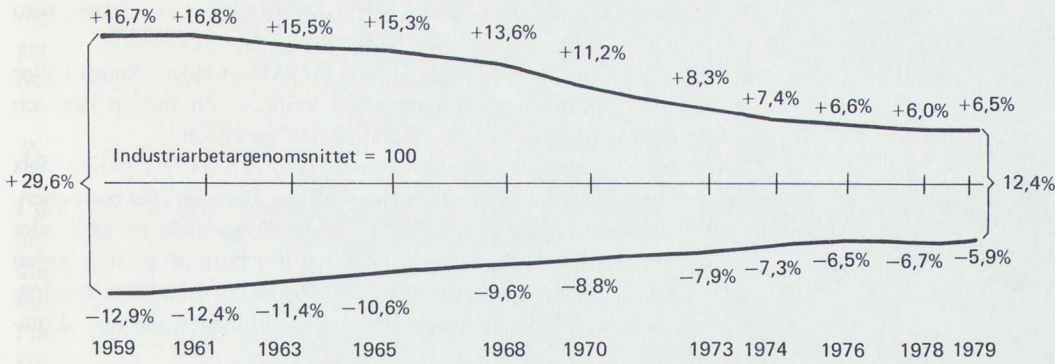
Hushållens inkomster från aktieutdelningar kan jämföras med deras löneinkomster. Lönesumman (exkl. kollektiva avgifter) var 1975 omkring 148 miljarder kr och steg till omkring 219 miljarder kr 1979. Utdelningsinkomsterna utgjorde under de i tabellen redovisade åren i genomsnitt drygt en procent av lönesumman. I denna jämförelse har inte värdestegringen på aktier beaktats. Kursutvecklingen på aktier har emellertid varit så svag vad gäller de börsnoterade aktierna att den reala avkastningen under 1970-talet varit negativ, som tidigare påpekats. Det bör emellertid också påpekas att kapitalägarna i många företag (småföretag) kan få ersättning på andra sätt än genom aktieutdelning, t. ex. via lön.

¹ Detta avsnitt bygger i första hand på Roland Spånt, Den svenska inkomstfördelningens utveckling 1920–1976, DsE 1979:4, och Spånt, Den svenska inkomstfördelningens utveckling, Uppsala 1976.

² De totala förvärvsinkomsterna består av lön samt inkomster från kapital, jordbruk och rörelse. Den disponibla inkomsten består av förvärvsinkomster minus skatt plus sociala transfereringar, av typ barnbidrag, pensioner.

5.4.2.2 Den personella inkomstfördelningen

Vad beträffar fördelningen av inkomster mellan grupper och individer har den långsiktiga trenden under 1900-talet varit en utjämning.¹ Den har varit olika klart markerad under olika perioder. Under perioden 1935–1948 skedde en kraftig utjämning av förvärvsinkomsterna² (för både män och hushåll). Tack vare skatte- och socialpolitiken skedde en ännu starkare utjämning av hushållens disponibla inkomster. Mellan 1948 och 1967 var förändringarna

Förklaring: Den övre linjen visar avståndet i procent från industrigenomsnittet till genomsnittet för de avtalsområden, som ligger ovanför detta industrigenomsnitt, den nedre linjen motsvarande avstånd för de avtalsområden, som ligger under industrigenomsnittet.

Diagram 5.9 Lönutvecklingen inom LO/SAF-området 1959-1979.

Källa: Ingvar Ohlsson, Den solidariska lönepolitikens resultat, bilaga till Lönepolitik och solidaritet (1980).

ganska små. Det skedde en svag utjämning av förvärvsinkomsterna för individer, men ojämnheten var oförändrad för hushållen. Däremot skedde en viss utjämning av hushållens disponibla inkomster. Under den följande sexårsperioden, 1967-1973, var utjämningen starkt markerad. Förvärvsinkomsterna utjämnades för både hushåll och individer och ännu starkare var utjämningen beträffande de disponibla inkomsterna. Efter 1973 har utjämningen av förvärvsinkomsterna fortsatt, men den synes inte ha resulterat i någon ytterligare utjämning av de disponibla inkomsterna (för hushåll).

Beträffande lönestrukturen kan man å priori anta att den visar en utveckling, som nära sammanfaller med förvärvsinkomsternas utveckling eftersom lönen utgör den viktigaste förvärvsinkomsten. En stark löneutjämning tycks också ha skett under 1940-talet.¹ Efter 1950 tycks utjämningen ha avstannat och fördelningen var 1960 ungefär densamma som 1950.² Under 1960-talet börjar åter en löneutjämning som fortsatt in på 1970-talet. För perioden efter 1959 kan detta illustreras av det material för löneutvecklingen inom olika avtalsområden inom LO-SAF som framtagits av LO:s utredningsavdelning. Utjämningen tar diagrammatiskt formen av en strut:

Av diagram 5.9 framgår att det, särskilt under perioden 1968-1974, skett en betydande löneutjämning bland arbetare inom LO/SAF-området.

Ett resultat av den allmänna löneutjämningen är minskad klyfta också mellan kvinno- och manslöner. Kvinnornas löner i procent av männens var inom industrin under 1950-talet ca 70. Sedan dess har kvinnornas löner stigit snabbare än männens. Denna utveckling är framför allt beroende av de generella låglönesatsningarna, men också ett resultat av att LO och SAF i en uppgörelse 1960 slopade de speciella kvinnolönerna.

Tabell 5.24 Kvinnornas timlöner i förhållande till männens

1960	1962	1964	1966	1968	1970	1972	1974	1976	1978	1979
70,2	71,7	75,3	78,8	80,7	82,9	85,8	86,4	88,8	90,6	91,5

Källa: Ingvar Ohlsson, a. a.

¹ Se t. ex. Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen, s. 105-127.

² R. Meidner, Samordning och solidarisk lönepolitik, Stockholm 1974, s. 55.

Den återstående skillnaden i mäns och kvinnors löner torde främst bero på att män och kvinnor har olika arbeten.

Den här beskrivna utvecklingen avser LO/SAF-området. Andra källor tyder på att utjämningen mellan män och kvinnor och mellan lågt och högt betalda har inträffat också på andra avtalsområden.¹

Den solidariska lönepolitiken syftar enligt LO och TCO i princip dels till lika lön för lika arbete oberoende av bärkraften i företaget eller branschen, dels till att löneskillnader i första hand ska vara beroende av skillnader i arbetet. Den redovisade löneutvecklingen har inneburit att de från början stora skillnaderna i löner har krympts och att frågan om en arbetsvärdering, som anger kriterier för vad som är rimliga löneskillnader, därmed aktualiserats.²

Lönestatistiken visar däremot inte i vilken utsträckning lönestrukturen är rationell, dvs. i vilken utsträckning arbetstagare erhåller lika lön för lika arbete oberoende av företagets bärkraft.

5.5 Aktieäggande och ägarinflytande³

5.5.1 *Allmän bakgrund*

Aktieäggandet och ägarinflytandet i svenskt näringsliv, främst storföretagen, har länge stått under debatt. I detta avsnitt presenteras några data om förändringar i ägarstrukturen i det privata näringslivet. Med hänsyn till hur sammansatt hela frågan om ägarinflytandet är skall inledningsvis vissa grundläggande aspekter på aktieäggande och ägarinflytande redovisas.

Ramar för företagets verksamhet

Ett företag kan karakteriseras som en uppsättning avtal mellan ett antal medagerande i samproduktion. I detta avsnitt är det främst aktieägarnas och arbetstagarnas roller som diskuteras. Andra medagerande är företagets leverantörer och kunder (konsumenter), distributörer och kreditgivare (banker). En uttömmande beskrivning av förutsättningarna för ägarinflytande i företaget skulle också behöva innefatta massmedia, arbetsmarknadens organisationer, vissa statliga myndigheter samt hemkommunen.

Företagets handlingsfrihet när det gäller att besluta om verksamheten med hänsyn till vad som skall produceras, hur produktionen skall ske, vilka investeringar som skall göras etc. *begränsas* och bestäms i princip av två faktorer. Den ena är alla de lagar och förordningar i fråga om t. ex. miljövård och arbetarskydd, konkurrensbegränsning och likvidationstvång, som medborgarna via politiken ställt upp som ramar för besluten inom företaget.

Den andra begränsade faktorn utgörs av de förändringar i relativpriser på produkter, olika typer av arbetskraft och kapital som framkallas av förändringar i konsumenternas preferenser och i produktionsteknologier samt genom introduktion av nya produkter. För att kunna överleva måste företagen kunna sälja sina produkter till priser som täcker kostnaderna. Om å andra sidan företagen tar ut för höga priser uppstår en risk att konsu-

¹ Se Inkomstpolitiska fakta och riktlinjer, SACO/SR 1970, och Inkomstpolitiskt program, SACO/SR 1979.

² Se Lönepolitik, LO 1971.

³ En ingående analys av ägarinflytandets teori och praktik görs i en kommande expertrapport, Löntagarfonder och kapitalmarknaden, av Rolf Eidem.

menterna övergår till andra varor och producenter och att företagen därigenom drabbas av ett efterfrågebortfall. Konkurrensen tvingar företagen att hela tiden ge akt på priserna.

Ägarinflytandet i företaget

I det följande skall frågan om ägarnas möjligheter att *inom de givna beslutsramarna* påverka företags mål och verksamhet behandlas (t. ex. produktions- och investeringsplaner). Framställningen begränsas till att gälla förhållandena i aktiebolagen, eftersom detta är den viktigaste företagsformen i den svenska ekonomin. Aktiebolaget är också den företagsform som diskuterats mest vad gäller ägarinflytandets omfattning och fördelning på personer. Ägarnas inflytandemöjligheter bestäms formellt av vilka rättigheter som enligt aktiebolagslagen tillkommer aktieägare. Men deras reella inflytandemöjligheter påverkas också av vilka rättigheter som tillkommer andra medagerande i företaget, särskilt arbetstagarna. Av betydelse är också den påverkan utifrån som kan komma via t. ex. massmedia och från andra intressenter av olika slag.

Aktiebolagets specifika förutsättningar

Aktiebolagssystemets stora roll i de flesta av dagens marknadsekonomier kan med all säkerhet återföras på aktiebolagets specifika förutsättningar som kapitalassociation: för det första begränsningen av riskkapitaltillskjutarnas ansvarighet till enbart sin kapitalinsats (vilket kan antas ha påverkat riskkapitalvolymen positivt); för det andra konstruktionen med överlåtbara kapitalandelar (aktier), vilkas marknadsvärde i hög grad bestäms av potentiella köpare och säljares förväntningar om företagets framtida *utdelningsförmåga* (vilket kan antas ha påverkat riskkapitalallokeringen positivt).

De formella reglerna för riskkapitaltillskjutarnas/aktieägarnas rättigheter (inkl. den begränsade ansvarigheten, rätt till utdelning och aktiens överlåtbarhet) återfinns i aktiebolagslagen. Enligt denna har aktieägarna rätt att genom bolagsstämma utse styrelse i företaget. Det inflytande över företagets mål och verksamhet (produktionsplan) denna rätt ger ska ses mot bakgrund av det risktagande aktieägarna svarar för genom att ställa långsiktigt kapital till företagets förfogande utan att i förväg vara garanterad utdelning. Innebördens härav är bl. a. att i den mån denna rätt till inflytande för aktieägarna begränsades, skulle deras krav på risksättning stiga.

Arbetstagarinflytandet inom företaget

Mot det inflytande som aktieägarna via marknaden och bolagsstämman kan utöva över företagets mål och verksamhet står ett inflytande från många andra intressenter, främst de anställda, konsumenter, kreditgivare etc. Förutsättningarna för arbetstagarnas inflytande anges bl. a. i arbetsrättslagstiftningen. Arbetsrätten ger i företag med minst 25 anställda de anställda rätt till minoritetsrepresentation i företagets styrelse. Vidare kan de anställda genom medbestämmandeavtal – inom ramen för MBL – beredas möjlighet att påverka företagets mål och verksamhet.

I den mån de önskemål som framförts av arbetstagarna står i strid med dem som framförs av aktieägarna kan vi tala om en konflikt mellan arbetstagarinflytandet och aktieägarinflytandet. Ju oftare och starkare denna konflikt kommer till uttryck, desto större blir osäkerheten hos aktieägarna beträffande deras verkliga möjligheter att bestämma företagets mål och verksamhet, vilket i sin tur kan förväntas höja kraven på risksättning från aktieägarna. En sådan höjning skulle försvåra företagets anskaffning av nytt riskkapital.

Utöver det direkta inflytande som arbetstagarna på arbetsrättslig grund – genom lag och avtal – kan utöva vad gäller företagets mål och verksamhet, har de naturligtvis alltid möjligheter som motpart till arbetsgivaren/företaget att utöva ett indirekt inflytande vid förhandlingar om t. ex. lönen och arbetsvillkoren. Enskilda arbetstagare eller grupper av arbetstagare påverkar också företaget genom att byta arbetsgivare. Detta indirekta arbetstagarinflytande ändrar visserligen ramarna för besluten inom företagen, men ökar inte osäkerheten hos aktieägarna på samma sätt som ett direkt, och till sin omfattning obestämt, medinflytande skulle göra.

Ägarinflytandets utveckling över tiden

Frågan om vilken avvägning mellan ägarinflytande och arbetstagarinflytande i företaget som är mest lämplig utifrån effektivitetshänsyn resp. rättvisehänsyn är i hög grad en fråga om verklighetsuppfattning och värderingar hos människor. Eftersom dessa uppfattningar och värderingar ofta går starkt isär, är det omöjligt att här ens sammanfatta detta svåra avvägningsproblem. Men några karakteristiska företeelser i ägarinflytandets utveckling över tiden får ändå illustrera vissa grundläggande egenskaper hos ägarfunktioner och ägarstrukturen.

Ägarfunktionen

Ägarfunktionen betecknar aktieägarnas verksamhet på aktiemarknaden – där företag väljs ut – och via bolagsstämma och styrelse – där företag övervakas. Hur ägarfunktionen gestaltar sig bestäms bl. a. av ramarna för företagets verksamhet, av aktieägarnas faktiska möjligheter att utöva ett inflytande och av vilket inflytande som tillkommer företagets övriga medagerande, i första hand företagsledningen i vid bemärkelse samt övriga arbetstagare.

- a. Vad först gäller ramarna för företagets verksamhet är huvudfrågan i vilken utsträckning lagstiftningen på olika områden kringskar företagets handlingsfrihet. I Sverige har företagets beslutsramar snävats in avsevärt under efterkrigstiden. Koncentrationsprocessen (med företagssammanslagningar m. m.) under efterkrigstiden har emellertid samtidigt *ökat* företagsledningens – och därmed i viss utsträckning ägarnas – handlingsfrihet inom de *större* företagen, exempelvis genom ökade möjligheter till omplaceringar i stället för uppsägningar i samband med företagsnedläggelser. Det faktum att många företag vuxit sig mycket stora har också ökat den ekonomiska och sociala *räckvidden* hos de beslut som fattas, vilket

tenderat att ge ägarna större påverkansmöjligheter gentemot bl. a. stat och kommun.

- b. En annan faktor av betydelse är aktieägarnas möjligheter, i första hand via den av ägarna tillsatta styrelsen, att *aktivt* påverka företagets val av produktions- och investeringsplan. Dessa möjligheter påverkas i hög grad av komplexiteten i företagets beslutsfattande. I Sverige har svårigheterna av att övervaka och aktivt påverka företagsledningens agerande sannolikt ökat avsevärt över tiden på grund av att tekniken blivit mer komplicerad, produktionen alltmer internationaliserad och marknadsbilden därför snabbare föränderlig, strömmen av nya lagregler allt stridare osv. Allt detta har medverkat till att göra företagets – eller företagsledningens – beslutsfattande till mer och mer av en ren specialistfunktion. Denna utveckling torde ha gjort ägarfunktionen svårare i den meningen att den verksamhet som skall övervakas blivit alltmer ogenomskinlig och svårbedömd.

Parallellt med denna utveckling har en påtaglig förbättring skett av särskilt de börsnoterade företagets information utåt, till såväl anställda och aktieägare som till allmänheten. Bokslut och årsberättelser, liksom emissionsprospekt till aktieägare och långivare, har successivt blivit alltmer upplysande ifråga om företagets ekonomiska läge, resultatutveckling och framtidsplaner.

Under efterkrigstiden har vidare en revolutionerande förändring skett i det sätt på vilket företag och företagsledningar bevakas av massmedia (dagspress, fackpress, radio/TV). Detta har inneburit en betydande aktivering av ägarfunktionen.

Den ökade komplexiteten i företagets beslutsfattande har likväl fått vissa andra konsekvenser för aktieägarna. En sådan länge observerbar tendens har varit att en växande del av de beslut som tidigare var ägarbeslut har delegerats till företagsledningen, varvid styrelsen alltmer fått karaktären av kontrollorgan för ägarna. Aktieägarna har dock hela tiden kunnat välja vilka beslut som skall delegeras och vilka som ska förbli på styrelse- eller bolagsstämmonivå. Till de senare hör fortfarande alla större beslut om t. ex. investeringar.

- c. Ägarfunktionen påverkas också av att *andra intressenter* i företaget, framför allt arbetstagarna, ser sina möjligheter att påverka företagets mål och verksamheten förändras. I Sverige har löntagarnas möjligheter genom lagar och avtal att påverka företagets produktions- och investeringsbeslut ökat under efterkrigstiden.

Därmed har några företeelser tagits upp av betydelse för ägarfunktionen. Det är fundamentalt att man här skiljer mellan å ena sidan förändringar i *företagets* beslutsramar och å den andra förändringar av betydelse för *aktieägarnas* möjligheter att verkligen utöva ett aktivt inflytande över de beslut som fattas i företaget (inom dessa ramar). När man diskuterar aktieägarinflytande är det vanligen det sistnämnda inflytandet (inom företaget) som åsyftas. Men den aspekten på inflytandet kan inte ses isolerad från frågan om företagets beslutsramar.

Ägarstrukturen

Ägarstrukturen är aktieägandets fördelning på olika ägare. Mellan ägarfunktionen och ägarstrukturen i företagen finns viktiga samband. Det förefaller t. ex. rimligt att tänka sig att ju mer komplicerad och svårskådlig företagets verksamhet blir desto mer blir utövandet av ett aktivt inflytande i bolagssammansättning och styrelse ett "specialistjobb" för vissa storinnehavare av aktier med professionell kompetens. Omvänt gäller, att om ägarstrukturen utgörs av många små aktiesparare och/eller större placerare utan professionell kompetens eller inflytandeambitioner i fråga om verksamheten i de företag där placeringar görs, så kommer detta uppenbarligen att försvaga ägarfunktionen, vad gäller övervakning av och initiativ i företagets verksamhet. I den mån flera små aktieinnehavare samordnar sina intressen kan dock denna försvagning motverkas. Utvecklingen under senare år ger flera exempel på att en sådan samordning kunnat genomföras, varigenom också de mindre aktieägarnas ägarinflytande kunnat hävdas.

- a. Vi ska inte här föregripa de resultat vad gäller *ägarstrukturens* förändringar i Sverige som redovisas senare i avsnittet, men kan ändå konstatera att en ökning av det totala *antalet* aktieägare i ett land inte nödvändigtvis behöver innebära en ökad spridning – dvs. *minskad koncentration* – i aktieägandet. Hur det förhåller sig med det beror på hur aktierna fördelar sig på stora och små ägare. I Sverige har flera nya storägare på senare år uppenbarat sig på aktiemarknaden, bl. a. de s. k. institutionella ägarna (försäkringsbolag m. fl.), vilket tenderat att öka koncentrationen i aktieägandet, trots att det totala antalet aktieägare samtidigt kraftigt ökat. Frågan är emellertid om det ur inflytandesynpunkt är rimligt att betrakta en storägare i det enskilda företaget som *en* ägare om denne *inte* är en fysisk person utan en juridisk person, som *själv* ägs av ett stort antal ägare. En viktig aspekt är därvid hur stora grupper olika sådana institutionella ägare representerar. I den mån de representerar breda grupper av konsumenter (försäkringsbolagen, Kooperationen), medborgare (fjärde AP-fonden), löntagare (löntagarorganisationerna) eller aktiesparare (aktiefonder, investmentbolag) måste detta naturligtvis modifiera bedömningen av den konstaterade koncentrationen i det direkta ägandet. En annan komplikation när det gäller ägarstrukturen är att personer kan ha ett inflytande i ett företag både genom aktieinnehav i detta företag (direkt ägande) och genom aktieinnehav i ett annat företag, t. ex. ett investmentbolag, som i sin tur äger aktier i detta företag (indirekt ägande). För att få en fullständig bild av vissa personers ägarintressen i ett företag måste därför det direkta, personliga aktieinnehavet ofta kompletteras med uppgifter om deras indirekta ägande i företaget.
- b. En intressant aspekt på förändringarna i ägarstrukturen är hur *typerna* av aktieägare förändrats. Av den totala aktiestocken i de rörelsedrivande börsnoterade företagen ägs alltså en allt större del av s. k. *institutionella ägare*. Till dem hör, förutom försäkringsbolagen, investmentbolagen och fjärde AP-fonden, ägare som stiftelser, aktiefonder, Kooperationen samt löntagarorganisationerna.
Det förhållandet att dessa juridiska personer i vissa fall ägas kollektivt, i andra enskilt, är av väsentlig betydelse när ägarstrukturen i svenskt

- näringsliv skall beskrivas. Men lika viktigt är vilket inflytande i företagen dessa olika typer av ägare eftersträvar. Frågan är om de tänker sig en roll med aktivt ägarinflytande över företagets mål och verksamhet eller en roll som aktieförvaltare, där inflytandet huvudsakligen utövas genom köp och försäljning på marknaden.
- c. Även om vi visste vilken sorts inflytande olika s. k. institutionella ägare önskar och huruvida de är uppbyggda på enskilt eller kollektivt ägande så behövs ändå kompletterande information vad gäller *formerna* för inflytande *inom* dessa ägarorganisationer för att ägandestrukturen ska kunna tolkas i inflytandetermer. Frågan är vilka möjligheter ägarna/uppdragsgivarna i försäkringsbolagen, fjärde AP-fonden, Kooperationen och löntagarorganisationerna har att påverka organisationens placeringsbeslut och agerande på bolagsstämman. Av intresse är också vilka motsvarande möjligheter är för ägare/uppdragsgivare i investmentbolagen, aktiefonderna och stiftelserna.
- Det finns inga enkla, entydiga svar på dessa frågor. Att översätta ägandestrukturen till en inflytandestruktur är svårt, inte minst därför att det är omöjligt att på något allmängiltigt sätt avgöra hur stora aktieinnehav som ger ett dominerande inflytande i ett företag – 2, 5, 10, 15 eller 25 procent eller mer. Variationerna kan vara avsevärda från företag till företag. Man kan inte heller entydigt besvara frågan vilket inflytande som, vid sidan av aktieinnehavets storlek, kan tillkomma vissa ägare till följd av deras personliga auktoritet och kompetens, deras affärs-mässiga relationer med företagets ledning och styrelse etc.

Huvudaspekterna på aktieäggande och ägarinflytande torde kunna sammanfattas i tre punkter:

1. Ägarinflytandet begränsas ytterst av de beslutsramar som gäller för företaget.
2. Möjligheterna att utöva detta ägarinflytande påverkas därutöver dels av vilket inflytande som tillkommer andra intressenter i företaget, dels av vilka praktiska svårigheter som – till följd av bl. a. komplexiteten i produktions- och investeringsbesluten – är förbundna med ett aktivt utövande av detta potentiella inflytande.
3. Sambandet mellan ägarstrukturen och inflytandestrukturen i företagen är komplicerat. En fråga är t. ex. vilket ägarinflytande man skall tillskriva dem som indirekt, via s. k. institutionella ägare, har ägarintressen i ett företag.

5.5.2 Ägarstrukturens utveckling under 1960- och 1970-talen

Den första översiktliga beskrivningen av ägarstrukturen och olika ägargruppers inflytande i svenskt näringsliv gjordes av koncentrationsutredningen i dess rapport Ägande och inflytande i det privata näringslivet (SOU 1968:7) och avsåg förhållandena år 1963. Förändringarna under 1960- och 1970-talen och förhållandena vid mitten och slutet av 1970-talet har redovisats i statens industriverks utredning Ägandet i det privata näringslivet (SIND 1980:5).¹ Dessa båda utredningar sammanfattas i detta avsnitt. För att ytterligare

¹ Hur olika marknader i Sverige faktiskt fungerar har studerats av bl. a. koncentrationsutredningen i dess rapporter, Industrins struktur och konkurrensförhållanden (SOU 1968:5) och Kreditmarknadens struktur och funktionssätt (SOU 1968:3), av byggkoncentrationsutredningen i dess rapport Koncentrations-tendenser inom bygg-nadsmaterialindustrin (SOU 1977:43) och av konkurrensutredningen i rapporten Ny konkurrens-begränsningslag (SOU 1978:9).

belysa dessa frågor och föra fram beskrivningen till nuläget på vissa punkter har utredningen uppdragit åt experterna Ragnar Boman och Roland Spånt att studera ägarstrukturen i de börsnoterade företagen under åren 1975–1979. Deras rapporter publiceras separat (i SOU-serien) och deras preliminära arbetsmaterial har legat till grund för vissa delar av detta avsnitt. Redogörelsen bygger också på uppgifter som redovisats i expertrapporten Löntagarfonder och aktiemarknaden – en introduktion (SOU 1979:9).

Det föreliggande utredningsmaterialet avser i huvudsak förhållandena inom de börsnoterade företagen och vissa andra storföretag (företag eller koncerner med mer än 500 anställda). Dessa drygt 200 företag svarade år 1977 för ca en tredjedel av sysselsättningen i den privata sektorn i Sverige. Ytterligare ca 10 procent av de privatanställda återfinns inom kooperativa eller fackligt ägda företag och ca 5 procent inom utlandsägda företag medan återstoden arbetar i ett mycket stort antal små och medelstora företag.

Värdemässigt dominerar de börsnoterade företagen i ännu högre grad. Vid utgången av år 1979 var marknadsvärdet för dessa totalt ca 48 miljarder kr och substansvärdet (justerat eget kapital inkl. dolda reserver) ca 110 miljarder kr. Det sammanlagda substansvärdet för alla övriga företag kan uppskattas till omkring 75 miljarder kr.

Även med hänsyn till ägarförhållandena finns det anledning att begränsa intresset till börsföretagen. Ägandet i de utlandskontrollerade resp. familjeägda företagen är helt naturligt mycket koncentrerat – till en eller några få ägare. Förhållandena inom börsföretagen är betydligt mer svåröverskådliga och är föremål för ständiga förändringar.

I detta avsnitt behandlas därför förhållandena inom börsbolagen (med detta avses företag vilkas aktier noteras på fondbörsens AI- resp. AII-lista).

Koncentrationsutredningens betänkande Ägande och inflytande inom det privata näringslivet konstaterar, att koncentrationsgraden inom det svenska näringslivet var betydande och hade ökat under efterkrigstiden fram till undersökningsåret 1963. Ett allt mindre antal företag svarade för en allt större andel av näringslivets sysselsättning och förädlingsvärde. Det framkom också att ägandet och inflytandet över de större svenska företagen var koncentrerat till ett fåtal ägare eller ägargrupper.

Möjligheterna att finna rättvisande mått på koncentrationsgraden är mycket små. Ofta får enkla statistiska mått och procenttal tjäna som beskrivningsvariabler. Koncentrationsutredningen valde att föra till varje studerad ägargrupps inflytandeområde de företag där gruppens intressen översteg 5 % av rösträtten i syfte att erhålla ett sådant statistiskt mått. I den uppföljning av koncentrationsutredningen som har utförts inom statens industriverk har man behållit denna definition för att få jämförbara värden över en längre period.

Valet av 5-procentsgränsen motiverades i koncentrationsutredningen med att ett röstinnehav på 5 procent i flertalet fall representerade ett betydande kapital både absolut sett och i förhållande till övriga aktieägare, särskilt för de börsnoterade företagen. För den verkställande företagsledningen i dessa företag kan knappast en aktieägare med mer än 5 % negligeras om denna företräder en bestämd linje.

Mot varje val av sådana enkla statistiska mått på koncentrationsutvecklingen kan invändningar göras. Sådana gränser kan inte ta hänsyn till de

komplikerade och varierande relationerna mellan olika ägarkategorier, styrelse och företagsledning. Också mot valet av en speciell gräns på just 5 % av röstetalet kan invändningar riktas, bl. a. därför att i vissa fall inte ens 5 % av röstetalet är nödvändigt för att nå ett starkt inflytande, liksom att i många fall åtskilligt större röstandel är nödvändig för att nå ett kontrollerande inflytande. Dessutom innebär t. ex. aktiebolagslagens bestämmelser att inte 5 %, utan 10 % av aktiekapitalet utgör en viktig gräns för ägarnas möjliga inflytande i vissa situationer. En sådan ägare (eller ägargrupp) kan t. ex. förhindra att företaget köps upp av någon annan och genom tvångsinlösen blir helägt av en ny ägare. Den som förfogar över minst 10 % av aktiekapitalet har rätt att begära att minoritetsrevisor skall utses.¹

Femton familjer och två investmentbolag hade år 1963 inflytande i ovan angiven mening över svenska företag med sammanlagt över 400 000 anställda, motsvarande omkring 20 procent av den totala sysselsättningen i den privata sektorn. Av dessa företag var 61 noterade på fondbörsens A-lista, vilket motsvarade omkring två tredjedelar av samtliga där noterade företag år 1963.

Industriverkets utredning (SIND 1980:5) konstaterar att koncentrationen, mätt på detta sätt, ökat ytterligare under perioden fram till år 1977. De 17 största ägargrupperna hade 1977 30 procent större sysselsättning i de företag där de hade inflytande (dvs. mer än 5 % av rösterna) – det bör då observeras att det inte rör sig om exakt samma ägargrupper och inte heller samma företag.² Som jämförelse kan nämnas att sysselsättningen inom industrin totalt under samma tid minskade med omkring 5 procent. Industriverket har studerat 32 ägargrupper (varav tre kooperativa, en facklig samt fjärde AP-fonden). Dessa hade år 1977 inflytande över totalt ca 813 000 anställda, dvs. 38 procent av sysselsättningen i den privata sektorn och 97 procent av antalet anställda i de privata storföretagen. Tillväxten har framför allt skett genom köp av företag.

Under 1960- och 1970-talen har antalet aktieägare i börsföretagen ökat relativt kraftigt genom tillströmning av privatpersoner. År 1975 torde antalet aktieägare i landet ha uppgått till drygt en halv miljon, medan antalet vid mitten av 1960-talet torde ha varit ca 300 000. Privatpersonernas individuella innehav av aktier är dock i regel mycket litet. Bland de största ägarna i resp. bolag har de juridiska personerna (aktiebolag, försäkringsbolag, stiftelser m. m.) blivit allt vanligare och i flertalet bolag helt dominerande. De största aktieägarnas andel av resp. bolags aktiekapital har också vuxit, vilket lett till en ökad koncentration av ägandet.

Siffrorna i tabellerna 5.25 och 5.26 bör tolkas med viss försiktighet, då beräkningsmetoderna för de tre tidpunkterna skiljer sig något åt. Ökningstakten i ägarkoncentrationen mellan 1976 och 1979 skulle ha varit något lägre, om samma metod kunnat användas för båda åren.

Genom att ett stort antal företag tillkommit resp. avförts mellan 1963 och 1976 måste jämförelser mellan dessa år göras med viss försiktighet. Mellan 1976 och 1979 har ett tiotal företag tillkommit resp. avförts, vilket också, om än i mindre utsträckning, påverkat utvecklingen i riktning mot ökad koncentration. Även för identiska företag har dock en påtaglig koncentration ägt rum.³

¹ För en utförligare beskrivning av vissa kvalitativa aspekter på det inflytande som olika ägargrupper utövar eller kan utöva, hänvisas till bl. a. Lars Lidéns bok "Makten över företaget" (1974) och skriften "Ägarinflytande på avskrivning" (SNS, 1978).

² Vissa ägargrupper har försvunnit och andra tillkommit mellan 1963 och 1977, varför endast nio ägargrupper ingår vid båda tillfällena.

³ I Lennart Låftmans expertrapport Löntagarfonders aktieköp via börsen – problem och möjligheter, presenteras ytterligare data om ägandespridningen i börsbolagen.

Tabell 5.25 Den störste aktieägarers andel av aktiekapitalet 1963, 1976 och 1979, procent

	Andel företag i procent där den störste aktieägaren har andelar större än									Antal undersökta företag ^a		
	5 %			10 %			25 %					
	1963	1976	1979	1963	1976	1979	1963	1976	1979	1963	1976	1979
Börsnoterade företag och företag noterade på fondhandlarlistan	82	86	95	54	62	72	23	20	34	141	123	123

Källa: SIND 1980:5, VPC-material bearbetat inom utredningen.

Tabell 5.26 De 20 största aktieägarnas andel av aktiekapitalet 1963, 1976 och 1979, procent

	Andel företag i procent där de 20 största aktieägarna har andelar större än						Antal undersökta företag ^a		
	25 %			50 %					
	1963	1976	1979	1963	1976	1979	1963	1976	1979
Börsnoterade företag och företag på fondhandlarlistan	79	92	98	43	47	71	141	123	123

^aFöretagen är inte helt identiska, då vissa företag avförts från börslistan och andra tillkommit mellan de olika åren. Se vidare i texten.

Källa: SIND 1980:5, VPC-material bearbetat inom utredningen.

Anmärkning: Ökningen mellan 1976 och 1979 är något överskattad på grund av olika mätmetoder.

Aktieägarnas inflytande på bolagsstämman är baserat på det antal aktier ägaren företräder och det antal röster som varje aktie berättigar till. För en granskning av bolagsstämmans funktion är det nödvändigt att veta omfattningen av differentierad rösträtt i börsbolagen.

Hösten 1979 hade 48 procent (59 bolag) av de börsnoterade företagen differentierad rösträtt på olika aktieserier. Motsvarande siffror 1963 enligt koncentrationsutredningen var 24 procent (34 bolag). Andelen bolag med olika röstvärden har alltså fördubblats under drygt 15 år.

Ökningen härrör inte från införande av differentierad rösträtt i redan börsnoterade bolag utan hänger samman med reglerna inom nytillkomna börsbolag, där t. ex. en dominerande ägarfamilj har velat tillförsäkra sig ett kontrollerande inflytande trots att stora aktieposter, kanske majoriteten av aktiekapitalet, successivt övergått till andra ägare. Under perioden 1963–1979 nyintroducerades 28 bolag med differentierad rösträtt, varav 17 st. med en familj som dominerande ägare. (Antalet bolag med differentierad rösträtt som avfördes från börslistorna var däremot mycket litet.)¹

Industriverket har också studerat närvaron vid de börsnoterade bolagens stämmor 1976 och gjort jämförelser med resultaten från koncentrationsutredningens motsvarande undersökning 1963. Antalet närvarande aktieägare vid de börsnoterade företagens bolagsstämmor har nära nog tredubblats

¹ Se vidare Rolf Skogs expertrapport Röstvärdesdifferenser i svenska börsbolag.

Tabell 5.27 Antal stämmodeltagare som tillsammans förfogar över hälften av rösterna på stämman, procent

	Andel företag i procent där minst 50 % av de representerade rösterna förfogas av högst											
	1 pers		2 pers		3 pers		4 pers		5 pers		6 pers	
	1963	1976	1963	1976	1963	1976	1963	1976	1963	1976	1963	1976
Börsnoterade företag	28	36	56	66	76	81	86	89	90	92	100	100 ^a
"De 16 mest omsatta"	–	13	–	40	–	73	–	86	–	93	–	100
Företag på fond-handlarlistan	27	33	63	66	75	75	84	95	93	95	100	100

^a I tre av de nio börsnoterade affärsbankerna krävdes det dock fler än 6 personer.

Källa: SIND.

Tabell 5.28 Andelen fullmaktsröster hos de dominerande personerna på bolagsstämmorna 1976

	Andel företag i procent där de dominerande personernas röster utgörs av fullmaktsröster till						Andel fullmaktsröster i genomsnitt
	0–25	25–50	51–75	76–95	96–100	100	
Börsnoterade företag	1	3	5	11	80	63	95
"De 16 mest omsatta"	0	0	7	7	86	65	97
Företag på fond-handlarlistan	10	0	10	10	70	40	80

Källa: SIND.

från i genomsnitt 30 personer 1963 till i genomsnitt 90 personer 1976. Fortfarande är en mycket liten andel av aktieägarna närvarande personligen, men genom ombud företräds i regel en stor del av det totala röstetalet.

Vid flertalet bolagsstämmor förfogar ett fåtal personer över röstmajoriteten. På samtliga undersökta bolagsstämmor 1976 hade högst sex personer tillsammans röstmajoritet (frånsett några banker). På ca 80 procent av de studerade stämmorna behövde högst tre personer gå samman för att bilda majoritet. Av dessa dominerande personers röstinnehav utgjordes större delen av fullmakter.

De juridiska personerna svarade 1976 för ca 80 procent av rösterna på bolagsstämmorna mot ca 60 procent 1963.

Förhållandena på bolagsstämman är givetvis bara en mycket grov indikation på hur ägarinflytandet utövas. I de flesta börsföretag kan ägarna påverka företagets skötsel främst genom valet av styrelseledamöter. Styrelsens inflytande över den verkställande ledningen varierar i sin tur starkt mellan olika företag.

5.5.3 *Institutionaliseringen av aktieägandet¹*

Den av koncentrationsutredningen och industriverket beskrivna koncentrationsprocessen av aktieägandet har fortsatt under slutet av 1970-talet. Utöver vad som tidigare nämnts kan följande beskrivning ges av ägarförändringarna och deras bakgrund.

¹ Avsnittet bygger på preliminärt arbetsmaterial från en expertrapport om aktieägandets struktur 1975–1979 i börsföretagen av Ragnar Boman och Roland Spånt. För närmare detaljer, metodfrågor m. m. hänvisas till denna rapport.

Som har framgått av avsnitt 5.3 har nyemissionerna i börsföretagen varit av relativt ringa omfattning under 1970-talet. Trots detta intar nyemissionerna en nyckelroll i varje försök att analysera olika ägarkategoriernas placeringspolitik och ägarstrukturens förändring.

Nyemissionerna i börsföretagen under åren 1977–1979 inkl. värdet av placerade aktieposter i nyintroducerade bolag uppgår till totalt ca 1 930 mkr.

De s. k. institutionella aktieägarna (främst försäkringsbolag, investmentbolag, rörelsedrivande bolag, aktiefonder, pensionsstiftelser och andra fonder) har medverkat i nyemissioner i en utsträckning som betydligt överstiger vad som motsvarar deras andel av aktieägandet. De har dessutom köpt mer aktier än de sålt. Omvänt gäller att de aktieägande privatpersonerna under praktiskt taget varje år under det senaste decenniet netto har minskat sina innehav av börsaktier (trots en viss ökning av antalet aktieägare).

Förenklat kan utvecklingen beskrivas så här: privatpersonerna har som grupp betraktat dels i mycket liten utsträckning eller inte alls deltagit i nyemissionerna, dels sålt ut delar av sina befintliga aktieinnehav.

Det finns många förklaringar till denna desinvestering: utförsäljningar av skatteskäl vid arvsskiftet, dubbelbeskattning av aktieutdelningar, den progressiva beskattningens effekter på de mer förmögna befolkningsskikten – de som traditionellt har placerat kapital i aktier – försämrade lönsamhet för aktieplaceringar jämfört med alternativa möjligheter och osäkerhet hos kapitalplacering om börsföretagens framtidsutsikter.

Kapital till nyemissionerna har i stället tillskjutits av institutionerna, för vilka skattereglerna i många fall varit gynnsammare (se s. 109), som också köpt de av privatpersonerna (inkl. valutautlåningarna) sålda börsaktierna. Tendensen har i huvudsak varit likartad under hela efterkrigstiden, men den tycks ha blivit allt mer markerad under 1970-talets senare del.

Skilnaderna i placeringspolitik mellan institutionerna och privatpersonerna påverkar också successivt de båda kategoriernas andelar av den sam-

Tabell 5.29 Nettoinvesteringar i börsaktier 1977–1979

	Milj. kr
Fjärde AP-fonden	+ 400
Försäkringsbolag	+ 820
Investmentbolag	+ 440
Övriga börsföretag	+ 420
Aktiefonder	+ 130
Övriga institutioner ^a	+ 200
Valutautlåningar ^b	– 380
Svenska privatpersoner ^c	– 100
Summa ^d	1 930

^a Pensions- och övriga stiftelser, övriga aktiebolag.

^b Med valutautlåningar menas fysisk eller juridisk person, som är bosatt och skriven utomlands.

^c Restpost med högre osäkerhet än för övriga.

^d = Summan av nyemissioner och nyintroduktioner.

Källa: Aktiv Placering AB, internt bearbetat material (årsredovisningar m. m.).

lade börsförmögenheten. Institutionernas andelar har ökat, privatpersonernas har minskat. I enlighet med beskrivningen tidigare tycks denna förskjutning ha gått något snabbare under slutet av 1970-talet än tidigare.

Vid slutet av 1979 svarade institutionerna för omkring 60 procent av det totala börsvärdet mot ca 40 procent för privatpersonerna. Vid mitten av 1970-talet var relationen ca 55 procent – 45 procent. I tabell 5.30 sammanfattas andelarna 1979 för några stora kategorier av aktieägare.

Endast ett 100-tal av institutionerna har börsaktier av större betydelse. De 15 största institutionerna äger tillsammans ca 30 procent av börsvärdet. Den nämnda utvecklingen innebär därför också att ägandet har koncentrerats till allt färre och allt större ägare.

Mycket tyder på att nyemissionerna spelar en viktig roll för utvecklingen i riktning mot en större andel institutionellt (och en mindre andel privat) ägande. Förklaringen är helt enkelt den att privatpersonerna inte har haft råd eller intresse att satsa nytt kapital i full utsträckning i nyemissionerna. De har sålt outnyttjade teckningsrätter och dessa har senare övertagits av de institutionella placerarna som har haft tillräckligt kapital och intresse att satsa mer än sin andel av nyemissionen. Dessa skillnader i beteende mellan privatpersoner och institutioner hänger bl. a. samman med olika skatteregler.

Under 1981 har beskattningen av privatpersoners utdelningsinkomster lindrats och skattefundsparandet har utvidgats. Det är ännu för tidigt att avgöra effekterna av dessa åtgärder, men det är troligt att de kommer att bidra till en ökning av det privata aktiesparandet.

Ett av Sveriges största företag, Volvo, som samtidigt är landets mest spridda aktie, kan tjäna som illustration till utvecklingen under slutet av 1970-talet.

Antalet aktieägare har på fem år stigit med 10 000, som kan antas ha totalt placerat ca 100 mkr i Volvoaktier.

Aktieägarna har i tre nyemissioner skjutit till sammanlagt 532 mkr i nytt kapital. Privatpersonerna har deltagit med endast ca 180 mkr eller ca hälften av det belopp som motsvarar deras andel av aktiekapitalet 1975. De ins-

Tabell 5.30 Andel av ägandet av börsaktier för olika grupper

	Ca %
Hushåll ^a	40
Börsnoterade investmentbolag	15
Andra börsföretag ^b	10
Övriga aktiebolag	10
Försäkringsbolag ^c	10
Övriga ägare ^d	15
	100

^a Exkl. utländska ägare.

^b Inkl. börsnoterade försäkringsbolag (Skandia)

^c Exkl. Skandia som är börsnoterat.

^d Fjärde AP-fonden, pensions- och andra stiftelser, aktiefonder, intresseorganisationer, kommuner, myndigheter, utländska ägare m. fl.

titutionella placerarna har tecknat sin del av nyemissionerna, ca 125 mkr, och dessutom tagit privatpersonernas resterande del, ca 160 mkr. Inkl den del institutionella placerare som finns bland ägarna till <10 000 aktier har denna kategoris andel av Volvos ökat från ca 30 % till ca 40 % under perioden medan en motsvarande minskning från ca 70 % till ca 60 % skett för privatpersonerna.

Volvo är ett av de börsbolag där den aktieägende allmänheten har en ovanligt stor andel av aktiekapitalet. Ökningen av antalet aktieägare under perioden har också varit ovanligt stor liksom frekvensen nyemissioner.

Aktieägarna i ett företag kan bestå av både hushåll och institutioner.

Tabell 5.31 Ägarstrukturen i Volvo 1975 och 1979

	Början av 1975		Slutet av 1979	
	Ant. äg.	% av ak.kap.	Ant. äg.	% av ak.kap.
Alla aktieägare med 1-10 000 aktier ^a	116 900	77	127 700	65
Alla ägare med >10 000 aktier ^b	49	23	94	35
därav de 14 största aktieägarna ^b	14	18	14	24

^a Huvudsakligen privatpersoner.

^b Endast institutionella ägare.

Tabell 5.32 Volvos 10 största ägare (i storleksordningen efter andel av aktiekapitalet)

Ägare 1979	%
Fjärde AP-fonden	5,3
Praktikerbolagen	4,1
Handelsbankens pensionsstiftelser	2,8
Custos	2,4
Skandia	1,8
SPP	1,6
Folksam	1,2
Sparbankernas Aktiefonder	1,1
Säfveån	1,0
Broströms Rederi AB	0,9
Summa 10 största	22,2
1975	
Fjärde AP-fonden	4,7
Handelsbankens pensionsstiftelser	2,5
Custos	1,9
Skandia	1,9
Tirfing (numera Broströms Rederi AB)	1,0
SE-Bankens pensionsstiftelser	1,0
SPP	1,0
DAF (Holland)	0,8
Trygg-Hansa	0,8
Pribo (senare uppköpt av Beijerinvest)	0,6
Summa 10 största	16,2

En del av de institutionella ägarna, t. ex. aktiebolag och aktiefonder, utgör mellanhandsägare som i sin tur ägs av andra grupper, som kan kallas de slutliga ägarna. Ur både inflytande- och förmögenhetsmässig synvinkel kan det vara värdefullt att fördela hela aktieägandet på de olika kategorierna av slutliga ägare, dvs. huvudsakligen privatpersoner, stiftelser av olika slag, ömsidiga försäkringsbolag och fjärde AP-fonden.

Börsstocken består således både av aktier i producerande företag och av aktier i investmentbolag, som i sin tur äger aktier i producerande företag. En ökning i investmentbolagens antal och storlek innebär därför att börsstockens värde "blåses upp" utan att därför värdet av de producerande företagen har ökat. Sistnämnda ägande representeras av det slutliga ägandet och detta ökar inte av att mellanhandsägandet ökar. Bedömningen av det slutliga ägandets storlek kompliceras av att många företag är "blandade", dvs. är både producerande företag och ägare av aktier i andra företag.

Några slutliga ägarkategoriernas andelar av börsvärdet (med avdrag för mellanhandsägarnas innehav) kan mycket ungefärligt anges till: hushåll 60 %, försäkringsbolag 15–20 %, övriga slutliga ägare 20–25 %. Hushållens ägarandel har minskat och det institutionella ägandet har ökat under 1970-talet även med detta sätt att mäta.¹

Till de kategorier som vunnit terräng på senare år hör de börsnoterade bolagen. Gruppen investmentbolag växer kontinuerligt och omfattar nu 28 företag. Samtidigt är detta en av de grupper som nyinvesterar mest i köp av börsaktier. Genom skattelagstiftningens konstruktion erhåller investmentbolagen skattefrihet för mottagna utdelningar om dessa utdelas vidare till aktieägarna till minst 80 %. Resterande 20 % kan stanna kvar i företaget och placeras i aktier. För de s. k. blandade investmentbolag som också driver industriell verksamhet överförs ibland kapital från rörelsen till aktieportföljen. Upplåning på kreditmarknaden för aktieköp förekommer också.

Vid utgången av 1979 ägde de börsnoterade investmentbolagen börsaktier för ca 6,9 miljarder kr (nära 15 % av det totala börsvärdet). Övriga börsföretag svarade för ca 4,3 miljarder kr (ca 10 % av det totala börsvärdet). Under treårsperioden 1977–79 uppgick de båda gruppernas nyplaceringar i börsaktier till ungefär lika stora belopp, ca 400–500 mkr.

Av särskilt intresse med hänsyn till inflytandestrukturen i börsföretagen är de fall där företag köper "strategiska" (>10 % av aktiekapital eller röster) aktieposter i t. ex. konkurrerande företag. Syftet kan där vara att skapa en plattform för framtida övertagande eller att hindra andra från motsvarande.

Under 1970-talet har ett för svenska förhållanden nytt fenomen uppstått, "självkontrollerande" börsnoterade företagsgrupper, t. ex. Ahlsell-Euro-Cementgiuteriet och Företagsfinans-ABV-Gorthon Invest. Genom att de olika bolagen i en sådan grupp till stor del äger varandra blir utomstående ägares möjligheter till inflytande begränsade.

¹ För en närmare diskussion av dessa frågor se Ragnar Bomans expert-rapport.

The first of these is the fact that the
the second is the fact that the
the third is the fact that the
the fourth is the fact that the
the fifth is the fact that the
the sixth is the fact that the
the seventh is the fact that the
the eighth is the fact that the
the ninth is the fact that the
the tenth is the fact that the
the eleventh is the fact that the
the twelfth is the fact that the
the thirteenth is the fact that the
the fourteenth is the fact that the
the fifteenth is the fact that the
the sixteenth is the fact that the
the seventeenth is the fact that the
the eighteenth is the fact that the
the nineteenth is the fact that the
the twentieth is the fact that the
the twenty-first is the fact that the
the twenty-second is the fact that the
the twenty-third is the fact that the
the twenty-fourth is the fact that the
the twenty-fifth is the fact that the
the twenty-sixth is the fact that the
the twenty-seventh is the fact that the
the twenty-eighth is the fact that the
the twenty-ninth is the fact that the
the thirtieth is the fact that the
the thirty-first is the fact that the
the thirty-second is the fact that the
the thirty-third is the fact that the
the thirty-fourth is the fact that the
the thirty-fifth is the fact that the
the thirty-sixth is the fact that the
the thirty-seventh is the fact that the
the thirty-eighth is the fact that the
the thirty-ninth is the fact that the
the fortieth is the fact that the
the forty-first is the fact that the
the forty-second is the fact that the
the forty-third is the fact that the
the forty-fourth is the fact that the
the forty-fifth is the fact that the
the forty-sixth is the fact that the
the forty-seventh is the fact that the
the forty-eighth is the fact that the
the forty-ninth is the fact that the
the fiftieth is the fact that the
the fifty-first is the fact that the
the fifty-second is the fact that the
the fifty-third is the fact that the
the fifty-fourth is the fact that the
the fifty-fifth is the fact that the
the fifty-sixth is the fact that the
the fifty-seventh is the fact that the
the fifty-eighth is the fact that the
the fifty-ninth is the fact that the
the sixtieth is the fact that the
the sixty-first is the fact that the
the sixty-second is the fact that the
the sixty-third is the fact that the
the sixty-fourth is the fact that the
the sixty-fifth is the fact that the
the sixty-sixth is the fact that the
the sixty-seventh is the fact that the
the sixty-eighth is the fact that the
the sixty-ninth is the fact that the
the seventieth is the fact that the
the seventy-first is the fact that the
the seventy-second is the fact that the
the seventy-third is the fact that the
the seventy-fourth is the fact that the
the seventy-fifth is the fact that the
the seventy-sixth is the fact that the
the seventy-seventh is the fact that the
the seventy-eighth is the fact that the
the seventy-ninth is the fact that the
the eightieth is the fact that the
the eighty-first is the fact that the
the eighty-second is the fact that the
the eighty-third is the fact that the
the eighty-fourth is the fact that the
the eighty-fifth is the fact that the
the eighty-sixth is the fact that the
the eighty-seventh is the fact that the
the eighty-eighth is the fact that the
the eighty-ninth is the fact that the
the ninetieth is the fact that the
the ninety-first is the fact that the
the ninety-second is the fact that the
the ninety-third is the fact that the
the ninety-fourth is the fact that the
the ninety-fifth is the fact that the
the ninety-sixth is the fact that the
the ninety-seventh is the fact that the
the ninety-eighth is the fact that the
the ninety-ninth is the fact that the
the hundredth is the fact that the

Reservationer

1 Av ledamöterna *Robert Alderin, Bert Levin, Anders Röttorp, Tage Sundkvist* och *Erland Waldenström* mot att beskrivningen av den principiella debatten om löntagarfonder efter 1975 utelämnats i utredningens kapitel 2

Vid en omröstning under utredningens sista sammanträde bestämdes att det avsnitt i sekretariatets slutliga förslag till utredningens kapitel 2 som redovisade huvuddragen i debatten om löntagarfonder efter 1975 skulle i sin helhet uteslutas. Vid omröstningen var den ledamot som särskilt begärt detta avsnitt förhindrad att närvara. I denne ledamots frånvaro utföll omröstningen vid ordförandens rösträkning med 6 röster för att avsnittet skulle bibehållas mot 5, angivna av representanterna för socialdemokraterna, LO och TCO, som yrkade på uteslutning. Ordföranden förklarade därefter att han lade sin röst för uteslutning av avsnittet. Med ordförandens utslagsröst blev detta också utredningens beslut.

Vi reserverar oss mot detta beslut, såväl mot dess sakliga innehåll som mot sättet för dess tillkomst. Vi finner det oacceptabelt att i ett kapitel, som avser att ge en historisk översikt över fonddebatten i Sverige, utesluta det avsnitt som behandlar den intensivaste och politiskt mest betydelsefulla delen av denna debatt och detta genom en omröstning som uppenbart ej avspeglade opinionsläget inom kommittén i dess helhet utan dikterades av en minoritet inom denna.

Den debatt som tog sin början efter publiceringen av den första Meidnerrapporten i augusti 1975 har i fråga om sin bredd och uthållighet få motsvarigheter under efterkrigstiden. I debatten har deltagit inte bara representanter för samtliga politiska partier utan den har också i unik grad engagerat företrädare för näringslivet och de fackliga organisationerna liksom en lång rad framstående ekonomer, sociologer och statsvetare. Den har i väsentliga avseenden präglat det politiska och ekonomiska klimatet i vårt land under denna tid och haft en djupgående inverkan på 1976 och 1979 års valresultat.

Genom att inte redovisa de olika ståndpunkter som framkommit i denna debatt har en betydande obalans uppstått i kapitel 2. Utgångspunkter och argumentation för löntagarfondsfrågan har utförligt redovisats för tiden före 1975 med stark dominans för synpunkter och uttalanden härrörande från LO och socialdemokratiska partiet. Vi har godtagit dessa delar av kapitlet under den självklara förutsättningen att de skulle kompletteras och balanseras av någorlunda likvärdig redovis-

ning av debatten efter 1975, där den principiella kritiken av löntagarfondsfröslagens innebörd och konsekvenser skulle komma till uttryck. Genom att i sista stund och utan någon sakdiskussion stryka detta avsnitt har man brutit mot den praxis som tidigare tillämpats under utredningsarbetet. Man har också enligt vår mening avvikit från de krav på allsidighet och objektivitet som bör kunna ställas när det gäller utformningen av de principiella avsnitten i bakgrundstexten till en offentlig utredning av detta slag.

Som bilaga till vår reservation bifogar vi några av de väsentligare synpunkterna från den svenska "löntagarfondsdebatten" efter 1975 som borde medtagits i kap. 2, men nu genom omröstning utesluts. Det är en något förkortad version av ett av sekretariatet framlagt utkast till kap. 2.7.

Bilaga

2.7 Debatten efter 1975

Debatten kring näringslivets kapitalförsörjning och löntagarfondsfrågan låter sig endast delvis fångas i den genomgång av rapporter och andra officiella dokument som gjorts tidigare i detta kapitel. Kring dessa viljeyttringar har under 70-talets senare hälft förts en livlig diskussion mellan politiker, företrädare för näringslivet och dess organisationer, fackliga representanter, ekonomer, sociologer, statsvetare och andra deltagare i den offentliga debatten. Det kan t o m hävdas att knappast någon annan enskild fråga under dessa år tilldragit sig så stort intresse.

Som nämnts har argumenten för löntagarfonder varit många och delvis ändrat karaktär över tiden. Ett genomgående primärt motiv från LO/SAPs sida har varit kritiken mot ägarkoncentrationen i storföretagen och dess betydelse för fördelningen av både förmögenheter och inflytande ("makt"). Kollektiva löntagarfonder, uppbyggda helt eller delvis genom obligatorisk vinstdelning, skulle lösa dessa båda problem samtidigt. "Ekonomisk demokrati" skulle skapas.

Kritiken mot dessa argument har varit hård från både näringslivet, de borgerliga partierna och andra. Det kan inte vara rimligt att ersätta privat maktkoncentration med facklig, har man hävdat. Genom att lösa ett problem skulle man skapa ett annat, minst lika allvarligt. Dessutom har den privata maktkoncentrationen visat sig vara ekonomiskt effektiv, vilket vore mycket osäkert vad gäller ett till det centrala facket koncentrerat ägande.

Kritiken av den sneda förmögenhetsfördelningen har bemötts med hänvisning till aktieägandets ringa betydelse för hushållens totala förmögenhet. Reformen på t. ex. fastighetsområdet, i syfte att möjliggöra ett starkt ökat bostadsägande för den enskilde, har sagts vara ett betydligt effektivare instrument att skapa en jämnare förmögenhetsfördelning. Skattepolitiska och andra reformer i syfte att stimulera till ett ökat aktieinnehav bland löntagarna har också angivits som ett alternativ till LOs modeller.

Näringslivet och de borgeliga partierna har i ägarfrågan framfört det önskvärda i en ökad spridning av såväl förmögenheter (även aktier) som "makt". Detta måste dock ske i former som inte äventyrar effektiviteten, och varje tanke att löntagarägda fonder skulle fatta investeringsbeslut på fackliga, regionalpolitiska eller samhällsekonomiska grunder har kategoriskt avvisats. Sådana tankar har framförts av både TCO och LO (se t. ex. Edin/Hedborg, Det nya uppdraget, Stockholm 1980).

Nödvändigheten att återställa de samhällsekonomiska balansbristerna, framför allt genom en kraftig industriell expansion, har som nämnts, framhållits som ett andra viktigt argument för löntagarfonder. Särskilt de senaste årens debatt har förts i ljuset av Sveriges svåra ekonomiska problem, med bl. a. bytesbalansunderskott, låga industriinvesteringar och låg lönsamhet i näringslivet. En relativt stor åsiktsgemenskap har funnits i synen på dessa problem. Presenterade förslag och argument har ofta sagts syfta till att lösa dem.

Men gentemot LO/SAPs fondförslag om lösning hävdas dels att den nödvändiga sparandeökningen kan och bör ske i andra former, dels att lösningar med mycket långsiktiga och vittgående konsekvenser för hela samhällsutvecklingen rimligen inte får baseras på problem som i det långa perspektivet kan ses som tillfälliga. Det har också framhållits att en vinstuppgång till en nivå som möjliggör real avkastning på ägarkapitalet i företagen, och som därmed gör aktieägandet till ett konkurrenskraftigt alternativ till andra sparformer, under alla förhållanden förr eller senare måste åstadkommas och att denna i så fall skulle skapa en betydande del av – kanske hela – den nödvändiga sparandeökningen.

Med utgångspunkt från de förslag som presenterats av framför allt LO/SAP har fonddebatten kommit att gälla tekniska frågor kring fondernas finansiering, konstruktion, styrning, placeringspolitik etc., i kanske lika hög grad som den i föregående avsnitt beskrivna problembakgrunden. Denna inriktning på "teknikaliteter" har inte bara komplicerat debatten och gjort den svårtillgänglig även för en välinformerad publik utan också föranlett kritik mot det sätt på vilket den offentliga debatten lagts upp – reformens tekniska konstruktion snarare än behovet av en reform. Kritikerna har ibland hävdad att det varit fråga om en reform som sökt problem i stället för tvärtom.

Debatten i finansierings- och fondkonstruktionsfrågan är omfattande och komplicerad och kan här redovisas endast översiktligt. Som nämnts kretsar diskussionen i hög grad kring "teknikaliteter", men förslagen till tekniska lösningar utgår oftast från en inte alltid explicit formulerad politisk ideologi, liksom självfallet också kritiken av förslagen. En del av kritiken har inriktats just på hela denna koppling och söka leda den i bevis. Denna del av fonddebatten kan beskrivas som ett slags socialiseringsdebatt.

Vinstdelning. Fonddebattens kanske mest kontroversiella fråga har gällt vinstdelningen och huruvida en sådan skulle göras obligatorisk eller ej, samt dess former och omfattning. LO har konsekvent drivit kravet på obligatorisk vinstdelning i åtminstone de större privatägda svenska företagen, medan näringslivet och de borgerliga partierna i stort sett lika konsekvent avvisat detta krav. Vissa kritiker har hävdad att obligatorisk

vinstdelning i form av riktade nyemissioner till facklikga fonder är konfiskation och kan jämföras med socialisering; termen "fondsocialism" har förts fram. Denna juridiska kritik bygger på att *obligatoriska avgifter*, som går till fonder, dvs. till *enskilda* organisationer, anses strida mot grundlagen; på den punkten råder dock olika uppfattningar bland juristerna.

LOs vinstdelningsförslag har också kritiserats med hänsyn till förslagets ekonomiska konsekvenser. En obligatorisk vinstdelning skulle höja kapitalkostnaden och därmed minska företagens investeringsbenägenhet. Kritikerna har även pekat på det internationella företagandets problem; det vore både moraliskt orimligt, och i längden förmodligen praktiskt omöjligt, att tvångsdela vinster som svenska företag skapat i utländska dotterföretag, samtidigt som vinstdelning i utlandsägda företag i Sverige skulle föranleda dessa att flytta sin verksamhet från Sverige.

Slutligen har hävdats att obligatorisk vinstdelning skulle drastiskt kunna minska familjeföretagandet i landet; vem vill starta och driva ett företag som tas över av facket i en takt som dessutom bestäms av företagets framgång – ju större vinster, desto snabbare övertagande? Denna konstruktion har för övrigt kritiserats på den generella grunden att den bestraffar framgång och därför skulle verka effektivitetssänkande.

Den vinstdelning näringslivet kan tänka sig måste vara frivillig och syfta till produktivitetsförbättring, baseras på lokalt avtal och vinstandelen måste avsättas till lokal fond eller direkt till enskilda anställda. SAF har dock motsatt sig också en sådan vinstdelning.

Fondkonstruktion. LO/SAPs förslag till konstruktion av de tänkta fonderna har i viss utsträckning varierat men har nästan genomgående mött hård kritik. De centrala fackliga fonderna har kritiserats just för sin centralism samt för risken för godtycke och för ineffektivitet i placeringspolitiken. Det skulle inte bli fråga om ett lokalt löntagarinflytande utan om en central facklig dirigism. Regionala fonder skulle driva bypolitik, och branschfonder skulle av andra skäl lätt tvingas hålla svaga företag under armarna. Näringspolitik ska inte bedrivas av facket utan av regeringen, har kritikerna framhållit. De har också hävdat behovet av många från varandra fristående konkurrerande fonder med varierande placeringspolitik och sammansättning i stället för ett fåtal fackligt styrda.

Som framgått är placeringspolitiken en högst kontroversiell fråga. Kritikerna har hävdat att de fackliga förslagen rymmer betydande risker för ineffektivitet och godtycke genom fondernas själva konstruktion och målinriktning. Särskilt kritisk har man varit mot de ibland explicit uttalade målen för fonderna att verka för samhälleliga eller fackliga intressen. Dessa har beskrivits som hot mot marknadsekonomin.

En sista kontroversiell fråga vad avser fondkonstruktionen har gällt kollektiva fonder eller fonder med individuella andelar. LO/SAP men också TCO har hårt drivit linjen att fonderna måste ägas kollektivt och i viss utsträckning styras av löntagarna genom dessas fackliga organisationer. Inom ramen för denna konstruktion skulle någon form av s. k. individuell anknytning kunna tänkas, innebärande att fondernas avkastning används till pensioner, studier etc. eller delas ut kontant.

Gentemot en sådan konstruktion har framför allt näringslivet men i huvudsak också de borgerliga partierna och en rad fristående debattörer lika hårt drivit kravet på individuellt ägda fonder. Argumenten för detta har varit önskan om garantier för krav på hög avkastning samt den ideologiskt grundade uppfattningen att enskilt löntagarinflytande är att föredra framför kollektivt och fackligt inflytande.

Effekter på det ekonomiska och politiska systemet

Som framgått av redovisningen ovan har en rad inslag i de presenterade fondförslagen kritiserats på grunder som hänger samman med konsekvenserna på längre sikt för det svenska marknadsekonomiska systemet. Det gäller främst den obligatoriska vinstutdelningen genom riktade nyemissioner, det ringa antalet centrala fackföreningsägda fonder samt en placeringspolitik som inte baseras på privatekonomiska avkastningskrav. Analysen av LO/SAP-förslagets systemkonsekvenser har varit ett centralt inslag i en mycket stor del av kritiken av förslagen. Den har med särskild konsekvens drivits av fristående forskare och debattörer, bl. a. Assar Lindbeck, Nils Lundgren och Nils Elvander (se t. ex. "Sju socialdemokrater om löntagarfonder", Stockholm 1979) men också varit ett centralt tema i den politiska debatten sedan mitten på 70-talet, i vilken näringslivets intresseorganisationer spelat en växande roll. Vid SAF-kongressen i november 1977 gjordes ett uttalande som belyser denna kritik. Enligt detta uttalande skulle det förslag som antagits av 1976 års LO-kongress få ödesdigra ekonomiska och politiska konsekvenser för det svenska samhället. Förslagets effekter ansågs inte ha någonting med spridande av ägande och inflytande i vedertagen mening att göra utan syfta till en socialisering av näringslivet. Samtidigt uttalade kongressen att SAF såg positivt på frågan om löntagarnas deltagande i företagens kapitalbildning.

Kritikerna har alltså hävdat att ett införande av fackföreningsägda löntagarfonder enligt LO/SAP-modellen skulle rasera det marknadsekonomiska systemet och vara likvärdigt med en socialisering med en sådans risker även för den politiska demokratin. Ett centraliserat korporativt samhälle skulle uppstå i vilket den starka intressegemenskapen mellan SAP och LO, i många fall ytterligare befast genom personalunioner, vore ett direkt hot mot den politiska demokratins yttrandefrihet, åsiktsbredd och pluralism.

Kritikerna har också pekat på riskerna med den dubbla fackliga rollen av representant för både ägar- och löntagarintresset i företagen. En sådan utveckling skulle kunna leda till en mycket allvarligare maktkoncentration än den rådande privata, eftersom den skulle förena både politisk, facklig och ägarmakt, har man hävdat.

Därmed kan man säga att löntagarfondfrågan i grunden varit, och är, en ideologisk fråga om val av samhällssystem. Den har på så sätt haft en naturlig plats i den tid efter annan uppblossande politiska socialiseringsdebatten. Den skiljelinje som präglat denna debatt har i stort sett gällt också i fondfrågan.

2 Av ledamöterna *Robert Alderin, Anders Röttorp och Erland Waldenström* mot att en beräkning av fördelningseffekterna hos aktieägarna av en förbättrad lönsamhetsnivå utesluts i kapitel 5

Vid en omröstning under utredningens sista sammanträde uteslöts ett avsnitt som skulle redovisa de fördelningspolitiska konsekvenserna av en lönsamhetsåterhämtning i näringslivet i riktning mot den långsiktiga lönsamhetsnivå som illustreras i de hypotetiska exemplen om nyemissionsbehov i kapitel 5.3. Vid omröstningen var 2 ledamöter, vilka båda krävt en sådan redovisning, frånvarande. I deras frånvaro utföll omröstningen vid ordförandens rösträkning med siffrorna 5 mot 5, varvid ordföranden avgjorde att redovisningen av de fördelningspolitiska effekterna i sin helhet skulle utelutas ur utredningens slutrapport.

Vi reserverar oss mot detta beslut såväl vad avser dess sakliga innehåll som sättet för dess tillkomst. Det är uppenbart att omröstningsbeslutet inte avspeglar uppfattningen inom kommittén i dess helhet utan har dikterats av en minoritet bestående av representanterna för LO, socialdemokratiska partiet och TCO. Beslutet strider också mot den praxis som eljest tillämpats inom utredningen och som inneburit att samtliga textutkast blivit föremål för ingående diskussion med syfte att åstadkomma en sammanjämkning av skiljaktiga synpunkter.

Under hela löntagarfondsdebatten sedan 1975 har med stor styrka gjorts gällande att ett grundsyfte med löntagarfonder skulle vara att åstadkomma en lösning av det fördelningspolitiska problem som anses uppkomma därest de svenska industriföretagen skulle återvinna den lönsamhetsnivå som numera allmänt inses vara nödvändig för att råda bot på de grundläggande balansbristerna i vår ekonomi. I utredningens kapitel 5 – liksom också i den allmänna fonddebatten – har denna nivå angivits till ungefärligen 5 å 6 % real avkastning på företagens eget kapital. I kapitel 5.3 ställs vidare företagens kapitalavkastning i direkt relation till behovet av nyemissioner – också detta ett ofta återopat motiv för löntagarfonder – och man ställer frågan huruvida en räntabilitetsnivå av storleksordningen 5 å 6 % skall komma att accepteras av fördelningspolitiska skäl. Det synes oss därför oacceptabelt att man i utredningen inte ens gör ett försök att närmare analysera och konkretisera innebörden av detta "fördelningspolitiska problem" utan tvärtom direkt förhindrat att det tas upp till behandling.

Med det uppbåd av experter som stått till utredningens förfogande hade det inte varit någon svårighet att genom beräkningar under alternativa antaganden ge dessa frågor en ungefärlig belysning. Redan de kalkyler som framlagts i kapitalvinstkommitténs betänkande (Ds 1980: 11) kan bidra till att ge en uppfattning om de mer omedelbara fördelningskonsekvenserna av en förbättrad lönsamhet, till den del denna tar sig uttryck i höjda aktiekurser. Enligt kapitalvinstkommitténs beräkningar har under 1970-talet de börsnoterade aktierna i fast penningvärde sjunkit med sammanlagt 45 % på tioårsperioden 1970–79. Det innebär att 1979 års kursnivå skulle behöva höjas med 82 % enbart för att hos aktieägaren återställa realvärdet från 1970.

När det gäller den långsiktiga förmögenhetseffekten av en ökad räntabilitetsnivå i de börsnoterade företagen anger de beräkningar som ut-

Real avkastning på aktieplaceringar efter inkomstskatt, realisationsvinstbeskattning och förmögenhetsskatt för olika typ aktieägare vid 4 och 6 procents real räntabilitet på eget kapital efter skatt i företagen. Procent

		Real räntabilitet på eget kapital efter skatt	
		4	6
Storaktieägare (1 miljon i aktier, 85 % i marginalskatt)	Inflation = 5 %	-2,2	-0,9
	Inflation = 10 %	-3,9	-2,6
Liten aktieägare (10 000 i aktier, 60 % i marginalskatt)	Inflation = 5 %	+ 2,3	+ 4,3
	Inflation = 10 %	+ 2,3	+ 4,3

Kalkylen är baserad på att den reala avkastningen efter skatt i företagen på lång sikt antas bestämma den reala avkastningen före skatt för hushållen. Hushållen tillgodogör sig denna reala avkastning genom dels utdelningar, som blir föremål för inkomstbeskattning, dels en värdestegring som beskattas när den realiseras. I kalkylen antas direktavkastningen i form av utdelning uppgå till 4 procent.

Vad gäller värdestegringen har i kalkylen antagits att denna löpande realiseras efter två års aktieinnehav, vilket innebär att 40 procent av värdestegringen beskattas med marginalskatten efter ett avdrag på 3 000 kronor. Utdelningarna antas beskattade med marginalskatten efter ett 30-procentigt avdrag för utdelningar upp till 7 500 kronor. Dessutom utgår för tabellens "storaktieägare" förmögenhetsskatt på aktiernas värde vid årets slut enligt gällande regler. Därvid har antagits att dessa hushåll saknar andra skattepliktiga förmögenheter.

redningens sekretariat gjort (se bifogade tabell) att vid nuvarande inflationstakt och nu gällande skatteregler får de stora aktieägarna (med innehav 1/2 à 1 milj. kr) en negativ avkastning på sitt aktieinnehav även vid en real räntabilitet i företagen av 6 %. Det är endast aktieägare med relativt små aktieinnehav (några 10-tusentals kronor) och måttliga inkomster (marginalskatt 60 %) som vid nuvarande skatteregler och inflationstakt får någon nämnvärd real avkastning på sina aktieinnehav vid den eftersträfvade realavkastningen om 6 % på företagets eget kapital.

Det är synnerligen beklagligt att utredningen inte ansett sig böra ta upp dessa frågor till en mer ingående analys och därigenom avhållit sig möjligheten att korrigera de missuppfattningar och sakligt ogrundade påståenden som i så hög grad kommit att prägla debatten.

3 Av ledamoten Lars Tobisson angående kapitel 1 till 5

Utredningsarbetet (kap 1)

Den verksamhet som bedrivits inom ramen för "Utredningen om löntagarna och kapitaltillväxten" har varit tidskrävande (sex och ett halvt år), dyr (ca 7,5 milj. kr) och i stort sett resultatlös (ett antal rapporter men inga principöverväganden och förslag). Den enda tidigare motsvarigheten i svenskt kommittéväsen är den s. k. socialiseringsnämnden, som under åren 1920–1936 drev ett vidlyftigt utredningsarbete men i stort sett endast avkastade bakgrundsbeskrivningar. Det nu aktuella misslyckan-

det bekräftar, att frågan om byte av ekonomiskt system inte låter sig lösas genom utredningsarbete utan måste avgöras på politisk väg.

Löntagarfondsutredningen tillkom som en del av den första Hagu-uppgörelsen 1974 mellan socialdemokraterna och folkpartiet. Utgångspunkter var dels en av riksdagen redan avslagen folktopmotion, dels en pågående löne- och maktpolitisk diskussion inom fackföreningsrörelsen. Detta kluvna ursprung medförde att direktiven på flera punkter blev oklara och svåra att tillämpa. Upphovet i en förhandlingsuppgörelse över blockgränsen blockerade möjligheterna att i efterhand ändra direktiven och ge utredningsarbetet en mera konstruktiv inriktning. Det är betecknande, att den frågeställning som utredningen ägnat mest tid och utrymme åt, nämligen näringslivets försörjning med riskkapital, inte finns omnämnd i direktiven.

Omständigheterna kring utredningens tillkomst förklarar också varför Moderata Samlingspartiet inte fick tillfälle att utse någon kommittéledamot förrän efter regeringsskiftet 1976. Direktivens hårda knytning till de fackliga organisationernas ställningstaganden har sedan medfört att moderata förslag i syfte att bredda det personliga ägandet av aktier inte beretts något utrymme i utredningsarbetet.

Utredningens dåvarande ordförande avkrävde i juni 1980 ledamöterna skriftliga besked angående vissa huvudfrågor i utredningsarbetet. Det framkom då att sju olika principståndpunkter fanns företrädade i kommittén. Ovanligt nog medgav direktiven att mer än ett förslag kunde presenteras, men utredningens majoritet ansåg det likväl nödvändigt med en gallring bland fondmodellerna. Urvalet grundades inte på en bedömning av huruvida de olika förslagen var bra eller dåliga. Man utgick inte heller från att exempelvis samtliga partiets eller samtliga organisationers uppfattningar skulle vara företrädade. Utredningens majoritet beslöt 1980-09-17 i en formell votering med 7 röster mot 2 att förslagsavsnittet skulle innehålla de modeller som bakom sig hade fler än en ledamot. Jag anmälde avvikande mening och klargjorde, att jag i det fortsatta utredningsarbetet skulle inrikta mig på att förbereda min kommande reservation till betänkandet.

Fastän majoriteten enats om att i förslagsavsnittet presentera ett antal minoritetsståndpunkter, misslyckades den – trots byte av ordförande – med uppgiften att skriva sig samman om ett principavsnitt. Därmed återstår för publicering endast de fem första mera bakgrundsbetonade kapitlen. Jag har emellertid åtskilliga invändningar beträffande uppläggning och innehåll även i dessa övervägande deskriptiva avsnitt.

I det följande redovisar jag närmast på vilka väsentliga punkter jag anser framställningen i slutrapporten vara snedvriden eller rentav felaktig. Därefter presenterar jag de principiella överväganden som sedan leder fram till den moderata linjen i fondfrågan: stimulans till ett frivilligt, individuellt sparande, främst inom ramen för de av den borgerliga trepartiregeringen inrättade aktiesparfonderna.

Bakgrunden (kap 2-5)

Den moderata idéutvecklingen

Betänkandets kap. 2 utger sig för att beskriva den svenska idédebatten om fonder, vinstdelning och ägandespridning. Perspektivet är emellertid klart kollektivistiskt och tar sin utgångspunkt i diskussionen inom fackföreningsrörelsen och det socialdemokratiska partiet. En majoritet i utredningen begärde in i det sista ett kompletterande avsnitt 2.7, som skulle balansera den föregående framställningen genom att spegla debatten om löntagarfonder efter 1975 och därvid återge även kritiska synpunkter. Den kollektivistiskt inriktade delen av utredningen utnyttjade dock en näringslivsföreträdarens frånvaro p. g. a. utlandsresa från slutsammanträdet 1981-06-05 till att med 6 röster mot 6 och ordförandens utslagsröst utesluta det tilltänkta avsnittet 2.7 ur slutrapporten.

Trots upprepade påpekanden från min sida envisas majoriteten med att beteckna vinstdelning i det enskilda företaget som en liberal idé och ägandespridning som en konservativ tanke. För mitt parti, vars grundsyn hämtar inslag från båda dessa ideologiska strömningar, spelar etiketterna inte någon större roll. Men det är uppenbart missvisande och godtyckligt att spåra vinstdelningstanken enbart i folkpartiets idéutveckling och framställa förmögenhetsspridning som en moderat särmening. Kravet på åtgärder mot enskild maktkoncentration har drivits även av folkpartiet, och förslag om vinstandelssystem har tidigt lagts fram från moderat håll, bl. a. i en partimotion 1969:II:312.

Den moderata idéutvecklingen på detta område under efterkrigstiden kan kortfattat beskrivas på följande sätt. På 1950-talet formulerades ett sammanhängande program under beteckningen "egendomsägande demokrati", vilket vidareutvecklades och antogs av 1962 års partistämma. Problemet angavs där vara att produktionsmedlen ägs dels "av ett alltför tunt skikt av enskilda förmögenhetsägare, dels av det allmänna". Programmets syfte var att de enskilda medborgarna på frivillig väg skulle få svara för en större del av kapitalbildningen, i första hand inom bostadssektorn och i näringslivet.

Som ett alternativ till den av socialdemokraterna i slutet av 1960-talet lanserade s. k. aktiva näringspolitiken, vilken siktade till ökat statligt inflytande och ägande inom företagssektorn, vidareutvecklade Moderata Samlingspartiet sina förslag till ett spritt personligt ägande under begreppet "ägardemokrati". Dessa strävanden fick först genomslag i ett breddat bostadsägande. Så mycket som hälften av hushållens samlade tillgångar utgörs idag av egna bostäder. Läger man till detta innehavet av jordbruks- och hyresfastigheter, stiger andelen till två tredjedelar.

Däremot har ansträngningarna att vidga aktieägandet till nya grupper länge motverkats av den dåliga reala avkastningen på aktieplaceringar. Denna är i sin tur en följd av bl. a. den låga lönsamhetsnivån i näringslivet och den ogynnsamma skattebehandlingen av aktier under 1970-talet. De börsnoterade aktiernas andel av hushållens totala bruttotillgångar stannar därför ännu så länge vid ca 3 procent. På senare tid har det dock framträtt tecken på en utveckling i den av Moderata Samlingspartiet eftersträfvade riktningen, t. ex. den framväxande aktiespararrörelsen,

införandet av vinstandelssystem vid vissa företag, tillkomsten av det värdesäkra skattesparandet (särskilt de gynnsamma villkoren för skattefondkonton) samt genomförda och planerade lättnader i aktiebeskattningen.

Sparstimulanser i Västtyskland

Den internationella översikten i kap. 3 överbetonar debatten om kollektiva löntagarfonder i andra länder. Det är ändå ett ofrånkomligt faktum att ingenstans har ett system motsvarande det som lanserats från socialistiskt håll i Sverige ens kommit i närheten av genomförande. Samtidigt nedvärderas de erfarenheter som gjorts utomlands med system, som har till syfte att stimulera ett breddat, frivilligt hushållssparande.

Som exempel kan nämnas beskrivningen av förhållandena i Västtyskland. Det medges visserligen, att man under efterkrigstiden med hjälp av stimulansåtgärder lyckats både öka och bredda det personliga sparandet. Men invändningarna är många: trots stor osäkerhet bedöms andelen nysparande som liten, större anslutning vanns först när sparandet gjordes obligatoriskt genom kollektivavtal, sparandet är i endast ringa utsträckning inriktat på riskkapital åt näringslivet osv.

Att exakt beräkna vilket nysparande som sparstimulanserna har framkallat låter sig inte göra. Men redan det förhållandet att ökningen av hushållens totala årliga sparande och tillväxten av det årliga premierade sparandet har skett parallellt säger åtskilligt. Sparandets breddning till grupper, som tidigare uppvisat lågt eller inget sparande, tyder också på ett betydande inslag av nysparande.

Påståendet att sparandet fick volym och bredd först sedan det gjorts i praktiken obligatoriskt via kollektivavtal dementeras av att bara ca 7 miljarder D-mark av de 26 miljarder som sparsystemen totalt gav 1978 var kollektivavtalsbundet, medan återstoden, dvs. ca 19 miljarder, utgjordes av frivilligt, individuellt sparande.

Det är riktigt, att det premierade hushållssparandet hittills huvudsakligen haft formen av bank-, bostads- och försäkringssparande. Men det förklaras helt enkelt av att man inte eftersträvat någon inriktning på aktier. Till de förändringar i systemet som nu diskuteras hör dock att särskilt stimulera till risksparande i näringslivet.

Från Västtyskland kan vi svenskar hämta erfarenheten att man kan nå långt på frivillig väg inom sparområdet med hjälp av väl avvägda stimulansåtgärder. Deras sparkvot på 14 procent är ungefär tre gånger så hög som den svenska. Förutom den stora volymen är bredden imponerande. Genom att stimulanserna gjorts mer förmånliga för lägre inkomsttagare har personligt sparande blivit vanligt även bland tidigare sparsvaga grupper. Och man har visat, att sparandet med hjälp av stimulansåtgärdernas utformning kan styras till prioriterade områden.

Den västtyska "förmögenhetspolitiken" – ett ord som betecknande nog praktiskt taget saknas i det svenska språket – kan man med fördel tjäna som förebild för strävandena att stimulera det enskilda sparandet i vårt land.

Aktiesparfonderna

Under utredningsarbetet har det alltsedan den borgerliga trepartiregeringen införde skattefondsparandet 1978 funnits en tendens att förringa dettas omfattning och betydelse för samhällsekonomin. Efterhand som antalet skattefondkonton och de samlade sparbeloppen har vuxit, har visserligen de statistiska uppgifterna i slutrapporten fått revideras uppåt. Men fortfarande kvarstår en i huvudsak negativ bedömning av möjligheterna att på denna väg tillgodose näringslivets behov av riskvilligt kapital.

Majoriteten gör i avsnitt 4.3.1 ett stort nummer av att intresset för skattefondsparandet har varit lågt. Det redovisas noggrant att anslutningen till aktiesparfonder under 1979 och 1980 motsvarade ca 1 procent av inkomsttagarna och att medlen i aktiesparfonder då endast utgjorde ca 8 procent av det samlade skatteparandet.

Men det intressanta är ju den explosiva utvecklingen av skattefondsparandet under 1981. Majoriteten nöjer sig med att redovisa utvecklingen t. o. m. mars och anför då delvis felaktiga siffror. Bara sedan utgången av 1980 ökade antalet aktiefondkonton från 65 000 till 254 000. Insättningarna steg från 12 milj. kr i genomsnitt per månad 1980 till 50 milj. kr i januari 1981, 67 milj. kr i februari och 99 milj. kr i mars. Dessa siffror föranleder i slutavsnittet 4.6 följande kommentar: "Under de tre första månaderna 1981 har drygt 0,2 miljarder kronor placerats i aktiesparfonder. På årsbasis motsvarar detta 0,8 miljarder kronor."

Denna fullkomligt fantastiska slutsats kan endast förklaras av att man vill nedvärdera skattefondsparandets betydelse. Även om man nöjt sig med att anta att det månatliga sparbeloppet i fortsättningen kunde stanna på mars månads nivå, skulle resultatet ändå ha blivit en bra bit över 1 miljard på årsbasis.

Men framgången för aktiesparfonderna har fortsatt även efter mars. I april var antalet konton 264 000 och i maj 271 000, dvs. mer än fyra gånger så många som fem månader tidigare. En försiktig kalkyl ger vid handen att enbart det bankanknutna skattefondsparandet kan väntas uppgå till ca 1,2 miljarder under 1981.

Till detta kommer så de företagsanknutna aktiesparfonderna. Dessa har funnits endast sedan årsskiftet 1980/81, så majoritetens upplysning att det i mars 1981 fanns 10 fonder med tillsammans 18 500 konton om sammanlagt 24 milj. kr är föga upplysande – för att uttrycka det mildt.

Redan i mars förelåg det uppgifter om att ytterligare ca 25 företag räknade med att hinna starta egna aktiesparfonder före halvårsskiftet. Av dessa hade 12 redan fattat beslut.

I juni 1981 har nära 50 börsföretag fått bankinspektionens tillstånd att utöva aktiesparfondsverksamhet. Det betyder, att så snabbt som ett halvår efter lagändringen har en tredjedel av de börsnoterade aktiebolagen bestämt sig för att utnyttja de nya möjligheterna att stimulera till aktiesparande bland de anställda. Till detta kommer ett tiotal företag, som satsar på individuellt ägda aktier.

Helårseffekten av de företagsanknutna aktiesparfonderna blir inte – som i majoritetens slutsatsavsnitt – felräkningspengar. Redan under 1981 blir sparbeloppet drygt 200 milj. kr. Sammantaget tillför således

skattefondsparandet detta år aktiemarknaden närmare 1,5 miljarder kr i riskvilligt kapital. Eftersom de företagsanknutna aktiesparfonderna nästa år kan väntas ge ca en halv miljard kr, förutsatt att utvecklingen fortsätter som hittills, blir då skattefondsparandets samlade omfattning uppskattningsvis 1,5 – 2 miljarder kr.

Sambandet vinst/lön

Majoriteten ägnar i avsnitt 5.2 åtskilliga sidor åt att försöka påvisa ett samband mellan vinsternas storlek och lönebildningen. Vad som där sägs kunde ha uttryckts mycket kort på följande sätt. Det finns ett påtagligt samband mellan den löneutveckling som ligger vid sidan av avtalen – löneglidningen – och arbetsmarknadsläget. Däremot är det svårt att konstatera ett samband mellan löneökningar och vinster. I Sverige kan man visserligen skönja ett visst inflytande från lönsamheten under de ekonomiskt oroliga åren 1974–78, då näringslivets vinster varierade i en tidigare okänd utsträckning. Men detta förhållande bör inte åberopas som motiv för kollektiva löntagarfonder utan för en mera effektiv stabiliseringspolitik.

Den långa utläggningen på denna punkt i slutrapporten kan endast förklaras av en strävan att försöka bevisa att vinstdelning vid ett enskilt företag skulle kunna dämpa dess löneglidning och därmed på olika vägar den totala löneutvecklingen i ekonomin. Denna tanke flyter på ett förvirrande sätt omkring i texten utan att någonsin klart formuleras. Det är inte svårt att förstå orsaken till framställningens vacklan och tvetydighet, när utredningens egen lönebildningsexpert slagit fast, att det inte går att spåra något samband mellan ett enskilt företags lönsamhet och dess löneglidning. Experten har t. o. m. känt sig föranlåten att offentligt ta avstånd från försök att tolka hans resultat som ett stöd för behovet av vinstdelning. Majoriteten borde i stället för att gå som katten kring en het gröt ha låtit denna auktoritativa tolkning av sambandet mellan löner och vinster föranleda den uppenbara slutsatsen: vinstdelning håller inte tillbaka lönebildningen.

Mycket mer skulle kunna sägas beträffande majoritetens sätt att teckna den ekonomiska bakgrunden till fondfrågan. Jag skall nöja mig med att anföra ytterligare ett exempel. I majoritetens sammanfattande bedömningar till aktieägandets utveckling i avsnitt 5.5.4 framhävs två tendenser: koncentration till färre ägare och institutionalisering. Inte med ett ord berörs den mest aktuella förändringen, nämligen det nyväckta intresset för aktiesparande bland privatpersoner till följd av skattefondsparandet och lindringen av dubbelbeskattningen av aktieutdelningar fr. o. m. 1981. Ej heller nämns den aktuella företeelsen att valutautlåningar för första gången på länge uppträder som nettoköpare av svenska aktier.

Överväganden

Konsekvenser för det ekonomiska systemet

Debatten om kollektiva löntagarfonder har utan tvivel redan åstadkommit stor skada. De många förslagen om överföring av företagen till facklig kontroll har skapat ovisshet inför framtiden och hållit tillbaka investeringsbenägenheten i näringslivet. Ett rättssamhälle och en fungerande marknadsekonomi bygger på förutsättningen av stabila regler och en rimlig grad av förutsebarhet. Förespråkarna för kollektiva löntagarfonder har genom att aktualisera ett snabbt byte av det ekonomiska systemet fördjupat och förlängt denn svenska krisen.

Mot denna bakgrund är det angeläget att fondfrågan får ett snabbt och definitivt avgörande. Valet står i realiteten mellan ett bevarande av marknadssystemet, där besluten fattas decentraliserat och samordnas genom prisbildningen, och en övergång till planhushållning, där besluten fattas genom central ordergivning till lägre enheter.

För den som slår vakt om demokratin är detta val enkelt. Det finns inget exempel på ett demokratiskt styrt land, som inte bygger på en decentraliserad marknadshushållning med privat ägande av produktionsmedlen som grundläggande princip. Det finns dessutom diktaturer med marknadshushållning, men de har i allmänhet visat sig mindre långlivade än diktaturer som bygger på centralplanerade ekonomiska system.

Den erfarenhetsmässigt konstaterade omöjligheten att förena demokrati med planekonomi kan härledas till att demokratin för sin överlevnad är beroende av att det i samhället finns ett stort antal – inbördes och från den offentliga makten självständiga – maktcentra, som förfogar över icke oväsentliga ekonomiska resurser. Ett fondsystems förenlighet med demokratin förutsätter således att det är förenligt med marknads ekonomin.

Koncentration eller spridning av ägandet

Ett fondsystem stärker marknadsekonomin i den mån det medför tillkomsten av fler och nya beslutsfattare utan att slå ut lika många eller fler bland de redan existerande. Framlagda förslag om kollektiva löntagarfonder tillför i och för sig marknaden fler aktörer. Men problemet är att de snabbt skulle få en dominerande position på marknaden. Efter förhållandevis kort tid skulle de få faktisk kontroll över åtminstone de flesta börsnoterade företagen och inte alltför många år därefter också formell ägarmajoritet. Även om fonderna är flera, t. ex. en i varje län, blir de inte inbördes oberoende, eftersom de tänks bli sammansatta på enahanda sätt och lätt kan samordnas från fackliga och politiska utgångspunkter. Därmed blir det ingen effektivitetshöjande konkurrens om sparkapital och placeringsobjekt.

Ett med marknadsprincipen förenligt alternativ till kollektiva löntagarfonder måste syfta till att bredda det personliga ägandet – direkt eller indirekt – av andelar i näringslivet. Avgörande blir då att fondmedlen ägs individuellt och inte kollektivt.

Sparandebristen och näringslivets kapitalbehov

Det talas för närvarande mycket om bristen på sparande i Sverige. Det är riktigt, att vi dras med ett svårartat sparandeunderskott, som tar sig uttryck i stora årliga underskott i bytesbalansen. Vad som emellertid ofta förbises är att dessa underskott helt är att hänföra till den offentliga sektorn.

Traditionellt har hushållen och den offentliga sektorn (tack vare socialförsäkringarna) gett positiva bidrag till sparandebalansen, medan bostadsbyggandet och företagssektorn har gett underskott. Men under 1970-talet inträffade två anmärkningsvärda förskjutningar. Företagen sparar nu mer än vad de investerar. Likviditeten är högre än någonsin tidigare i näringslivet. Den offentliga sektorn hamnar däremot på minus, vilket främst beror på att överskottet i socialförsäkringarna inte längre förmår uppväga de stora underskotten i statens budget.

Det kan knappast vara hushållens och företagens sak att öka sitt sparande för att uppväga bristen inom den offentliga sektorn. I stället måste det rimligen i första hand ankomma på stat och kommun att återställa jämvikten i sina affärer. Och då duger det inte med fortsatta skattehöjningar, som förkväver arbetsvilja och initiativkraft när det gäller annat än skatteundandragande åtgärder. Det blir nödvändigt att i stället begränsa de offentliga utgifterna.

Ändå finns det naturligtvis ett samband mellan sparandeunderskottet i vår ekonomi, förlagt till den offentliga sektorn, och den låga investeringstakten i industrin. Som tidigare framgått beror det inte på att företagen saknar kapital. Inte heller saknar de nya idéer och projekt. Men för att det finansiella kapital de har tillgängligt skall användas till reala investeringar, måste den tilltänkta satsningen bedömas bli räntabel. Kraven på denna punkt blir extra höga, när soliditeten i företagen – som fallet är för närvarande – befinner sig på låg nivå.

Men med nuvarande inflationstakt, räntenivå och skatteförhållanden blir alltför få investeringskalkyler positiva. I stället lönar det sig bättre med finansiella operationer, vilket återspeglar de villkor som de stora statliga budgetunderskotten skapar på kapitalmarkanden. Den viktigaste åtgärden för att återställa investeringsviljan i näringslivet är därför att skära ned de offentliga utgifterna. Därmed minskas behovet av statlig upplåning, vilket dämpar inflationen och medger en lägre räntenivå. Investeringsprojekt, som tidigare bedömts olönsamma, blir då aktuella för genomförande.

Tvång eller frivillighet

Vid ett uppsving i investeringsaktiviteten stiger företagens efterfrågan på riskkapital. Två frågor inställer sig då: Hur mycket behövs? Och varifrån skall det komma? Kalkyler över behovet av nytt riskkapital måste med nödvändighet bli ungefärliga. Dessutom finns det ett samband mellan lönsamhetsnivå och erforderlig nyemissionsvolym. En hög räntabilitet underlättar självfinansieringen och minskar därmed behovet av nyemissioner, och vice versa. Men en hygglig räntabilitet är samtidigt förutsättningen för att nytt aktiekapital skall tecknas. Såväl kalkyler i före-

liggande slutrapport som beräkningar utförda av kapitalvinstkommittén och 1980 års långtidsutredning tyder i alla fall på att behovet av nyemissioner vid normal räntabilitet skulle ligga vid ca 3 miljarder kr om året under 1980-talet.

Är då detta mycket eller litet? Det kan naturligtvis förefalla mycket i ljuset av att detta motsvarar den högsta årliga emissionsvolymen hittills, vilken uppnåddes 1976. Men det är obetydligt sett i relation till hushållens samlade tillgångar. Dessa uppgick 1978, vilket är det senaste år från vilket uppgifter finns tillgängliga, till drygt 900 miljarder och har naturligtvis stigit sedan dess. Nyemissionsbehovets begränsade omfattning framgår även om man inskränker jämförelsen till hushållens finansiella tillgångar, vilka samma år uppgick till drygt 300 miljarder. Det skulle alltså räcka, om mindre än 1 procent av hushållens finansiella tillgångar, dvs. 3 promille av de totala tillgångarna, varje år fördes över till aktiemarknaden.

Jag har redan i avsnittet om aktiesparfonderna påvisat, att dessa under 1981 ger ett belopp som motsvarar ungefär hälften av vad som behövs. Detta överensstämmer för övrigt med den högsta årliga emissionsvolym som hittills uppnåtts. Men utöver deltagarna i skattefondsparandet finns det andra individuella aktiesparare, som är villiga att ställa nytt kapital till förfogande, i synnerhet om aktiesparfondernas expansion fortsätter att ge en kursstimulerande effekt. Till detta kommer slutligen de institutioner som är verksamma på börsen och som under senare år svarat för huvuddelen av nytillskottet av riskkapital.

En invändning kan då vara att allt detta kapital inte motsvaras av nysparande. Men den kritiken skjuter bredvid målet. Som tidigare påvisats ankommer det i första hand på den offentliga sektorn att svara för nysparandet. Det är naturligtvis bra, om även hushållssparandet kan ökas. Men med utgångspunkt från näringslivets behov av riskkapital är i och för sig tillräckligt mycket vunnet, om andra former av tillgångar omvandlas till riskvilligt sparande.

I valet mellan frivillighet och tvång måste också beaktas, att ett alternativ med tvångssparande får antas i stor utsträckning reducera övrigt frivilligt sparande. Det ligger något stötande i att påtvinga individen risker med sina sparmedel. Det är inte heller nödvändigt. Slutsatsen av exempelvis erfarenheterna från Västtyskland och framgången med aktiesparfonderna i Sverige visar, att det är möjligt att på frivillig väg – med hjälp av stimulanser – åstadkomma den nödvändiga ökningen av det produktiva sparandet och samtidigt bredda aktieägandet till nya grupper.

Utrymmet för avgiftsfinansiering

De förslag till tvångsfonder som förekommer i debatten avses helt eller delvis byggas upp med hjälp av avsättningar ur löneutrymmet. Det förutsätts därvid att de uttagna avgifterna avräknas från avtalsramen. Någon ökad kostnadsbelastning på företagen skulle därmed inte behöva uppkomma.

På lång sikt torde lönebaserade avgifter övervältras på arbetstagarna.

Men denna anpassning sker inte omedelbart. Processen blir särskilt utdragen, när utrymmet för köpkraftsökningar redan från början är obetydligt eller obefintligt, vilket måste förutses bli fallet under åtskilliga år framåt. Att löntagarna i det läget godvilligt skulle påtaga sig ytterligare en reallönesänkning till förmån för anonyma tvångsfonder är inte sannolikt, i synnerhet om de själva inte skulle få någon personlig andel eller annan fördel i utbyte mot uppoffringen. Situationen blir än mera tillspetsad, om man betänker att skatteuppgörelsen mellan centern, folkpartiet och socialdemokraterna förutsätter en höjning av arbetsgivaravgifterna med 6 procentenheter under de närmaste åren.

En ökad kostnadsbelastning på företagen skulle direkt motverka fondernas uppgivna syfte: att främja näringslivets utbyggnad. Ty antingen avräknas verkligen pålagan, och då utvecklas konsumtionskapaciteten hos de yrkesverksamma grupperna ännu sämre än vad som annars skulle ha blivit fallet. Eller också – och troligare – avräknas den inte, och då tvingas arbetsgivaren att antingen höja sina priser med ökad inflation som följd eller att dra ned på verksamheten med ökad arbetslöshet som resultat.

Effekter av vinstdelning på investeringsviljan

En alternativ eller kompletterande finansieringsmetod för tvångsfonder är vinstdelning. Som visas i en expertrapport till utredningen av Anders Kristoffersson måste emellertid ett system för vinstdelning verka höjande på företagens kapitalkostnader och därmed minska deras investeringsbenägenhet, dvs. raka motsatsen till det uppgivna syftet. Alla försök att hävda att åtminstone *över*vinstdelning kan verka återhållande på lönebildningen och därmed på företagens kostnadssituation är inget annat än obekräftade hypoteser. Slutsatsen är ofrånkomlig att ett system för övergripande vinstdelning skulle ytterligare försvaga det svenska näringslivets konkurrenskraft.

Internationella koncerners ställning

Ett införande av tvångsfonder är förenat med många hart när olösliga principiella och praktiska problem. När utredningen stött på dessa, har den regelmässigt vikt undan. Ett exempel är frågan om internationella koncerners behandling i ett obligatoriskt fondsystem. En förstudie av problemet presenterades av experten Nils Lundgren i SOU 1979:9. Avvägningsfrågorna beträffande behandlingen av utländska företag i Sverige och svenska dotterbolag utomlands bedömdes dock som så svåra att utredningen aldrig återvände till dem.

Skatteeffekter

Gentemot skattefondsparandet har anförts, att inslaget av stimulansåtgärder medför ett bortfall av skatteintäkter. Det bör emellertid då noteras, att de förslag till tvångsfonder som givits en mera detaljerad utformning bygger på avsättningar – antingen vinst- eller lönebaserade – vilka förutsatts bli behandlade som avdragsgilla kostnader i företagen. Skatte-

bortfallet blir därmed ännu större än det som är förenat med det nuvarande skattefondsparandet.

Placeringspolitik

Marknadsekonomin förutsätter rörlighet och konkurrens på kapitalmarknaden. Ett fondsystem, som föreskriver att medel måste tillföras en viss fond på branschmässig eller regional grund, ansluter inte till denna förutsättning. Om sedan individuell dispositionsrätt över medlen saknas, blir placeringspolitiken än mindre avkastningsinriktad. Stora kapitalanhopningar kommer att förvaltas av fonder, som genom sin konstruktion kan väntas göra sina placeringar utifrån andra bedömningsgrunder än ekonomisk effektivitet.

Från en marknadsekonomisk utgångspunkt kan något som är företagsekonomiskt fel inte på längre sikt vara samhällsekonomiskt rätt. Bl. a. därför bör fonder vara inriktade på renodlad vinstmaximering såsom fallet är med de nuvarande aktiesparfonder. Syften av t. ex. selsättnings- eller regionalpolitisk natur får tillgodoses i annan ordning genom politiska beslut.

Den moderata frivilliglinjen

Mål

Ett viktigt mål för moderat politik är att åstadkomma en jämnare förmögenhetsfördelning i samhället. Denna är visserligen mindre ojämn i Sverige än i andra länder, och tendensen går dessutom mot ökad utjämning. Men innehavet av aktier är fortfarande mycket ojämnt fördelat mellan olika medborgare.

Ett fondsystem bör således sikta till en ökad spridning av aktieägandet bland de enskilda medborgarna. Med ägande av andelar i näringslivet följer också ett inflytande över företagens beslut. Även små innehav kan därvid få betydelse, bl. a. genom många småsparares samverkan i kollektiva former som vid ställningstagandet till Volvos Norgeavtal.

Ett annat viktigt mål är att trygga näringslivets försörjning med riskkapital. Det räcker dock inte att ställa kapital till förfogande. Förutsättningarna för produktiv verksamhet måste också bli sådana att företagen finner det lönsamt att investera i nya anläggningar och maskiner.

Det finns ett samband mellan målet att sprida aktieägandet och målet att trygga kapitalförsörjningen, såtillvida att en jämnare förmögenhets- och inflytandefördelning kan sägas vara en fördelningspolitisk förutsättning för den ökningen av lönsamheten i näringslivet som krävs både för att höja investeringstakten och för att locka fram det kapital som erfordras.

Finansiering och organisation

De båda angivna huvudmålen kan naturligtvis uppnås på olika vägar. Den nödvändiga ökningen av näringslivets investeringar skulle utan tveivel främjas av lättnader i den existerande aktie- och företagsbeskatt-

ningen. De nuvarande reglerna för beskattning av aktievinster är – särskilt vid längre innehav – mycket krångliga, vilket motverkar en breddning av aktieägandet. Denna fråga handläggs f. n. av kapitalvinstkommittén, som också skall utforma ett slutligt förslag beträffande dubbelbeskattningen av aktieutdelningar. Dessa frågor diskuteras därför inte ytterligare här, liksom inte heller möjligheten att förbättra expansionskraften i näringslivet genom att sänka bolagsskatten och/eller de lagstadgade arbetsgivaravgifterna.

Det främsta instrumentet för att uppnå en ökad ägandespridning och en tryggad riskkapitalförsörjning är emellertid ett bevarat och förstärkt skattefondsparande. En stor fördel med aktiesparfonderna är att deltagandet bygger på frivilliga, individuella beslut. Nu gällande regler får bedömas som förmånliga. En ökad anslutning till systemet torde mindre vara beroende av ytterligare förbättringar än av intensifierade informationsinsatser.

Det förtjänar påpekas, att aktiesparfonder redan med nuvarande bestämmelser kan startas av vem som helst. Det står således öppet för t. ex. fackliga och ideella organisationer att inleda sådan verksamhet. De kan naturligtvis lägga tyngdpunkten i sin placeringspolitik på annat sätt än de hittillsvarande avkastningsinriktade aktiesparfonderna.

Tillkomsten av nya fonder skulle öka konkurrensen om sparmedlen. I samma riktning verkar en förbättring av spararnas möjligheter att under den femåriga spärrtiden flytta sina sparmedel från en fond till en annan. Redan idag är det möjligt att när som helst byta aktiesparfond för nytilskott till skattefondsparandet – däremot kan man inte flytta behållningen mellan olika aktiesparfonder utan att skattereduktionen återförs (35 procent av det uttagna beloppet). Det kan visserligen hävdas, att kravet på rörlighet är tillgodosett genom att fonden hela tiden förändrar sin börsportfölj i syfte att maximera avkastningen. Men kravet på rörlighet skulle bli än bättre tillgodosett, om den medgavs även mellan fonderna med oförändrade skattefavourer. En sådan förändring i syfte att öka konkurrensen och förbättra kapitalallokeringen måste dock vägas mot det administrativa merarbete och de kontrollproblem som sannolikt skulle bli följden.

Det finns vidare skäl att överväga åtgärder för att stimulera till fortsatt sparande efter den femåriga spärrtidens utgång. Visserligen dröjer det till slutet av 1984, innan sparmedel för första gången blir tillgängliga för uttag. Och visserligen visar utländska erfarenheter att den största delen av sparbeloppen står kvar även efter det att de blir disponibla. Men det bör ändå i god tid prövas, om inte någon mindre skattefavour skulle kunna medverka till att hålla uttagen på en låg nivå. Man skulle exempelvis kunna tänka sig fortsatt skattebefrielse för utdelning och/eller värdestegring under förutsättning att sparmedel binds t. ex. ytterligare tre år.

Frågan om en utvidgning av skattefondsparandet till icke-börsnoterade företag är för närvarande föremål för utredning i särskild ordning. Detta problem sammanhänger i hög grad med möjligheten att inrätta småföretagsbörser på nationell eller regional nivå. Enligt min mening bör det under alla omständigheter vara möjligt att ändra aktiesparfon-

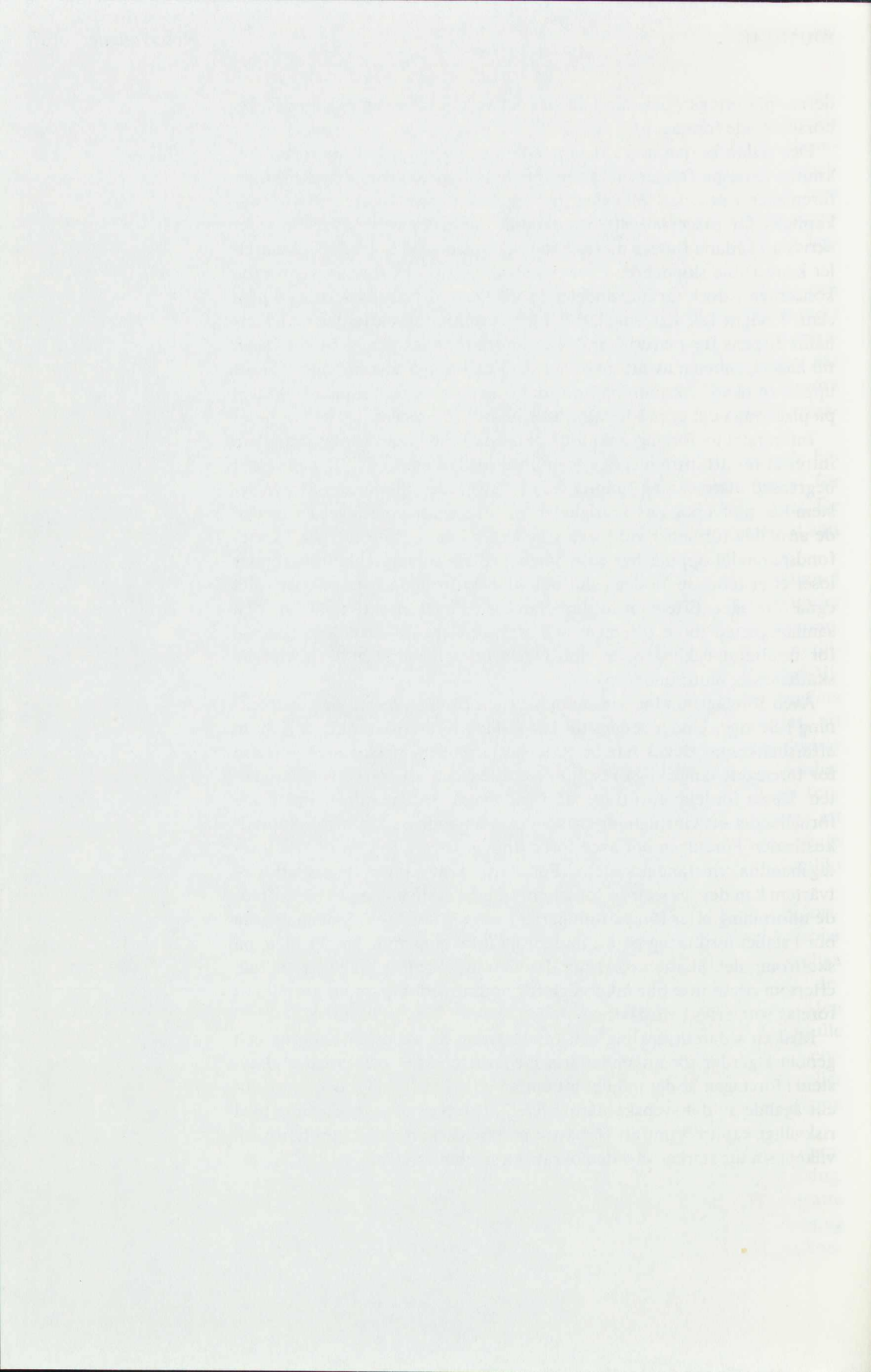
dernas placeringsregler så att en viss del av kapitalet kan placeras i icke-börsnoterade företag.

Den sedan början av 1981 öppnade möjligheten att starta förtagsanknutna aktiesparfonder har ännu inte hunnit ge så många praktiska erfarenheter. För dessa fall gäller inte regeln att högst 10 procent av fondkapitalet får placeras i ett och samma företags aktier. Tvärtom föreskrivs att sådana fonder uteslutande skall placera sina medel i aktier eller konvertibla skuldebrev i det egna företaget eller i företag i den egna koncernen – dock får inte andelen i företagets röstvärde överstiga 5 procent. I några fall har emellertid företagsanknutna aktiesparfonder erhållit dispens för placeringar även i andra företags aktier. Med hänsyn till angelägenheten av att man inte skall behöva gå dispensvägen för att uppnå en ökad riskspidning finns det skäl att överväga att sänka kravet på placering i det egna företaget från 100 till 50 procent.

Införandet av företagsanknutna aktiesparfonder kan väntas stimulera intresset för att introducera system med medarbetaraktier. Sådana har i begränsad utsträckning funnits sedan länge, men tillkomsten av nya system har motverkats av svårigheter att utan skattekonsekvenser medge de anställda förmåner vid förvärv av aktier i det egna företaget. Skattefondsparandet öppnar här en möjlighet. Flera företagsanknutna fonder löser efter femårsperiodens slut automatiskt in andelarna i aktier i det egna företaget. Eftersom medarbetaraktier är ett effektivt sätt att öka samhörigheten inom företaget och att stimulera de anställdas intresse för resultatutvecklingen, är det angeläget, att kvarstående hinder av skattemässig natur undanröjs.

Även företagsbundna vinstandelssystem förekommer i viss utsträckning i Sverige. Under senare tid har sådana inrättats framför allt inom affärsbankerna. Också här är syftet att stimulera personalens intresse för företagets långsiktiga resultatutveckling och att stärka samhörigheten. Dessa fördelar förutsätts då väga tyngre än det tidigare påtalade förhållandet att vinstdelning måste verka höjande på företagets kapitalkostnader. Företagen bör även fortsättningsvis vara fria att inrätta företagsbundna vinstandelssystem. För detta krävs ingen lagreglering – tvärtom kan det ses som en fördel om sådana system kan ges en skiftande utformning efter förutsättningarna i varje särskilt fall. Statsmakterna bör i stället inrikta sig på att undanröja förekommande hinder bl. a. på skatteområdet. Skattefavörer bör däremot inte komma ifråga i detta fall, eftersom dessa inte blir åtkomliga för andra medborgare än anställda i företag som drivs i vinstsyfte.

Med en vidareutveckling och förstärkning av aktiesparfonderna och genom åtgärder för att underlätta medarbetaraktie- och vinstandelssystem i företagen är det möjligt att uppnå ett spritt frivilligt och individuellt ägande av det svenska näringslivet, att trygga dess försörjning med riskvilligt kapital samt att förbättra marknadsekonomins funktionssätt, vilket i sin tur stärker vårt demokratiska samhällssystem.

Särskilda yttranden

1 Av ledamöterna *Per-Olof Edin, Kjell-Olof Feldt, Maj-Lis Landberg* och *Rune Molin*

Utredningen om löntagarna och kapitaltillväxten har haft till uppdrag att ta fram en eller ett par modeller till löntagarfonder. Dessa modeller skulle vara så konstruerade att de främjade förverkligandet av fyra mål:

- 1) De skulle stödja den solidariska lönepolitiken.
- 2) De skulle ge löntagarna delaktighet i kapitaltillväxten i näringslivet.
- 3) De skulle stärka löntagarnas inflytande i företagen.
- 4) De skulle förstärka kapitalbildningen med särskild inriktning på industrins riskkapital.

Utredningen har inte kunnat fullfölja sitt uppdrag. Majoriteten av utredningens ledamöter har inte varit beredda att ställa sig bakom någon modell till löntagarfonder som tillgodoser samtliga dessa mål.

Det förslag till ett fondsystem som vi framfört inom utredningen har sin utgångspunkt i dessa fyra mål.

1 Förslag

Detta är en kortfattad beskrivning av hur löntagarfonderna enligt vår mening bör byggas upp och hur de ska fungera. Den är indelad i tre avsnitt:

- ☐ Finansieringen (hur fonderna får sina pengar)
- ☐ Kapitalplaceringen (hur fonderna använder sina pengar)
- ☐ Organisation, inflytande (fondernas ledning och styrelse).

1.1 Finansieringen av fonderna

Fonderna får sina pengar på två sätt: dels genom *en höjning av ATP-avgiften*, dels genom att fonderna får *del i företagets vinster*.

ATP-avgiften föreslås för detta ändamål höjas med 1 procentenhet. (ATP-avgiften är f. n. 12 procent. Den tas ut på alla löne- och företagarkomster mellan 14 000 kronor och 105 000 kronor, enligt prisläget år 1980.)

Löntagarfonderna finansieras alltså delvis *via ATP-avgifter*. Förhål-

landet mellan löntagarfonder och pensionsfonder fungerar emellertid också i den andra riktningen. Löntagarfonderna får kravet på sig att leverera en viss avkastning varje år till ATP-systemet.

Löntagarfonderna finansieras också genom *vinstandel i företagen*. Vi föreslår en "överbinstdelning" som innebär att fonderna får del i vinst över en viss nivå. Vid dagens inflationstakt och räntenivå bedömer vi att avkastningens nivå får vara mellan 15 och 20 procent av det investerade, riskbärande kapitalet, innan någon del av vinsten skall betalas som vinstdelningsavgift. Är vinsten högre än så utgår en vinstdelningsavgift på 20 procent av den överskjutande delen av vinsten. Vinstdelningsavgiften betalas kontant till ATP-systemet för vidare befordran till löntagarfonderna.

Ett exempel: Ett företags egna kapital uppgår till 100 miljoner kronor. Om nivån för en "normal" och nödvändig kapitalavkastning bestäms att vara 15 procent kan företaget redovisa en vinst på 15 miljoner utan att någon vinstdelningsavgift utgår. Skulle vinsten stiga till 25 miljoner utgår vinstdelningsavgiften med 20 procent på 25 minus 15 miljoner, dvs. på de 10 "överskjutande" miljonerna. Det belopp som inbetalas till fondsystemet blir då 2 miljoner kronor.

Vinstdelningen ska gälla alla *aktiebolag*, oberoende av deras storlek, verksamhet och ägarbakgrund. I koncerner räknas vinsten på hela koncernens överskott.

1.2 *Fondernas kapitalplaceringar*

Fondernas pengar ska enligt förslaget sättas in som ägarkapital i näringslivet. Fonderna ska således i huvudsak satsa sina pengar i aktier. De får tillsammans 2–3 miljarder kronor att placera varje år.

Aktieinnehavet genom fonderna ger löntagarna möjlighet att medverka i finansieringen av företagens utveckling och i besluten om förhållandena vid det egna företaget.

Fonderna är fria att köpa aktier i alla slags bolag. De är alltså inte enbart hänvisade till aktiebörsen utan kan sätta in ägarkapital i vilka företag som helst. Deras placeringsrätt är inte heller begränsad till vissa sektorer av näringslivet eller till vissa regioner.

Den hittillsvarande rätten att utge aktier med olika rösträtt bör upphävas. I framtiden ska alla nytillkommande aktier ha samma röstvärde som genomsnittet för de tidigare aktierna.

Om ett storföretag inte gör en nyemission (dvs. inte ger ut och säljer nya aktier), trots att ekonomiska skäl talar för att det behöver nytt ägarkapital, ska de anställa i företaget via sina fackliga organisationer kunna ta initiativ till förhandlingar i frågan. Om man inte kommer överens i förhandlingar får en skiljenämnd avgöra frågan. Denna fackliga initiativrätt ska finnas i alla börsnoterade företag och i flertalet aktiebolag med mer än 500 anställda. Undantagna är företag med mindre än 500 anställda samt s. k. tendensföretag (tidningsföretag m. m.), samhällsägda aktiebolag, utlandsägda aktiebolag och banker.

1.3 Organisation och inflytande

Vi föreslår att en löntagarfond inrättas i varje län. Löntagarna får genom fondsystemet två slags inflytande. Dels utövas inflytande genom fondens möjligheter att satsa pengar, dels medför ägandet ett ägarinflytande som utövas i företaget. Förslaget innebär att den rösträtt som aktieinnehavet ger ska fördelas på följande sätt:

Rösträtten för en aktiepost som fonden skaffar sig tillfaller med 50 procent den fond som har förvärvat aktierna, och med 50 procent de anställda i det företag där aktierna har förvärvats. Denna fördelning av rösträtten pågår tills de anställda och fonderna har 20 procent vardera av den totala rösträtten i företaget. Därefter tillfaller rösträtten vid ytterligare aktieköp den köpande fonden.

När det gäller fondernas ledning och styrelse, och hur de ska väljas lägger vi fram två alternativ.

Enligt det ena förslaget ska i varje län väljas en fullmäktigeförsamling som styr fonden i länet. I valet till fullmäktige ska alla löntagare ha rösträtt. Erhållna ATP-poäng fungerar som bevis för att man deltagit i produktionen och därmed bidragit till löntagarfonderna. Enligt detta alternativ ska alla som förvärvat minst en ATP-poäng sedan systemet genomförts ha rösträtt vid valet av fullmäktigeförsamling. Då man pensioneras eller av andra skäl upphör med förvärvsarbete, får man behålla sin rösträtt.

Enligt det andra alternativet utses löntagarnas företrädare av regeringen efter förslag från de fackliga organisationerna. Löntagarrepresentanterna som utsetts på detta sätt bör utgöra en klar majoritet i fondstyrelserna. Dessa bör också innehålla representanter för landstinget och för kommunerna i länet. Hur man i detta alternativ ska gå till väga då man väljer löntagarnas företrädare i fondstyrelserna blir en fråga som löntagarna får avgöra genom beslut i de fackliga organisationerna.

Vi menar att starka principiella skäl talar för det första alternativet. Praktiska skäl talar dock för att man bör kunna tillämpa alternativ två i ett inledningsskede.

2 Motiveringar

Den svenska ekonomin befinner sig i kris. Det mest allvarliga symptomet på denna kris yttrar sig i underskott i bytesbalansen. Som framgår av kapitel 5 i betänkandet har Sverige ett strukturellt underskott i affärerna med omvärlden som uppgår till ca 4 procent av bruttonationalprodukten. Krisen kan också avläsas i en extremt hög inflationstakt, ett mycket stort budgetunderskott samt närapå obefintlig tillväxt i vår samlade produktion sedan mitten av 70-talet. I likhet med betänkandet och en i detta avseende helt enig utredning bedömer vi det som absolut nödvändigt att få till stånd en snabb industriell tillväxt under 80-talet om krisen skall kunna lösas. Den svenska ekonomins kris är alltså i mycket stor utsträckning en industriell kris.

Den svenska industrin befann sig – mätt i antalet sysselsatta – fram

till mitten av 60-talet i tillväxt. Under 60-talet planade utvecklingen ut och mot slutet av årtiondet-vände den. Industrin började minska sin sysselsättning.

Det var inom vård-, utbildnings- och vissa andra tjänstesektorer som de stora ökningarna av sysselsättning nu kom till stånd. De mest påtagliga välfärdsbristerna fanns också inom dessa områden.

Många ekonomiska, politiska och sociala faktorer verkade också hämmande för den industriella utvecklingen:

- Lönsamheten i industrin hade sedan 50-talet varit på väg nedåt, vilket dämpade expansionskraften.
- Löneutvecklingen för olika grupper i samhället i kombination med arbetsmiljöförhållanden och en förändrad utbildning gjorde att allt färre sökte sig till industrin
- Allt oftare hördes ifrågasättande av det industriella produktionsmönstret – ibland övergick det till direkt antiindustriella stämningar. Inställningen till den tekniska utvecklingen blev alltmer kritisk. Industrisamhällets negativa återvekningar på natur och miljö blev en ny stor politisk stridsfråga.
- Den befolkningomflyttning som följde i strukturomvandlingens spår orsakade med tiden en stark motreaktion. De stora bristerna i industrins arbetsmiljöförhållanden uppmärksammades alltmer. Koncentrationen av ekonomisk makt och förmögenheter framstod allt klarare som det stora hindret för en fortsatt utjämningspolitik.

En snabbt växande industriproduktion hade lagt grunden för att avskaffa fattig-Sverige. Men i takt med att fler människor fick en hygglig materiell standard framstod industrisamhällets avigsidor som alltmer angelägna att ta itu med.

Under 70-talet inträffade två allvarliga försämringar av Sveriges ekonomiska förutsättningar.

Först kom den kraftiga oljeprishöjningen 1973. Den innebar att vår industrisektor långsiktigt måste bli 5–10 procent större jämfört med ett läge utan de extrema prishöjningarna.

Den andra störningen hör samman med den ekonomiska politik som de stora västekonomierna satte in för att bekämpa inflationen och effekterna av oljeprishöjningarna. Politiken ledde till ett dramatiskt omslag i efterfrågesituationen på världsmarknaden. Därigenom kom en del av den svenska exportnäringsen att slås ut. I ett läge när vi egentligen p. g. a. de höjda oljepriserna, borde ha ökat industrin med 5–10 procent drabbades vi av en utslagning av industriell verksamhet. I dagsläget kan därmed industrin bedömas vara 10–20 procent för liten.

Utöver dessa två störningar av djupgående och långsiktig karaktär förstärktes sedan problemen av den svenska kostnadsutvecklingen framför allt under åren 1975–76.

Den ekonomiska krisen blev akut under lågkonjunkturen 1977–78 då obalanserna och de strukturella problemen medförde svåra politiska, sociala och ekonomiska problem. De åtgärder som sattes in har inte varit verkningsfulla. I vissa avseenden har obalansen tvärtom förjupats och strukturproblemen ytterligare accentuerats.

Enligt vår bedömning kan löntagarfonder spela en väsentlig roll för att skapa förutsättningar att komma ur den ekonomiska krisen. Det kräver dock att ett löntagarfondssystem är uppbyggt utifrån två huvudmotiv. Det ena består i att fortsätta och fördjupa utvecklingen mot ökat löntagarinflytande och ekonomisk demokrati. Det andra är att de ska medverka till att skapa fördelningspolitiska förutsättningar för en ekonomisk tillväxtpolitik och full sysselsättning.

I frågan om den industriella kapitalbildningens former och omfattning löper dessa frågor samman. Vi ser det sålunda som fundamentalt att lösningen av den industriella kapitalbildningens problem måste kunna förena det ekonomiskt nödvändiga med det som är godtagbart från rättvis-, social och politisk synpunkt. Därför måste förmögenhetstillväxten i näringslivet fördelas rättvisare. Inflytandet över de avgörande besluten måste spridas och löntagarna måste göras delaktiga i dessa beslut. Slutligen bör löntagarorganisationernas strävanden att fördela produktionsresultatet rättvist ges allt tänkbart stöd. Detta är också målen för löntagarfonderna.

2.1 Jämnare förmögenhetsfördelning

En ojämn förmögenhetsfördelning är något som kännetecknar alla västerländska ekonomier. I betänkadets 5:e kapitel ges också en utförlig redovisning av den svenska förmögenhetsstrukturen.

Det moderna industriella produktionssystemet kräver mycket realkapital, och det är dessutom starkt koncentrerat. Två mekanismer verkar obönhörligt för att detta kapital ska bli ojämnt fördelade.

- I den kapitalistiska ekonomin måste man betala de människor som sparar. Det sker i form av ränta, utdelning, vinst m m. Detta innebär att alla som har en förmögenhet får en extra inkomst jämfört med den som ingen har. Ju större förmögenheten är, desto större blir extrainkomsten.
- Förmågan att spara är olika hos olika grupper. Sparbenägenheten är nära nog obefintlig hos den mycket fattige, men 100 procent hos den mycket rike. Om den fattige får mera pengar ökar konsumtionen. Om den rike får mera pengar ökar sparandet.

Den som vill förlita sig på att de ca 100 miljarder som den svenska ekonomin varje år behöver till investeringar, ska komma fram genom sparande hos privatpersoner och hos privata företag är ohjälpligt fast i dessa mekanismer. Det måste alltså finnas stora skillnader i inkomster och förmögenheter, och de som har förmögenheter måste erbjudas en god avkastning på dessa.

Vill vi däremot ha en fortgående utjämning av inkomster och förmögenheter måste vi öka vår förmåga till kollektivt sparande och kollektiv kapitalbildning. Utan en sådan plattform kommer alla rättvisesträvanden i Sverige att stupa på det faktum att vi behöver rika personer som sköter sparandet och investeringarna här i landet.

Ett system med löntagarfonder kan sägas bidra till en jämnare förmögenhetsfördelning på tre olika sätt:

- Den kollektiva fonduppbyggnaden flyttar över förmögenhetstillväxt från privatpersoner till gemensamma fonder och lägger därmed grunden för en fortlgående utjämning av inkomster och förmögenheter.
- Vinstdelningen ger löntagarna del i de vinster som måste finnas för att näringslivet ska fungera och investera för sysselsättning och tillväxt.
- Ett ökat aktiäggande via löntagarfonderna ger löntagarna en successivt ökad andel i de aktieutdelningar som betalas ut från företagen.

Individuell anknytning och individuella andelar

När det gäller avkastningen på fondernas kapital kan den disponeras till vilket ändamål som helst utan att man äventyrar några fundamentala funktioner i systemet. Att på det ena eller andra sättet återföra avkastningen till de enskilda löntagarna för privat användning brukar benämnas individuell anknytning.

Den metod för individuell anknytning som vi valt att föreslå har samma ekonomiska innebörd som om man skulle göra en årlig individuell fördelning av avkastningen.

Vi föreslår att den årliga avkastningen på löntagarfondernas aktieinnehav betalas in till AP-fonds-systemet. Pengarna kan då användas för finansiering av pensionerna. Därigenom minskar AP-fondernas behov av att ta in pengar via den lönebaserade avgiften. Om framtida höjningar av AP-avgifterna kan hållas nere ökar löneutrymmet. Därmed får löntagarna på en indirekt väg ut sin avkastning.

Att omedelbart eller efter en viss spärrtid upplösa inte bara avkastningen utan också det fonderade kapitalet och fördela det för individuell användning brukar benämnas system med individuella andelar.

Att dela ut andelar till enskilda anställda skulle emellertid ta bort själva poängen med det kollektiva sparandet. Aktierna motsvaras av förmögenheter som är bundna i form av fabriker, råvarulager, datamaskiner osv. Om man delar ut en aktiepost till varje löntagare skulle sannolikt många välja att sälja sina aktier. Främst skulle de som har den sämsta ekonomin kunna resonera så.

Antagligen finns då ingen som är villig att köpa aktierna till normalt pris. Priserna på aktier sjunker. Sluteffekten blir att företagens ekonomiska förutsättningar urholkas. Eller också finns det personer som för hyggligt pris är beredda att köpa upp löntagarnas aktier. Detta förutsätter dock en sned inkomst- och förmögenhetsfördelning, dvs. just den situation som löntagarfonder var avsedda att motverka. Löntagarna får i själva verket med ett sådant alternativ avstå till de traditionella kapitalägarna i stället för till löntagarfonderna.

I båda alternativen försvinner alltså själva poängen med det kollektiva sparandet och den kollektiva resursuppbyggnaden. I första fallet sker det genom att det inte blir några ökade investeringar. I andra fallet kan det bli investeringar men i så fall till priset av ökade klyftor.

2.2 Löntagarinflytande

I utredningsbetänkandet konstateras att besluten i våra företag ofta fattas av en liten grupp rika människor och med utgångspunkt från deras intressen. Självfallet finns det värde i att luckra upp och sprida ut en makt som blivit så ensidig och koncentrerad. Men frågan gäller också *beslutets innehåll*. Vilken sorts skillnad i besluten kan man vänta sig, om man överför ekonomisk makt från ett fåtal rika till alla löntagare?

I det privatkapitalistiska företaget är vinsten det styrande intresset. Vinsten är måttet på företagets framgång. I sin ständiga strävan efter vinst och effektivitet kan företaget också bli framgångsrikt, när det gäller att höja produktionen och därmed lägga grunden till en förbättrad materiell standard i det samhälle där företaget verkar.

Den styrka som ligger i den ensidiga inriktningen är samtidigt också företagets stora svaghet. Det är inte inställt på att ta andra hänsyn.

Arbetet och sättet att organisera produktionen har en avgörande inverkan på oss människor i livets alla skeden. Det bestämmer grunddragen i vår samhällskultur, var vi bor, hur vi ser på andra och oss själva, den tekniska utvecklingen och de politiska motsättningarna. Den enskilda människans ekonomiska situation bestäms i stort av rollen i produktionssystemet. Vem som blir utslagen, förgiftad eller hörselskadad avgörs också oftast i arbetslivet.

Ett företags ensidiga strävan efter vinst och effektivitet kan alltså materiellt berikad det omgivande samhället, men sätter också andra spår – kräver offer. Under 70-talet tillkom en rad lagar och avtal som tog sikte på att vidga företagets perspektiv och tvinga dem till en ökad känslighet för sådant som inte syns i bokslutet: omsorgen om arbetsmiljön, mänskligt och samhälleligt ansvar, ökad demokrati.

Problemet är emellertid att de inneboende krafterna i företaget fortfarande är desamma som tidigare. Samhället kan sätta upp en mängd restriktioner som förhindrar företaget att göra precis som det vill. Men samhället som omger företaget kan aldrig "utifrån" engagera den enorma utvecklingskraften hos företaget till att sträva efter något annat än vinst och effektivitet.

Ett välskött företag har kraft och utvecklingsförmåga som det är angeläget att ta vara på. Ett producerande idérikt och framåtblickande företag är en ekonomisk, social och kulturell tillgång för den ort där det finns och för samhället i stort. Vi behöver kraften, utvecklingsförmågan och framgångssträvandena hos företagen för att vidmakthålla och vidareutveckla vår produktionskapacitet. Vi behöver konkurrenskraftiga företag som kan tjäna in våra exportinkomster – vi behöver dem för vår sysselsättning och för vår välfärd. Men målet måste vara att komplettera företagen och deras inriktning så att de, jämsides med sin strävan efter effektivitet, har en kraft som är riktad mot andra välfärds mål. För att åstadkomma en omdaning av arbetslivet räcker det således inte att ställa upp regler i form av gränsvärden, rekommendationer och minimistandardkrav. Vi måste ge företagen nya impulser så att deras kraft och utvecklingsförmåga kan lösa fler problem än enbart de som gäller lönsamhet.

Nära en miljon löntagare är idag uttröttade när de kommer hem från

jobbet. En och en halv miljon har psykiskt ansträngande arbeten. En halv miljon människor arbetar dagligen i ett ständigt öronbedövande buller. En miljon kommer i kontakt med giftiga ämnen. Till detta kan läggas alla förstörda ryggar, alla avklippta fingrar, alla värkande huvuden och alla onödiga cancerfall som arbetsförhållanden bär ansvaret för. Ändå kanske de problem i arbetslivet som inte kan mätas är än värre. All mänsklig nedklassning, all kuvad glädje, alla raserade självförtroenden, alla grusade förhoppningar och all förlamad initiativkraft som förekommit i arbetslivet under generationers lopp – de kan göra bilden mörk och förväntningarna låga när det gäller det dagliga jobbet innehåll.

Det kommer att ta årtionden att i grunden förändra produktionsförhållandena, så att det dagliga arbetet kan bli ett tillfälle till stimulans, en möjlighet till utveckling och mänskligt utbyte, en källa till glädje. En sådan förändring kan inte ske med dagens maktförhållanden oförändrade ute i företagen.

Självfallet måste också ett företag där löntagarna har ett påtagligt förstärkt inflytande ha en stor förmåga att utveckla och nå goda ekonomiska resultat. Grundkonstruktionen i vårt förslag till löntagarfonder är också sådan att vinsten och effektiviteteten även fortsättningsvis får en central ställning i företaget. Jämsides med dessa mål kommer dock nya mål, som i första hand är ägnade att tillgodose löntagarnas intressen, att beredas plats.

2.3 Solidarisk lönepolitik och företagens vinster

Ett av motiven för löntagarfonder är behovet att motverka att en lönepolitisk återhållsamhet i högvinstföretagen enbart leder till ökade vinster för aktieägarna. Dessa problem som rör kopplingen mellan vinster och lönebildning behandlas dels i betänkandet, dels i en av utredningens expertrapporter.

I företag som går bra är det ofta möjligt att ta ut högre löner än vad som är normalt på arbetsmarknaden för övrigt. Dels har dessa företag pengar över sedan de betalt löner och normal avkastning. Dels är de ofta i en situation där de faktiskt också är villiga att betala högre löner – de behöver dra till sig mer folk för att klara en expansion.

Lönerna i högvinstföretagen stiger därmed kraftigare än på andra håll, men man ser ändå till att den solidariska lönepolitiken upprätthålls. Motsvarande löneökningar sprids nämligen till andra delar av löneemarknaden. Löneglidningsklausuler och följsamhetsavtal bidrar numera till att den solidariska lönepolitiken upprätthålls ”i efterhand”. Övervinsterna kan undvikas, men systemet har den stora nackdelen att löneläget anpassas till de företag som för tillfället har den största förmågan att betala bra. Detta driver upp den allmänna lönenivån och därmed inflationen. Alltför många företag riskerar att råka i bekymmer, därför att kostnadsnivån är anpassad till de mest lönsamma företagen. Det skadar sysselsättning och tillväxt och leder till ökad inflation.

I och med att löneglidningsgarantier och följsamhetsavtal blivit så vanliga kan nu nästan alla grupper av löntagare snabbt anpassa det egna löneläget till vad de mest lönsamma industriföretagen förmått betala.

Hela det här problemet har under 70-talet blivit mer spänningsladdat än det var under 60-talet.

Anledningen till detta är att vinstspridningen mellan företagen i Sverige har ökat. (Denna utveckling är kartlagd i en av utredningens expert-rapporter.) Att vinstspridningen har ökat innebär att skillnaden har blivit större mellan de företag som har den bästa lönebetalningsförmågan, och de företag som har den sämsta lönebetalningsförmågan. Ofta gäller detta även inom en och samma bransch. En ökad vinstspridning gör att risken för löneglidning ökar, samtidigt som andra företag går dåligt och inte ens kan bära genomsnittligt godtagbara lönekostnader. Det blir allt svårare att med lönepolitikens hjälp klara fördelningsproblemen och samtidigt åstadkomma så återhållsamma lönekostnadsökningar att expansion och tillväxt blir tillräcklig.

I tidigare utredningar och rapporter i löntagarfondsfrågan har framför allt problemet med den solidariska lönepolitikens koppling till övervinster betonats. Att det idag, mot bakgrund av 70-talets utveckling, tycks finnas en koppling också till inflation och dålig tillväxt gör ju inte problemet mindre akut. Utvecklingen under 70-talet har alltså inte bara bekräftat det befogade i att förankra ett system med löntagarfonder i lönepolitiska överväganden. Den har ytterligare förstärkt motiven härför.

2.4 Kapitalbildning och industriell tillväxt

Att medverka till en fungerande kapitalbildning inom näringslivet är ett av löntagarfondernas huvudmål. Det handlar i första hand om att bidra till att lösa industrins försörjning av riskvilligt kapital. Den svenska ekonomins problem i detta avseende och vilka krav det ställer på ett fondsystem behandlas utförligt i betänkandet.

Industrins investeringar måste under 80-talet öka med i genomsnitt åtminstone 6–7 procent varje år. Detta blir inte möjligt om soliditeten i företagen fortsätter att sjunka. Tvärtom måste den höjas. Under 80-talet krävs därför avsevärt mera riskvilligt kapital än vad som behövdes under t ex 60- och 70-talen. Om detta riskvilliga kapital ska komma fram den sedvanliga vägen – genom kvarhållna vinster i företagen – krävs mycket stora vinster.

Vinsterna i företagen under hela 80-talet skulle i genomsnitt behöva vara en bra bit högre än vad de blev under de två högvinståren 1973–1974. Självfallet är så höga vinster inte acceptabla ur fördelningspolitisk synpunkt. De är dessutom i praktiken omöjliga att räkna med. Långt innan man når upp till sådana vinstnivåer uppstår en kostnads- och prisutveckling som snabbt bryter nacken av högvinstkonjunkturen.

Det blir alltså nödvändigt – som en första förutsättning – att i en helt annan utsträckning än hittills skjuta till det riskbärande kaptitalet utifrån, det vill säga genom nyemissioner. Det blir också nödvändigt att dessa aktier finner köpare. Det är därför nödvändigt att nya penningstarka ägare kommer in på aktiemarknaden. Vi bedömer att löntagarfonderna till en början årligen ska kunna tillskjuta 2–3 miljarder i riskbärande kapital till produktionen.

Att klara försörjningen med riskvilligt kapital är ändå inte tillräckligt.

Det är lika nödvändigt att höja industrins vilja till produktiva investeringar.

Många faktorer har betydelse för nivån på industriinvesteringarna. Världsmarknadens efterfrågan och industrins branschvisa sammansättning är två mycket viktiga faktorer. Landets sociala, kulturella, geografiska och politiska förhållanden spelar också sin roll. Den allmänna ekonomiska politiken liksom närings- och arbetsmarknadspolitiken påverkar i hög grad hur det blir med investeringsbesluten i industriföretagen.

När alla dessa och liknande faktorer spelat sin roll är det dock till slut de ekonomiska förutsättningarna för investeringen som avgör om den blir av eller ej. Det handlar då om hur den tilltänkta investeringen påverkar företagets vinstutsikter. Och det handlar om hur hög vinstnivå ägarna kräver för att projektet ska genomföras. Om det nu finns en utbredd tveksamhet att göra investeringar kan det motivera två slags åtgärder. Dels kan man vidta sådana åtgärder att lönsamheten i de industriella satsningarna blir högre, dels kan man vidta sådana åtgärder som gör att kapital- och aktiemarknaden accepterar en lägre lönsamhet för investeringarna. Man sänker alltså kapitalmarknadens avkastningskrav.

Höjd lönsamhet på projekten kan åstadkommas genom sänkt kostnadsnivå. I praktiken handlar det huvudsakligen om en långsammare ökning av lönekostnaderna. Som vi tidigare beskrivit kommer en övervinstdelning att beskära lönsamheten hos de mest lönsamma projekten (som ändå ligger över vad marknaden kräver) och därför kan de ha en dämpande inverkan på lönekostnaderna. Övervinstdelning kan därmed bidra till att fler projekt med mindre god lönsamhet klarar av kostnader och marknadens krav på avkastning.

Skall man kunna minska kravet på avkastning från placeringar som görs i industri och produktion, så är det bl. a. nödvändigt att minska inflationen. Ett system med löntagarfonder, och särskilt då dess vinstdelning, kan verksamt bidra till att skapa förutsättningar för en lönepolitik som dämpar inflationen. Ett sådant inslag är en absolut nödvändighet om inflationsbekämpningen ska bli framgångsrik.

En sänkt inflationstakt verkar sänkande på avkastningskravet. Dels blir det en direkt återverkan som sänker avkastningskravet i samma utsträckning som inflationen hejds. Dels är det så att grunden för den höga avkastningen hos många av de alternativa placeringarna – det vill säga annat än aktier – utgörs just av inflationen. Fastighetsaffärer och den "grå" lånemarknaden kommer t. ex. att mista mycket av sin attraktionskraft om vi återfår en så pass låg prisstegringstakt som exempelvis på 60-talet.

Löntagarfondernas egna alternativa placeringar kommer dessutom inte att vara den "grå" marknaden eller konstspekulation. Alternativet till aktieplacering för fonderna blir enligt vårt förslag att överlämna placeringsansvaret till AP-systemet. Där är bostadsobligationer och statliga krediter normgivande för avkastningskraven.

Om man via löntagarfonder kan engagera de stora löntagargrupperna inte bara i aktieförvaltning, utan också så att de bidrar med sina kunskaper i företagets förvaltning, bör detta rimligtvis leda till att riskmomentet i aktieplaceringarna blir mindre. Under alla förhållanden torde lön-

tagarna själva, såsom ett aktieägende kollektiv, kunna arbeta med lägre "riskersättning" än dagens kapitalägare.

Om löntagarfonderna tillkommer som en ny stor köpare av aktier, och årligen tillförs ett belopp i storleksordningen 2–3 miljarder kronor för sina köp, kommer naturligtvis det nuvarande förhållandet mellan utbud och efterfrågan av aktier att förändras i en riktning som verkar sänkande på avkastningskravet.

Av alla de skäl som här har räknats upp kan man vänta sig att löntagarfonderna bidrar till att hålla nere kraven på avkastning. Under ett första skede kommer aktiekurserna i Sverige därför att gå upp, som ett resultat av att löntagarfonderna inträder i bilden.

Det är i och för sig, av fördelningspolitiska skäl inte önskvärt. Avsikten med fonderna är ju inte att berika de nuvarande aktieägarna. Men det enda alternativet, om man helt vill undvika uppgång i kurserna, är sannolikt att avstå från den industriella tillväxten. Och det alternativet får med säkerhet utomordentligt dåliga fördelningspolitiska effekter.

I mycket kort sammanfattning kan löntagarfondernas inverkan på tillväxt- och kapitalbildningsproblem se ut så här:

- Löntagarfonderna skapar, genom vinstdelning, förutsättningar för en återhållsam lönekostnadsutveckling. Därmed blir fler investeringsprojekt lönsamma. Företagens villighet att investera förbättras därmed.
- Löntagarfondernas inträde på aktiemarknaden innebär att avkastningskraven på investeringar sänks och fler investeringsprojekt blir genomförda.
- Löntagarfonder innebär därmed att grundläggande ekonomiska förutsättningar skapas för att företagen dels ska vilja genomföra den investeringsökning som den svenska ekonomin behöver, dels ska kunna gå ut på aktiemarknaden och via nyemissioner skaffa det behövliga nya riskvilliga kapitalet.
- Om kollektivt sparade pengar sugs upp av företagen som eget kapital behövs inte vinstnivåer som är fördelningspolitiskt oacceptabla, inflationsdrivande och obalansskapande.
- Löntagarna får del i framtida vinster och ett successivt ökat inflytande.

2 Av ledamoten *Karl-Erik Nilsson*

Den svenska ekonomin befinner sig i sin svåraste kris sedan 30-talet. Antalet anställda i industrin har minskat under 70-talet, samtidigt som industriinvesteringarna sjunkit. Några av våra viktigaste exportindustrier har drabbats av svårartade strukturproblem. Vår industri är för liten i förhållande till den mängd varor vi förbrukar. Vi har ett stort underskott i våra affärer mot utlandet. Strukturproblemen leder till att vinsterna varierar kraftigt mellan olika branscher och företag. De vinstrika företagen kan betala högre löner, vilket gör det svårt att upprätthålla den solidariska lönepolitiken. Sparandet som ska ge underlag för våra framtida investeringar har minskat.

Denna utveckling måste vändas. Underskottet i våra utrikesaffärer måste vi på sikt bli av med. Ska vi klara det måste vår industri växa, nya industrier måste växa upp vid sidan av de gamla. Problemen kan lösas på olika sätt. Oavsett vilket man väljer blir löntagarna de som ytterst betalar. Löntagarna har behov av att kapitalbildningen vid varje tidpunkt uppnår en betryggande nivå. Löntagarnas behov av en tryggad kapitalförsörjning samt det förhållandet, att löntagarna ytterst kommer att bära kostnaderna, utgör motiv för att ge löntagarna delaktighet i kapitalbildningen.

Inflytandet på bolagsstämmorna i näringslivet utövas av allt färre personer. I de börs- och fondhandlarnoterade företagens stämmor hade 1976 i genomsnitt 2 personer tillsammans majoritet. Om man bortser ifrån affärsbakerna behövdes i intet fall mer än 6 personer för att kontrollera majoriteten vid respektive bolagsstämma. Dessa förhållanden är oacceptabla för de fackliga organisationerna.

Kraven på mer inflytande motiveras dock främst utifrån arbetets rätt. De som arbetar i företaget, de som satsar sin arbetskraft och sin vardag där bör få ett ökat inflytande. Arbetsrättsreformerna har utgått från detta motiv. Men medbestämmandelagen och de övriga arbetsrättslagarna har i första hand avsett att ge löntagarna ett förstärkt inflytande inom företagen. Fortfarande saknas inflytande över de mer övergripande frågorna, som beslut om investeringar, om att köpa in eller lägga ned företag, om vilken ny teknik man skall satsa på etc.

Inflytandet över dessa övergripande frågor är i dag kopplat till ägandet. Ska löntagarna kunna påverka också dessa, för dem så avgörande, beslut räcker det inte med det inflytande som arbetsrätten i dag ger grund för.

Aktierna utgör i dag en till sin volym blygsam del av den totala förmögenheten i ekonomin. Aktieinnehavet har dock en strategisk roll eftersom det ger inflytande över företagens långsiktiga utveckling. Aktieägandet är i dag mycket ojämnt fördelat. 89 procent av hushållen äger inte några aktier alls. En procent av hushållen äger tre fjärdedelar av de aktier som ägs av hushållen. Tio procent av hushållen äger den återstående fjärdedelen.

Den solidariska lönepolitiken innebär att likvärdigt arbete skall ersättas med lika lön oavsett om man arbetar i företag med goda vinster eller i företag med sämre resultat och oavsett om man arbetar inom den offentliga eller privata sektorn. Strukturproblemen i ekonomin har gjort det svårare, till följd av varierande vinster, att upprätthålla den solidariska lönepolitiken.

De problem som här kortfattat berörts och som utförligt behandlats i olika avsnitt av betänkandet har alltid varit centrala intressefrågor för de fackliga organisationerna.

Ett system för löntagarfonder är en metod att söka komma till rätta med dessa problem på ett sätt som både tillgodoser näringslivets behov av riskvilligt kapital och möjligheterna att realisera viktiga målsättningar för landets löntagare. I syfte att tillgodose medlemmarnas intressen uppställer de fackliga organisationerna en rad centrala mål.

Inom ramen för lönepolitiken eftersträvas att – under hänsynstagande

till kravet på samhällsekonomisk balans – nå en så hög löneandel av produktionsvärdet som möjligt. Målsättningar om sysselsättningstrygghet och arbete åt alla utgör utgångspunkten för krav på dels en tillräcklig nivå på kapitalbildningen, dels ett inflytande över hur sparade resurser används och fördelas mellan sektorer, branscher och företag. Målsättningar om ett meningsfullt arbete och ett rikt arbetsinnehåll grundar krav på ett stärkt löntagarinflytande på alla nivåer inom företag och förvaltning och målsättningar avseende fördelningen av produktionsresultatet leder till krav på solidarisk lönepolitik. Insatser som görs för att öka kapitalbildningen i samhället kommer, vid oförändrade ägarförhållanden, att leda till en ökad förmögenhet för de nuvarande kapitalägarna. Löntagarfonder skulle därför få bl. a. den viktiga funktionen att omfördela en del av den kapitaluppbyggnad som löntagarna bidrar till genom den förda lönepolitiken.

Ett från min synpunkt grundläggande krav är därför att ett system för löntagarfonder utformas utifrån utgångspunkterna om en tryggad kapitalbildning, ett stärkt löntagarinflytande i övergripande företagsledningsfrågor, en mer framgångsrik solidarisk lönepolitik samt uppnående av en kapitaltillväxt i företagen i fördelningsmässigt acceptabla former.

Dessa utgångspunkter förutsätter att ett löntagarfondersystem omfattar hela arbetsmarknaden och att systemet bli obligatoriskt och grundat på lagstiftning.

Ett annat förhållande av fundamental betydelse vad avser konstruktionen av ett system för löntagarfonder är det nära samband som föreligger mellan ett sådant system och organisationernas lönepolitik. Detta nära samband är också stark markerat i regeringens direktiv till utredningen. Där står bl. a.: "Självfallet är det löntagarna själva som genom sina organisationer har att ta ställning till frågan om de vill använda sig av löntagarfonder som medel för att med bibehållande av den solidariska lönepolitiken nå en jämnare inkomst- och förmögenhetsfördelning samt en ökad medbestämmanderätt". Vid den tidpunkt då direktiven för den föreliggande utredningen utfärdades var kapitalbildningsmålet för ett löntagarfondersystem inte speciellt framträdande. Under de år som gått har emellertid detta mål – att genom löntagarfonder trygga den för näringslivets framtida expansion nödvändiga kapitalbildningen – kommit att spela en alltmer framträdande roll. Det finns ett självklart samband mellan möjligheten att uppnå detta syftemål och den lönepolitik, arbetsmarknadsorganisationerna bestämmer sig för att föra.

Mot den här skisserade bakgrunden föreslår jag ett system för löntagarfonder enligt följande.

Finansiering

Fonderna finansieras dels genom en avgift baserad på den årliga lönesumman, dels genom övertinstdelning.

Den lönesummebaserade avgiften betalas av samtliga företag, förvaltningar och organisationer som har anställda, till vilka löner betalas ut. Såväl privat som offentlig verksamhet omfattas sålunda.

Beträffande denna avgifts storlek finner jag inte skäl att härsöka ange

någon precisering, men vill dock hänvisa till att lönesumman i Sverige 1979 uppgick till 219 mdr kronor. Denna siffra kan jämföras med siffrorna i tabell 5.16 med vissa prognoser för nyemissionsbehovet under 1980-talet. Vid en sådan jämförelse framgår att redan en 1-procentig avgift baserad på den totala lönesumman i stor utsträckning "täcker" nyemissionsbehovet så som det här har prognostiserats.

I utredningsdirektiven sägs uttryckligen att de modeller för löntagarfonder, utredningen har att konstruera bör vara ägnade att stärka den solidariska lönepolitiken. Av detta skäl bör också en vinstbaserad avgift utgå. Denna bör utformas som en övervinstdelning på så sätt, att den del av vinsten som överstiger en räntabilitet på 20 procent blir föremål för delning. (Med vinst avses här vinst före bokslutsdispositioner och skatt). Siffran 20 procent ska ses mot bakgrund av nuvarande ränteläge och den inflationstakt som f. n. råder. Vid ändrade förhållanden ska sålunda gränsen 20 procents räntabilitet kunna ändras. Den del av den sålunda definierade övervinsten som ska utgöra avgiften till fondsystemet bör kunna begränsas till 25 procent. Av praktiska skäl synes det lämpligt att begränsa vinstdelningen till de större aktiebolagen. I koncerner bör vinstdelningen kunna baseras på koncernresultatet enligt koncernredovisningen.

Den lönesummebaserade avgiften skall betalas i form av kontanter, den vinstbaserade avgiften kan betalas i form av kontanter, men möjlighet bör ges till företagen att betala i form av aktier (i det egna företaget).

Placeringspolitik

Löntagarfondernas placeringspolitik bör utformas på ett sådant sätt att placeringsverksamheten i vid bemärkelse tillgodoser löntagarnas intressen. Detta krav kan endast tillgodoses genom att fondsystemets organisation får en sådan utformning, att löntagarnas intressen vid varje tidpunkt kan göra sig gällande. Här kan endast de sannolika huvuddragen i en sådan placeringspolitik antydast.

Fondmedlen bör i första hand användas för att anskaffa aktier, dels för att trygga näringslivets behov av riskvilligt kapital, dels för att bygga upp ett löntagarinflytande.

De satsningar som görs måste naturligtvis bedömas utifrån den förväntade avkastningen. Avkastningskravet blir sålunda centralt men det blir också naturligt att ta hänsyn till effekter på sysselsättningen och på löntagarnas arbetsförhållanden.

Endast genom att förvärva aktier i samband med nyemission kan man via aktiemarknaden tillföra företagen nytt riskvilligt kapital.

Företagens stora nyemissionsbehov är allmänt kända. Om löntagarfondssystemet i sin verksamhet skulle hindras att tillgodose dessa behov bör erforderliga åtgärder av t. ex. lagstiftningskaraktär vidtagas för att undanröja dessa hinder.

Fondsystemets organisation

Det måste finnas ett naturligt samband mellan den placeringspolitik, fondsystemet skall föra, dess organisation och de intressen det skall företräda. Systemet bör organiseras i form av *löntagarfonder*, vilket bl. a. innebär att löntagarna skall ha majoritet inom systemets beslutande organ och med ett minoritetsinflytande för samhällsrepresentanter.

För att löntagarinflytandet inom systemet skall vara inte bara dominerande utan också effektivt bör representanterna i fondsystemets beslutande organ utses inom ramen för de fackliga organisationerna. Dessas uppgift som bevakare av löntagarintresset gör det naturligt att de utnyttjas för detta ändamål.

Systemet bör omfatta ett antal (i ett inledningsskede exempelvis tre) sinsemellan självständigt arbetande fonder. De bör vara övergripande beträffande placeringspolitik och på kapitalmarknaden i övrigt.

Beträffande frågan om fonderna bör vara – vad avser finansieringsunderlag och förvaltningsorganisation – lokala/regionala eller rikstäckande bör detta avgöras av huruvida lokala/regionala fonder kan bedömas leda till en lösning av resurserna till de enskilda regionerna. Bedöms den risken som ringa finns skäl som talar för – i här avsedd bemärkelse – lokala eller regionala fonder. Om den motsatta bedömningen görs talar detta för att fonderna även vad avser finansieringsunderlag och förvaltningsorganisationer bör vara rikstäckande. De två typer av fonder det här är fråga om kan emellertid kombineras om man utöver ett antal rikstäckande fonder inrättar ett antal regionala fonder, dit en viss mindre del av avsättningarna kanaliseras. Därigenom kan en bredare grupp löntagare aktivt medverka i beslutsprocessen än om systemet helt byggs upp kring "riksfonder".

Jag vill sålunda föreslå regionala fonder (en per län) som komplettering till riksfonderna. Proportionerna mellan de avsättningar som görs till riksfonderna resp. till de länsvisa fonderna bör övervägas senare. Vad som då bör beaktas är att det kan antas att de länsvisa fonderna i första hand kommer att tillgodose kapitalbehov inom den egna regionen och att deras kapitalförmedling av naturliga skäl kommer att koncentreras till mindre och medelstora företag.

Styrelserna för de olika fonderna bör vara sammansatta så att de har en majoritet av löntagarrepresentanter och en minoritet utsedd av politiska organ.

Det är också viktigt att ansvarighetsförhållandena inom fondsystemet är helt klara. Detta innebär bl. a. att styrelserna i de olika fonderna skall vara ansvariga inför respektive fonds huvudmän.

Mot bakgrund härav föreslår jag ett system för utseende av fondstyrelser enligt följande: av de länsvisa fondernas styrelser utses tillsammans exempelvis nio ledamöter av distriktsstyrelserna (el. motsv.) i de regionala organen av löntagarnas centralorganisationer under det att sex ledamöter utses av kommuner och landsting. På motsvarande sätt utses de rikstäckande fondernas styrelser så att regeringen utser, likaså exempelvis, sex och centralorganisationernas resp. styrelser tillsammans nio ledamöter. Det måste härvid förutsättas att organisationerna bygger upp ett nomineringssystem på ett sådant sätt att betryggande garantier kan

ges åt att synpunkter och förslag från de olika lokala fackliga organen blir beaktade.

Individuella andelar

En särskild fråga som delvis sammanhänger med frågan om ett fondsystems organisation är huruvida systemet skall på något sätt inrymma individuella andelar. Det kan anföras skäl som talar för att i vart fall en del av de medel som binds i fonderna bör utgöras av innestående fordringar till de enskilda löntagarna. Om man emellertid söker utforma ett system för individuella andelar på ett sätt som i allt väsentligt efterliknar dagens privata sparande har detta uppenbara brister ur både kapitalbildnings- och inflytandesynpunkt.

Det finns enligt min mening möjlighet att tillmötesgå en opinion som hävdar att ett inslag av individuella andelar ska rymmas i ett system för löntagarfonder utan att detta inverkar negativt på de grundläggande målen. Detta innebär bl. a. att andelarna inte får vara köp- och säljbara. Vidare skall alla löntagare erhålla andelar av samma värde. Andelarna skall vara spärrade under ett visst antal år (t. ex. 5 år), varefter de betalas tillsammans med sin avkastning i den ordning de avsatts.

Delegering av ägarinflytande

Löntagarinflytandet på lokal nivå inom fondsystemet bestäms dels av hur löntagarrepresentanter inom systemet utses, dels av i vilken omfattning lokala fackliga organisationer garanteras beslutsmedverkan i regionala fonder och riksfonder och dels av i vilken utsträckning det ägarinflytande som är förenat med fondernas aktieinnehav delegeras till de lokala fackliga organisationerna.

Utövandet av ägarinflytandet bör, inom vissa bestämda ramar, delegeras till de lokala fackliga organisationerna. Detta kan ske så att för varje aktieförvärv från en fonds sida, dessa ges rätt att utöva ägarinflytandet för viss del av aktieinnehavet (t. ex. hälften). Delegeringen bör dock begränsas så att de anställda vid respektive företag inte kan företräda mer än 20 procent av det samlade röstvärdet i bolaget. Det bör betonas att det lokala inflytandet i formell mening inte innebär ett ägarinflytande. Den formella äganderätten åvilar de olika fonderna på läns- respektive riksnivå.

3 Av ledamoten *Jan Bröms*

Med anledning av att utredningen inte lyckats fullgöra sitt uppdrag avlämnar jag som särskilt yttrande en promemoria som i december 1980 överlämnades till utredningen.

Promemorian innehåller i huvudsak vissa överväganden och slutsatser som enligt min mening borde ha fått ingå i det principkapitel utredningen inte lyckats nå enighet kring. Som avslutning skisseras ett mo-

dellförslag som på väsentliga punkter skiljer sig från övriga förslag som förekommit i debatten. Förslaget kan inledningsvis behöva motiveras och förtydligas i vissa avseenden.

Den grundläggande tanken bakom förslaget är att det skall ge förutsättningar för en kraftig breddning av ägande och ägarinflytande över näringslivets fortsatta utbyggnad. Systemet skall kunna etablera makt och ägaransvar i marknadsmässiga former hos nya grupper. Men detta måste ske på ett sätt som inte radikalt förändrar de fackliga organisationernas hittillsvarande partsroll på arbetsmarknaden eller som kan befara leda till att grunderna för vårt nuvarande ekonomiska system förändras. Det innebär att förslaget syftar till att skapa ett marknadsmässigt komplement till hittillsvarande ägarformer och att detta måste ske på så lika villkor som möjligt i förhållande till annan kapitalförvaltning.

Vidare är förslaget utformat med tanke på att det så verkningsfullt som möjligt skall kunna ge ett bidrag till mindre och medelstora företags fortsatta utveckling. På den punkten skiljer sig förslaget så långt jag förstår från de övriga förslag som lämnats till utredningen, vilka har sin tyngdpunkt på traditionella aktieplaceringar över börsen.

Det finns anledning att i den fortsatta diskussionen närmare pröva förutsättningarna för fondbildningar som kan bidra till ett decentraliserat företagande i marknadsmässigt effektiva former. Två aspekter förefaller mig här speciellt viktiga:

1. För att fondkapitalet i praktiken skall komma att spela någon mer betydelsefull roll krävs ett samförstånd och ett ömsesidigt intresse mellan de fonder som kommer att bildas och andra kapitalägare. Det talar bl. a. för att det system som föreslås skall ge ett stort mått av flexibilitet när det gäller de enskilda fondernas uppbyggnad och utformning för att möjliggöra lösningar som är anpassade för de enskilda fallen och de mångskiftande syften som kan bli aktuella. Det kan gälla enskilda företag som vill involvera sina anställda i någon viss utsträckning som ägare för att klara av ett expansionsprogram eller i samband med arvskiften. Initiativen kan också komma från de anställda som vill ha ett tillräckligt inflytande för att få en viss kontroll över besluten i samband med försäljningar och fusioner. I praktiken kommer sannolikt bankerna att spela en viktig roll som mäklare mellan fondkapitalet och etablerade företag. I samband med större investeringar kan det vara naturligt att ställa krav på att företagen förbättrar sin soliditet. Kan man då erbjuda lämpliga nya ägare kommer sådana krav att vara lättare att få accepterade och genomförda. Fondkapitalet bör också kunna användas för bildande av rent löntagarägda företag. Målsättningen med förslaget är att forma ett kapital som företag och andra institutioner på olika sätt kommer att anstränga sig för att hitta lämpliga samarbetsformer med. Fonderna måste således kunna bildas för att fylla många olikartade syften från traditionell aktieplacering till en hög grad av industriellt risktagande.

2. Ju större de enskilda andelarna kan göras inom systemets ram, desto större är sannolikheten att de kommer att användas för ett decentraliserat företagande. Större individuella andelar innebär att ett mindre antal personer behöver enas kring ett projekt eller en affärsidé för att någon form av fondbildning skall framstå som motiverad. Det innebär också

förutsättningar för ett mer direkt engagemang i medlens användning. Det mellanled mellan individen och den slutliga industriella verksamheten som en aktiefond utgör kan då formas mer på grundval av lokala och fackliga initiativ och med ett större mått av individuellt risktagande. Med mindre fondandelar kommer sannolikt beroendet av de redan etablerade kapitalmarknadsinstitutionerna som fondbildare att öka. Avståndet mellan de enskilda individernas placeringsbeslut och den slutliga industriella verksamheten minskar medan mellanledens betydelse ökar.

I det förslag jag lämnat kan fondandelarna göras betydligt större än i något annat fondförslag framförallt genom två egenskaper. Den första är att systemet initieras i form av statlig upplåning till marknadsmässig ränta. Eftersom en rimlig prognos är att en stor andel av det svenska folket kommer att välja att låta sina fondandelar stå kvar och förräntas till en sådan säker avkastning, kan de medel som tillförs systemet tillåtas bli betydligt större än om alla andelar obligatoriskt skall tillföras den förhållandevis begränsade svenska aktiemarknaden. Kopplingen till en obligationsmarknad innebär också – som utvecklas närmare i min skrivelse – en inbyggd garanti mot att fondsystemet mer allvarligt skall störa marknadsbildningen på kapitalmarknaden.

Det andra förhållandet som gör att systemet kan tillåtas omspanna stora kapitalbelopp är att det föreslagna medborgarkapitalet beskattas om medlen efter spårrtidens utgång tas ut för konsumtion. Det innebär att andelarna till viss del består av en skattekredit. På så sätt renodlas systemets syfte att förstärka marknadsekonomin genom att i större utsträckning göra medborgarna till kapitalförvaltare, vilket bör leda till en effektivare och snabbare utveckling inom näringslivet. I min skrivelse sägs att systemet skall tåla en beskattning upp till 75 procent utan att allvarliga bieffekter skulle uppkomma vad gäller resursanvändningen. Denna skattesats skall naturligtvis inte tolkas som ett förslag, utan främst som en illustration till den inbyggda marknadsmässiga styrka som jag menar ligger i modellen. Skattebelastningen markerar också att syftet med förslaget inte i första hand är att ge underlag för ökad privat konsumtion utan att sprida ansvaret för den totala kapitalförvaltningen i samhället. Effekterna av ett kapitalbildningssystem av det föreslagna slaget ger sig till känna först successivt. Under ett uppbyggnadsskede – medan de individuella andelarna fortfarande är relativt sett små – finns det skäl att tro att individerna kommer att disponera sina medel på ett förhållandevis passivt sätt. Huvuddelen av det svenska folket kommer säkerligen att välja att låta sina andelar stå kvar som statsupplåning i riksgäldskontoret. De fondbildningar som sker kommer antagligen att i första hand gälla traditionella aktiefonder, initierade och administrerade genom banker med huvudsaklig inriktning mot fondbörsen. En sådan utveckling behöver inte ses som en nackdel så länge som möjligheterna till alternativa användningar finns kvar i de fall olika former av projekt aktualiseras. Av denna anledning är det viktigt att fondbildningarna i största möjliga utsträckning tvingas ske i form av s k öppna aktiefonder, vilka kan fungera som temporära sparbössor för individerna. Därmed uppnås att fonderna i så begränsad utsträckning som möjligt leder till en inlåsnings av sparmedlen som kan hindra individerna från engagemang i sådana initiativ som kan uppkomma vid senare tillfällen.

Promemoria (1980-12-03)

Några preliminära ställningstaganden i löntagarfondsfrågan

Debatten om löntagarfonder har handlat om förslag som på ett ganska genomgripande sätt kan komma att förändra grunderna för vårt ekonomiska system. Innan ett samhällsexperiment av sådan omfattning påbörjas är det viktigt att klargöra vad man vill uppnå med reformen. Behovet av fonder får sedan prövas med hänsyn till vad det kan finnas för alternativa vägar att nå samma önskade effekter.

Fondernas roll i samhällsekonomin

Ett eventuellt framtida fondsystem bör ses som ett instrument för att främja tillväxten inom industrin. Ju mera aktiv denna roll kan göras desto bättre. Fonderna bör också kunna verka som ett medel för att sprida förmögenhetsägandet och makten över samhällsbyggande och investeringar på flera händer. I många framställningar beskrivs denna roll för fonderna som en passiv prioritering i placeringspolitiken mellan aktier i olika företag och mellan investeringsprojekt som på något sätt förutsätts komma att växa fram autonomt på marknaden. Men fonderna skulle också kunna fylla en mer dynamisk roll om de dessutom ses som en resurs för sammanslutningar av individer att själva förverkliga initiativ i form av industriellt företagande. Maktaspekten behöver inte inskränkas till att enbart gälla de förtroenden och misstroenden som kan visas företagen över en kapitalmarknad och möjligheterna att utöva en formell rösträtt på bolagsstämmor med åtföljande styrelserepresentationer.

För att den samhällsekonomiska balansen skall återställas krävs en utveckling som ger ett ökat finansiellt sparande totalt sett i samhället för att finansiera bostadsbyggande, offentlig sektor och industriell utbyggnad. Inom ramen för detta sparande krävs att en ökad andel kanaliseras som riskkapital till industrin. Därom torde de flesta bedömare vara ense. Men det räcker inte med att det svenska folket lägger mera pengar i kollekten för industriell utveckling. Det krävs också ökat individuellt engagemang och risktagande i form av företagande. Löntagarfonder kan i bästa fall vara ett instrument att sprida ekonomiska maktresurser till bredare grupper inom samhället inte bara när det gäller ett förvaltande av de totala kapitaltillgångarna utan också för att genom investeringsverksamhet påverka samhällsutvecklingen.

Innan man accepterar olika ideella syften med ett fondsystem måste idéerna prövas med utgångspunkt från traditionella ekonomiska effektivitetskriterier. En helt central målsättning i varje fondsystem måste vara att det skall leda fram till investeringar som uppfyller högt ställda marknadsmässiga effektivitetskrav. På den punkten har vi anledning att jämföra tänkbara fondmodeller med den investerings- och produktionsstruktur som skulle växa fram under andra ägarförhållanden.

Bedömningarna av vad som är nödvändigt för att skapa garantier mot att fonderna skall resultera i kapitalslöseri och uppbindningar i mindre rationell produktion varierar kraftigt mellan olika personer. I hög grad har dessa skiljaktiga bedömningar sin grund i olika verklighetsuppfatt-

ningar om vad som krävs för att uppnå en effektiv produktion. Enligt min mening är det helt nödvändigt att de industriella initiativ som tas görs med utgångspunkt från föresatsen att verksamheterna skall ha en god lönsamhet. Endast på så sätt kan man räkna med att investeringarna skall ge en trygg sysselsättning. Nästan alltid krävs ett betydande engagemang för lönsamheten för att verksamheten skall behålla sin ekonomiska livskraft. Som jag ser det går den mest grundläggande skiljelinjen i debatten just nu mellan dem som tror att en industriell utveckling i det svenska folkets långsiktiga intresse kan åstadkommas via att vinstintresset omdefinieras till en mer eller mindre viktig restriktion på verksamheterna medan i stället andra intressen skjuts i förgrunden och dem som menar att målsättningen att tjäna mycket pengar i konkurrens med andra företag är en helt omistlig drivkraft för att vi skall få ett väl fungerande näringsliv.

Intresset för aktieäggande hos den breda allmänheten har hittills varit begränsat. Den roll som ett begränsat antal rika människor spelat i den hittillsvarande utvecklingen kan genom den ökade inkomst- och förmögenhetsutjämningen inte upprätthållas för att motsvara de krav på förmögenhetsförvaltning som nu ställs.

För att möta behovet av utökade ägarinsatser diskuteras å ena sidan skattestimulanser för frivilligt sparande i aktier och å den andra olika former av kollektiv kapitalbildning.

Jag är av olika skäl skeptisk till alla former av speciella skattefavörer riktade till de individer som väljer att spara just i aktier. Aktiemarknaden bör rimligtvis långsiktigt kunna erbjuda en kapitalavkastning som skall vara konkurrenskraftig i förhållande till andra sparformer. Skattefavörer innebär enligt min mening enbart en teknik att dölja det mer grundläggande lönsamhetsproblemet inom näringslivet. På lång sikt sker enligt traditionell ekonomisk teori en anpassning av den faktiska räntabilitet som kommer att registreras till de förräntningsanspråk som finns hos investerarna. Genom skattefavörer kan förräntningsanspråken på de industriella aktiviteterna sättas lägre än vad som annars skulle bli fallet. För den förmögenhetsförvaltning som sker utan skattefavörer kommer därigenom aktieinnehav att förlora i konkurrenskraft i förhållande till andra förmögenhetsformer.

Bakom kravet på skattestimulanser ligger bl. a. en önskan att bredda förmögenhetsägandet och att till större grupper sprida ett engagemang och intresse för näringslivets arbetsvillkor. Det är en värdering det finns all anledning att instämma med. Samma önskan finns – även om det kanske uttrycks annorlunda – såvitt jag förstår också bakom de flesta förslag till kollektiv kapitalbildning. Till denna målsättning bör också läggas intresset av att så långt det är praktiskt och ekonomiskt rimligt sprida möjligheter för de enskilda personerna att själva genom sitt agerande i decentraliserade former påverka och styra näringslivets fortsatta utveckling.

Kapitalbehoven inom industrin

Ett huvudskäl för alla former av fondsystem är att de skall bidra till finansieringen av en snabbare industritillväxt. Problembeskrivningen går då vanligtvis till så att man först beräknar en *nödvändig* investerings-, produktions- och sysselsättningstillväxt för att vissa grundläggande samhällsekonomiska balansproblem skall lösas. De totala finansieringsbehoven kommer då fram som en likaså *nödvändig* förutsättning för att denna tillväxt skall komma till stånd. Däremot säger kalkyler av detta slag inget om att dessa villkor också är *tillräckliga* för att den kalkylerade utvecklingen skall kunna realiseras.

Det senare är ett analytiskt betydligt svårare problem. För att åstadkomma en viss industritillväxt kan det krävas en rad förutsättningar. Det kan gälla de ekonomisk-politiska förutsättningarna att bedriva en tillräckligt expansiv efterfrågepolitik för att stimulera produktionsutbyggnader, skatteincitament, vinst- och kostnadsläge, tillgången på yrkesarbetare, kvalificerade tekniker, villigheten att satsa riskkapital från allmänheten och mycket annat. Mekaniska kalkyler över vad en viss önskad industritillväxt kan komma att kräva i form av investeringsmedel är i det sammanhanget endast en pusselbit i ett större sammanhang.

Räkneövningar kring de finansieringskrav som ställs vid en viss industritillväxt är av värde främst genom att man i dessa kan få en uppfattning om storleksordningen av olika målkonflikter och för en rimlighetsbedömning av mer övergripande prognoser. Men för att de kapitalbehov som framkommer ur kalkylerna skall tolkas som ett behov av åtgärder för att ställa kapital till förfogande krävs också att det skapas förutsättningar för att kapitalet skall efterfrågas och leda till investeringar. Fondsparande i sig självt leder inte till någon industritillväxt.

Från de finansiella kalkyler som kan göras för industrin följer emellertid en uppsättning ganska uppenbara kvalitativa slutsatser:

1. Tillväxten i företagens egna kapital måste öka väsentligt i förhållande till tidigare. Under 1970-talet har soliditeten inom industrin minskat med ca 0,7 procent per år *trots* att investeringstakten är lägre vid periodens slut än vid dess början. Mycket talar för att den låga konsolideringsgraden nu utgör en viktig restriktion på företagens tillväxtkraft.
2. Den snabbare tillväxten i eget kapital måste bl. a. åstadkommas via en förbättrad räntabilitet på de medel som investeras i produktionsanläggningar. Det är en förutsättning för att man över huvud taget skall kunna räkna med någon mer omfattande nyemissionsverksamhet. För närvarande värderar börsen aktier till mindre än 40 procent av det egna kapitalet värderat till återanskaffningspris. Det innebär att företag för att motivera nyemissioner i genomsnitt måste kunna göra troligt att de förmår att på marginalen efter skatt förränta nytillskott av friskt riskkapital 2,5 gånger så snabbt som man gör på det egna kapital man redan disponerar över. Det förefaller inte sannolikt att nyemissionsverksamheten kan få någon större omfattning så länge inte företagen räntabilitet-smässigt förmår åstadkomma en bättre parallellitet mellan börskurs och företagssubstans. Man gör ett fundamentalt misstag om man tror att detta är problem som kan lösas enbart genom att mer pengar måste stäl-

las till aktiemarknadens förfogande. En väl så viktig fråga måste vara att analysera betingelserna för att företagen skall efterfråga en större nyemissionsvolym. Detta är det s. k. åtkomstproblemet.

Man kan då ställa frågan om det inte skulle vara en fördel att fonderna via en stark efterfrågan pressade upp börskurserna och på så sätt åstadkom en bättre sådan parallellitet. Enligt min uppfattning måste den frågan besvaras nekande. Redan nuvarande relation mellan börskurser och förväntad räntabilitet tycks enligt utredningens kalkyler leda till nettoförsäljningar från allmänheten av deras aktieinnehav. Höjda börskurser utan täckning i en förbättrad avkastning skulle ytterligare förstärka denna olyckliga utveckling. Placeringar i form av riskkapital inom näringslivet måste på något sätt göras konkurrenskraftiga i relation till andra placeringsalternativ på kapitalmarknaden.

3. Kapitalbehoven vid en önskad real utveckling inom näringslivet är å andra sidan så stora att det är helt uteslutet att tänka sig att den nödvändiga tillförseln av riskkapital (redan vid ett antagande om oförändrad soliditet) skall kunna tillgodoses via självfinansiering. En förenklad kalkyl kan utmyнна i behov av en real egenkapitaltillväxt på åtminstone 5 procent samt utdelningar på ca 4 procent av det egna kapitalet. Det skulle innebära krav på en real förräntning efter skatt på i storleksordningen 9 procent. En sådan förräntning skulle vida överstiga vad som kan betraktas som rimliga förräntningsanspråk. De förmögenhetseffekter en sådan generell vinsthöjning skulle resultera i på den befintliga aktiestocken skulle också vara svår att motivera. Jag tror att man lugnt kan konstatera att en sådan räntabilitetshöjning marknadsmässigt inte kan uppkomma under normala marknadsmässiga villkor. En betydande del av riskkapitaltillförseln måste således – om de långsiktiga tillväxtmålen skall infrias – tillgodoses genom kapitaltillskott från sparande utanför företagssektorn.

Fondernas inpassning på kapitalmarknaden

Vad som i ett första led kan påverkas genom olika fondsystem är naturligtvis främst tillgången på kapital. Möjligheterna att åstadkomma tillväxt inom industrin bestäms emellertid endast delvis genom det utbud av kapital som i olika former kan organiseras. Problemen gäller mera utbildning, arbetsmarknad, skatter, incitament, kostnadsläge och annat. Det finns snarast skäl att tona ned just sparandets och den totala kapitaltillgångens betydelse. Vore det så att det i dagsläget funnes en starkare investerings- och tillväxtvilja inom näringslivet skulle motsvarande sparande kunna möjliggöras inom den offentliga sektorn via skattehöjningar eller utgiftsminskningar som begränsar statens upplåningsbehov på kapitalmarknaderna. Indirekt frigörs därmed finansiella resurser för näringslivet. Den främsta anledningen till att vi nu har stora budgetunderskott är just avsaknaden av tillräcklig expansion inom näringslivet för att med en rimligt stram ekonomisk politik kunna upprätthålla en full sysselsättning.

Det är enligt min mening tveksamt att utredningen tagit upp vad som kommit att kallas "kapitalbildningsmålet" som en central bedömnings-

grund för olika modellförslag. Så som detta mål formulerats är det likvärdigt med att utredningen via någon form av tvångssparande vill ersätta annars nödvändiga skattehöjningar. Detta kan i och för sig vara en tilltalande lösning på de samhällsekonomiska balansproblemen och behovet av en stramare finanspolitik. I huvudsak innebär det att man ersätter sparande och förmögenhetsuppbyggnad inom den offentliga sektorn med motsvarande förmögenhetsbildning inom ramen för någon form av fondsystem.

Sparandemålet måste emellertid i denna utredning underordnas de "kvalitetsaspekter" som kan läggas på det kapital som hopsamlas genom fondsystemet. Kan man göra sannolikt att fonderna leder till en effektiv produktionsstruktur är det möjligt att ge dem betydande resurser. Är däremot risken stor att de kan leda till kapitalslöseri bör de självfallet inte bildas eller åtminstone inte ges några större summor pengar att disponera över. Frågan om den roll fondkapitalet kan förväntas spela i investeringsverksamheten och för företagandets utveckling måste därför diskuteras innan det är möjligt att ha en uppfattning om vilken omfattning som skall kunna ges åt systemet.

För att målsättningen om en så hög avkastning som möjligt skall vinna trovärdighet är det nödvändigt att eventuella kapitalförluster påtagligt drabba dem som svarar för placeringen på samma sätt som en skicklig kapitalförvaltning premieras. En anonymisering av kapitalförvaltning premieras. En anonymisering av investeringsresultatet är enligt min mening mycket olycklig om fonderna skall befrämja framväxten av ett effektivt näringsliv med en hög lönebetalningsförmåga. I denna fråga tror jag inte det finns någon annan praktiskt fungerande lösning än att eventuella fonder baseras på individuella andelar och ett direkt individuellt avkastningsintresse. Påståenden om att effektivitetskravet skulle kunna upprätthållas enbart genom "instruktioner" om en avkastningsorienterad placeringspolitik behöver utmönstras som önsketänkande och verklighetsflykt. Under alla omständigheter skulle det innebära ett enormt risktagande att förlita sig på att enbart uttalade målsättningar för verksamheten skulle vara tillräckliga för att garantera en effektiv resursanvändning.

Mot denna bakgrund kan jag naturligtvis inte acceptera den typ av lösning som föreslagits av LO/SAP. Det är helt möjligt att förutse de bevekelsegrunder som kommer att vara vägledande för placeringarna från politiskt valda regionala organ utan något som helst individuellt ekonomiskt intresse av den avkastning som kan uppnås. Det förhållandet att avkastningen tillförs AP-fonderna är enbart illusionsskapande. Tilläggs-pensionerna är redan formellt tryggade. Reellt kan de endast tryggas genom ett effektivt produktionsliv totalt sett i samhället. Den eventuella framtida aktieavkastningen är här helt ointressant.

En kapitalförvaltning som stöd för det industriella företagandet bör kunna fås att innebära mer än enbart en passiv kapitalplaceringsverksamhet och en prioritering mellan olika investeringsalternativ. De eventuella fonder som bildas måste också bedömas som en resurs när det gäller att initiera och stimulera fram goda investeringsprojekt. Kapitalförvaltare kan var mer eller mindre aktiva i det avseendet från enbart ren

börshandel till ett medvetet "venture capital". Det finns ingen anledning att i detta sammanhang blunda för att kapitalet kan komma att fylla en egen dynamisk roll i samhällsutvecklingen. Ju längre man vill gå i att öppna möjligheter för ett aktivt risktagande i fondförvaltningen desto viktigare blir det att det skapas en viss inbyggd motståndskraft mot "dåliga risker" genom individuella andelar.

Skall de kapitalförvaltande institutionerna förväntas spela en mer aktiv roll i det industriella företagandet blir också behovet av decentralisering, konkurrens och maktspridning mer uttalat. Detta gäller då främst antalet fonder och möjligheterna att bilda sådana. Däremot ser jag till skillnad från det förslag som lämnats från centerpartiet och folkpartiet inte någon anledning att laborera med formella begränsningar i den andel av ett visst företags aktiestock som en enskild fond skall ha rätt att äga. I de enskilda företagen torde det tvärtom i många fall vara naturligt och till fördel för verksamheten med koncentrerade ägaransvar och därmed följande engagemang i företagets utveckling och finansiering. Det är enligt min mening både missvisande och skadligt att behandla dessa frågor som om fonderna skulle agera som avkastningsorienterade börspekulanter. Utgångspunkten måste vara att de fonder som kan komma att byggas upp skall kunna agera under ett uttalat ägaransvar med allt vad därtill hör av långsiktighet, kontinuitet och professionalism i engagemangen.

Ytterligare en fråga om fondernas inpassning i marknadssystemet behöver diskuteras. Det är enligt min mening olämpligt att bygga upp ett fondsystem som i sin placeringsverksamhet är hänvisat enbart till ett begränsat segment av kapitalmarknaden. Vi behöver långsiktigt en marknadslösning där också övriga kapitalplacerare, i valet mellan aktieköp och alternativa placeringar i tillräcklig omfattning, väljer just aktier. För att garantera en rimlig sådan jämvikt är det nödvändigt att också de som förvaltar fondkapitalet ställs inför valet mellan åtminstone obligationsplacering och aktieköp. Däremot finns det naturligtvis anledning att begränsa fondernas möjligheter att likvidisera penningmarknaden via bankplaceringar.

Jag är således inte beredd att medverka till en lösning som innebär att stora summor pengar hopsamlas i det allt annat än uteslutande syftet att förse näringslivet med riskvilligt kapital. Något sådant skulle enbart leda till att börskurserna pressas upp och att avkastningen på nya aktieköp sänks vid en given lönsamhet inom näringslivet. Den nuvarande flykten från aktier hos privatpersoner skulle förstärkas och fonderna skulle därmed pressa ut de gamla aktieägarna från marknaden.

Sammanfattning

En inpassning av ett fondsystem på den svenska kapitalmarknaden förutsätter klara garantier för att dessa fonder agerar marknadsmässigt på likartade villkor som andra kapitalplacerare. Det förutsätter bl. a. individuella andelar. Ju tillförlitligare dessa garantier är desto större frihet bör kunna ges fonderna i deras placeringsverksamhet vad gäller risktagandet. Det måste på den punkten bedömas som önskvärt att eventuella

fonder ges möjlighet att initiera och stimulera en dynamisk industriutveckling. Ju effektivare fondkapitalet visar sig vara i det avseendet desto större möjligheter skapas för staten att via finanspolitiska åtgärder förstärka den samhällsekonomiska balansen. Fonderna själva bör däremot inte primärt bedömas som ett finanspolitiskt (dvs. skattepolitiskt) instrument.

Storleken på det tvångssparande som varje fondförslag innebär är ett underordnat problem. Det viktiga är att de skall kunna befrämja en effektiv resursanvändning i samhället.

Ett eventuellt fondsystem

Vad som ovan anförts är ett antal generella synpunkter på ett framtida fondsystem. Kan dessa tillgodoses är jag beredd att positivt pröva ett tvångsmässigt sparande inom ramen för någon form av fondsystem.

I varje sådant fall blir det i realiteten fråga om ett tvångssparande. Det gäller helt oberoende av finansieringsform från vinstdelning och därmed följande krav på högre vinster och lägre löneandel i produktionen till en ren inkomstbeskattning enligt det förslag som lämnats av mittenpartier. Att som i utredningstexten kalla det hela för att göra löntagarna delaktiga i den framtida förmögenhetstillväxten är enbart en förskönande omskrivning för att de skall tvingas bidra till denna förmögenhetsökning.

I och med att det är fråga om ett tvångssystem förfaller det mig orimligt att inskränka sparandet enbart till löntagarkollektivet. SACO/SR har av den anledningen ansett att det måste bli fråga om medborgarfonder och inte inskränkta löntagarfonder.

För att det skall var någon mening med individuella andelar är det nödvändigt att tvångssparandet efter någon tid frigörs. En lämplig spärrtid förefaller ligga mellan 5 och 10 år. Det bör ge ett tillräckligt incitament och därmed ansvar för en långsiktigt effektiv placeringspolitik.

Flertalet medborgare torde i ett system med individuellt tvångssparande och valmöjligheter i placeringen föredra en säker förräntning av det slag obligationsmarknaden erbjuder framför osäkra och till synes spekulativa placeringar i aktier. Detta bör i och för sig inte betraktas om någon nackdel. Vi bör eftersträva marknadslösningar som via förräntningen på lämpligt sätt balanserar utbud och efterfrågan på kapital i olika former till de reala behov som finns i samhället. Om det kan undvikas är det också en fördel att inte medborgarna tvingas disponera de sparade medlen på sätt som inte förefaller naturliga och motiverade för dem själva.

Också i framtiden kommer det att finnas mångdubbelt större behov av ett sparande som kanaliseras via den traditionella obligationsmarknaden än via marknaden för nyemission av aktier. Det gäller främst den offentliga upplåningen och bostadsbyggandet. Sannolikheten för att huvudparten av ett individuellt förvaltad kapital kommer att placeras i räntebärande papper kan snarast sägas innebära att det blir marknadsmässigt möjligt att låta bygga upp ett fondsystem av större volym än annars.

Dvs. att, även om det inte är huvudsyftet, fondsparandet kan tillåtas ersätta en större andel annars nödvändig beskattning.

Ur effektivitetssynpunkt är riskerna med ett tvångssparande snarare de motsatta, nämligen att en påtvingad kapitalförvaltning kan leda till mindre väl genomtänkta kapitalanvändningar. Så blir fallet om den individuella fondandelen betraktas som någon form av gratis spelpolett som kan disponeras på mer eller mindre ideella grunder, exempelvis regionalpolitiskt, för att rädda lokal sysselsättning och liknande. Låter man över tiden bygga upp tvångssparandet till några större volymer, t. ex. 15 000 till 20 000 kronor per skattebetalare, är det fråga om ganska betydande ekonomiska maktresurser som sätts i händerna på medborgarna.

Den individuella andelen och en inte alltför lång spårzeit bör emellertid kunna leda till att den större riskvillighet som många individer kan vara benägna att ge ett kapital av detta slag lika väl kan bli en konstruktiv kraft i samhällsutvecklingen som en konserverande och effektivitetshämmande faktor. I de individuella fallen blir det naturligtvis fråga om än det ena än det andra. Sett som en defensiv arbetsplatsräddande resurs finns det anledning att med förtroende tro att de individuellt förvaltade medlen kommer att användas med större eftertanke än om motsvarande bedömningar skulle göras centralt med skattemedel.

Med den garanti detta innebär i botten kan detsnarest finnas anledning att se positivt på det ekonomiska risktagande som kan komma att ske med sparmedlen också i de fall de kommer att användas för rekonstruktion av nedläggningshotade företag, bildande av löntagarägda företag och liknande. Medborgarna ges på så sätt en betydande maktresurs som till väsentlig del bör kunna ersätta behovet av statliga näringspolitiska insatser såväl vad gäller mer offensiva som defensiva åtgärder.

Den kritiska faktorn i denna fråga gäller på samma sätt som tidigare om man kan göra sannolikt att en starkt decentraliserad kapitalförvaltning av detta slag kommer att leda till en effektivare näringslivsstruktur än om motsvande kapitalbildning sker över statsbudgeten eller i starkt centraliserade fonder av typ 4:e AP-fonden.

Vad gäller storleken på det sparande som kan åstadkommas inom systemet menar jag att vi står inför ett val mellan ett mycket begränsat system som enbart är inriktat på att i någon form förse näringslivet med riskkapital eller ett större system som i första hand kommer att leda till att resurser kanaliseras till obligationsmarknaden men också ger möjlighet till satsningar inom näringslivet. Ett system av det förra slaget måste av marknadsmässiga skäl sannolikt göras så litet att det knappast är mödan värt att laborera med personliga andelar och avkastningsanspråk. Man måste här dessutom ta i beaktande att majoriteten av medborgare är skäligen ointresserade av varje form av individuellt aktieäggande och aktieförvaltning.

Väljer man att gå på en mer storslagen lösning är det naturligt att i ett första led se sparandet som en tvångsmässig upplåning till statskassan för att lösa de samhällsekonomiska balansproblemen. Med de stora upplåningsbehov staten under överskådlig tid kommer att ha kan de medel som hopsparas naturligt gå in som en upplåning från riksgäldskonto-

ret till någon marknadsmässigt lämplig räntenivå. Startpunkten för ett fondsystem skulle därför lämpligen kunna vara att konton i riksgälds-kontoret öppnas för de medborgare som kommer att omfattas av systemet. Först i ett andra led öppnas möjligheten för den enskilde individen att om han så vill överföra sina tillgångar till institutioner (fonder) som på olika sätt agerar på marknaden.

Genom att de fonder som önskar dra till sig kapital tvingas att konkurrera med en säker statsränta erhålls en stark inbyggd stabilitet mot alltför vidlyftig kapitalanvändning. Balansen mellan aktieplacering och kapitalmarknaden i övrigt vad gäller förräntningsanspråk kommer inte att störas. Genom det direkta individuella avkastningsintresset bör det också vara möjligt att från statens sida tillåta ett mycket högt individuellt risktagande med det egna "fondkapitalet" utan att det skall behöva riskera leda till alltför oövertänkta investeringar. Jag kommer således fram till den något paradoxala slutsatsen att en lösning av detta slag öppnar möjligheter till såväl ett större risktagande i kapitalanvändningen som en större kapacitet i systemet när det gäller att svara för köpkraftsindragning (dvs. att tillgodose det som i utredningen kallats kapitalbildningsmålet) än om man gör en fonduppbbyggnad som enbart syftar till att förse näringslivet med riskkapital.

Det finns inte anledning att här gå närmare in på vilka restriktioner som bör läggas på möjligheterna att bilda fonder, dessas placeringspolitik och behovet av kontroll och revision. Målsättningen bör ändå vara att så långt möjligt överlåta åt den enskilde att fatta sina egna investeringsbeslut ända fram till det läge där en viktig bevekelsegrund för en viss kapitalanvändning kan vara att han tror sig kunna påverka sin egen arbetssituation eller näringslivets utveckling på den egna orten. Sannolikheten för kapitalförluster kan vara ett billigt pris för den makt att påverka samhällsutbyggnaden som på detta sätt ges till medborgarna.

Vissa storlekskrav bör dock ställas på fonderna bl. a. därför att de fonder som bildas bör åläggas att inom viss tid kunna återköpa sina fondandelar till en på något sätt bestämd marknadskurs. Det förutsätter kapacitet att möta den efterfrågan på omplaceringar som kan uppkomma med endera nya andelsköpare eller försäljning på marknaden av fondens tillgångar.

Finansiering och beskattning kan naturligtvis arrangeras på många alternativa sätt. En, enligt min mening, lämplig ordning skulle kunna vara att tvångssparandet sker via höjd moms och de årliga andelarna görs lika stora per skattebetalare eller liknande. Vid inlösen efter spärrtiden bör *hela det uppkomna kapitalbeloppet* beskattas. Skattesatsen bör då göras proportionell. Hur högt denna proportionella skatt bör sättas bestäms bl. a. av i vilken grad man vill eller vågar befrämja oansvarighet i medlens användning. Spontant tror jag att systemet tål en beskattning upp till ca 75 procent utan att allvarliga bieffekter skulle uppkomma vad gäller resursanvändningen. Möjlighet kan också öppnas för viss konjunkturanpassning av skattesatsen. En hög skattesats kan illustrera syftet med systemet, nämligen tron att t. o. m. en påtvingad individuell kapitalförvaltning kan vara bättre lämpad för dagens ekonomiska problem än om motsvarande medel skulle tas in över statsbudgeten.

Fondsparandet och finanspolitiken

Ett fondsystem av det skisserade slaget kan alltså också vara tänkt som en pusselbit i finanspolitiken, dvs. man kan se det som ett medel att uppnå det som i utredningen kallats kapitalbildningsmålet. Men det är en slutsats som måste förses med åtskilliga reservationer: Antag att vi nästa år skulle införa ett tvångssparande av något slag. Om vi då påstår att detta sparande också innebär en nettoökning av sparandet i samhället har vi därmed också påstått att en annan ekonomisk politik skulle ha bedrivits vad gäller bytesbalans, privat konsumtion och sysselsättning. Det är enligt min mening inget rimligt antagande. Tvärtom bör man se tvångssparandet som en ersättning för en annars nödvändig skattehöjning. Det finns ingen anledning att tro att graden av ekonomisk åtstramning skulle bli kraftigare bara för att ett tvångssparande införs. Det enda som sker är att i stället för ett ökat statligt sparande (minskat underskott) så sker ett tvångsmässigt enskilt sparande. Medlen för att åstadkomma sparande kan i bägge fallen vara exakt desamma – t. ex. momshöjning. Vad som skiljer är bara att man byter ut en offentlig förmögenhetsförstärkning mot en motsvarande privat förmögenhetsuppbyggnad (inkl. latent skatteskuld).

I en viss mening kan man därmed säga att ett tvångssparande kan introduceras helt utan kostnad för den enskilde. Det är bara en fråga om vem som skall förvalta det sparande som uppkommer vid en under alla omständigheter nödvändig indragning av köpkraft. I ett första led händer därmed samhällsekoniskt ingenting.

Först i nästa led kan man tala om effekter. Ökade traditionella skatteintäkter kan leda till ökade offentliga utgifter i förhållande till om staten tvingas att låna motsvarande medel från tvångssparandet.

Tvångssparandet kan i sin tur leda till att pengar tas ut från kontona i riksgäldskontoret och förstärker investeringsverksamheten inom näringslivet. Först då blir det anledning för skattebetalarna att i någon form "betala" för den resurs som tvångsmässigt satts i deras händer. Staten måste då vid samma sysselsättningsgrad, underskott i bytesbalansen (eller hur man vill formulera de ekonomisk-politiska målen) strama åt ekonomin via skattehöjningar eller minska utgifter.

Detta gör att jag i dagens läge kan tänka mig ett tvångssparande (som på kort sikt inte behöver betalas) som ett ganska lämpligt ekonomisk-politiskt instrument. Om vi nämligen samtidigt har behov av finanspolitisk åtstramning (men tvekar inför att genomföra nödvändiga traditionella skattehöjningar) och expansion av företagsinvesteringarna, kan detta ses som ett medel att försöka åstadkomma den nödvändiga vridningen.

Med den verkan det kan ha är det också möjligt att den andel i samhällets totala kapitalbildning som man tvingar medborgarna att ta emot kan göra det lättare för löntagarorganisationerna att förlika sig med en under alla omständigheter nödvändig neddragning i den privata köpkraften under de närmaste åren. Visst plåster på sårén bör kapitalandelarna ändå kunna ge samtidigt som, i den mån systemet har några investeringsbefrämjande effekter, det hela leder till att denna åtstramning inte i samma grad behöver gå ut över sysselsättningen.

4 Av ledamöterna *Tage Sundquist* och *Bert Levin*

Sammanfattning

Centern och folkpartiet säger nej till kollektivt ägda löntagarfonder. Partierna är inte beredda att medverka till ett system som skulle leda till att Sveriges storföretag kommer att ha samma ägare. Det är oförenligt med marknadsekonomin. Maktkoncentrationen i näringslivet ska brytas, inte bytas mot en ny.

Det är viktigt att söka åstadkomma ett mer spritt ägande av näringslivet. Ett spritt ägande minskar risken för maktkoncentration. I dagens ekonomiska läge är en ägandespridning också viktig därför att den ökar toleransen för en högre lönsamhetsnivå i näringslivet, vilket är nödvändigt om Sverige ska kunna ta sig ur sina ekonomiska problem.

Ett samhälle, där alla större företag ägs av samma grupp och – i praktiken – kontrolleras av ett ganska litet antal människor, kommer på avgörande punkter att vara ett dåligt samhälle. Riskerna är uppenbara att konkurrensen sätts ur spel, att ett effektivt resursutnyttjande försvåras och att mångfalden i olika avseenden minskar. En viktig aspekt är också att ett sådant samhälle kraftigt minskar arbetstagarnas möjligheter att byta arbetsgivare.

Utredningen redovisar räkneexempel om den nyemissionstakt som är nödvändig för att Sverige ska kunna nå ekonomisk balans. De visar att det behövs en höjning av lönsamhetsnivån i näringslivet som kommer att vara svår att uppnå därför att nuvarande ägandekoncentration i kombination med ökad lönsamhet ger mycket sneda fördelningspolitiska effekter.

En del av lösningen ligger i att sprida insikten om vikten av en betydande höjning av lönsamhetsnivån. På denna punkt synes betydande framsteg ha gjorts. Alla ledamöter i utredningen delar uppfattningen att en höjning av lönsamheten i näringslivet behövs för att få fart på investeringarna. Under den tid utredningen arbetat har behovet av en drastisk ökning av kapitalbildningen också hela tiden accentuerats genom den ekonomiska utvecklingen. Om vi inte uppnår en radikal ökning av industriinvesteringarna kommer de balansproblem som präglar svensk ekonomi att kvarstå och förvärras.

En annan del av lösningen ligger i att åstadkomma en större spridning av ägandet, som i sin tur gör det lättare att uppnå betydligt högre och varaktiga vinster. Ett allmänt medborgarsparande skulle leda till en avsevärd ägandespridning.

Att låta behovet av ökad kapitalbildning leda in på vägen mot ett mer centraliserat och byråkratiskt ekonomiskt system vore ödesdigert. Problemet med den otillräckliga kapitalbildningen ska lösas i former som stärker – inte avskaffar – marknadsekonomin. Det allmänna medborgarsparandet bygger på att den enskilde själv äger sitt sparande under spartiden och den avkastning som kan uppstå. Det är också den enskilde som avgör hur sparandet ska förvaltas. Det måste ske i ett stort antal institutioner, som konkurrerar med varandra och arbetar enligt marknadsekonomiska principer.

Samhällsekonomisk bakgrund

De olika förslag som förts fram i utredningen om löntagarna och kapitaltillväxten har haft flera – och med tiden växlande – motiv. Det har gällt maktfrågor, fördelningspolitiska frågor och kapitalbildningsfrågor samt ytterligare några av mindre dignitet. För närvarande står kapitalbildningsmotivet i förgrunden. Diskussionen bör då utgå från den bild av landets ekonomiska svårigheter som utredningen givit i kapitel 5. Det som där sägs överensstämmer i stort med den beskrivning av problemen som har gjorts av t. ex. den senaste långtidsutredningen.

Otillräcklig kapitalbildning

Kapitalbildningen i samhället är och har en följd av år varit otillräcklig. Detta har inte minst gällt industrins investeringar som för 70-talet som helhet legat på en allför låg nivå och fortfarande är för låga.

Produktiv verksamhet inom näringslivet har haft en för svag lönsamhet, så låg att det till sist börjar bli bred anslutning till uppfattningen att lönsamheten måste öka kraftigt om ekonomisk balans skall kunna återvinnas.

Med början redan under tidigare årtionden har det skett en fortgående urholkning av det svenska näringslivets soliditet, dvs. förhållandet mellan det egna och det upplånade kapitalet.

Detta är utomordentligt allvarligt. I ett läge när starkt ökade industriinvesteringar är nödvändiga, innebär den otillräckliga soliditeten att näringslivets investeringsförmåga undergrävs, till följd av ett svagt finansiellt underlag.

Det räkneexempel utredningen gjort i kapitel 5 när det gäller behovet av lönsamhet och nyemissioner ger likartade resultat som beräkningar utförda i andra utredningar.

Nyemissionstakten kan höjas genom ökad lönsamhet. Men också kraftiga lönsamhetsökningar synes ge en otillräcklig höjning av nyemissionstakten. En lönsamhetsökning som skulle medge en tillräckligt stor nyemissionstakt för den önskvärda investeringsutvecklingen är fördelningspolitiskt oacceptabel med den nuvarande aktieägarkoncentrationen. Om däremot denna koncentration bryts och aktieägandet får en mycket bred spridning över flertalet medborgare – på det sätt som vi beskriver nedan – kan de tidigare nämnda huvudproblemen med fördel lösas inom ramen för marknadsekonomin.

Det går naturligtvis att genom att välja andra och mer optimistiska utgångspunkter för beräkningarna få till stånd en kalkyl som leder till mindre anspråk på tillskott av riskvilligt kapital till företagen. I det ekonomiska läge vårt land nu befinner sig måste man ändå starkt varna för att bygga den ekonomiska politiken på de mer optimistiska av de kalkyler som är möjliga.

De kalkyler som utförts av utredningen bygger inte på några överdrivna krav på samtidig förnyelse och utbyggnad av den svenska industrins produktionsapparat. Ju snabbare de ekonomiska förändringarna i vår omvärld går, desto mer ökar kraven på att näringslivet genom ny pro-

duktionsinriktning och nya produktionsmetoder upprätthåller vårt lands internationella konkurrenskraft.

Tillkomsten av ett stort antal s. k. nya industriländer, vilka arbetar inom för Sverige traditionella exportbranscher, ställer stora och ökade krav på en sådan förnyelse av näringslivet.

Det sista årtiondets förändringar av förutsättningarna när det gäller energiförsörjningen ökar också investeringsbehovet, dels genom direkta insatser för energisparande och tryggare energiförsörjning, dels genom att höjda energipriser i sig reser krav på andra produktionsmetoder i näringslivet, dels genom att marknader uppstår för nya produkter och att dessa marknader kan utnyttjas om svenska företag bygger ut sin förmåga att tillgodose de uppkomna behoven.

Vad här sagts om energiförsörjningens konsekvenser för investeringsbehovet gäller i stort också många nytillkommande miljökrav.

Man måste komma ihåg att även företag som i dag inte är börsnoterade kommer att behöva göra anspråk på tillskott från kapitalmarknaden. Det är inte heller självklart att den stora statliga delen av industrin, som nu får eventuella ägartillskott direkt av skattemedel i fortsättningen enbart skall rekrytera riskkapital över statsbudgeten.

Stark koncentration av aktieägandet

Den helt otillräckliga spridningen av aktieägandet i vårt land försvårar en höjd lönsamhet och en politik som i övrigt är inriktad på ekonomiska framsteg.

Detta beror dels på verkliga fördelningspolitiska svårigheter vid en stark höjning av lönsamheten, dels på rent politiska låsningar.

Aktieägandet har breddats avsevärt på senare år. Inte minst har olika stimulanser till aktiesparandet medverkat till denna breddning. Skattefondsparandet har varit mest betydelsefullt för denna utveckling. Detta rubbar dock inte bilden av en mycket stark ägarkoncentration. De uppgifter utredningen fått fram visar att 1 procent av hushållen äger tre fjärdedelar av alla aktier som ägs av hushållen. 10 procent av hushållen äger den återstående fjärdedelen av dessa aktier. De resterande 89 procenten saknar egna aktier.

I en promemoria den 10 juni 1980 till utredningen av näringslivets företrädare i utredningen Robert Alderin, Erland Waldenström, Hans Werthén anfördes "... Vi anser det ... vara av grundläggande vikt att åstadkomma en bred spridning av ägandet i vårt näringsliv. En sådan breddning av ägandet och av det personliga engagemanget kan förväntas öka allmänhetens, och därmed inte minst löntagarnas, intresse och förståelse för långsiktig lönsamhet och expansionsförmåga hos våra företag. Samtidigt uppnås ökad delaktighet från löntagares och andra medborgares sida i näringslivets vinster, vare sig dessa tar sig uttryck i utdelningar eller förmögenhetstillväxt."

Vi instämmer helt i den bedömningen. Om det skall vara möjligt att långsiktigt trygga förståelsen för ekonomins krav på lönsamhet i näringslivet krävs inte bara en *ökning* av aktieägandet, utan just en mycket *bred spridning* av detta ägande.

Avgörande är enligt vår mening personligt deläggande i riskkapitalet. Mer anonyma former av deläggarskap, t. ex. AP-fonder eller andra statliga organ, kollektivt ägda löntagarfonder m. m. får enligt vår bedömning inte alls samma effekter när det gäller att skapa förståelse för näringslivets arbetsvillkor.

Heltäckande ekonomisk politik nödvändig

Möjligheterna att tillräckligt snabbt bygga ut och förnya den svenska produktionsapparaten blir beroende av flera typer av ekonomisk-politiska åtgärder.

Den allmänna ekonomiska politiken måste ge förutsättningar för en ökad lönsamhet. Skatteregler kan ändras. Exempel på detta är de lindringar som företagsi i dubbelbeskattningen av aktieutdelningar. Möjligheterna att vidga skattelättnaderna för aktier till små och medelstora företag utreds av den s. k. Nordenfalkska utredningen. Kooperationsutredningens arbete bör också nämnas i detta sammanhang.

Åtgärder kan också vidtas för att direkt ställa riskvilligt kapital till näringslivets förfogande. Exempel på sådana åtgärder som redan vidtagits på förslag av regeringen är nya kapitaltillskott till den fjärde AP-fonden samt införandet av det s. k. skattefondsparandet.

Det allmänna medborgarsparande som vi förordar är en åtgärd med delvis samma syfte som skattefondsparandet och tillskotten till fjärde AP-fonden. Ett annat exempel som inte strider mot medborgarsparandet utan kan kombineras med detta, är den tanke på kollektivavtal om individuellt ägt sparande i aktier, konvertibla skuldebrev m. m. som under utredningens arbete förts fram från näringslivets representanter. Ett sådant sparande är sett från den enskilde löntagarens sida ett individuellt tvångssparande.

När det gäller att komma tillrätta med sparandebristen inom vår samhälls ekonomi i stort, kan naturligtvis ett allmänt medborgarsparande endast vara ett begränsat bidrag. Åtgärder som ökar produktionen och åtgärder som minskar det statliga budgetunderskottet genom besparingar på den offentliga konsumtionen är andra och, i det större sammanhanget, ännu viktigare åtgärder.

Det allmänna medborgarsparandets syfte är att underlätta att vi återvinner ekonomisk balans, genom att bidra till ökade industriinvesteringar, en industriell utveckling som möjliggör bättre regional balans, tillräckliga investeringar i en tryggare energiförsörjning m. m. Detta motiverar att det allmänna medborgarsparandet tillförs näringslivet främst som riskvilligt kapital, men i huvudsak inte skall tillföras den övriga kapitalmarknaden, dvs. användande för köp av statsobligationer, bostadsobligationer m. m.

Lika väl som marknadsekonomin fortbestånd kan hotas av kollektivt ägda fonder kan dess fortbestånd hotas genom otillräckliga investeringar, otillräcklig soliditet och bristande förståelse hos allmänheten för en varaktigt höjd lönsamhet till följd av alltför stor ägarkoncentration.

Inte minst finns risken att den sjunkande soliditeten försvagar marknadsekonomin. Lågkonjunkturer eller ökande internationell konkurrens

medför då inte alltid omstrukturering och nysatsningar i ordnade former, utan snarare konkurssituationer och krav på statligt övertagande av ägandet. Bristande handlingskraft inom den ekonomiska politiken kan således ge oss en successiv utveckling mot statssocialism i förening med ekonomisk stagnation. Den utvecklingen är lika oönskad som en fond-socialistisk utveckling.

Klaras inte näringslivets kapitalförsörjning på annat sätt kommer skattehöjningar och arbetsgivaravgiftshöjningar i stället att framtvingas för att finansiera statliga ägartillskott till olika företag.

Några skäl mot kollektivt ägda fonder

Eftersom utredningen inte kunnat slutföras finns inte något eller några i detalj redovisade socialistiska alternativ till lösningar. Hade sådana lagts fram inom ramen för utredningen hade de kunnat utsättas för en ingående granskning punkt för punkt.

Vi anser inte att ett särskilt uttalande i detta betänkande är den rätta platsen för en detaljpolemik mot förslag som framförts i den allmänna debatten. Vi nöjer oss därför med att redovisa några av de mer vägande principiella invändningarna mot kollektivt ägda fonder.

1. Flera av dessa förslag till kollektivt ägda fonder har varit så långtgående att de i själva verket syftat till att genomföra en *genomgripande socialisering*.

Ägandet till en dominerande del av de större och medelstora företagen skulle mer eller mindre snabbt samlas hos en enda ägargrupp, alternativt hos denna enda ägargrupp tillsammans med staten.

Detta skulle ersätta privat maktkoncentration med en annan, ännu mer långtgående maktkoncentration. Det skulle slå sönder marknads ekonomin och därigenom förstöra ett av de främsta redskap som vi har för att nå ekonomiska framsteg.

2. På socialistiskt håll har man för det mesta *motsatt sig att människor personligen skulle vara delägare* i kapital som förvaltas av ett fondsystem. Vi delar inte den ideologiskt betingade misstänksamheten mot enskilt aktieäggande. Vi menar att ett personligt delägarskap är en nödvändighet om ett fondsystem skall kunna fungera så att maktkoncentration och ineffektiv kapitalförvaltning undviks. Skall fonder ta hänsyn till avkastningskrav räcker det inte med allmänt hållna direktiv från statsmakternas sida eller lösa anknytning till ATP eller någon annan del av det allmänna socialförsäkringssystemet. (ATP-pensionerna är exempelvis enligt lag opåverkade av den avkastning som AP-fonderna kan uppnå. Att knyta fonderna till pensionssystemet innebär därför inte att pensionärerna får det minsta personliga intresse av hur kapitalet förvaltas.)

3. Förslagen om kollektivt ägda fonder innebär i praktiken att man *avskaffar en fungerande aktiemarknad*. Därmed upphör företagsekonomisk effektivitet och konkurrens att vara det främsta kriteriet för användningen av de produktiva resurserna. Även om fondförslagen med kollektivt ägande inte uttryckligen är avsedda att avskaffa aktiemarknaden, är de utformade som alternativ till en annan näringspolitik, inte som

komplement. Näringspolitiken i en marknadsekonomi måste skapa sådana allmänna villkor för ägande av riskvilligt kapital som främjar investeringar i produktiv verksamhet.

Man kan vänta sig att kollektivt ägda fonder i praktiken skulle innebära en näringspolitik som fick en stagnerande eller förtvinande aktiemarknad till följd. Fondernas övertagande av dominerande ägarinflytande skulle då också gå avsevärt snabbare än vad rent mekaniska jämförelser mellan de årliga avsättningarna och det nuvarande värdet på börsaktierna utvisar.

Att förslagen om kollektivt ägda fonder brukar åtföljas av förslag om tvångsmässiga nyemissioner av aktier skall ses mot denna bakgrund. Tvångsemissionerna är ett inslag i fondförslagen som enbart går att förklara med att förslagen är tänkta som socialiseringsåtgärder på en stagnerande eller förtvinade aktiemarknad. Det är därför man förutsätter att många företag kommer att vara ovilliga att ha fonder som aktieägare. Vore fondförslagen inriktade på bidra till en expanderande aktiemarknad, skulle emissionerna helt och hållet kunna ske marknadsmässigt och förslag om tvångsemissioner vara ointressanta och obehövliga.

Vi motsätter oss alla förslag om tvångsmässiga aktieemissioner redan av de skäl vi här nämnt. Men vi vill också understryka att det återstår att bevisa att sådana tvångsemissioner skulle vara förenliga med grundlagens krav och andra viktiga principer i vårt samhälles rättsordning.

4. Marknadsekonomi hotas i och för sig inte alls av att fackliga sammanslutningar äger riskvilligt kapital och även är ägare till en del företag. Det förekommer, och har länge förekommit i Sverige, i kooperativa och andra former.

Det är också fullt rimligt att fackliga sammanslutningar vid sidan om och på samma villkor som andra grupperingar, kan förvalta riskvilligt kapital inom ramen för ett fondsystem. Men vi kan inte godta att *fackliga sammanslutningar*, eller någon annan särskild grupp i samhället, skulle *ges ett monopol* på makten över fondsystemet. Ett sådant monopol innebär att maktutövningen skulle vara oberoende av enskilda människors ställningstaganden och till stor del av med vilken framgång det kapital som anförtratts fondsystemet i själva verket förvaltas. Om ett fondsystem har mer än obetydlig storlek kan ett sådant monopol, t. ex. för fackliga organisationer, lätt medföra maktkoncentration och ett otillräckligt hänsynstagande till effektivitetskravet i kapitalförvaltningen.

5. Förslag om kollektiva fonder brukar regelmässigt vara utformade så att de skulle medföra en *överflyttning av näringspolitiska arbetsuppgifter från statsmakterna* till andra organ. Enligt vår uppfattning är det statens uppgift att svara för de avvikelser från lönsamhetskraven som av olika skäl kan bli aktuella. Man bör vara restriktiv när det gäller att använda skattemedel för att utöva en detaljpåverkan på olika företags investeringar. Konkurrensen på kapitalmarknaden är en långt effektivare mekanism för att styra investeringsmedel till olika företag.

6. Det har också föreslagits fonder som skulle verka på t. ex. regional nivå, men vara inordnade i vårt politiska system. En sorts "*länssozialism*" tonar fram.

Dessa förslag brukar vara inriktade på regionala fonder med stor näringspolitisk rörelsefrihet och en medelstilldelning knuten till regionens befolkning, dess inkomster och dyl. En sådan konstruktion skulle göra näringslivets utvecklingsmöjligheter i olika delar av landet beroende, inte bara av rent politiska faktorer, utan också av de redan inträffade förskjutningarna i befolkningen mellan olika landsdelar.

Regioner som är svaga när det gäller befolkning och inkomstnivå skulle då ha svårt att göra sig gällande, även i de fall där företag inom regionen hade utmärkta utvecklingsmöjligheter. 50-, 60- och 70-talens befolkningsomflyttningar skulle förstärkas.

En sådan tendens att stärka de reda resurskraftiga regionerna på de svagas bekostnad skulle förenas med en allmän tendens till att investeringar skulle bedömas mer efter geografiska än efter affärsmässiga grunder. Det skulle enligt vår mening vara, inte bara principiellt, utan även ekonomiskt tivelaktigt att förskjuta huvudansvaret för regionalpolitiken från riksdagen till regionala särintressen.

7. De regionalpolitiska konsekvenser vi här påtalat är uttryck för att förslagen om kollektivt ägda fonder genomgående är så utformade att deras verkställande ledningar skall vara så *oberoende av lönsamhetskraven* att det blir ett större eller mindre utrymme för rent näringspolitiskt agerande. Det är främst av detta skäl som de kollektiva förslagen avvisar ett personligt delägarskap och enskilda människors valmöjligheter mellan konkurrerande fonder.

De kollektivt ägda fonderna skulle därför innebära att riskvilligt kapital, ännu mer än vad som redan blivit fallet, skulle förmedlas till företagen efter andra bedömningsgrunder än möjligheterna att använda detta kapital på ett ekonomiskt framgångsrikt sätt. Detta är inte något att eftersträva, tvärtom. Kapital i allmänhet, och riskvilligt kapital i synnerhet, är inget vi har i överflöd. Det är en knapp resurs. På denna liksom andra knappa resurser måste krav på en effektiv hushållning ställas. Marknadsekonomin befrämjar att sådana krav ställs. Fondsystem som är ägnade att allmänt försvaga lönsamhetskraven riskerar däremot att främja dålig resurshushållning. Följderna blir då ett mindre konkurrensdugligt näringsliv, vilket i sin tur kan hota både sysselsättning och social välfärd.

8. Förslag om obligatorisk vinstdelning till kollektivt ägda fonder har ofta använts i syfte att direkt underlätta en socialisering. En vinstdelning använd i det syftet motsätter vi oss av samma skäl som vi är anhängare av marknadsekonomi och motståndare till socialism.

När det gäller obligatorisk vinstdelning till kollektivt ägda fonder använd i mer försiktiga former och i andra syften, så har en sådan främst motiverats med att den skulle hålla tillbaka lönekraven i vissa situationer och möjliggöra ökad lönsamhet och ökade investeringar. *Om lönekraven verkligen minskar genom vinstdelning kan starkt ifrågasättas.*

Under utredningens arbete har en stor energi använts för att klarlägga om vinstdelning i praktiken kunde väntas få dessa verkningar. Det material som har redovisats för utredningen har snarast pekat i motsatt riktning. Det innebär då att vinstdelning sannolikt skulle minska lönsamheten i stället för att öka den. De näringspolitiska följderna skulle därför bli de motsatta mot vad som avsågs.

Vinstdelning med individuella andelar och i det egna företaget bör däremot kunna ske efter lokalt avtal.

9. Redan genom sin förekomst i debatten *försämrar förslag om socialistiska löntagarfonder och tvångsemissioner förutsättningar för att landet skall återvinna ekonomisk balans*. Det är nödvändigt att understryka att förslag om kollektivt ägda fonder, syftande till en övergång från marknadsekonomi till socialism, är ett av de inslag i samhällsdebatten som långt mer än andra minskar förutsättningarna för det samförstånd i politiken och på arbetsmarknaden som Sverige skulle behöva.

10. Förslagen skulle kraftigt belasta statskassan. Arbetsgivaravgifter som avräknas vid avtalen ger lägre inkomster – och därmed ett bortfall av skatteintäkter till stat och kommun. Med nuvarande budgetunderskott måste det givetvis kompenseras med höjda skatter.

Jämfört med skattefondsparandet är subventionerna till löntagarfonderna väsentligt större. Löntagarnas egna direkta bidrag till de kollektivt ägda löntagarfonderna torde begränsa sig till 25–30 procent. Till övervägande delen betalas resten av avsättningarna till löntagarfonderna av skattebetalarna genom att avgifterna och de därmed förenade inkomstminskningarna är avdragsgilla samt därutöver – via vinstdelningen – av de börsnoterade företagens aktieägare.

Några riktlinjer för ett allmänt medborgarsparande

Det finns starka skäl för att ett allmänt medborgarsparande kan behövas i den ekonomiska politiken under 80-talet. Det innebär inte att vi i första hand önskar använda lagstiftningsvägen för att lösa 80-talets problem.

Tvärtom vill vi i första hand förlita oss till den allmänna näringspolitiken och på en skattelagstiftning som främjar produktivt utnyttjande av kapital. Därtill vill vi använda oss av stimulanser till aktiesparande. I linje med den grundsynen har våra partier också medverkat till införandet av skattefondsparandet och till de vidgade möjligheterna att använda sig av den förvaltnings- och sparandeformen. Vid sidan av dessa åtgärder är ett allmänt medborgarsparande ett värdefullt komplement.

När kapital ställs till näringslivets förfogande, som ett led i den ekonomiska politiken, kan det mobiliseras på några olika sätt. Man kan använda sig av riksdagsbeslut och av kollektivavtal. Riksdagen kan använda sig av lagstiftning eller av subventioner till nysparande och omplacering av sparande.

De avgörande skiljelinjerna i debatten om hur näringslivets kapitalförsörjning skall förbättras gäller inte dessa olika finansieringsmetoder. Däremot finns här flera viktiga, och ibland svåra, frågor av mer praktisk karaktär.

Direkt missvisande är det att här tala om frivilliglinjer i motsats till tvångslinjer. När man använder sig av skattestimulanser använder man sig nämligen av en blandning av obligatorium och av beslut som fattas av enskilda individer eller genom kollektivavtal. Exempelvis kommer de medel som tillförs till skattefondsparandet knutna fondsystem delvis från statsbudgeten genom skattereduktionen (ett i lag reglerat obligatorium) och delvis från enskilda individer som har möjligheter och vilja att

utnyttja sparstimulansen. Obligatorieinslaget förstärks också av att det delvis är andra individer som äger det sparade kapitalet än de som finansierat avsättningarna till fondsystemet.

De avgörande åsiktsskillnaderna i fondfrågan gäller i stället om *en* ägarkategori skall bli den enda eller den helt dominerande ägaren i näringslivet och konkurrensen och valfriheten därigenom sätts ur spel. Dessa frågor avgör om det ekonomiska systemet skall förändras i socialistisk riktning eller om marknadsekonomin tvärtom skall förstärkas. Försöker man göra finansieringsmetoderna till en avgörande ideologisk fråga gör man det endast lättare för de rent socialistiska krafterna genom att flytta diskussionen bort från huvudfrågorna.

Eftersom utredningen inte kunnat slutföras har inte heller ett allmänt medborgarsparande kunnat bli föremål för de ingående överväganden och den sakliga prövning som alla förslag borde ha genomgått.

Vi får därför begränsa oss till att ange de principiella riktlinjer efter vilka vi menar att ett allmänt medborgarsparande bör utformas.

Det är angeläget att visa att de verkliga ekonomiska problem, som ofta i debatten får motivera införandet av kollektivt ägda fonder, bättre kan angripas efter andra och radikalt annorlunda riktlinjer. Detta är möjligt, även när man kraftigt vill öka tillförseln till näringslivet av riskvilligt kapital, även när man satsar på att förstärka marknadsekonomin i stället för att underminera den och även när man satsar på att sprida ägandet i stället för att samla det hos nya maktgrupper.

Det skall nämnas att ett annat förslag vi fört fram under utredningsarbetet, s. k. trygghetsfonder, efter regeringsbeslut håller på att utredas i ett annat sammanhang. Vi kommenterar därför inte detta andra förslag.

Allmänt medborgarsparande

Ett allmänt medborgarsparande innebär i sammanfattning *att* riksdagen år för år beslutar om obligatoriskt sparande ur inkomsterna efter skatt (över en viss miniminivå), *att* detta sparande helt och hållet förblir i respektive individs ägo, *att* individen kan välja mellan ett stort antal konkurrerande förvaltare hos vilka sparkapitalet kan placeras, *att* dessa förvaltare i första hand skall placera kapitalet som riskvilliga insatser i näringslivet med syfte att nå bästa möjliga avkastning, samt *att* individen efter ett antal års spårrtid åter kan disponera sparandet och hela tiden kan disponera avkastningen.

Individuella andelar

Individuella andelar har en verklig innebörd bara om människor kan disponera det sparande de har medverkat till. Sparandet måste visserligen vara spärrat så många år att det får den ekonomisk-politiska verkan som är avsikten. Men spärrtiden får inte uppgå till ett eller flera årtionden. Då riskerar man att det personliga delägandet suddas ut och att vi får ännu en form av anonym och opersonlig delaktighet i det riskvilliga kapitalet. Det är också naturligt att avkastningen kan disponeras av individen hela tiden.

Ett direkt sparinflytande på de förvaltande institutionernas verksamhet måste säkerställas. Dessa institutioners organisation är dock inte lika viktig som när det gäller fonder som har näringspolitiska handlingsmöjligheter. En vidsträckt etableringsfrihet för förvaltande institutioner innebär också att det kan finnas sådana av mycket olika karaktär. De som är knutna till folkrörelser kommer kanske att ha en annan uppbyggnad än de som är knutna till kreditinstitut. Vissa institutioner kommer att vara uppbyggda enligt den ekonomiska föreningens principer, medan andra kommer att vara uppbyggda i princip enligt den nuvarande aktiefondslagen.

Det finns inget behov av några speciella regler för hur de förvaltande institutionerna skall utöva sin rösträtt i de företag där de äger aktier. Deras äganderätt skall vara densamma som för annat aktieäggande. Önskar vissa institutioner delegera rösträtt till löntagarorganisationer bör detta kunna ske och den enskilde ha möjlighet att välja sådana förvaltare som delegerar rösträtten. Ett allmänt medborgarsparande ger utrymme även för denna typ av inflytande, men dess omfattning avgörs ytterst av hur enskilda individer väljer mellan de konkurrerande förvaltande institutionerna.

Konkurrens och etableringsfrihet

Valfrihet för individen mellan olika förvaltande institutioner är av avgörande betydelse för att upprätthålla avkastningskravet. Det måste därför finnas en etableringsfrihet för sådana. Den enskilde skall kunna välja mellan dem och dessutom flytta sina tillgodohavanden från den ena förvaltaren till den andra. Skulle mot förmodan antalet förvaltare vara otillräckligt för att upprätthålla en tillräcklig konkurrens kan staten initiera tillkomsten av ytterligare några förvaltande institutioner.

Organisationer och kreditinstitut skall kunna bilda aktiefonder som verkar utan geografiska begränsningar. En sådan fond får inte få alltför stor omslutning. Ett tak bör sättas för hur mycket kapital den vid ett och samma tillfälle får förvalta. Härigenom kan förvaltningen spridas på flera händer. Även en geografisk decentralisering underlättas.

Ekonomiska föreningar för förvaltning av sparade medel är en förvaltningsform anpassad till den mindre och medelstora företagsamhetens villkor, liksom till konsument- och producentkooperationen. Den ger också en möjlighet för särskilt intresserade människor att i demokratiska former aktivt engagera sig i förvaltningen. Den här arbetsformen kan också gälla centralt bildade aktiefonder. Dessa och andra organisationers medverkan i systemet bygger emellertid på konkurrens på lika villkor, till skillnad från i förslagen om kollektivt ägda fonder.

Aktiefonderna och de ekonomiska föreningarna bör stå under Bankinspektionens tillsyn. För att skydda de enskilda spararna måste krav finnas på riskspridning.

Vad vi här föreslår är, något förenklat uttryckt, en radikal vidareutveckling av det fondsystem som redan existerar i anslutning till skattefondsparandet och som numera innehåller både centralt bildade fonder och fonder i anslutning till enskilda företag. Inga av dem förändrar det

ekonomiska systemet som helhet. Däremot gynnas det av den förbättrade tillgången på riskkapital och av den ökade konkurrensen på kapitalmarknaden. I båda fallen stärks marknadsekonomin.

Placeringspolitik

Fonderna skall eftersträva långsiktigt god avkastning. Det är uteslutande företagsekonomiska bedömningar som skall ligga till grund för beslutsfattande om placeringar. De individuella andelarna och konkurrensen garanterar detta.

Man måste observera risken att de företag som kan rekrytera kapital från börsen kan komma att gynnas på övriga företags bekostnad.

Det måste betonas att ett allmänt medborgarsparande skall ses i sitt sammanhang med en allmänt positiv näringspolitik. Andra pågående utredningar, vid sidan om utredningen om löntagarna och kapitaltillväxten, är här av stor betydelse. Det gäller bl. a. utredningar om de mindre företagens finansiella situation och skatteproblem, kooperationens arbetsvillkor m. m.

Det är alltså helheten som skall befrämja ekonomiska framsteg och långtifrån alla problem kan lösas eller ens påverkas genom ett allmänt medborgarsparande.

Men även inom ett sådant system är det möjligt att i viss utsträckning underlätta kapitalrekryteringen för andra företag än de storföretag som bedrivs i aktiebolagsform. Förvaltning i ekonomiska föreningar, dvs. i kooperativa former och efter lokala initiativ, är en möjlighet som är anpassad även till företag av begränsad storlek och till sammanslutningar av sådana företag. Men det bör också vara möjligt att kapital även i andra former skall kunna förmedlas till mindre och medelstora, kooperativa m. fl. företag, främst i form av lån. Det bör t. ex. kunna övervägas om regler kan införas enligt vilka vissa delar av de förvaltade medlen skall placeras t. ex. i olika s. k. mellanhandsinstitut. Även här bör dock de förvaltande institutionerna ha valmöjlighet mellan olika alternativ, så att de kan placera sina anförtrodda medel med hänsyn till avkastningskraven.

Finansiering

När det gäller hur sparandet skall beräknas vill vi för det första avvisa arbetsgivaravgifter som beräkningsbas med hänsyn till näringslivets konkurrenskraft. Vi vill också avvisa finansiering som delvis sker med hjälp av statsbudgeten. Det stora budgetunderskottet utesluter sådan finansiering.

Dessa krav innebär att de flesta finansieringsformer som har diskuterats för ett fondsystem blir inaktuella när det gäller ett allmänt medborgarsparande.

Detta innebär i sin tur att den i debatten mycket vanliga frågan om vilka företag som skall omfattas av en avgiftsplikt blir inaktuell i vårt förslag. Den möjlighet som återstår, och av flera skäl är lämpligast, är att

det allmänna medborgarsparandet omfattar individer, och inte företag eller andra arbetsgivare.

Sparandet bör ske ur inkomsterna, och för att statsbudgeten inte skall belastas, ur inkomsterna efter skatt. Eftersom sparandets omfattning rimligen bör variera med sparförmågan bör man undanta inkomster under en viss miniminivå.

Utgångspunkten är att vi måste hålla igen på offentlig och privat konsumtion till förmån för utvidgade produktiva investeringar i näringsliv och energiförsörjning. Detta motiverar också att dessa tillskott till näringslivets kapitalförsörjning tillkommer direkt genom att vi avstår från konsumtionsmöjligheter. Även detta talar för ett sparande direkt ur de personliga inkomsterna efter skatt.

Ökade industriinvesteringar och energiinvesteringar är inte bara en löntagarfråga. Det är något som ligger i alla medborgares intresse. Detta talar för att alla inkomstagare, oavsett om de är anställda eller inte och oavsett om de är fackligt anslutna eller inte, likabehandlas. De deltar i sparandet och blir delägare i det riskvilliga kapital som uppstår. Därigenom blir det fråga om ett medborgarsparande snarare än ett löntagarsparande. Det skulle också vara orättvist om kapital-, fastighetsinkomster m. m. skulle lämnas åt sidan och löntagarna ensamma stå för dessa bidrag till den nödvändiga kapitalbildningen i näringslivet. Även detta talar för att man väljer ett sparande ur de personliga inkomsterna i stället för ökade avgifter på företag och andra arbetsgivare.

Denna enkla lösning visar för varje medborgare exakt vad det är fråga om, nämligen *att vi alla avstår från konsumtion för att främja den ekonomiska utveckling vi alla är beroende av*. Ett allmänt medborgarsparande skiljer sig från så gott som alla andra förslag i fonddebatten genom att man avstår från sådana konstruktioner som ger upphov till föreställningar om att det egentligen är någon annan som betalar.

Ett allmänt medborgarsparande, med individuellt ägande är omöjligt att i efterhand ge en socialistisk inriktning. En förändring i socialistisk riktning kommer nämligen att kräva att man totalt river upp systemet och undanröjer det enskilda ägandet.

Organisation

Vår uppfattning är att man för förvaltningen inte bör använda sig av några helt nya och oprövade konstruktioner. Tvärtom bör man bygga vidare på sådana former av kapitalförvaltning och företagande som har en tradition i Sverige och redan har visat sig kunna fungera. Inom ramen för en vidsträckt etableringsfrihet bör därför förvaltande institutioner kunna bildas dels "uppifrån", i former som nära anknyter till de nuvarande aktiefonderna, dels "nerifrån" i former som nära anknyter till arbetsformerna inom Kooperationen (dvs. med utnyttjande av den ekonomiska föreningens huvudprinciper).

För att minska hanteringskostnaderna bör det allmänna medborgarsparandet ske i anslutning till inbetalandet av inkomstskatt. Men det förblir ändå ett sparande som stannar i den enskilda människans ägo. När det gäller förvaltningen av de medel som sparas tänker vi oss när-

mast en utvidgning av det fondsystem som redan inrättats för att klara av förvaltningen i samband med skattefondsparandet. Liksom i det sammanhanget bör alltså det allmänna medborgarsparandet lämpligen kanaliseras genom särskilda institutioner. Det innebär att det starkt spridda ägandet kan försenas med en förvaltning och ett utövande av ägandansvaret som å ena sidan är så decentraliserad att konkurrensen och mångfalden på kapitalmarknaden ökar, men å andra sidan är så pass samordnad att förvaltarna kan ha erforderlig kompetens för att sköta aktieförvaltningen.

Rent praktiskt kan den enskildes val mellan olika aktiefonder och ekonomiska föreningar lämpligen ske i anslutning till självdeklarationen. Att aktiefondernas och de ekonomiska föreningarnas förvaltning av anförtrodda medel sker enligt avkastningskriterier, tryggas av att individen kan undandra sitt sparkapital från den som inte förvaltar det på ett tillräckligt bra sätt. Det kan antas att massmedia här kommer att svara för viktiga informationsinsatser.

Aktiefonder och medborgarsparande

På grund av de stora likheterna när det gäller själva förvaltningen och fondorganisationen, innebär en lagstiftning om sparande i princip en kraftig utvidgning av det nuvarande skattefondsparandet. När man skall ta ställning till en sådan utvidgning måste man utgå från den ekonomiska bakgrundsbeskrivning som vi refererade ovan. Man måste särskilt se till möjligheten att tillräckligt snabbt öka det riskvilliga kapitalet, så att soliditeten och industriinvesteringarna samtidigt kan öka i förhållandevis snabb takt under några år framöver.

Ändringar i reglerna för skattefondsparandet har inneburit att dess omfattning kunnat öka väsentligt jämfört med den mycket låga nivå som uppnåddes i början. Det är emellertid oundvikligt att det skulle vålla flera problem om man försökte att genom enbart skattestimulanser öka insättningarna till detta fondsystem med ytterligare miljardbelopp.

Detta skulle sannolikt kräva att de statliga bidragens andel av insättningarna skulle behöva ökas ännu mer. Detta blir problematiskt i ett läge när det är angeläget att minska budgetunderskottet. De rent fördelningsspolitiska problemen skulle också öka. Medan de hittills varit ganska små skulle de raskt kunna bli större, om man ännu mer höjde det högsta sparbeloppet per månad och samtidigt höjde statsbidragets andel av insättningarna.

På några års sikt blir det också ett problem att den som deltagit i sparandet under fem år därefter kan få fortsatta bidrag från statsbudgeten utan att själv göra några fortsatta nettoinbetalningar till fondsystemet. Detta resultat uppnås genom att de pengar som efter sparrtidens utgång får tas ut ur fondsystemet åter inbetalas till detsamma och en andra gång ger skattestimulanser. Detta förhållande kommer sannolikt, oberoende av de partipolitiska motsättningarna i frågan, att efter en femårsperiod nödvändiggöra en översyn av skattesparandet. En sådan kan göra det svårt att samtidigt kraftigt öka nettoinbetalningarna till fondsystemet.

Vidare ingår det i förutsättningarna för en stimulans till aktiesparandet att man stimulerar såväl nysparande som omplaceringar av sparkapital. Detta kan utan tvekan försvaras eftersom sparande i form av aktier fyller en viktig funktion i samhället. Men samtidigt innebär det att man också tvingas premiera omflyttningar inom aktiesparares innehav av riskvilligt kapital. Bidragen från statsbudgeten kan ju erhållas genom att den enskilde säljer aktier och vanliga aktiefondandelar och i stället förvärvar andelar i det skattefondsanknutna sparatet.

Slutligen sprider visserligen ett stimulerat aktiesparande ägandet av aktier. Men spridningen är inte tillräckligt snabb och bred. Vi uppnår inte skyndsamt målet att aktieägandet skall vara så spritt att förståelsen för nödvändigheten av höjd lönsamhet på allvar underlättas.

Dessa synpunkter innebär inte att skattefondsparatet är i princip felaktigt eller att det inte fyller sina ekonomisk-politiska syften. Hade det varit på det sättet hade vi inte medverkat till dess införande. Skattefondsparatet bör uppskattas efter förtjänst utan att man överdriver dess obestridda positiva effekter. Vi bör därför inte avstå från andra åtgärder av olika slag som kan behövas för att säkra en höjd soliditet i näringslivet och därigenom stärka marknadsekonomens ställning.

Ett allmänt medborgarsparande kan endast motiveras så länge dess syften, en kraftig breddning av aktieägandet, förbättrad tillgång på riskkapital och höjd lönsamhet, ännu inte är uppnådda. Ett allmänt medborgarsparande bör därför inte ses som ett permanent system, vilket skiljer det från många andra av de förslag som förts fram i den s. k. fonddebatten. Framgång för ett allmänt medborgarsparande innebär att det kan avskaffas. Eftersom det är ett inslag i den ekonomiska politiken måste dess utformning också fortlöpande prövas utifrån de krav denna politik vid varje tillfälle ställer.

5 Av ledamöterna *Robert Alderin, Anders Röttorp och Erland Waldenström*

Enligt den för utredningen gällande arbetsplanen skulle dess slutrapport ha omfattat förutom de nu publicerade fem kapitlen också ett sjätte kapitel, vari skulle ha diskuterats principerna för olika fondsystems finansiering, organisation och placeringsverksamhet. Därutöver planerades ett sjunde kapitel, som i enlighet med direktiven skulle innehållit konkreta förslag till fondkonstruktioner.

Begränsningen av utredningens slutrapport till enbart de fem första kapitlen innebär att praktiskt taget alla grundläggande principfrågor rörande löntagarfonder utesluts ur rapporten. Denna begränsning av rapportens innehåll har än mer markerats genom utredningens beslut att genom omröstning i sista stund utesluta en redogörelse för den principiella debatten och kritiken av tidigare löntagarfondsförslag liksom en analys av de fördelningspolitiska frågeställningarna kring lönsamhet och kapitalbehov i näringslivet. Vi hänvisar i dessa frågor till våra särskilda reservationer.

Eftersom utredningen inte presenterar några egna överväganden eller

förslag saknar vi anledning att i detta yttrande ingå på någon detaljerad analys eller kritik av de nu aktuella löntagarfondsförslagen. Vi nöjer oss med att kortfattat ange vår syn på några av de viktigaste principiella frågeställningarna sådana dessa framkommit dels i utredningens direktiv, dels i den omfattande fonddebatten.

Termen "löntagarfonder" har i detta yttrande reserverats för fonder utan individuellt deläggande, uppbyggda genom avgifter på företagens vinster och/eller arbetskraftskostnad, av den typ som LO/SAP presenterat 1975/76, 1978 och 1981 och även TCO:s ledamot i utredningen lagt fram offentligt i januari 1981. Vi sätter ordet inom citationstecken för att markera dels att det rör sig om en mycket speciell typ av fonder, dels att beteckningen såtillvida är oegentlig som dessa fonder endast till mindre del finansieras med löntagarnas medel – det rör sig i huvudsak om skattebetalarnas pengar – samt att löntagarna inte har någon andel i vare sig fondernas kapital eller avkastning.

Några marknadsekonomiska förutsättningar

Den svenska ekonomin är en marknadsekonomi. Denna utmärks av ett decentraliserat beslutsfattande i ekonomiska frågor med många oberoende beslutsfattare som representeras av både hushåll och företag, både konsumenter och producenter, kapitalförvaltare m. fl. En effektiv marknadshushållning förutsätter också en fri företagsamhet, dvs. att det kan komma in nya producenter på lika villkor på varje delmarknad. Detta kräver i sin tur förekomsten av både stora och små företag med många olika ägargrupper samt goda betingelser för nyetablering av företag.

En väl fungerande marknadsekonomi förutsätter vidare att de många besluten i ekonomin baseras på god information om de samhällsekonomiska kostnaderna. Konsekvenserna för individer och företag av deras beslut måste avspegla de faktiska kostnaderna. Företag och kapitalförvaltare som fattar beslut med betydande konsekvenser för andra, måste ha klara och entydiga beslutskriterier. I vilken grad dessa uppfylls måste kunna observeras och föranleda konsekvenser för beslutsfattarna. Det bör finnas mekanismer som automatiskt ger sanktioner mot företag och kapitalförvaltare med låg målpuppfyllelse.

Dessa regler gäller också för fondsystem om dessa ska vara förenliga med marknadsekonomin. Sådana system måste bestå av många oberoende fonder som konkurrerar om sparkapital och placeringsobjekt med andra fonder och kapitalförvaltare på lika villkor. Det krävs entydiga kriterier i fonder och företag som ger information om effektiviteten i fondernas medelsförvaltning. Det krävs också självreglerande styrmekanismer.

Det ekonomiska utgångsläget

Som framgår av kapitel 5 i slutrapporten har vi idag allvarliga balansbrister i den svenska ekonomin. Vår internationella konkurrenskraft har försvagats kraftigt, med fallande marknadsandelar som följd. Produktio-

nen i den utlandskonkurrerande delen av näringslivet har sjunkit, lönsamheten har allvarligt försvagats. Investeringarna ligger på en mycket låg nivå.

Trots den svaga produktionsutvecklingen har både offentlig och privat konsumtion fortsatt att växa. Det gör att konsumtionsnivån idag är avsevärt högre än vår produktion tillåter på lång sikt. Samtidigt som vi har ett stort underskott i bytesbalansen är investeringarna för små för att vi i framtiden ska kunna bära upp den nuvarande konsumtionsnivån.

Den offentliga sektorn uppvisar ett stort och snabbt växande sparandeunderskott. För närvarande är detta underskott lika stort som underskottet i bytesbalansen. Eftersom den privata sektorn totalt sett inte uppvisar något sparandeunderskott, betyder detta att det samlade finansiella sparandeunderskottet i Sverige är av samma storlek som underskottet i den offentliga sektorn.

För att komma tillrätta med obalansen finns det i princip två vägar att välja. Antingen kan den utlandskonkurrerande sektorns produktion höjas eller måste konsumtionen, såväl privat som offentlig, sänkas. Det råder stor enighet i Sverige om att läget kräver att båda dessa vägar utnyttjas men att vi i första hand bör söka återställa balansen genom ökad produktion. Det avgörande för i vilken utsträckning detta kan ske är hur Sveriges internationella konkurrenskraft och lönsamheten i den utlandskonkurrerande delen av näringslivet utvecklas.

En industriell expansion kräver också en väl fungerande arbetsmarknad, så att de expansiva, konkurrenskraftiga och lönsamma företagen kan rekrytera personal. Den förutsätter vidare goda tillväxtbetingelser för de mindre företagen, såväl redan existerande som nyetablerade. Det är i stor utsträckning där som nya idéer och produkter utvecklas. Därför är åtgärder som företrädesvis tar sikte på att förbättra betingelserna för storföretagen, utan att företagsklimatet i vid omfattning förändras, otillräckliga.

Ett allmänt sparandeunderskott i ekonomin, väsentligen koncentrerat till den offentliga sektorn, innebär inte – i motsats till vad som gjorts gällande av förespråkare för "löntagarfonder" – att det behöver föreligga någon brist i tillgången på externt riskkapital i näringslivet eller att en sådan brist kan befaras bli något avgörande hinder för en industriell expansion. Det rör sig i samhällsekonomin om mycket små belopp. Det årliga behovet av tillskott på riskkapital vid en snabb industriell expansion under 80-talet beräknas inte uppgå till mer än t. ex. en femtedel av vad vi i Sverige lägger ut på vin och sprit. Det är mindre än en procent av den privata konsumtionen. Det är bara några promille av de privata hushållens samlade förmögenheter.

Det är en helt dominerande uppfattning hos företrädare för industri-företag och kreditmarknad att behovet av externt riskkapital i våra företag ska kunna fyllas på normala, marknadsekonomiska vägar vid en förbättrad konkurrenskraft och återställd lönsamhet för svenskt näringsliv. Något sakligt belägg för att så inte är fallet eller för att här skulle föreligga ett problem som kunde motivera "löntagarfonder" har oss veterligt inte presenterats på något håll. I vart fall har något sådant belägg inte framlagts av utredningen, vare sig i dess nu publicerade rapport eller i den övriga delen av dess arbetsmaterial.

Mål och medel

I löntagarfondsdebatten har angivits ett stort antal delvis motstridiga mål som faller inom ett mycket brett område av allmänpolitiska och ekonomisk-politiska frågeställningar. I utredningens rapport liksom också hittills i den allmänna debatten saknas praktiskt taget helt en grundläggande målsättningsdiskussion som klart anger vad eventuella fondkonstruktioner egentligen ska tjäna för syften. Inte heller har man, vare sig i utredningsrapporten eller i den allmänna debatten gått in på någon mål/medel-analys som skulle kunna besvara frågan i vad mån inrättandet av fonder är den bästa vägen för att nå angivna mål.

Från våra utgångspunkter finner vi det angeläget att i dessa sammanhang prioritera följande två målområden:

1. *Att främja en kraftig och uthållig tillväxt i produktion, investeringar och sysselsättning inom näringslivet, särskilt i den utlandskonkurrerande delen, samt att på bred front förbättra betingelserna i vår marknadsekonomi för produktiv verksamhet, med särskilt inriktning på att underlätta strukturanpassning och främja innovationer och nyetableringar inom såväl stora som små företag.*
2. *Att åstadkomma en väsentlig spridning av aktieägandet i näringslivet och därigenom också en spridning av det på ägandet grundade inflytandet samt att därigenom åstadkomma ökad delaktighet hos löntagare liksom hos alla medborgare i företagens kapitalbildning.*

Tillväxt och flexibilitet

Det första målområdet – tillväxtmålet – måste väsentligen bygga på förbättrad lönsamhet och förstärkt internationell konkurrenskraft i vårt näringsliv. Utrymmet medger inte någon detaljerad diskussion, men vi vill dock understryka att ett uppfyllande av dessa mål ställer väsentliga krav både på den ekonomiska politiken och på lönebildningsprocessen. De angivna målen innesluter också viktiga restriktioner på hur eventuella fondsystem kan utformas så att de inte riskerar att ytterligare förvärra de problem som man avser att avhjälpa. De aktuella förslagen till ”löntagarfonder” leder genom avgifter på företagen till sämre lönsamhet och försämrad internationell konkurrenskraft. Särskilt hårt drabbas de utlandskonkurrerande företagen i det fall man skulle genomföra en permanent och övergripande vinstdelning. En sådan leder alltid till ökade kapitalkostnader och därmed lägre investeringsnivå och produktionstillväxt – alltså en utveckling rakt motsatt den som bör eftersträvas.

Den djupgående krisen i vår ekonomi är emellertid inte avhjälpt enbart genom att man skapar bättre tillväxtbetingelser för befintliga företag. Utvecklingen i vår omvärld ställer obönhörliga krav på en omfattande strukturförändring inom vårt näringsliv, som förutsätter anpassningsförmåga, flexibilitet och nyföretagande. Vi behöver starkt förbättrade incitament för produktiv verksamhet i vid omfattning.

Detta gäller också förhållandena på kapitalmarknaden. Låg lönsamhet, hög inflation och oförmånliga skatteregler har bidragit till att göra det allt mindre förmånligt för företag och individer att spara och särskilt att spara i produktiva former, bl. a. i aktier. Samtidigt har ur samhälls-

ekonomisk synpunkt ogynnsamma sparbeteenden, som att leva på lån och placera pengar för icke produktiva ändamål, blivit alltmer förmånliga. Vissa av de ekonomiskt-politiska åtgärder som krävs för att skapa bättre betingelser för samhällsnyttigt sparande i produktiv verksamhet berörs nedan i samband med våra förslag om ägarspridning.

Det är beklagligt att den nu publicerade utredningsrapporten inte innehåller några som helst försök till en analys av olika fondkonstruktioners ekonomiska, politiska och allmänt samhälleliga konsekvenser. Vi vill i detta sammanhang endast understryka att ingen av de grundläggande förutsättningar för en effektiv marknadsekonomi, som ovan redovisats, synes oss uppfyllas av de aktuella förslagen till "löntagarfonder". Tvärtom innebär dessa en utveckling som i väsentliga avseenden leder bort från marknadsekonomins grundförutsättningar. Genom den radikala omstruktureringen och kollektiviseringen av ägandet i svenskt näringsliv samt genom påfrestningar, som systemet via avgifter utsätter löntagare, företag och skattebetalare för, riskerar de dessutom att hos såväl stora som små företag försvaga viljan till investeringar, risktagande och nyetableringar.

Ägarspridning och ägarmakt

Det andra prioriterade målområdet omfattar en rad delmål som varit starkt framträdande i fonddebatten och som anknyter till begrepp som ägarspridning, maktkoncentration, löntagarinflytande och fördelningspolitik. Utrymmet tillåter oss endast att kort kommentera dessa spörsmål i anslutning till utredningsrapporten och den aktuella debatten. Vi hänvisar i övrigt till den 1976 framlagda utredningen "Företagsvinster, kapitalförsörjning, löntagarfonder" som på Arbetsgivareföreningens och Industriförbundets uppdrag utfördes av en grupp företrädare för svenskt näringsliv och ekonomisk vetenskap och där hithörande frågor ingående behandlas.

Aktieägandets struktur

Att åstadkomma en jämnare fördelning samt allmän breddning av aktieägandet har i fonddebatten utgjort en målsättning som tillmätts stor vikt och om vars önskvärdhet en betydande enighet tycks råda. Däremot föreligger djupgående skiljaktigheter både när det gäller konsekvenserna av en sådan reform och om sättet för dess genomförande.

I vår skrivelse till utredningen av den 10 juni 1980 betecknade vi en bred spridning av ägandet som en fråga av grundläggande vikt för vårt näringsliv. En sådan breddning av ägandet och av det personliga engagemanet kan förväntas öka allmänhetens och därmed inte minst löntagarnas intresse och förståelse för långsiktig lönsamhet och expansionsförmåga hos våra företag. Detta skulle kunna bli ett betydelsefullt bidrag till den anda av intressegemenskap och samförstånd som numera så allmänt inses vara nödvändig för att vi ska kunna lösa våra krisproblem.

En breddning av det individuella aktieägandet skulle vidare medföra

att löntagare och övriga medborgare i motsvarande mån blir direkt delaktiga i näringslivets vinster, vare sig dessa tar sig uttryck i utdelningar eller i förmögenhetstillväxt. Även detta är ett i fonddebatten starkt uttalat önskemål som också kommer till uttryck i utredningens direktiv. Det har särskilt åberopats i stabiliseringspolitiska sammanhang, som ett medel att vinna löntagarnas acceptans av den nödvändiga lönsamhetsförbättringen i våra företag.

Vi vill understryka att inget av de nu angivna syftemålen med ett breddat aktieäggande kan uppnås med de aktuella förslagen till "löntagarfonder". Ett system med kollektiva länsfonder ger ingen anställd något personligt engagemang eller intresseanknytning till sitt företag, ej heller någon delaktighet i företagets förmögenhetstillväxt. "Löntagarfonder" skulle i själva verket leda till att den breddning av det individuella aktieägandet som dock skett under hela efterkrigstiden och nu sker i ökad takt, skulle ersättas av en på sikt helt dominerande kollektivisering av aktieägandet i våra företag.

Aktiespridning och inflytande

Som en tredje effekt av ett breddat aktieäggande skulle man, som också understrukits i vår nyss nämnda skrivelse till utredningen, uppnå en vidgad delaktighet från löntagares och medborgares sida i det på ägandet grundade inflytandet, alltså en reell maktspridning.

Att, som skett i utredningens kap 5, söka mäta maktkoncentrationen i näringslivet genom att ange det antal personer som tillsammans bildar majoritet på de börsnoterade företagens bolagsstämmor ger knappast någon relevant upplysning om de faktiska problemen. Det finns större anledning att fästa vikt vid de aktieäggande institutionernas (investmentbolag, försäkringsbolag, 4:e AP-fonden m. m.) alltmer dominerande ställning. De svarar i flertalet börsföretag för majoriteten av röstetalen på bolagsstämmorna.

I vårt land liksom i övriga länder med fri marknadsekonomi måste man räkna med att det aktiva ägarinflytandet i det enskilda företaget i regel utövas av ett relativt begränsat antal ägargrupper, som har inte bara de erforderliga resurserna utan också det uthålliga intresse och den professionella kompetens som krävs för att ta ett aktivt ägaransvar. Det ur maktspridningssynpunkt väsentliga är att dessa "kontrollaktieägare" inte är för få eller växer sig för stora, att de inbördes är oberoende och konkurrerar med varandra samt att de representerar bredast möjliga skikt av individuella aktieägare.

Det är genom förmedling av dylika aktieäggande institutioner – de må ha karaktären av investmentbolag, aktiefonder, företagsanknutna sparfonder etc. – som en genomgripande breddning av det individuella aktieägandet kan leda till att stora grupper av löntagare och medborgare i allmänhet får ett reellt ägarinflytande. Därmed erhålles också en verklig maktspridning samtidigt som aktiemarknadens funktion förstärks.

Det har i debatten med orätt gjorts gällande att näringslivet skulle vara fientligt till varje form av löntagarnas ägarinflytande och att man kategoriskt "säger nej till fonder". Vad näringslivet enligt vår uppfattning

kategoriskt måste säga nej till är "löntagarfonder". Däremot motsätter sig näringslivet ingalunda de många slag av aktieäggande institutioner som så framgångsrikt utvecklats inom ramen för vår marknadsekonomi. Som vi nyss påpekat betraktar vi dem som naturliga instrument för att kanalisera ett breddat aktieäggande i former som möjliggör ett reellt ägarinflytande och maktspridning. En viktig förutsättning hävidlag är att sådana institutioner fritt och på lika villkor ska kunna bildas av individer, företag och organisationer och att aktiespararna i sin egenskap av delägare ytterst ska ha det avgörande inflytandet över placeringspolitiken. Det är också väsentligt att spararna fritt kan välja den fond till vilken de vill anförtro sina medel samt att de ska kunna ge uttryck för sin uppfattning om fondens förvaltning genom att fritt kunna byta fond.

Ett sådant system skiljer sig i grundläggande avseenden från de aktuella förslagen till "löntagarfonder". Dessa har inga individuella delägare som, med utgångspunkt i omsorgen om egna sparmedel, kan utöva styrning och kontroll över medelsförvaltningen. "Löntagarfonderna" har i själva verket karaktären av själväggande och självstyrande stiftelser. Den individuella löntagarens ägarinflytande är här helt eliminerat. I föreliggande förslag finns inga spärrar för dessa fonders storlek eller makt – i motstats till vad som enligt lagstiftning gäller för aktiefonder. De är tvärtom tillförsäkrade resurser som gör det möjligt för "löntagarfonderna" att på få år bli dominerande aktieägare i flertalet av våra börsnoterade företag. Vi finner det närmast utmanande när man i detta sammanhang hävdar att man vill "råda bot på maktkoncentrationen i näringslivet".

Fördelningspolitiska frågor

I fonddebatten har det, särskilt på senare tid, varit ett centralt argument att "löntagarfonder" är nödvändiga för att en ökad lönsamhet i näringslivet ska vara "fördelningspolitiskt acceptabel". Argumentet har särskilt kommit till användning för att motivera att en avsevärd del av fondernas medel enligt föreliggande förslag ska erhållas genom tvångsvis beskärning av de mest framgångsrika företagens vinster. Varken i debatten eller i utredningens rapport har man emellertid gjort något försök att konkretisera innebörden av detta fördelningspolitiska problem. Vi hänvisar i denna fråga till vår reservation till utredningens kap. 5.

Som framgår av reservationen skulle för en höginkomsttagare med stort aktieinnehav – den kategori som i allmänhet pekas ut i debatten – den reala avkastningen med nuvarande skatteregler och inflationstakt vara negativ även vid en så pass rejäl lönsamhetsförbättring i företagen som till 6 % real avkastning på eget kapital efter skatt. För löntagarhushåll i normala inkomstlägen med ett litet aktieinnehav – de hushåll som får den högsta procentuella avkastningen – kan vid en dylik lönsamhetsnivå realräntan bli uppåt 4 %. Det betyder att dessa småspararhushåll får ett antal hundalappar för sitt samhällsnyttiga sparande. Det är svårt att inse att detta skulle kunna betecknas som "fördelningspolitiskt oacceptabelt".

Känslan av att det skulle innebära ett "fördelningspolitiskt problem"

att återge vårt näringsliv den lönsamhetsnivå som är nödvändig för att möjliggöra balans i ekonomin förefaller oss mera vara en reflex av aktieägandets ojämna fördelning än av någon föreställning om att avkastningen på sparandet i aktier sakligt sett skulle bli för hög. Den omständigheten att en så pass stor del av aktieägandet varit koncentrerat till en liten grupp av förmögna hushåll har utnyttjats för att skapa en känsla av att det, oavsett avkastningsnivå, är något ojämnt i att "tjäna pengar på aktier". Även ur denna synpunkt är en breddning av det personliga aktieägandet angelägen. Den ökade spridning som skett de senaste åren, särskilt genom tillkomsten av det nya skattefondsparandet (se nedan), har av allt att döma redan bidragit till en mera balanserad syn på denna fråga.

Särskilda åtgärder för ägandespridning

Skattereglerna

70-talets skatteregler för aktier har i kombination med hög inflation starkt försämrat villkoren för enskilt aktiesparande. Dubbelbeskattningen av utdelningarna betyder att huvudparten av utdelningsbeloppet går bort i skatt, om aktieägaren har en vanlig löntagarinkomst. Detta har gjort det allt mindre förmånligt för de enskilda hushållen att spara i aktier. Även beskattningen av realisationsvinster för aktier medför kapitalförluster för spararen under inflation, eftersom nominella värdeökningar betraktas som reella. Detta gäller t. ex. inte för egna hem. På en rad andra områden som konkurrerar om spararnas medel är beskattningen obefintlig, t. ex. konst, antikviteter, medaljer m. m.

Genom att skatten är särskilt hög på aktier väljer spararna givetvis i ökad utsträckning andra och mindre produktiva placeringar. Skattesystemet uppmuntrar således till improduktivt sparande istället för till produktivt. För att få hushållen att i ökad grad avdela sina potentiella sparresurser för produktiva och samhällsnyttiga ändamål krävs alltså en grundläggande förändring av aktiebeskattningen både vad gäller utdelningar och realisationsvinster.

Skattefondsparandet

De nuvarande reglerna för skattefondsparandet utgör ett betydelsefullt steg i riktning mot att rätta till den ovan berörda skattemässiga diskrimineringen av sparandet i aktier. Den obestridliga framgången visar också vilka stora resurser i form av frivilligt sparande som kan frigöras genom gynnsammare skatteregler. Samma erfarenhet har gjorts i andra länder, särskilt i Västtyskland, där liknande system har existerat i över 20 år.

Redan under den korta tid systemet varit i funktion i vårt land har det avsevärt ökat tillströmningen av riskkapital till börsen, något som i sin tur möjliggjort en kraftig ökning av företagens nyemissioner. Den på sikt viktigaste effekten torde dock vara den väsentliga breddning av aktieägandet som fondsparandet av allt att döma inneburit. Enbart under

de 4 första månaderna detta år öppnades över 200 000 nya aktiekonton.

Med den vikt vi ur näringslivets synpunkt tillmäter en spridning av aktieägendet finner vi denna utveckling synnerligen betydelsefull. Den överensstämmer också i stora drag med de önskemål och förslag som framfördes av näringslivsgruppen 1976.

Det framstår som i hög grad önskvärt att bygga ut detta system både för att ytterligare stärka det produktiva sparandet och bana väg för en fortsatt, långsiktig breddning av det personliga aktieägendet. Vid en sådan utveckling av systemet framstår det enligt vår mening som särskilt angeläget att få till stånd dels ett rikhaltigare sortiment såväl av allmänna aktiesparfonder som av företagsanknutna system, dels och framför allt bättre möjligheter för ett frivilligt riskkapitalsparande i mindre företag. Det synes oss också önskvärt att man ser över skattestimulansernas konstruktion i syfte att göra sparandet särskilt attraktivt för lägre inkomsttagare ävensom att stimulera ett uthålligt sparande (utöver spärrtiden).

En förutsättning för en framgångsrik utveckling av det frivilliga riskkapitalsparandet är att centrala instanser inom arbetarrörelsen upphör att bekämpa systemet. Vi finner det svårt att förstå att man sätter in så stora krafter för att förhindra ett system som möjliggör för alla löntagare att på fördelaktiga villkor spara i aktier – om de så önskar i det egna företagets aktier – och därigenom bli delaktiga i ägarinflytandet samt i företagets resultat och eventuella förmögenhetsökning. Särskilt svårförståeliga är de angrepp på aktiefonderna som grundas på argumentet att de via stimulanserna minskar det allmännas skatteintäkter. Aktiefondsparandet tar i anspråk allmänna medel i väsentligt mindre grad än de av LO/SAP och TCO föreslagna "löntagarfonderna". Det är ur denna synpunkt att beklaga att enighet i utredningen inte kunde uppnås om färdigställande av kapitel 6 där dessa frågor var avsedda att ingående belysas.

Frivillighet eller tvång

Att göra breda grupper av svenska folket till aktieägare genom att tvinga dem till aktiesparande inger betänkligheter även om ett sådant obligatoriskt sparande kan förenas med ett fondsystem som är marknadsanpassat på samma sätt som de nuvarande aktiesparfonderna. Ett obligatorium kan enligt vår uppfattning inte motiveras utifrån börsföretagens behov externt riskkapital utan endast som en av statsfinansiella skäl påkallad åtgärd för att begränsa hushållens köpkraft, alltså som ett alternativ till regelrätt beskattning. Men även under sådana omständigheter ligger det enligt vår uppfattning något stötande i att påtvinga medborgarna risker med deras sparmedel. Vi understryker därför vår ovan angivna uppfattning att det sparande och den ägarspridning som redan så framgångsrikt har inletts, bör utbyggas på frivillighetens väg med särskild inriktning på att nå de grupper som idag i stor utsträckning inte deltar i riskkapitalägandet.

Speciella synpunkter beträffande mindre företag

Mindre företag skiljer sig såväl beträffande ägarstruktur och inflytande-frågor som former för kapitalförsörjning väsentligt från de stora företagen.

Spridningen av ägandet i näringslivet måste för de mindre företagens del i första hand åstadkommas genom att fler personer engagerar sig i företagande och inte genom fler ägare i nuvarande företag. En sådan "ägarspridning" kan inte åstadkommas genom löntagarfonder eller frivilligt aktiesparande utan endast genom ändringar i det näringspolitiska klimatet och de ekonomiska förutsättningarna i stort för de mindre företagen, som gör företagandet attraktivare och stimulerar nyetablering av företag. Framförda löntagarfondsförslag resulterar inte i någon spridning av ägandet utan till en ägarkoncentration som även påverkar familjeföretagen, såväl direkt som indirekt.

Inflytandefrågan har i familjeföretagen, bl. a. genom ägarens direkta ekonomiska och personliga engagemang, en annan och djupare dimension än i storföretagen där ägandet och ledandet av företagen i regel är skilt från varandra. Ett medinflytande, grundat på de anställdas arbetsinsats, uppnås bäst genom de naturliga och nära kontaktmöjligheter som sedan länge finns just inom de mindre företagen. Det kan naturligtvis också utvecklas genom frivilliga överenskommelser mellan arbetsmarknadens parter. De senaste årens arbetsrättsliga lagstiftning har också tillförsäkrat löntagarna betydande grad av medinflytande. Ett reellt medinflytande för de enskilda medarbetarna i familjeföretagen utvecklas bättre på andra vägar än genom löntagarfondssystem, som inte syftar till att sprida inflytandet utan till en koncentration av inflytandet till fackliga organisationer.

Beträffande kapitalförsörjningen har de mindre företagen – i motsats till börsföretagen – i princip inte tillgång till aktie- eller obligationsmarknaden. De är för sin kapitalförsörjning beroende av självfinansiering, i första hand genom lönsamhet men också genom olika skattereglers utformning. De mindre företagen är också beroende av extern lånefinansiering.

Trots att allt fler på senare år insett småföretagens betydelse för produktion och sysselsättning – och vissa positiva åtgärder också vidtagits – missgynnas småföretagen fortfarande när det gäller den avgörande frågan om kapitalförsörjningen och då särskilt försörjningen med riskkapital. Detta gäller bl. a. arbetsgivaravgifterna, som särskilt missgynnar de ofta löneintensiva småföretagen och genom vilken småföretagen, t. ex. beträffande avgiften till sjukförsäkringen delvis finansierar den högre sjukfrånvaron i de större företagen. Det gäller vidare kapitalskatternas fortsatta dränering av det arbetande kapitalet i familjeföretagen, som framtvingar försäljning till investmentbolag och större koncerner. Det gäller även det senaste årets stimulanser för att främja tillgången på riskkapital till näringslivet, som enbart inriktats på börsföretagen, som t. ex. lindrad beskattning av utdelning av börsaktier, skattefondsparnde i börsföretag m. m.

Våra förslag om spridning av aktieägandet på frivillig väg avser i första hand placeringar i börsnoterade aktier. Men om dubbelbeskattningen

avskaffas öppnas helt andra möjligheter för de medelstora och större familjeföretagen att kunna attrahera riskkapital utifrån. Det skulle också vara värdefullt om någon form av "småföretagsbörs" kunde inrättas för handel med aktier i icke börsnoterade företag. Starkt expansiva och innovativa familjeföretag skulle därmed kunna locka riskkapital utifrån och lättare finansiera sin expansion.

Det är genom förbättringar på bl. a. ovanstående områden som de mindre företagens kapitalförsörjning måste tillgodoses. Framförda löntagarfondsförslag skulle medföra en försämrings av de mindre företagens kapitalförsörjningsmöjligheter. De mindre företagen skulle enligt dessa förslag på samma sätt som de stora företagen bidra till finansieringen av uppbyggnaden av "löntagarfonder". Men med den väsentliga skillnaden att det kapital som kommer från de mindre företagen inte i någon form kommer dessa företag till godo.

Några speciella frågor beträffande förslagen till "löntagarfonder"

Vinstdelning som medel för lönestabilisering

Ett huvudmotiv i förslaget att finansiera "löntagarfonder" med vinstdelningsavgifter är att sådana avgifter skulle ha en lönestabiliserande effekt. Om man utgår från att de centrala avtalen ligger inom ramen för den allmänt önskade lönsamhetsutvecklingen i vårt näringsliv, innebär frågan närmare bestämt om den *lokala lönebildningen* skulle kunna omintetgöra försöken att höja lönsamheten till den avsedda nivån. Utredningens expertstudier visar att den genomsnittliga löneglidningen endast mycket svagt påverkas av förändringar i den genomsnittliga lönsamheten. Det avgörande när det gäller effekterna av en vinstdelning är då vad som händer med den lokala löneglidningen i förhållande till den lokala lönsamhetsnivån. Expertstudierna har inte lyckats finna något signifikant samband mellan den lokala löneglidningen och lokala vinstnivån. Utan ett sådant samband saknas den grundläggande förutsättningen för att vinstdelningen skulle ge en lönestabiliserande effekt.

Både från företagens och löntagarnas synpunkt är en avsättning av en del av vinsten till övergripande kollektiva fonder att jämföra med en ökad statlig bolagsskatt. De som hävdar argumentet om lönestabilisering måste därför också hävda att en ökad bolagsskatt skulle ha en lönestabiliserande effekt.

För att inte löntagarfonder med vinstdelning skall vara negativa när det gäller företagens incitament för investeringar och expansion, krävs i själva verket en högre lönsamhetsnivå före vinstdelning än utan "löntagarfonder". Även ur denna synpunkt framstår det som föga rimligt att tilldela "löntagarfonder" någon lönestabiliserande effekt.

Expertstudien visar att lönsamheten över huvud taget inte tycks vara det centrala stabiliseringsproblemet i lönebildningen. Däremot förefaller den minskade rörligheten på arbetsmarknaden ge upphov till en betydande trendmässig stegring av löneglidningen. Stelheten i lönebildningen, bl. a. genom den solidariska lönepolitiken, leder också till löneglidning.

Den solidariska lönepolitiken

Ett annat mål som tidvis starkt betonats under fonddebatten är att fonderna ska stödja en "solidarisk lönepolitik". Den solidariska lönepolitiken anges skapa "övervinster" genom att i de mest effektiva och lönsamma företagen lämna kvar "ett uttaget löneutrymme". Detta förhållande skulle, åtminstone till någon del, kunna rättas till genom den föreslagna övervinstdelningen. Något medel att på motsvarande sätt kompensera de "undervinster" som skulle uppstå i mindre lönsamma företag anges inte i förslagen.

Fördelningen av produktionsresultatet mellan arbete och kapital har under lång tid varit mycket stabilt i den svenska ekonomin i stort sett t. o. m. första hälften av 70-talet. Under 70-talets andra hälft har kapitalets andel, främst i den utlandskonkurrerande delen av näringslivet kraftigt minskat och nått en nivå som är lägre än någonsin tidigare och även internationellt sett torde var exceptionellt låg. Det finns inget som helst underlag att hävda att den solidariska lönepolitiken skulle ha minskat arbetets ersättning till förmån för kapitalets.

Den solidariska lönepolitiken syftar i första hand till lika betalning för samma arbete oavsett företagets bärkraft. Den har dock främst inneburit att löneskillnaderna mellan arbetstagare med olika arbetsuppgifter utjämnats och har i det avseendet inneburit en större utjämning i Sverige än i andra länder. Detta har gynnat svenska företag i internationella höglönebranscher och missgynnat svenska företag i internationella låglönebranscher.

Det är däremot tveksamt om den solidariska lönepolitiken inneburit en ökad vinstspridning totalt sett. Vinstspridningen i Sverige förefaller knappast vara större än i länder med svag fackföreningsrörelse eller med fackliga organisationer utan solidarisk lönepolitik. En mindre solidarisk lönepolitik skulle troligen leda till en annan fördelning av kapitalersättningen mellan företagen, men inte nödvändigtvis till mindre vinstspridning.

Idéen att "kapa övervinster" innebär att de fackliga organisationerna vid sidan av den solidariska lönepolitikens utjämning mellan olika arbetstagare, vill införa en "solidarisk kapitalersättningspolitik" för att utjämna kapitalinkomsterna mellan olika kapitalägare. En sådan utjämning mellan kapitalägarna av avkastningen på riskkapitalet sätter viktiga element i marknadsekonomin ur spel. Den har heller aldrig begärts av vårt lands företagare eller kapitalägare. Dessa är starkt medvetna om att skillnaderna i lönsamhet mellan de olika företagen är en nödvändig faktor för att upprätthålla dynamik och effektivitet i näringslivet.

Det är inte vinstdifferenser som ger upphov till spänningarna i den solidariska lönepolitiken. Arbetsmarknadsläget är den dominerande faktorn för lönesättning på marknaden. Det är i första hand bristen på anpassning av lönebildningen till arbetsmarknadsläget som skapar spänningar mellan den solidariska lönepolitiken och marknadskraven. Dessa spänningar tar sig uttryck i en löneglidning, som inte till någon del skulle kunna dämpas med "löntagarfonder".

The first of these is the fact that the
the second is the fact that the
the third is the fact that the
the fourth is the fact that the
the fifth is the fact that the
the sixth is the fact that the
the seventh is the fact that the
the eighth is the fact that the
the ninth is the fact that the
the tenth is the fact that the
the eleventh is the fact that the
the twelfth is the fact that the
the thirteenth is the fact that the
the fourteenth is the fact that the
the fifteenth is the fact that the
the sixteenth is the fact that the
the seventeenth is the fact that the
the eighteenth is the fact that the
the nineteenth is the fact that the
the twentieth is the fact that the
the twenty-first is the fact that the
the twenty-second is the fact that the
the twenty-third is the fact that the
the twenty-fourth is the fact that the
the twenty-fifth is the fact that the
the twenty-sixth is the fact that the
the twenty-seventh is the fact that the
the twenty-eighth is the fact that the
the twenty-ninth is the fact that the
the thirtieth is the fact that the
the thirty-first is the fact that the
the thirty-second is the fact that the
the thirty-third is the fact that the
the thirty-fourth is the fact that the
the thirty-fifth is the fact that the
the thirty-sixth is the fact that the
the thirty-seventh is the fact that the
the thirty-eighth is the fact that the
the thirty-ninth is the fact that the
the fortieth is the fact that the
the forty-first is the fact that the
the forty-second is the fact that the
the forty-third is the fact that the
the forty-fourth is the fact that the
the forty-fifth is the fact that the
the forty-sixth is the fact that the
the forty-seventh is the fact that the
the forty-eighth is the fact that the
the forty-ninth is the fact that the
the fiftieth is the fact that the
the fifty-first is the fact that the
the fifty-second is the fact that the
the fifty-third is the fact that the
the fifty-fourth is the fact that the
the fifty-fifth is the fact that the
the fifty-sixth is the fact that the
the fifty-seventh is the fact that the
the fifty-eighth is the fact that the
the fifty-ninth is the fact that the
the sixtieth is the fact that the
the sixty-first is the fact that the
the sixty-second is the fact that the
the sixty-third is the fact that the
the sixty-fourth is the fact that the
the sixty-fifth is the fact that the
the sixty-sixth is the fact that the
the sixty-seventh is the fact that the
the sixty-eighth is the fact that the
the sixty-ninth is the fact that the
the seventieth is the fact that the
the seventy-first is the fact that the
the seventy-second is the fact that the
the seventy-third is the fact that the
the seventy-fourth is the fact that the
the seventy-fifth is the fact that the
the seventy-sixth is the fact that the
the seventy-seventh is the fact that the
the seventy-eighth is the fact that the
the seventy-ninth is the fact that the
the eightieth is the fact that the
the eighty-first is the fact that the
the eighty-second is the fact that the
the eighty-third is the fact that the
the eighty-fourth is the fact that the
the eighty-fifth is the fact that the
the eighty-sixth is the fact that the
the eighty-seventh is the fact that the
the eighty-eighth is the fact that the
the eighty-ninth is the fact that the
the ninetieth is the fact that the
the ninety-first is the fact that the
the ninety-second is the fact that the
the ninety-third is the fact that the
the ninety-fourth is the fact that the
the ninety-fifth is the fact that the
the ninety-sixth is the fact that the
the ninety-seventh is the fact that the
the ninety-eighth is the fact that the
the ninety-ninth is the fact that the
the hundredth is the fact that the

Bilaga 1 Utredningen direktiv (1975-01-30)

Utdrag ur statsrådsprotokollet den 30 januari 1975.

Under efterkrigstiden har det svenska näringslivet utvecklats kraftigt. Betydande investeringar har skett i företagen. Stora delar av investeringarna har finansierats av företagen själva, vilket bl. a. har underlättats genom företagsbeskattnings utformning. Genom de snabba investeringsökningarna har det svenska näringslivet kunnat väl hävda sin position på den internationella marknaden bl. a. tack vare en internationellt sett anmärkningsvärt stark produktivitetsökning. Sysselsättningen har också kunnat hållas på en internationellt sett mycket hög nivå.

Emellertid skall man ha klart för sig att en hög självfinansieringsgrad inom näringslivet är förenad med vissa problem. Ett av dem är risken för vidgade förmögenhetsklyftor.

Den fackliga rörelsen i vårt land driver sedan lång tid tillbaka en solidarisk lönepolitik i syfte att ge låglönebranschernas anställda löneyft minst i takt med genomsnittet för löntagarna. Denna lönepolitik medför att hela utrymmet vid löneförhandlingarna ofta inte kan tas i anspråk inom högvinstföretag. Den avtalsmässiga lönestegringstakten kan därför inom vissa delar av näringslivet bli lägre än vad den skulle kunna vara, om marknadskrafterna fick ge sitt fulla utslag i varje enskild bransch resp. företag. Skillnaden mellan det löneuttag som skulle vara möjligt i de mest vinstrika företagen och det uttag som svarar mot en solidarisk lönepolitik tillfaller nu företagen i form av vinst eller löntagarna inom dessa företag i form av löneglidning. När vinstutvecklingen är speciellt god inom vissa branscher eller företag är det naturligt att löntagarna inte kan acceptera en lönepolitisk återhållsamhet om den ensidigt gynnar kapitalägarna. Om löntagarna får andel i företagens kapitalbildning kan detta underlätta genomförandet av den solidariska lönepolitiken på samma sätt som det naturligtvis också kan motverka risken för vidgade förmögenhetsklyftor.

Löntagarna kräver nu med allt större styrka reellt inflytande på alla nivåer i företagen. För att nå detta mål måste man gå fram på flera olika vägar. En central linje är löntagarnas inflytande i företagen i deras egen- skap av arbetstagare. Av särskild betydelse är i detta sammanhang förslaget till en genomgripande förnyelse av arbetsrätten, som nyligen har presenterats av en offentlig utredning och sänts ut på remiss. Regeringens förslag till förändringar i arbetsrätten i syfte att ersätta arbetsgivar- nas ensidiga bestämmanderätt med en förhandlingsskyldighet kommer att presenteras till hösten.

Samtidigt är det i olika sammanhang aktuellt att ge löntagarna del i kapitalbildningen i företagen. Under senare år har i ökad utsträckning det för näringslivet och samhällets utbyggnad nödvändiga sparandet skett i kollektiva former, framför allt i de allmänna pensionsfonderna. Får löntagarna del i kapitalbildningen i företagen kan de förvärva det inflytande som i allmänhet följer med ägande eller kreditgivning.

Mot bakgrund av de förhållanden som nu har berörts är det naturligt att löntagarnas organisationer under senare år med allt större intresse har diskuterat frågan om andel för löntagarna i företagens kapitalbildning. Frågan utreds f. n. inom Landsorganisationen i Sverige på uppdrag av 1971 års kongress. Utredningsförslaget skall behandlas på LO-kongressen i juni 1976. Även Tjänstemännens centralorganisation har intresserat sig för frågan om löntagarfonder och organisationens arbetsgrupp för skattefrågor menar att man i stället för att diskutera en skärpning av företagsbeskattningen bör diskutera inträttandet av löntagarfonder i syfte att säkerställa en fortsatt hög produktionstillväxt, rättvisare fördelning och ökat löntagarinflytande.

En grundläggande fråga när det gäller utformningen av ett system med löntagarfonder är den ordning i vilken fondavsättningarna skall bestämmas. Detta kan tänkas ske antingen genom förhandlingar mellan parterna på arbetsmarknaden eller genom lagstiftning. Även om fondbildning sker på grundval av resultatet av förhandlingar kan det emellertid i enlighet med vad som skett på andra områden bli nödvändigt att stärka löntagarorganisationernas ställning vid sådana förhandlingar genom lagstiftning.

Självfallet är det löntagarna själva som genom sina organisationer har att ta ställning till frågan om de vill använda sig av löntagarfonder som medel för att med bibehållande av den solidariska lönepolitiken nå en jämnare inkomst- och förmögenhetsfördelning samt en ökad medbestämmanderätt. Löntagarfonder kan emellertid tekniskt utformas på många olika sätt och det är angeläget att de olika möjligheter som i detta hänseende står löntagarna till buds blir föremål för närmare utredning.

Debatten om löntagarfonder av olika konstruktion har förts i många länder och under lång tid. En lång rad synpunkter har förts fram. Förslag rörande fondsystem – med eller utan inslag av individuellt löntagaräggande – har skisserats både hos oss och i andra länder. Det är i detta läge svårt att ta ställning till alla de argument, motargument och motiv som har redovisats i olika sammanhang. Jag förordar därför att sakkunniga tillkallas för att utreda frågor rörande löntagarfonder.

De sakkunniga bör inleda utredningsarbetet med en kartläggning av olika system för löntagarfonder, som har diskuterats här i landet och utomlands, och – i mån av material – erfarenheter av befintliga system som kan vara av intresse. I de sakkunnigas arbete bör ingå att konstruera en eller ett par modeller för löntagarfonder. Modellerna bör konstrueras så att de är ägnade att förebygga risken för vidgade förmögenhetsklyftor, stärka den solidariska lönepolitiken och främja utveckling mot ökad företagsdemokrati. Vid utformandet av modellerna bör de sakkunniga diskutera inte bara principfrågor utan också sådana tekniska frågeställningar som grunderna för vinstberäkning, alternativa beräknings-

grunder för fondavsättning och former för konvertering av visst belopp till eget kapital. Till de frågor som bör uppmärksammas hör också principerna vid eventuell avgränsning av vilka företag som bör omfattas av fondsystemet samt grunderna för vinstberäkning i koncernföretag.

Som framgår av det föregående blir införandet av löntagarfonder beroende av löntagarorganisationernas inställning. Mot bakgrund av organisationernas ställningstaganden bör utredningen redovisa ett betänkande som beskriver tänkbara modeller. Efter sedvanlig remissbehandling får ståndpunkt tas till pricipfrågan om löntagarfonder. Det torde därför först i andra etapp bli aktuellt att närmare utreda vilka lagstiftnings- och andra åtgärder som krävs från samhällets sida. För en sådan andra etapp av utredningsarbetet fordras tilläggsdirektiv.

1. The first of these is the fact that the
 2. the second is the fact that the
 3. the third is the fact that the
 4. the fourth is the fact that the
 5. the fifth is the fact that the
 6. the sixth is the fact that the
 7. the seventh is the fact that the
 8. the eighth is the fact that the
 9. the ninth is the fact that the
 10. the tenth is the fact that the

11. the eleventh is the fact that the
 12. the twelfth is the fact that the
 13. the thirteenth is the fact that the
 14. the fourteenth is the fact that the
 15. the fifteenth is the fact that the

16. the sixteenth is the fact that the
 17. the seventeenth is the fact that the
 18. the eighteenth is the fact that the
 19. the nineteenth is the fact that the
 20. the twentieth is the fact that the

21. the twenty-first is the fact that the
 22. the twenty-second is the fact that the
 23. the twenty-third is the fact that the
 24. the twenty-fourth is the fact that the
 25. the twenty-fifth is the fact that the

26. the twenty-sixth is the fact that the
 27. the twenty-seventh is the fact that the
 28. the twenty-eighth is the fact that the
 29. the twenty-ninth is the fact that the
 30. the thirtieth is the fact that the

31. the thirty-first is the fact that the
 32. the thirty-second is the fact that the
 33. the thirty-third is the fact that the
 34. the thirty-fourth is the fact that the
 35. the thirty-fifth is the fact that the

36. the thirty-sixth is the fact that the
 37. the thirty-seventh is the fact that the
 38. the thirty-eighth is the fact that the
 39. the thirty-ninth is the fact that the
 40. the fortieth is the fact that the

41. the forty-first is the fact that the
 42. the forty-second is the fact that the
 43. the forty-third is the fact that the
 44. the forty-fourth is the fact that the
 45. the forty-fifth is the fact that the

46. the forty-sixth is the fact that the
 47. the forty-seventh is the fact that the
 48. the forty-eighth is the fact that the
 49. the forty-ninth is the fact that the
 50. the fiftieth is the fact that the

51. the fifty-first is the fact that the
 52. the fifty-second is the fact that the
 53. the fifty-third is the fact that the
 54. the fifty-fourth is the fact that the
 55. the fifty-fifth is the fact that the

Bilaga 2 Utredningens tilläggsdirektiv (1981-03-05)

Efter bemyndigande av regeringen den 30 januari 1975 tillkallade dåvarande chefen för finansdepartementet nio sakkunniga med uppdrag att utreda frågor om löntagarfonder. De sakkunniga antog namnet utredningen om löntagarna och kapitaltillväxten (Fi 1975:03). Efter bemyndigande av regeringen den 12 maj 1977 tillkallade jag ytterligare fyra sakkunniga till utredningen.

Utredningens verksamhet har sträckt sig över en lång tidsperiod och tidsplanen för dess arbete har successivt förskjutits.

Utredningens ordförande Allan Larsson har på egen begäran entledigats från sitt uppdrag.

I direktiven till utredningen anfördes, att den efter ett principbetänkande borde fortsätta sitt arbete i enlighet med nya direktiv från regeringen. Mot bakgrund av den långa tid som förflutit sedan utredningen tillsattes, och de svårigheter att finna samlande lösningar som utredningen mött, finner jag det icke längre meningsfullt att utredningen inriktar sig på ett fortsatt arbete på det sätt som angavs i direktiven.

Inom ramen för utredningen har ett omfattande material framtagits. Det är angeläget att detta redovisas i syfte att belysa de aktuella frågeställningarna och berika den fortsatta debatten.

Mot denna bakgrund bör utredningens arbete nu inriktas på att skyndsamt sammanställa hitintills behandlat material samt att färdigställa betänkandet i ämnet. Utredningen bör inrikta sig på att ha avslutat sitt arbete före den 1 juni 1981.

De samhällsekonomiska förutsättningarna har i viktiga avseenden förändrats sedan utredningen tillsattes år 1975. Vår ekonomi har utsatts för betydande påfrestningar, och det kommer att ta åtskillig tid att övervinna de delvis djupgående balansrubbningar som kännetecknar den svenska ekonomin. Mot denna bakgrund finner jag det angeläget att utredningen fäster stor vikt vid den inverkan på samhällsekonomin funktionförmåga som de olika förslag som diskuteras inom ramen för utredningens arbete kan få. Jag avser att tillkalla ytterligare experter till utredningen för att få dessa frågor belysta.

Statens offentliga utredningar 1981

Kronologisk förteckning

1. HS 90: Hälsorisker. S.
2. HS 90: Ohälsa och vårdutnyttjande. S.
3. HS 90: Hälso- och sjukvård i internationellt perspektiv. S.
4. HS 90: Utgångspunkter och riktlinjer för det fortsatta arbetet. S.
5. Ny arbetstidslag. A.
6. Översyn av lagen om församlingsstyrelse. Kn.
7. Lag om vård av missbrukare i vissa fall. S.
8. Översyn av sjölagen 1. Ju.
9. Enhetligt huvudmannaskap för högskolan. U.
10. Datateknik i verkstadsindustrin. I.
11. Datateknik i processindustrin. I.
12. Inrikesflyget under 1980-talet. K.
13. Närradio. U.
14. Reformerat kyrkomöte, kyrklig lagstiftning m. m. Kn.
15. Grundlagsfrågor. Ju
16. Film och TV i barnens värld. U.
17. Industrins datorisering. A.
18. Minskat tobaksbruk. S.
19. Översyn av radiolagen. U.
20. Omprövning av samvettsklausulen. Kn.
21. Internationellt patentsamarbete III. H.
22. Sjukersättningsfrågor. S.
23. Tekniska hjälpmedel för handikappade. U.
24. Socialförsäkringens datorer. S.
25. Bra daghem för små barn. S.
26. Omsorger om vissa handikappade. S.
27. Omsorger om vissa handikappade. Sammanfattning, lagförslag, specialmotiveringar. S.
28. Turism och friluftsliv. Det centrala myndighetsansvaret. Jo.
29. Forskningens framtid. U.
30. Forskarutbildningens meritvärde. U.
31. Avtalsvillkor mellan näringsidkare. Ju.
32. Fluor i kariesförebyggande syfte. S.
33. Effekter av investeringar utomlands. I.
34. Fristående skolor för skolpliktiga elever. U.
35. Sjukresor. S.
36. Begravningsverksamheten. Kn.
37. Företags obestånd II. B.
38. Om hets mot folkgrupp. A.
39. Svensk krigsmaterielexport. H.
40. Prisreglering mot inflation? H.
41. Prisreglering mot inflation? Bilagor 1-6. H.
42. Prisreglering mot inflation? Bilagor 7-10. H.
43. De internationella investeringarnas effekter. I.
44. Löntagarna och kapitaltillväxten. Slutrapport. E.

KUNGL. BIBL.

1981-10-01

STOCKHOLM

Statens offentliga utredningar 1981

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Översyn av sjölagen 1. [8]
Grundlagsfrågor. [15]
Avtalsvillkor mellan näringsidkare. [31]

Socialdepartementet

Hälsö- och sjukvård inför 90-talet. 1. Hälsorisker. [1] 2. Ohälsa och vårdutnyttjande. [2] 3. Hälsö- och sjukvård i internationellt perspektiv. [3] 4. Utgångspunkter och riktlinjer för det fortsatta arbetet. [4]
Lag om vård av missbrukare i vissa fall. [7]
Minskat tobaksbruk. [18]
Sjukersättningsfrågor. [22]
Socialförsäkringens datorer. [24]
Bra daghem för små barn. [25]
Omsorgskommittén. 1. Omsorger om vissa handikappade. [26]
2. Omsorger om vissa handikappade. Sammanfattning, lagförslag, specialmotiveringar. [27]
Fluor i kariesförebyggande syfte. [32]
Sjukresor. [35]

Kommunikationsdepartementet

Inrikesflyget under 1980-talet. [12]

Ekonomidepartementet

Löntagarna och kapitaltillväxten. Slutrapport. [44]

Budgetdepartementet

Företags obestånd II. [37]

Utbildningsdepartementet

Enhetligt huvudmannaskap för högskolan. [9]
Närradio. [13]
Film och TV i barnens värld. [16]
Översyn av radiolagen. [19]
Tekniska hjälpmedel för handikappade. [23]
Utredningen om forskningens och forskarutbildningens situation. 1. Forskningens framtid. [29] 2. Forskarutbildningens meritvärde. [30]
Fristående skolor för skolpliktiga elever. [34]

Jordbruksdepartementet

Turism och friluftsliv. Det centrala myndighetsansvaret. [28]

Handelsdepartementet

Internationellt patentsamarbete III. [21]
Svensk krigsmaterielexport. [39]
Prisregleringskommittén. 1. Prisreglering mot inflation? [40] 2. Prisreglering mot inflation? Bilagor 1–6. [41] 3. Prisreglering mot inflation? Bilagor 7–10. [42]

Arbetsmarknadsdepartementet

Ny arbetstidslag. [5]
Industrins datorisering. [17]
Om hets mot folkgrupp. [38]

Industridepartementet

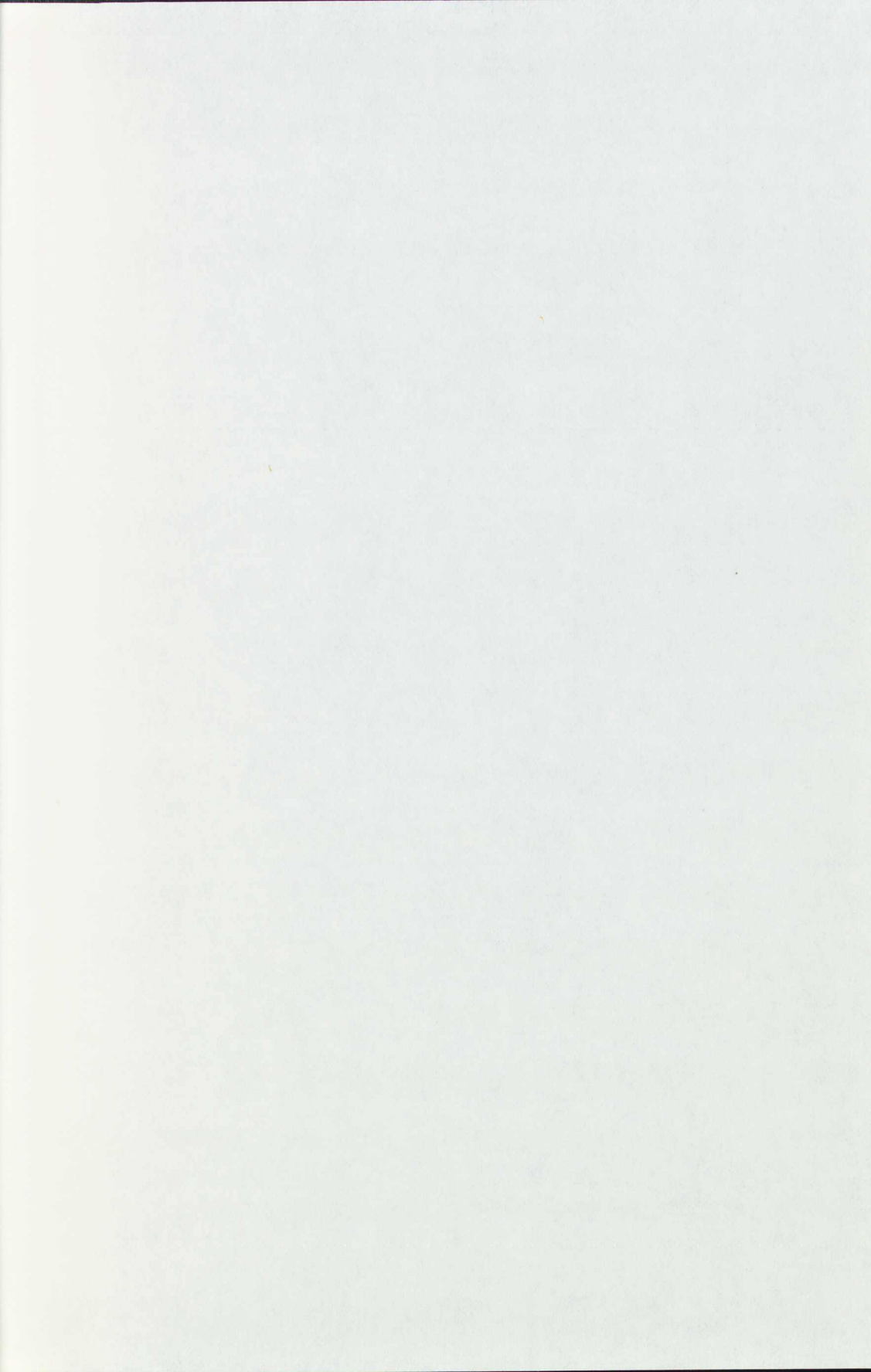
Data- och elektronikkommittén. 1. Datateknik i verkstadsindustrin. [10] 2. Datateknik i processindustrin. [11]
Direktinvesteringskommittén. 1. Effekter av investeringar utomlands. [33] 2. De internationella investeringarnas effekter. [43]

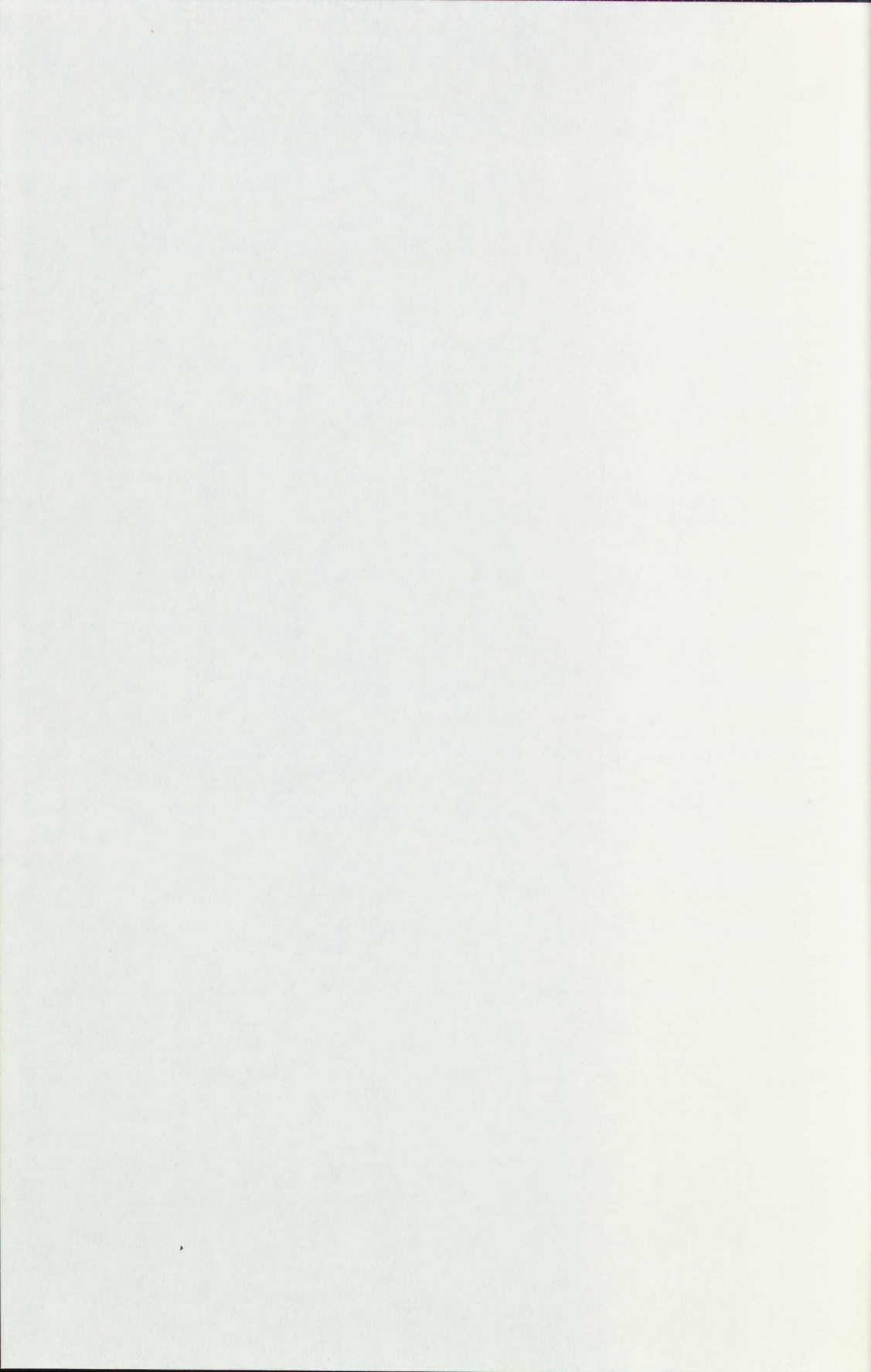
Kommundepartementet

Översyn av lagen om församlingsstyrelse. [6]
Reformerat kyrkomöte, kyrklig lagstiftning m. m. [14]
Omprövning av samvetsklausulen. [20]
Begravningsverksamheten. [36]

Systematisk förteckning

1. Inledning	1
2. Bakgrund	2
3. Syfte och uppdrag	3
4. Metod	4
5. Resultat	5
6. Diskussion	6
7. Sammanfattning	7
8. Referenser	8
9. Bilagor	9
10. Övrigt	10
11. Förord	11
12. Sammanfattning	12
13. Inledning	13
14. Bakgrund	14
15. Syfte och uppdrag	15
16. Metod	16
17. Resultat	17
18. Diskussion	18
19. Sammanfattning	19
20. Referenser	20
21. Bilagor	21
22. Övrigt	22
23. Förord	23
24. Sammanfattning	24
25. Inledning	25
26. Bakgrund	26
27. Syfte och uppdrag	27
28. Metod	28
29. Resultat	29
30. Diskussion	30
31. Sammanfattning	31
32. Referenser	32
33. Bilagor	33
34. Övrigt	34
35. Förord	35
36. Sammanfattning	36
37. Inledning	37
38. Bakgrund	38
39. Syfte och uppdrag	39
40. Metod	40
41. Resultat	41
42. Diskussion	42
43. Sammanfattning	43
44. Referenser	44
45. Bilagor	45
46. Övrigt	46
47. Förord	47
48. Sammanfattning	48
49. Inledning	49
50. Bakgrund	50
51. Syfte och uppdrag	51
52. Metod	52
53. Resultat	53
54. Diskussion	54
55. Sammanfattning	55
56. Referenser	56
57. Bilagor	57
58. Övrigt	58
59. Förord	59
60. Sammanfattning	60
61. Inledning	61
62. Bakgrund	62
63. Syfte och uppdrag	63
64. Metod	64
65. Resultat	65
66. Diskussion	66
67. Sammanfattning	67
68. Referenser	68
69. Bilagor	69
70. Övrigt	70
71. Förord	71
72. Sammanfattning	72
73. Inledning	73
74. Bakgrund	74
75. Syfte och uppdrag	75
76. Metod	76
77. Resultat	77
78. Diskussion	78
79. Sammanfattning	79
80. Referenser	80
81. Bilagor	81
82. Övrigt	82
83. Förord	83
84. Sammanfattning	84
85. Inledning	85
86. Bakgrund	86
87. Syfte och uppdrag	87
88. Metod	88
89. Resultat	89
90. Diskussion	90
91. Sammanfattning	91
92. Referenser	92
93. Bilagor	93
94. Övrigt	94
95. Förord	95
96. Sammanfattning	96
97. Inledning	97
98. Bakgrund	98
99. Syfte och uppdrag	99
100. Metod	100
101. Resultat	101
102. Diskussion	102
103. Sammanfattning	103
104. Referenser	104
105. Bilagor	105
106. Övrigt	106
107. Förord	107
108. Sammanfattning	108
109. Inledning	109
110. Bakgrund	110
111. Syfte och uppdrag	111
112. Metod	112
113. Resultat	113
114. Diskussion	114
115. Sammanfattning	115
116. Referenser	116
117. Bilagor	117
118. Övrigt	118
119. Förord	119
120. Sammanfattning	120
121. Inledning	121
122. Bakgrund	122
123. Syfte och uppdrag	123
124. Metod	124
125. Resultat	125
126. Diskussion	126
127. Sammanfattning	127
128. Referenser	128
129. Bilagor	129
130. Övrigt	130
131. Förord	131
132. Sammanfattning	132
133. Inledning	133
134. Bakgrund	134
135. Syfte och uppdrag	135
136. Metod	136
137. Resultat	137
138. Diskussion	138
139. Sammanfattning	139
140. Referenser	140
141. Bilagor	141
142. Övrigt	142
143. Förord	143
144. Sammanfattning	144
145. Inledning	145
146. Bakgrund	146
147. Syfte och uppdrag	147
148. Metod	148
149. Resultat	149
150. Diskussion	150
151. Sammanfattning	151
152. Referenser	152
153. Bilagor	153
154. Övrigt	154
155. Förord	155
156. Sammanfattning	156
157. Inledning	157
158. Bakgrund	158
159. Syfte och uppdrag	159
160. Metod	160
161. Resultat	161
162. Diskussion	162
163. Sammanfattning	163
164. Referenser	164
165. Bilagor	165
166. Övrigt	166
167. Förord	167
168. Sammanfattning	168
169. Inledning	169
170. Bakgrund	170
171. Syfte och uppdrag	171
172. Metod	172
173. Resultat	173
174. Diskussion	174
175. Sammanfattning	175
176. Referenser	176
177. Bilagor	177
178. Övrigt	178
179. Förord	179
180. Sammanfattning	180
181. Inledning	181
182. Bakgrund	182
183. Syfte och uppdrag	183
184. Metod	184
185. Resultat	185
186. Diskussion	186
187. Sammanfattning	187
188. Referenser	188
189. Bilagor	189
190. Övrigt	190
191. Förord	191
192. Sammanfattning	192
193. Inledning	193
194. Bakgrund	194
195. Syfte och uppdrag	195
196. Metod	196
197. Resultat	197
198. Diskussion	198
199. Sammanfattning	199
200. Referenser	200
201. Bilagor	201
202. Övrigt	202
203. Förord	203
204. Sammanfattning	204
205. Inledning	205
206. Bakgrund	206
207. Syfte och uppdrag	207
208. Metod	208
209. Resultat	209
210. Diskussion	210
211. Sammanfattning	211
212. Referenser	212
213. Bilagor	213
214. Övrigt	214
215. Förord	215
216. Sammanfattning	216
217. Inledning	217
218. Bakgrund	218
219. Syfte och uppdrag	219
220. Metod	220
221. Resultat	221
222. Diskussion	222
223. Sammanfattning	223
224. Referenser	224
225. Bilagor	225
226. Övrigt	226
227. Förord	227
228. Sammanfattning	228
229. Inledning	229
230. Bakgrund	230
231. Syfte och uppdrag	231
232. Metod	232
233. Resultat	233
234. Diskussion	234
235. Sammanfattning	235
236. Referenser	236
237. Bilagor	237
238. Övrigt	238
239. Förord	239
240. Sammanfattning	240
241. Inledning	241
242. Bakgrund	242
243. Syfte och uppdrag	243
244. Metod	244
245. Resultat	245
246. Diskussion	246
247. Sammanfattning	247
248. Referenser	248
249. Bilagor	249
250. Övrigt	250
251. Förord	251
252. Sammanfattning	252
253. Inledning	253
254. Bakgrund	254
255. Syfte och uppdrag	255
256. Metod	256
257. Resultat	257
258. Diskussion	258
259. Sammanfattning	259
260. Referenser	260
261. Bilagor	261
262. Övrigt	262
263. Förord	263
264. Sammanfattning	264
265. Inledning	265
266. Bakgrund	266
267. Syfte och uppdrag	267
268. Metod	268
269. Resultat	269
270. Diskussion	270
271. Sammanfattning	271
272. Referenser	272
273. Bilagor	273
274. Övrigt	274
275. Förord	275
276. Sammanfattning	276
277. Inledning	277
278. Bakgrund	278
279. Syfte och uppdrag	279
280. Metod	280
281. Resultat	281
282. Diskussion	282
283. Sammanfattning	283
284. Referenser	284
285. Bilagor	285
286. Övrigt	286
287. Förord	287
288. Sammanfattning	288
289. Inledning	289
290. Bakgrund	290
291. Syfte och uppdrag	291
292. Metod	292
293. Resultat	293
294. Diskussion	294
295. Sammanfattning	295
296. Referenser	296
297. Bilagor	297
298. Övrigt	298
299. Förord	299
300. Sammanfattning	300

LiberFörlag
Allmänna Förlaget

ISBN 91-38-06318-6
ISSN 0375-250X